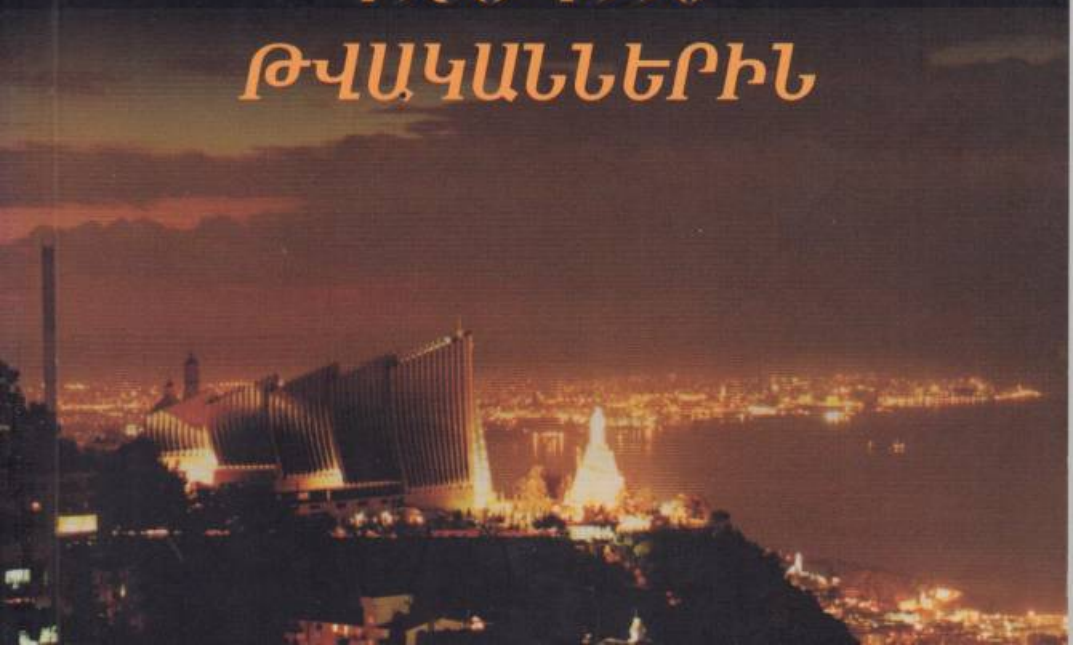

ԼԻԼԻԹ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ԼԻԲԱՆԱՆԸ

1958-1990

ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC
OF ARMENIA
INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

LILIT HARUTYUNYAN

LEBANON FROM 1958 TO 1990

*The book is recommended for publication by the
Scientific Council of the Institute of Oriental Studies, National
Academy of Sciences, Republic of Armenia*

YEREVAN
2007

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Գրքի հեղինակուհի՝ Լ. Կարտյունյան
Գրքի խմբագրողը՝ Գ. Կարտյունյան
Գրքի լուսապատկերը՝ Գ. Կարտյունյան

ԼԻԼԻԹ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ԼԻԲԱՆԱՆԸ 1958-1990
ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ
«Լուսակն» 2007

ՀՏԳ 950
ԳՄԴ 63.3 (5 Լի)
Հ 422

**ՏՊԱԳՐՎՈՒՄ Է ՀՀ ԳԱԱ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՄԱՍԻ**

Խմբագիր՝ Ն.Հ. Հովհաննիսյան
պատմական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր

Հարությունյան Լիլիթ
Հ 422 Լիբանանը 1958-1990 թվականներին: Եր. - «Լուսակն» հրատ.
2007թ., - 338 էջ:

Աշխատության մեջ քննարկվում են 1958-1975թթ. Լիբանանի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական զարգացման հիմնական ուղղությունները, դրանց վրա տարածաշրջանային գործընթացների ազդեցությունը, Լիբանանի կրոնադավանական համակարգն ու կրոնական համայնքները, դրանք ներկայացնող քաղաքական ուժերն ու կուսակցությունները, երկրի ներքաղաքական կյանքում 1960-ականների վերջին և 1970-ականների սկզբին պաղեստինցիների լուրջ քաղաքական գործոն դառնալու գործընթացը: Ուսումնասիրվում են նաև 1975-1990թթ. Լիբանանում ընթացող քաղաքացիական երկրորդ պատերազմի բռնկման նախադրյալները, ընթացքն ու հետևանքները, լիբանանյան զինված հակամարտության մեջ ներգրավված ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին ուժերի դերակատարությունը: Զննության են ենթարկվում 1970-ականների կեսից Լիբանանի շիական համայնքի քաղաքական և տնտեսական ակտիվացմանը նպաստող գործոնները, այդ համայնքի ազդեցության ուժեղացման գործընթացը: Հետազոտվում է նաև 1989թ. հոկտեմբերի 22-ին կնքված Տաիֆի համաձայնագրի ստորագրման և 1990թ. երկրում վերջնական խաղաղության հաստատման գործընթացը:

Նախատեսվում է արևելագետների, միջազգայնագետների, դիվանագետների և ընթերցող լայն շրջանակների համար:

0503000000
Հ 0150(01) 2007 2007թ.

ԳՄԴ 63.3 (5 Լի)

ISBN 978-99941-48-66-0

© Լիլիթ Հարությունյան, 2007

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՌԱՋԱԲԱՆ 9-19

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

**ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ
ԼԻԲԱՆԱՆՈՒՄ (1958-1975ԹԹ.)**

1. Լիբանանի տնտեսության ընդհանուր բնութագիրը	20-21
2. Գյուղատնտեսությունը	22-27
3. Արդյունաբերությունը	27-35
4. Արտաքին առևտուրը	36-38
5. Ֆինանսները, պետական բյուջեն, բանկային համակարգը, զբոսաշրջիկությունը և տրանսպորտը	39-48
6. Տնտեսական զարգացման ծրագրերը	48-54

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԿՐՈՆԱԶԱՎԱԶԱԿԱՆ ՈՒԺԵՐԻ ԵՎ ԿՈՍՄԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԼԻԲԱՆԱՆՈՒՄ (1958-1975ԹԹ.)	55-75
--	-------

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

ՆԵՐՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ԼԻՔԱՆԱՆՈՒՄ
(1958-1967թթ.)

1. Քաղաքական իրադրությունը 1958թ. քաղաքացիական
պատերազմից հետո 76-99
2. Ֆուադ Շիհաբի նախագահության տարիները (1958-1964թթ.):
Հարաբերական կայունության շրջան՝ հին խնդիրներ, նոր
մոտեցումներ. շիհաբականություն 99-112
3. Շարլ Հելուի նախագահության առաջին տարիները
(1964-1967թթ.): Հարաբերական կայունության
շրջանի ավարտը 113-124

ԳԼՈՒԽ ԶՈՐՐՈՐԴ

ՆԵՐՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՋԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԸ ԼԻՔԱՆԱՆՈՒՄ
(1967-1975թթ.)

1. Շարլ Հելուի նախագահության վերջին տարիները:
Պաղեստինյան գործոնը Լիբանանի ներքաղաքական
կյանքում (1967-1970թթ.) 125-152
2. Պաղեստինյան ռազմաքաղաքական ներկայությունը
որպես լիբանանյան հասարակության երկփեղկման և

- լիբանանյան ճգնաժամի խորացման հիմնական
պատճառ (1970-1973թթ.) 152-174
3. Լիբանանը 1975թ. սկսված քաղաքացիական պատերազմի
նախօրեին (1973-1975թթ.) 174-196

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ԼԻՔԱՆԱՆԸ ԵՐԿՐՈՐԴ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ
ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ (1975-1990թթ.)

1. Քաղաքացիական պատերազմի առաջին փուլը
(1975թ. ապրիլից մինչև 1976թ. մայիս) 197-207
2. Քաղաքացիական պատերազմի երկրորդ փուլը
(1976թ. հունիսից մինչև 1978թ. փետրվար): Սիրիական
վերահսկողության հաստատումը Լիբանանում 208-214
3. Քաղաքացիական պատերազմի երրորդ փուլը
(1978թ. մարտից մինչև 1979թ.): Իսրայելի առաջին
ներխուժումը Լիբանան 214-218
4. Քաղաքացիական պատերազմի չորրորդ փուլը
(1980-1981թթ.): Լիբանանյան աջ ուժերի դիրքերի
ամրապնդումը 219-224
5. Քաղաքացիական պատերազմի հինգերորդ փուլը
(1982թ. հունիսից մինչև 1984թ. փետրվար) 225-245

ա/ 1982թ. Իսրայելի «Խաղաղություն Գալիլեային»
 ռազմական գործողությունը 225-236

բ/ 1983թ. մայիսի 17-ի լիբանանահիսրայելյան
 խաղաղության համաձայնագիրը լիբանանյան
 հակամարտության միջազգայնացման
 համատեքստում 236-245

6. Քաղաքացիական պատերազմի վեցերորդ փուլը
 (1984թ. փետրվարից մինչև 1988թ.): Միրիական դիրքերի
 վերահաստատումը Լիբանանում 245-254

7. Քաղաքացիական պատերազմի յոթերորդ փուլը (1988-1989թթ):
 Միշել Աունի «Միրիայից ազատագրման պատերազմը»
 և Տահիֆի համաձայնագրի ստորագրումը 254-262

8. Քաղաքացիական պատերազմի ութերորդ փուլը:
 Վերջնական խաղաղության հաստատումը
 Լիբանանում 262-267

ՎԵՐՋԱԲԱՆ 268-273

ԱՄՓՈՓՈՒՄ (անգլերեն) 274-310

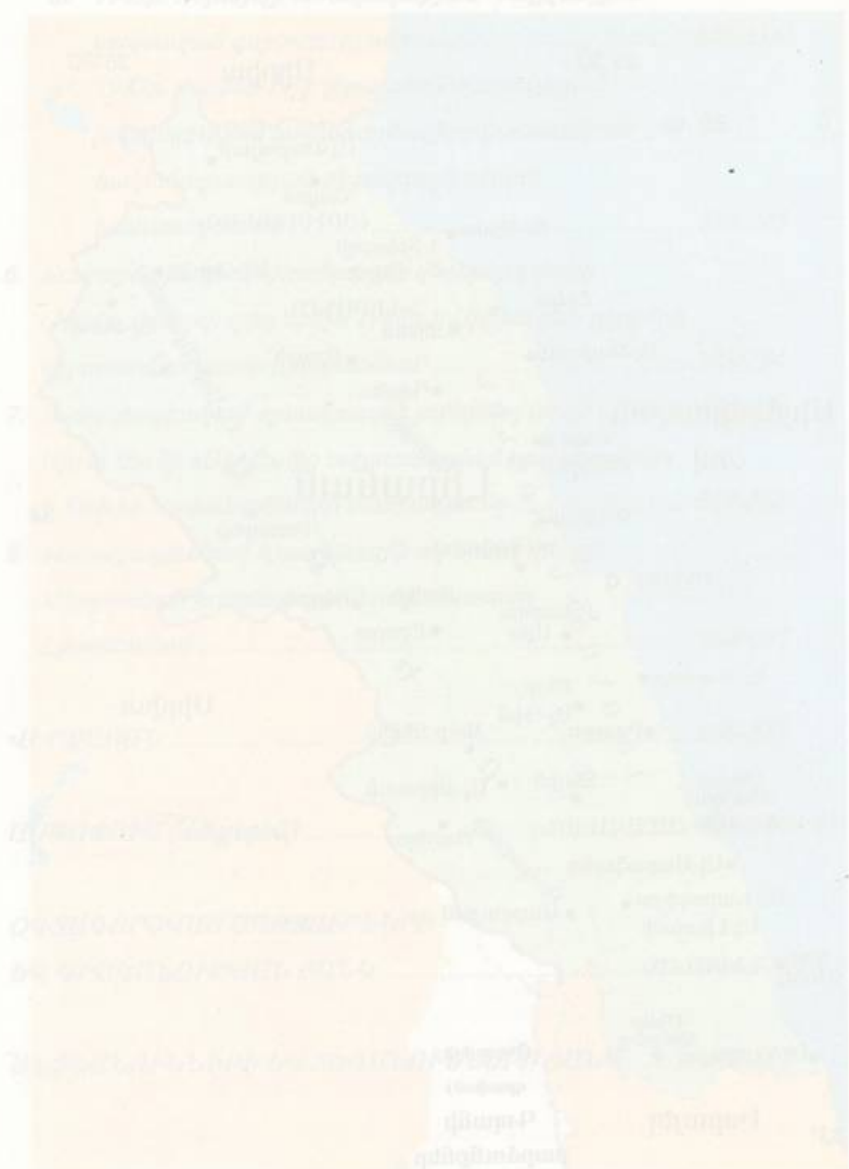
**ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ
 ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ** 311-326

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ 327-337

ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ*

* Աղբյուրը՝ www.maps.com

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Լիբանանը, չնայած իր փոքր տարածքին և փոքրաթիվ բնակչությանը¹, ուրույն դերակատարություն ունի արաբական աշխարհում, ինչը պայմանավորված է այդ երկրի նպաստավոր աշխարհագրական դիրքով, ինչպես նաև մտավոր և մշակութային զգալի ներուժով:

Այդ երկիրը մշտապես գտնվում է օտար ուժերի հետաքրքրությունների կենտրոնում, ինչը բացատրվում է նաև նրա՝ մերձավորարևելյան խոշոր բանկային և առևտրային կենտրոն լինելու հանգամանքով: Պատահական չէ, որ Լիբանանում բազմիցս բախվում են ինչպես տարածաշրջանային, այնպես էլ ոչ տարածաշրջանային մի շարք պետությունների ռազմավարական շահերը:

Լիբանանն առանձնանում է նաև իր յուրահատուկ կառավարման համակարգով, որը հիմնված է կրոնադավանական սկզբունքի վրա: Ըստ 1943թ. ձեռքբերված «ջենտլմենական» բանավոր համաձայնության՝ «Ազգային դաշինքի», որը պայմանավորում է Լիբանանի քրիստոնյա և իսլամադավան կրոնական համայնքների և ազգային փոքրամասնությունների փոխհարաբերություններն ու երկրի արտաքին քաղաքականությունը², հանրապետության նախագահը պետք է լինի քրիստոնյա մարոնի, վարչապետը՝ իսլամադավան

¹ Լիբանանի Հանրապետությունը Միջերկրական ծովի ափին գտնվող արաբական պետություն է՝ 10,4 հզ. կմ² տարածությամբ: Բնակչությունը 1992թ. տվյալների համաձայն՝ շուրջ 3 մլն է: Քաղաքաբնակները բնակչության 70%-ն են, գյուղաբնակները՝ 30%-ը: Ժողովրդագրական աճը տարեկան 2,1% է, իսկ կյանքի միջին տևողությունը՝ 67: Բացի արաբներից, որոնք բնակչության մոտ 90% են, Լիբանանում բնակվում են նաև հայեր, հույներ և ազգային այլ փոքրամասնություններ: Մանրամասն տե՛ս Economie du Monde Arabe et Musulman, Paris, 1992, p. 150, Межэтнические конфликты в странах зарубежного востока, М., 1991, с. 105.

² Համաձայն «Ազգային դաշինքի»՝ Լիբանանի արտաքին քաղաքականությունը պետք է հիմնվի դրական չեզոքության սկզբունքի վրա: Լիբանանյան քրիստոնյաները չպետք է փնտրեն Ֆրանսիայի կամ արևմտյան որևէ այլ պետության հովանավորությունը, իսկ լիբանանյան իսլամադավան բնակչությունը չպետք է փորձի այն միավորել Սիրիայի կամ որևէ այլ արաբական պետության հետ:

սունցի, խորհրդարանի նախագահը՝ իսլամադավան շիա: Այս սկզբունքն ընկած է նաև խորհրդարանում պատգամավորական տեղերի բաժանման և վարչական մարմիններում պաշտոնների նշանակման հիմքում: Լիբանանի նորագույն պատմությունը, երկրում տեղի ունեցող գործընթացներն ու ներկա շատ իրողություններ դժվար է ըմբռնել առանց երկրի կրոնադավանական համակարգի շատ հաճախ բացասական, բայց երբեմն նաև կարևոր կարգավորող դերի ուսումնասիրման:

Լիբանանի պատմության ամենակարևոր ժամանակահատվածներից մեկը, իրավամբ, համարվում է 1958-1990 թվականներն ընդգրկող շրջանը՝ 1958թ. երկրում բռնկված առաջին քաղաքացիական պատերազմից մինչև 1975թ. սկսված երկրորդ քաղաքացիական պատերազմի ավարտը: Պատմագրության մեջ Լիբանանի երկրորդ քաղաքացիական պատերազմի ժամանակագրության վերաբերյալ կան երկու տեսակետներ: Առաջինի համաձայն այն ընդգրկում է միայն 1975-1976 թվականները³: Ըստ երկրորդի⁴ պատերազմն ընթացել է մինչև 1990թ.՝ երկրում վերջնական խաղաղության հաստատումը, իսկ 1975-1976 թվականներին Լիբանանում ընթացող զինված հակամարտությունը քաղաքացիական պատերազմի միայն առաջին փուլն էր: Ավելի հիմնավորված է, ըստ իս, երկրորդ տեսակետը:

1960-ականներին և 1970-ականների առաջին կեսին՝ Լիբանանի նորագույն պատմության այս խիստ հակասական ժամանակահատվածում, մի կողմից նկատվում էր սոցիալ-տնտեսական ընդհանուր առաջընթաց, քաղաքական իրադրության համեմատական հանգստություն, մյուս կողմից՝ 1975թ. սկսված երկրորդ քաղաքացիական պատերազմի նախադրյալների առաջացում:

³ Տե՛ս P. Seale, *The Struggle for the Middle East*, London, 1988, pp. 269-288; D. Pipes, *Greater Syria: The History of an Ambition*, New York, Oxford, 1990, p. 119; H. Cobban, *The Growth of Shi'i Power in Lebanon and Its Implications for the Future, Shi'ism and Social Protest*, ed. by C. Joun and K. Nikk, London, 1986, p. 145.

⁴ Տե՛ս D. Hiro, *The Essential Middle East. A Comprehensive Guide*, New York, 2003, pp. 297-300; E. Picard, *Lebanon. A Shattered Country. Myths and Realities of the Wars in Lebanon*, New York, London, 1993, p. 121; Ն. Հովհաննիսյան, Արաբական երկրների պատմություն, հ. III, Երևան, 2006, էջ 638:

Հատկապես 1960-ականների երկրորդ կեսից Լիբանանի ներքաղաքական կյանքում աստիճանաբար մեծ ազդեցություն սկսեցին բողնել տարածաշրջանային իրադարձությունները, որոնք շատ դեպքերում ձեռք էին բերում միջազգային նշանակություն, ինչպես 1967 և 1973 թվականների արաբ-իսրայելյան պատերազմները, 1973թ. պատերազմի հետևանքով առաջացած համաշխարհային էներգետիկ ճգնաժամը, մերձավորարևելյան հակամարտության մեջ պաղեստինյան գործոնի դերի բարձրացումը և այլն:

Ուսումնասիրվող շրջանում Լիբանանի պատմության քննությունը ցույց է տալիս, որ ներքին ճգնաժամերը հաճախ հաղթահարվում էին լիբանանյան զրեթե բոլոր հիմնական համայնքների համատեղ ջանքերով: Դրա վառ ապացույցն էին ամենատարբեր և անհավանական քաղաքական դաշինքների կազմավորումն ու տարբեր կրոնական համայնքների ղեկավար շրջանակների համագործակցությունը:

1958-1990 թվականների ներլիբանանյան և տարածաշրջանային զարգացումների հետազոտությունն արդիական է ոչ միայն Լիբանանի այդ շրջանի պատմությունը, դրան հաջորդած տարիների զարգացումներն ու երկրի ներկա իրավիճակը, այլև տարածաշրջանային գործընթացներն ավելի համապարփակ ու խորը գնահատելու տեսանկյունից:

Աշխատության շրջանակներում քննարկվող հիմնախնդիրները նպաստում են նաև մերձավորարևելյան հակամարտության որոշ ծալքերի առավել ընդգրկուն պատկերացմանն ու այդ հակամարտության սրման արդյունքում Մերձավոր Արևելքի տարբեր պետություններում, տվյալ դեպքում Լիբանանում խորացող հակասությունների ճիշտ ըմբռնմանը: Պատահական չէ, որ 1975թ. Լիբանանում բռնկված երկարատև քաղաքացիական պատերազմը նաև մերձավորարևելյան հակամարտության խորացման հետևանք էր:

Մինչև 1970-ական թվականները Լիբանանին հաջողվում է գերմնալ մերձավորարևելյան հակամարտությանն ուղղակի մասնակցությունից: Սակայն 1960-ականների վերջից՝ հատկապես 1969թ. նոյեմբերի 3-ի Կահիրեի համաձայնագրի ստորագրումից հետո, որով պաղեստինցիներին հնարավորություն տրվեց օրինականացնել Լիբանանի հարավում, փաստորեն, արդեն իսկ գոյություն ունեցող ռազմա-

կան ճամբարների կարգավիճակը՝ հարգելով Լիբանանի անկախությունն ու ամբողջականությունը, ինչպես նաև 1970թ. Հորդանանում «սև սեպտեմբերի» դեպքերից հետո, երբ Յասիր Արաֆաթի գլխավորությամբ Պաղեստինի ազատագրության կազմակերպության (ՊԱԿ) ռազմական և քաղաքական կառույցները հաստատվեցին Լիբանանում, այս երկիրը ևս, մինչ այդ աննախադեպ չափերով, աստիճանաբար ներքաշվեց արաբ-իսրայելյան հակամարտության մեջ՝ դրանից բխող բոլոր բացասական հետևանքներով:

Ինչպես նշվեց, աշխատանքի էջերում ուսումնասիրվում է նաև 1975-1990 թվականներին Լիբանանում ընթացող քաղաքացիական երկրորդ պատերազմի բռնկման նախադրյալները, ընթացքն ու հետևանքները, ինչպես նաև քննության է ենթարկվում լիբանանյան զինված հակամարտության մեջ ներգրավված ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին, հատկապես տարածաշրջանային ուժերի՝ Սիրիայի և Իսրայելի դերակատարությունը ներլիբանանյան զարգացումներում:

Խիստ հետաքրքրական է 1970-ականների կեսից Լիբանանում շիական համայնքի քաղաքական և տնտեսական ակտիվացմանը նպաստող գործոնների, ինչպես նաև այդ համայնքի ազդեցության ուժեղացման քննությունը: Պատահական չէ, որ 1978, ապա նաև 1982 թվականների Իսրայելի ներխուժումներից հետո հենց շիական համայնքը (հանձինս «Ամալ» և «Հիզբալլահ» շարժումների) գլխավորեց Լիբանանում իսրայելյան ռազմական ներկայության դեմ պայքարը: 1970-1980-ականներին շիական համայնքում ընթացող գործընթացների լուսաբանումը կարևոր է ոչ միայն հետազայում Լիբանանի ներքաղաքական կյանքում շիական գործոնի ուսումնասիրության, այլ նաև 2006թ. հուլիս-օգոստոս ամիսներին Իսրայելի՝ Լիբանանի տարածքում «Հիզբալլահի» դեմ ձեռնարկված ռազմական գործողությունների պատճառների ու հետևանքների մեջ խորամուխ լինելու տեսանկյունից:

1970-ականների երկրորդ կեսին ԱՄՆ-ի հովանու ներքո սկսվեց մերձավորարևելյան հակամարտության խաղաղ կարգավորման քեմփդեյվիդյան գործընթացը, ինչի արդյունքում Եգիպտոսի և Իսրայելի միջև 1978թ. ստորագրվեցին Քեմփ Դևիդի համաձայնագրերը, իսկ հաջորդ տարի նաև Եգիպտաիսրայելյան խաղաղության պայմանագիրը: 1982թ. Իսրայելի Լիբանան ներխուժմանը հետևեց 1983թ. մայիսի 17-ի

լիբանանաիսրայելյան խաղաղության համաձայնագրի ստորագրումը, որը քեմփդեյվիդյան գործընթացը շարունակելու փորձ էր: Սակայն այն ոչ միայն չնպաստեց Լիբանանի և Իսրայելի միջև վերջնական խաղաղության հաստատմանն ու Լիբանանում իրավիճակի կայունացմանը, այլև էլ ավելի սրեց առկա ճգնաժամային իրավիճակն ու նպաստեց նրանում արմատական տրամադրությունների սրմանը:

Մենագրության էջերում ուսումնասիրվում է նաև 1989թ. հոկտեմբերի 22-ին կնքված Տաիֆի համաձայնագրի ստորագրման և երկրում վերջնական խաղաղության հաստատման գործընթացը: Մասնավորապես լիբանանյան աջ ուժերի ճակատում Տաիֆի համաձայնագրի ստորագրմամբ պայմանավորված տարածայնությունները վերանցեցին աջերի շրջանում զինված հակամարտության՝ Լիբանանում վերջնական խաղաղության հաստատումը հետաձգելով ևս մեկ տարով՝ մինչև 1990թ. հոկտեմբերը:

Մայն աշխատության արդիականության հարցն ուղղակիորեն պայմանավորված է մերձավորարևելյան տարածաշրջանում Հայաստանի Հանրապետության արտաքին քաղաքական կարևոր գործընկերներից մեկի՝ Լիբանանի Հանրապետության նորագույն պատմության, ներքին և արտաքին քաղաքականության, տնտեսության զարգացման հանգույցին հիմնախնդիրների ուսումնասիրման կարևորությամբ:

Ուսումնասիրվող շրջանում մերձավորարևելյան տարածաշրջանում, մասնավորապես Լիբանանում տեղի ունեցած քաղաքական գործընթացները Հայաստանի համար կարևորվում են այդ երկրում մեծաքանակ հայկական համայնքի գոյության փաստով ևս: Լիբանանահայ համայնքը Լիբանանի քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կառուցվածքի կարևոր բաղկացուցիչն է և հասարակական-քաղաքական կյանքի էական դերակատարներից մեկը:

Աշխատությունը գրված է հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն և արաբերեն տարաբնույթ աղբյուրների և ուսումնասիրությունների հիման վրա: Ուսումնասիրության համար սկզբնաղբյուր են ծառայել Լիբանանի Հանրապետության սահմանադրությունը⁵, Լիբա-

⁵ Конституция Ливанской Республики, - в. кн. Конституции государств Ближнего и Среднего Востока, М., 1956.

նանի կառավարության պաշտոնական վիճակագրական տվյալները, Լիբանանի Հանրապետության զարգացման և ծրագրավորման նախարարության տարբեր տեղեկատուները⁶, որոնք արժեքավոր տեղեկություններ են պարունակում Լիբանանի տնտեսության տարբեր ոլորտների զարգացման ծրագրերի վերաբերյալ:

Գոյություն ունեցող սկզբնաղբյուրների մեջ կարևորվում են նաև Միավորված ազգերի կազմակերպության նյութերը՝ ՄԱԿ-ի տարեգրքերը, Միջին Արևելքի տնտեսական զարգացմանը նվիրված տեղեկագրերը⁷, պաղեստինյան հարցի վերաբերյալ ՄԱԿ-ի պաշտոնական հրատարակումները⁸, Պաղեստինին վերաբերող միջազգային փաստաթղթերի ժողովածուն⁹, ԱՄՆ-ի պետքարտուղարության մերձավորարևելյան տարածաշրջանին առնչվող տեղեկագրերը¹⁰, ԽՍՀՄ կառավարության արաբական երկրներին առնչվող փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածուները¹¹:

Մյուս կարևոր աղբյուրը լիբանանյան և արաբական զանազան պարբերականներն են, հատկապես արաբալեզու «Ալ-Նահարը»,

⁶ Republic of Lebanon, Council for Development and Reconstruction, Beirut, 1994; Republic of Lebanon, Ministry of General Planning, The Six Year Development Plan (1962-1967), Beirut, 1967; Republic of Lebanon, Ministry of General Planning, The Six Year Development Plan (1972-1977), Beirut, 1971.

⁷ Industrial Development in the Arab Countries, United Nations Publication, New York, 1967; Industrial Development in the Arab Countries, United Nations Publication, New York, 1969; Industrial Development in the Arab Countries, United Nations Publication, New York, 1975; United Nations Studies on Selected Development Problems in Various Countries of the Middle East, UN Publications, New York, 1970; UN Economic Developments in the Middle East 1962-1967, UN Publications, New York, 1961, UN Economic Developments in the Middle East 1972-1975, New York, 1971.

⁸ Палестинская проблема, Документы ООН международных организаций и конференций, М., 1984.

⁹ International Documents on Palestine, Beirut, 1970; International Documents on Palestine, Beirut, 1971.

¹⁰ Department of State Bulletin, LXII, 1650, 1970.

¹¹ СССР и Арабские страны 1917-1960, Документы и материалы, М., 1961; Ближневосточный конфликт 1957-1967гг., Из документов архива внешней политики Российской Федерации, Международный фонд демократии, Т. II, М., 2003.

«Ալ-ահրարը», «Ալ-ճիդան», «Ալ-ախբարը», «Ալ-սաֆիրը», «Ալ-մուհարիրը», «Ալ-մաալումաթը», «Ալ-ահրամը», «Ալ-բաասը», «Ալ-սաուրան», ֆրանսալեզու «L'օրիանը», «Լը ժուրը» (որոնք 1970թ. սեպտեմբերին միավորվեցին), «Լը կոմմերս դյու լևանորը», «Լը սուարը», ինչպես նաև լիբանանահայ մամուլ՝ «Մեր նշանաբանն է հառաջ», «Ազդակ», «Ջարթոնը», «Արարատ» և այլն, ուր տեղ են գտել Լիբանանի նախագահների, կառավարությունների և պետական բարձրաստիճան գործիչների հայտարարություններն ու պաշտոնական փաստաթղթեր՝ համապատասխան մեկնաբանություններով:

Աշխատանքում լուսաբանված տարբեր հարցերի մեկնաբանությանը մեծապես նպաստել է արաբազետ Ն. Հովհաննիսյանի՝ Մերձավոր և Միջին Արևելքի, հատկապես, Լիբանանի պատմության տարբեր ժամանակաշրջաններին վերաբերող արժեքավոր աշխատություններն ու հոդվածները¹²:

Հայ արևելագիտությունը լավագույնս ուսումնասիրել է Մերձավոր Արևելքի, մասնավորապես արաբական երկրների պատմությանն ու արտաքին հարաբերություններին առնչվող հարցերը, որի վկայությունն են Հ.Գրիգորյանի, Հ.Թովուզյանի, Ե.Կարամանուկյանի, Ռ.Կարապետյանի, Ա.Հովհաննիսյանի, Ե.Նաջարյանի, Վ.Ջիջիայանի¹³ և այլոց մեկնաբանություններն ու հոդվածները:

¹² Ն. Հովհաննիսյան, Լիբանանյան ճգնաժամը և Լիբանանի հայ համայնքի դիրքորոշումը, Երևան, 1982, Ն. Հովհաննիսյան, Ազգային-ազատագրական պայքարը Լիբանանում 1939-1958թթ., Երևան, 1967, Ն. Հովհաննիսյան, Հ. Սարգսյան, Սիրիան անկախության համար մղված պայքարում, Երևան, 1975, Н. Оганесян, Ливанский конфликт и Армянская община Ливана, Советский опыт решения национального вопроса и его значение для народов Африки и Азии, Ереван, 1982; Н. Оганесян, Отнашения Иракской Республики со странами Арабского Востока, Ереван, 1985, Ն. Հովհաննիսյան, Արաբական երկրների պատմություն, հ. III, Երևան, 2006:

نقولا ي هوفهانيسيان، النضال التحريري الوطني في لبنان (١٩٥٨-١٩٣٩)، بيروت، ١٩٧٤.

¹³ Հ. Գրիգորյան, Սիրիայի ծախրասսիստական դիրքորոշումը մերձավորարևելյան ճգնաժամի նկատմամբ, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. 14, Երևան, 1989, Հ. Թովուզյան, Սիրիայի և Լիբանանի

Հետազոտվող խնդիրների քննությանը նպաստել են նաև խորհրդային հետազոտողների արժեքավոր աշխատությունները, Մերձավոր և Միջին Արևելքի պատմության հարցերի վերաբերյալ տպագրված մենագրություններն ու ժողովածուները¹⁴:

Խորհրդային շրջանի հեղինակների հրատարակությունների շարքում հետաքրքրական են Վ. Վոլնովի, Վ. Կատինի, Ե. Դմիտրիևի (նույն ինքը՝ Ե. Պիրոն), Գ. Նիկիտինայի, Ե. Մելնիկովի, Ս. Իվանովի, Ա. Ազարիչևի, Ե. Պրիմակովի, Լ. Դադիանիի, Ի. Ջվյագելսկայայի, Վ. Կիսելյովի, Ե. Կարշունովի, Ն. Լիֆանովի, Ռ. Օվինիկովի, Մ. Ռոդիոնովի, Ն. Սերյոգինի ու Ս. Պետրովի և այլոց ուսումնասիրություններն ու մենագրությունները, որոնք առնչվում են Մերձավոր Արևելքի ժողովուրդների և երկրների փոխհարաբերությունների համակարգին, արաբ-խարայեյան հակամարտության

հայկական գաղթօջախների պատմություն, Երևան, 1986, Ե. Կարամանուկյան, Արաբական պետությունների լիզայի դիրք արաբական երկրների հակահմայերիախտական պայքարում, Երևան, 1988, Ռ. Կարապետյան, Միջին-ամերիկյան հարաբերությունները 1967-1996, Երևան, 2000, Ա. Հովհաննիսյան, ԱՄՆ-ի քաղաքականությունը իսրայելա-պաղեստինյան հակամարտության հանդեպ, Երևան, 2001, Ե. Նաջարյան, Լիբանանը XVIII դարի վերջին և XIX դարի առաջին կեսին, Երևան, 1985, Վ. Ջիջիյան, Հայաստանը և Միջին Արևելքը. Տնտեսական համագործակցության հեռանկարները Միջին Արևելքի և Լիբանանի հետ, Երևան 2001:

¹⁴ Новейшая история арабских стран Азии, М., 1988; Ближний Восток и Международное право, М., 1982; А. Кунина, Доктрина Эйзенхауэра, М., 1957; История дипломатии, Т. V, Книга I, М., 1974; О. Туганова, Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке, М., 1960; Ю. Маргунов, Ю. Потемкин, Арабско-турецкие отношения на современном этапе, 1946-1960, М., 1961; Э. Пир-Будагова, Сирия в борьбе за упрочение национальной независимости (1945-1966), М., 1978; Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, М., 1966; А. Федченко, Ирак в борьбе за независимость (1917-1969), М., 1970; Межарабские конфликты в странах зарубежного Востока, М., 1991; Современный Ливан (Справочник), М., 1963; Политика США на Арабском Востоке, М., 1961; Арабский мир. Три десятилетия независимого развития, М., 1990.

հակամարտության և Լիբանանում տարբեր ժամանակաշրջաններում տեղի ունեցած զարգացումներին¹⁵:

Արաբ-խարայեյան հակամարտության հետազոտմանը, Լիբանանի պատմությանն առնչվող տարբեր խնդիրներին նվիրված արևմտյան ուսումնասիրողների աշխատությունների շարքում անհրաժեշտ է նշել Բ. Օդենի, Ս. Մաքեյի, Ջ. Բուլլոչի, Պ. Միլի, Ի. Ռաֆի-նովիչի և Հ. Շեքրի, Ջ. Նաբաշի, Լ. Մեոյի, Վ. Գորիայի, Ռ. Համիզ-րաչիի, Հ. Քուրեյնի, Հ. Քիսիմյեթի, Մ. Քալբի և Բ. Բալբի, Ա. Նորթոնի, Ա. Դաուիչայի, Թ. Փեթրանի, Մ. Հադսոնի, Ջ. Հուրևիցի, Ջ. Նան-բեթի, Մ. Ջոնսոնի, Ֆ. Գրիբլաթի, Ջ. Ռանդալի, Պ. Կալվակորեսսիի, Դ. Հիրոյի, Է. Պիկարի և այլոց մենագրությունները, հողվածներն ու հրատարակումները¹⁶:

¹⁵ Л. В. Вольнов, Ливанский дневник, М., 1980; В. Катин, Ливан: Экономика и внешняя торговля, М., 1961; Е. Дмитриев, Палестинская трагедия, М., 1986; Его же Палестинский узеель, М., 1978; Е. Пырлин, Ближневосточный лабиринт, М., 1996; Г. Никитина, Государство Израиль, М., 1968; Е. Мельников, Политический и государственный строй Ливана, М., 1976; А. Иванов, Межарабская политика Сирии, Том I, М., 1986; А. Агарышев, От Кэмп-Дэвида к трагедии Ливана, М., 1983; Его же Ближний Восток: Терроризм и его покровители, М., 1986; Е. Примаков, История одного сговора, М., 1985; Л. Дадани, Государственный строй Ливана, М., 1973; И. Звягельская, Роль военной верхушки в формировании государственной политики Израиля, М., 1982; В. Киселев, Палестинская проблема в международных отношениях: региональный аспект, М., 1988; Е. Каршунов, Репортаж из взорванного рая, М., 1982; Н. Лифанов, Ливан, М., 1966; Р. Овинников, Зигзаги внешней политики США, от Никсона до Рейгана, М., 1986; М. Родионов, марониты, Из этно-конфессиональной истории восточного средиземноморья, М., 1982; Н. Сергеев, С. Петров, Ливан, М., 1969.

¹⁶ В. Odeh, Lebanon: Dynamics of Conflict, A Modern Political History, London, 1985; S. Mackey, Lebanon: Death of a Nation, New York, 1991; J. Bulloch, Death of a Country. The Civil War in Lebanon, London, 1977; P. Seale, Asad. The Struggle for the Middle East, London, 1988; I. Rabinovich, The War for Lebanon 1970-1983, Correll University Press, 1984; I. Rabinovich, H. Shaked, From June to October, The Middle East between 1967 and 1973,

Աշխատանքի մեջ օգտագործված են նաև Լիբանանի քաղաքական գործիչների Պիեր Ժմայելի, Քամալ Ջումբլաթի¹⁷, Քարիմ Բագրատունու¹⁸ աշխատությունները, որոնցում հեղինակներն իրենց գնահատականներն են տալիս Մերձավոր Արևելքում և Լիբանանում ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում տեղի ունեցած քաղաքական իրադարձություններին: Առանձնահատուկ արժեք են ներկայացնում արաբ պատմաբանների՝ արաբ-խորայելյան հակամարտությանը, Լիբանանի և արաբական այլ երկրների քաղաքական և տնտեսական հարաբերություններին նվիրված հետազոտությունները: Հարկ է նշել

New Jersey, 1978; G. Naccache, Un Rêve Libanais 1943-1972, Ficher du Monde Arabe, 1983; L. Meo. Lebanon, Improbable Nation, Indiana University Press, 1965; W. Gorla, Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976, Ithaca Press, 1985; B. Hamizrachi, The Emergence of the South Lebanon Security Belt: Major Haddad and the Ties with Israel, New York, 1988; F. Qubain, Crisis in Lebanon, Washington, 1961; H. Kissinger, White House Years, Boston-Toronto, 1979; H. Kissinger, Years of Upheaval, Boston-Toronto, 1982; M. Kalb, B. Kalb, Kissinger, Boston-Toronto, 1974; A. Norton, Amal and the Shi'a. Struggle for the Soul of Lebanon, USA, 1987; A. Dawisha, Syria and Lebanese Crisis, New York, 1980; T. Petran, The Struggle over Lebanon, New York, 1987; M. Hudson, The Precarious Republic: Political Modernization in Lebanon, New York, 1985; J. Hurewitz, Confessional Democracy, Lebanon, Middle East Politics: The Military Dimension, New York, 1969; J. Nantet, Histoire du Liban, Paris, 1963; M. Johnson, Class and Client in Beirut: The Sunni Muslim Community 1840-1985, London, 1986; F. Griblat, La Communauté Libanaise et le Mouvement National Palestinien 1967-1986, Paris, 1988; J. Randal, Going all the Way: Christian War lords Israeli Adventures, and the War in Lebanon, New York, 1992; П. Кальвокоресси, Мировая политика после 1945 года, Книга 1, М., 2000; D. Hiro, The Essential Middle East. A Comprehensive Guide, New York, 2003; E. Picard, Lebanon. A Shattered Country. Myths and Realities of the Wars in Lebanon, New York, London, 1993; E. Picard, The Lebanese Shi's and Political Violence, Geneva: Unites Nations Research Institute for Social Development, 1993.

¹⁷ P. Gemayel, Connaissance des Kataeb, Beyrouth, 1960; K. Joumbblatt, Pour le Liban, Editions Stock, 1978; K. Joumbblatt, Democratic Nouvelle, Beyrouth, 1987; 1989, Կեմալ Եմբլատ, Հիշատակներ թուրքական շուրճի մասին, Երևան, 1989:

¹⁸ Կարիմ Բագրատունու, 1976-1977 թվականների Լիբանանի պատմությունը, Երևան, 1984:

Ֆ. Աջամիի, Հ. Բարաքաթի, Ա. Ազնեհի¹⁹, Ք. Սալիբիի²⁰, Մ. Իբրահիմի²¹, Բ. Զորանիի և Ա. Դեսյուկիի²², Ա. Բադրի²³, Ա. Իսմայիլի²⁴, Ռ. Ռազակի²⁵, Ի. Աբուշահի²⁶ և այլոց աշխատությունները:

Օգտվելով առիթից՝ շնորհակալություն են հայտնում ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի իմ գործընկերներին աջակցության համար, մասնավորապես պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Նիկոլայ Հովհաննիսյանին՝ աշխատանքը ղեկավարելու, արաբական երկրների բաժնի վարիչ՝ պատմական գիտությունների քեկնաժու Շահեն Կարամանուկյանին՝ արժեքավոր խորհուրդների և դիտողությունների համար: Շնորհակալություն են հայտնում նաև Աճի Փաշայանին՝ գրքի խմբագրմանն աջակցելու համար:

Հատուկ շնորհակալություն են հայտնում Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցու Կոտայքի թեմի առաջնորդ Առաքել եպիսկոպոս Քարամյանին՝ սույն գրքի հրատարակությանն օժանդակելու համար:

¹⁹ F. Ajami, The Vanished Imam Musa al-Sadr and the Shia of Lebanon, Cornell University, 1986; H. Barakat, Lebanon in Strife: Student Preludes to the Civil War, New York, 1977; A. Al-Azmeh, "The progressive forces", Essays on the Crisis in Lebanon, London, 1976.

²⁰ K. Salibi, Cross Roads to Civil War: Lebanon 1958-1976, London, 1976; K. Salibi, The Modern History of Lebanon, London, 1965;

Կեմալ Ալ-Սալիբի, Երևան, 1972:

²¹ Կարիմ Աբրահիմ, Երևան, 1983:

²² B. Korany and A. Dessouki, The Foreign Policies of Arab States, Cairo, 1984.

²³ Աբրտ Բադր, Երևան, 1972:

²⁴ A. Ismail, Le Liban. Histoire d'un Peuple, Beyrouth, 1965.

²⁵ Կեմալ Ռազակի, Երևան, 1987:

²⁶ E. Abouchdid, 30 Years of Lebanon and Syria, Beirut, 1948.

ՉԼՈՒՆ ԱՌԱՋԻՆ

ՍՈՅԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ԼԻԲԱՆԱՆՈՒՄ (1958-1975թթ.)

1. Լիբանանի տնտեսության ընդհանուր բնութագիրը

Լիբանանը, որը 1960-ականներին և 1970-ականների առաջին կեսին համարվում էր Մերձավոր Արևելքի ամենաազատական տնտեսություն ունեցող երկիրը, չնայած թույլ զարգացած արդյունաբերությանը, ուներ ընդհանուր տնտեսական զարգացման բավական լավ ցուցանիշներ: Լիբանանը զգալի եկամտոներ էր ստանում բանկային համակարգից, տարանցիկ առևտրից, լիբանանյան սփյուռքի դրամական փոխանցումներից, զբոսաշրջիկությունից և այլ ծառայություններից, որոնք կազմում էին ազգային եկամտի 2/3-ը²⁷:

Լիբանանի տնտեսությունը զարգանում էր հիմնականում ծառայությունների և թեթև արդյունաբերության ոլորտների հաշվին, որոնք երկրի տնտեսության հիմքն էին: Այդ ժամանակաշրջանում Լիբանանի զարգացմանը նպաստում էր Ծոցի նավթային երկրների տնտեսական անմախքնաբեր աճը, քանի որ Լիբանանի ֆինանսաբանկային համակարգը մասամբ ինքն էր միջնորդի դեր կատարում նշված երկրների կապիտալի և արտերկրում ներդրումային հնարավորությունների միջև²⁸:

Լիբանանի, հատկապես Բեյրութի՝ որպես Մերձավոր Արևելքի առևտրային և ֆինանսական կենտրոնի, կարևորությունը սկսեց ավելի արժևորվել 1950-1960-ականներին, երբ Սիրիայի և Եգիպտոսի

²⁷ The Middle East Journal, H. Aly and N. Abdun-Nur, An Appraisal of the Six Year Plan of Lebanon (1972-1977), Vol. 30, Autumn, 1972, p. 151.

²⁸ Վ. Ջիջիյան, Հայաստանը և Միջին Արևելք. Տնտեսական համագործակցության հեռանկարներ Սիրիայի և Լիբանանի հետ, Երևան, 2001, էջ 34-35:

տնտեսություններում ազգայնացման գործընթացների արդյունքում ֆինանսական միջոցների զգալի ներհոսք տեղի ունեցավ դեպի Լիբանան, որտեղ գրեթե սահմանափակումներ չկային դրամական միջոցների և ապրանքների ազատ հոսքի նկատմամբ: Լիբանանի տնտեսական վերելքին մեծապես նպաստեց նաև 1950-ականներից Եգիպտոսում խորացող «օտարատյացության» (xenophobia) պոռթկումը: Շատ օտարերկրյա ընկերություններ, որոնք մինչ այդ իրենց մերձավորարևելյան գործունեության համար կենտրոն էին ընտրել Կահիրեն, ստիպված եղան իրենց հիմնական գրասենյակները տեղափոխել Բեյրութ: Լիբանանում նրանց գործունեության համար կային ավելի բարենպաստ պայմաններ:

1967թ. արաբ-իսրայելյան պատերազմի հետևանքով փակվեց Սուեզի ջրանցքը, որի պատճառով էլ ավելի կարևորվեց Լիբանանի տարանցիկ և վերաարտահանող երկիր լինելու գործունեությունը²⁹:

Լիբանանը Մերձավոր Արևելքի այն եզակի պետություններից է, որի ողջ տնտեսական համակարգի հիմքում դրված է ազատ տնտեսական հարաբերությունների սկզբունքը, սակայն մասնավորապես մեծ բիզնեսի ոլորտում հաճախ առկա էր կլանային համակարգը:

Առևտրաֆինանսական ազատ գործունեությունը, հյուրանոցային ցանցի և զբոսաշրջիկության զարգացումը Լիբանանի տնտեսական աճի երաշխիքն էին և նույնիսկ ստացել էին «լիբանանյան ֆեեմեն» անվանումը:

1965-1975թթ. Լիբանանի իրական համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) աճը կազմում էր տարեկան 7%³⁰:

²⁹ Նույն տեղում:

³⁰ Նույն տեղում:

2. Գյուղատնտեսությունը

Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում Լիբանանում գյուղատնտեսության ոլորտում զբաղված էր երկրի աշխատուժի մոտ 30%-ը, սակայն ազգային եկամտի մեջ գյուղատնտեսության մասնաբաժինը 19% էր³¹:

Լիբանանի ցանքատարածքները բավական սահմանափակ էին՝ տեղաբաշխված հիմնականում Բերաայի հովտի հարավարևելյան մասում և ծովափնյա շրջաններում³²: Լիբանանի տարածքի մշակելի հողերը կազմում էին 280.000 հեկտար, որից միայն 42.000 հեկտարն էր ոռոգելի³³: Ավելի քան 575.000 հեկտարը ժայռոտ հողեր էին, 75.000 հեկտարը՝ անտառներ և այլն: Որոշ հետազոտողների տվյալներով մշակելի հողերը Լիբանանում կարելի էր ընդլայնել մինչև 500.000 հեկտար, իսկ ոռոգելի հողերը՝ մինչև 73.000 հեկտար³⁴, ինչը մեծապես կբարելավեր Լիբանանի տնտեսության վիճակը:

Լիբանանի գյուղատնտեսությունն ապահովում էր երկրի բնակչության պարենամթերքի պահանջարկի միայն 1/3-ը, իսկ մնացած 2/3-ը Լիբանանը ստիպված էր ներմուծել արտերկրից³⁵:

1960-ականներին և 1970-ականների առաջին կեսին Լիբանանում շարունակվում էր պահպանվել գյուղատնտեսության պատմականորեն ձևավորված կառուցվածքը. առավելապես զարգանում էին արտահանման ճյուղերը: 1960-1970-ականներին գյուղատնտեսական արտադրանքը կազմում էր լիբանանյան արտահանումից ստացվող եկամտի 45%-ը³⁶:

Բերաայի հովտում 1970-ականների սկզբին դեռևս գերիշխող էր համայնքային հողատիրությունը: Իրավական տեսանկյունից այդ

հողերը համարվում էին պետության սեփականությունը և համայնքն այդ հողերի միայն կոլեկտիվ օգտագործողն էր: Սակայն փաստացի համայնքային հողերի մեծ մասը գյուղական ավագների և հողատերերի մասնավոր սեփականությունն էր: Լիբանանյան գյուղում անընդհատ տեղի էին ունենում գյուղացիության շերտավորման գործընթացներ:

1960-ականների առաջին կեսից սկսած շուկայական հարաբերությունների արմատավորման արդյունքում՝ Լիբանանում ի հայտ եկան խոշոր գյուղատնտեսական տնտեսություններ, որոնցում հողատերն առանց վարձակալ-ձեռներեցների միջոնորոշության վարձում էր գյուղատնտեսության մեջ աշխատողներ և վճարում էր նրանց ոչ թե բնամթերքով, այլ դրամական միջոցներով: Այս տնտեսությունների դերը երկրի գյուղատնտեսության մեջ գնալով դառնում էր ավելի էական և կարևոր³⁷:

Լիբանանում մշակվող հողերի զգալի մասը կարիք ուներ արհեստական ոռոգման, սակայն ոռոգման տեխնիկան Լիբանանում դեռ շատ պարզունակ էր և չէր ապահովում հողի արդյունավետ օգտագործումը: Լիբանանում ոռոգելի հողերի ավելացման նպատակով 1960-ականների սկզբին սկսվեց երեք ամբարտակների և ջրամբարների կառուցումը, ինչը հնարավորություն տվեց լրացուցիչ ոռոգել 25.000 հեկտար հողատարածք³⁸:

Ընդհանրապես Լիբանանում հողը շատ քանկ էր: «Ըը կոմներս դյու լևանտ» թերթը դեռևս 1960թ. գրում էր. «Լիբանանում գյուղատնտեսական հողերը շատ քանկ են: Ոռոգվող կամ ցիտրուսային տնկիներով մեկ հեկտար հողը Լիբանանում արժե 20.000 լիբանանյան լիրա, մինչդեռ Ալժիրում և Թունիսում նույն հողակտորը արժե 4 կամ 5.000 լիրա»³⁹:

Լիբանանում մշակվող հիմնական բերքատեսակներն էին ցիտրուսները, բանանը, խնձորը, խաղողը, ծխախոտը, շաքարի ճակնդեղը և բանջարեղենը:

³¹ UN Economic Developments in the Middle East, 1972-1975, New York, 1975, pp. 126-127.

³² J. Sellier and A. Sellier, Atlas des Peuples d'Orient, Paris, 1983, p. 69.

³³ Современный Ливан (Справочник), М., 1963, с. 42.

³⁴ أيرت بدر، محاضرات في الأقتصاد اللبناني، القاهرة، ١٩٥٥، ص. ٤٠.

³⁵ The Middle East and North Africa 1968-1969, London, 1969, p. 428.

³⁶ Л. Дадияни, Государственный строй Ливана, М., 1973, с. 7.

³⁷ Л. Дадияни, ցվ. աշխ., էջ 10:

³⁸ Ն. Հովհաննիսյան, Ազգային-ազատագրական պայքարը Լիբանանում 1939-1958թթ., Երևան, 1967, էջ 46:

³⁹ "Le Commerce du Levant", Beyrouth, 26, Septembre, 1960.

Հացահատիկային կուլտուրաները զբաղեցնում էին 100.000 հեկտար հողատարածք կամ ամբողջ հողերի 42%-ը: Հացահատիկային կուլտուրաների 90%-ը, մասնավորապես ցորենը, ցանվում էր չռոզվող հողերի վրա, ինչը բերքը կախվածության մեջ էր դնում տեղումների քանակությունից:

Լիբանանում արտադրված ցորենի, գարու և ծխախոտի քանակն ըստ տարիների

Արտադրվել է						
	1958թ.	1963թ.	1967թ.	1968թ.	1972թ.	1975թ.
Ցորեն	58.000տ.	70.000տ.	70.000տ.	45.000տ.	55.000տ.	60.000տ.
Գարի	21.000տ.	18.000տ.	22.000տ.	20.000տ.	19.000տ.	21.000տ.
Ծխախոտ	3.000տ.	4.000տ.	3.200տ.	3.700տ.	3.500տ.	4.000տ.

Աղբյուր՝ The Middle East and North Africa, 1975-1976, London, 1976, pp. 438-439.

1964թ. ցիտրուսային կուլտուրաներից ստացվող եկամուտը կազմում էր 50 մլն լիբ. լիրա, 1967թ.՝ 70 մլն լիբ. լիրա, 1970թ.՝ 75 մլն լիբ. լիրա: Ցիտրուսային մրգերի արտադրությունը զարգացած էր Տրիպոլիում և Անթիլիասում⁴⁰:

Լիբանանում ցիտրուսների արտադրությունը կրկնակի անգամ գերազանցում էր Կիպրոսի ցիտրուսների արտադրությանը և կազմում էր Իսրայելի ցիտրուսային արտադրության քառորդ մասը:

Լիբանանում արտադրված ցիտրուսների, խնձորի, խաղողի քանակն ըստ տարիների

Արտադրվել է						
	1958թ.	1963թ.	1966թ.	1970թ.	1973թ.	1975թ.
Ցիտրուսներ	200.000տ.	250.000տ.	250.000տ.	280.000տ.	290.000տ.	290.000տ.
Խնձոր	115.000տ.	120.000տ.	125.000տ.	130.000տ.	125.000տ.	125.000տ.
Խաղող	21.000տ.	23.000տ.	22.000տ.	23.000տ.	24.000տ.	27.000տ.

Աղբյուր՝ The Middle East and North Africa, 1975-1976, London, 1976, pp. 438-439.

⁴⁰ E. Мельников, Политический и государственный строй Ливана, М., 1976, с. 8.

1970թ. ցիտրուսային արտադրությունը կազմում էր գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի 11%-ը, խնձորի բերքը՝ 8%-ը, խաղողինը՝ 7%-ը, բանանինը՝ 6%-ը, հացահատիկային կուլտուրաներինը՝ 6%-ը⁴¹:

Գյուղատնտեսության մեջ լայն տարածում ուներ նաև ծխախոտի արտադրությունը, որը 1970-ականների սկզբին կազմում էր գյուղատնտեսական համախառն արտադրանքի 7%-ը: Ծխախոտի արտադրությունն ամբողջությամբ վերահսկում էին գյուղատնտեսության նախարարությունը և «Ռեժե դե տաբա» ֆրանսիական ընկերությունը, որի արժեթղթերի որոշ մասը պատկանում էր ամերիկյան մի ընկերության: Այս ծխախոտային ընկերության կարգավիճակը հնարավորություն էր տալիս նրան սահմանել ծխախոտի վաճառքի զմեռը: Հիմնական ծխախոտային ցանքատարածքները գտնվում էին Լիբանանի հարավում՝ 50%, Լիբանանի հյուսիսում՝ 25%, և Լեռնային Լիբանանում՝ 17%⁴²: Լիբանան ներմուծվող ծխախոտը հարկվում էր բարձր մաքսատուրքերով (մինչև 100% և ավելի):

Ինչ վերաբերում էր ձիթապտղի արտադրությանը, ապա 1970-ականների սկզբին նրանից ստացված եկամուտը միջին հաշվով կազմում էր 15 մլն լիբ. լիրա: Ձիթապտղի արտադրության մեջ 1970թ. զբաղված հողերը 27,6.000 հեկտար էին⁴³: 1966թ. Լիբանանում ձիթապտղի արտադրությունը կազմում էր 49.000 տոննա, 1970թ.՝ 40.000 տոննա, 1975թ.՝ 42.000 տոննա⁴⁴:

Լիբանանի գյուղատնտեսության մյուս ճյուղերն էին անասնապահությունն ու թռչնաբուծությունը: 1960-ականների վերջին անասնապահությունից ստացվող եկամուտը միջին հաշվով կազմում էր 75 մլն լիբ. լիրա, իսկ թռչնաբուծությունից ստացվող եկամուտը՝ 52 մլն լիբ. լիրա:

⁴¹ G. Naccache, Un Rêve Libanais 1943-1982, Ficher du Monde Arabe, 1983, p. 234.

⁴² "Le Commerce du Levant", Beyrouth, 26 Mars, 1954:

⁴³ Նույն տեղում:

⁴⁴ "Le Commerce du Levant", Beyrouth, 29 Octobre, 1975.

1960-ականների կեսին Լիբանանում արագորեն զարգանում էր քոչնարությունը՝ հատկապես հավաքությունը: Արդեն 1967թ. Լիբանանի տարածքում կար մոտ 400 քոչնարուհարան⁴⁵:

1975թ. պաշտոնական տվյալների համաձայն՝ Լիբանանում կային 105.000 խոշոր եղջերավոր անասուններ, 205.000 ոչխար և 450.000 այծ⁴⁶:

Լիբանանում բնական կաթի արտադրությունը չէր բավարարում երկրի ներքին պահանջարկը: Լիբանանը ստիպված էր դրսից ներմուծել զգալի քանակությամբ չոր կաթի փոշի: 1970թ. տվյալների համաձայն՝ Լիբանանում չոր կաթի օգտագործումը կազմում էր կաթի ընդհանուր սպառման 75%-ը: Կաթնատու անասնապահության պաշտպանության և քաջալերման նպատակով Լիբանանը 1963թ. վերջին ավելացրեց չոր կաթի ներմուծման մաքսատուրքերը, որը, սակայն, ոչ մի էական արդյունք չտվեց, քանի որ, հակառակ դրան, ներմուծվող չոր կաթի փոշու արժեքն էապես ցածր էր բնական կաթի արժեքից: Երկրի բնակչության պահանջարկը բավարարելու նպատակով Լիբանանը ստիպված էր ներմուծել նաև մեծ քանակությամբ մսամթերք⁴⁷:

Գյուղատնտեսական արտադրության ավելացման նպատակով, 1960-ականների սկզբին լիբանանյան կառավարությունը սկսեց իրականացնել «կանաչ ծրագիր» կոչվող նախագիծը, որը նախատեսում էր 10 տարվա ընթացքում գյուղատնտեսական ոլորտում իրականացնել մի շարք միջոցառումներ՝ գյուղատնտեսական աշխատանքների մեքենայացում, անտառների տնկում, ոռոգելի և մշակելի հողերի ընդլայնում և այլն: Այս ծրագրի իրականացման համար նախատեսվում էր ծախսել 400 մլն լիբ. լիրա, որից 80 մլն լիբ. լիրա ներդնելու էր պետությունը, իսկ մնացած 320 մլն լիբ. լիրան՝ մասնավոր ոլորտը⁴⁸:

	1960	1961	1962	1963	1964	1965
...

⁴⁵ Н. Лифанов, Ливан, М., 1966, с. 43.
⁴⁶ The Middle East and North Africa, 1976-1977, p. 437.
⁴⁷ Е. Мельников, *մշվ. աշխ.*, էջ 10:
⁴⁸ G. Grassmuck, K. Salibi, A Manual of Lebanese Administration, Beirut, 1970, p. 51.

Գյուղատնտեսությանն աջակցություն ցույց տալու նպատակով 1964թ. լիբանանյան կառավարությունը մշակեց գյուղատնտեսության վարկավորման մասին օրենքը: Վարկեր տրամադրվեցին առաջին հերթին գյուղատնտեսական կոոպերատիվների անդամներին: Մեկ արտադրողին տրվող վարկի չափը տարեկան կազմում էր 2,5.000 լիբ. լիրա: 1966թ. այդպիսի վարկեր ստացան 80, 1967թ.՝ 200, իսկ 1970թ.՝ շուրջ 400 տնտեսություններ⁴⁹:

Ամփոփելով փաստենք, որ ցանքատարածությունների սահմանափակ լինելու, հետևաբար նաև գյուղատնտեսական մթերքների սակավության արդյունքում, երկիրն ի վիճակի չէր լիովին բավարարել իր պահանջները, ինչը բացասական ազդեցություն էր ունենում առևտրային հաշվեկշռի և պարենային անվտանգության վրա:

3. Արդյունաբերությունը

Անկախության ձեռքբերումից մինչև 1970թ. ազգային եկամտի մեջ արդյունաբերության մասնաբաժինը 7%-ից ավելացել և կազմում էր 17%⁵⁰: Լիբանանի արդյունաբերության զարգացումն այդ տարիներին արաբական այլ երկրների ցուցանիշների հետ համեմատած կարելի էր համարել բավարար: 1967թ. պաշտոնական տվյալների համաձայն՝ Լիբանանում կային մոտ 7000 արդյունաբերական ձեռնարկություններ, արդյունաբերության ոլորտում զբաղված էր Լիբանանի աշխատուժի 16%-ը⁵¹, իսկ ներդրումները կազմում էին մոտ 700 մլն լիբ. լիրա⁵²:

Լիբանանում արդյունաբերության դանդաղ զարգացման հիմնական պատճառն այն էր, որ երկրի զարգացման հայեցակարգում

⁴⁹ The Middle East and North Africa 1972-1973, London, 1973, p. 438.
⁵⁰ The Middle East and North Africa 1966-1967, London, 1967, p. 438.
⁵¹ Industrial Development in the Arab Countries, United Nations Publication, New York, 1972, p. 107.
⁵² Новейшая история арабских стран Азии, М., 1988, с. 121.

առաջնահերթությունը տրված էր ծառայությունների՝ առևտրի, բանկային, հյուրանոցառեստորանային ոլորտին⁵³:

Լիբանանյան իշխող շրջանակների տնտեսական քաղաքականությունը լուրջ քննադատության էր ենթարկում Լիբանանի արդյունաբերական ձեռնարկությունների ասոցիացիան, որը պահանջում էր ազգային արդյունաբերությունն օտարերկրյա մրցակցությունից պաշտպանելու կտրուկ միջոցառումների իրականացում: 1961թ. արդյունաբերական ձեռնարկությունների ասոցիացիան կառավարությանն առաջարկում էր տեղական արդյունաբերության զարգացմանը խթանելու նպատակով նորաբաց ազգային ձեռնարկություններին առաջին մի քանի տարիների ընթացքում ազատել հարկերից, կազմակերպել տեղական արտադրության ապրանքների արտահանումը, տեղական արդյունաբերությանն օժանդակություն ցույց տալ օտարերկրյա դեմպինգի դեմ պայքարում, երկարաժամկետ վարկեր տրամադրել տեղական արդյունաբերության զարգացման նպատակով և այլն⁵⁴:

1960-ականներից սկսած լիբանանյան կառավարությունը սկսեց ձեռնարկել մի շարք միջոցառումներ, որոնք ուղղված էին երկրի արդյունաբերության զարգացման տեմպերի արագացմանը: Օրինակ՝ 1964թ. կառավարությունը մի քանի նորաբաց արդյունաբերական ձեռնարկությունների, որոնք ունեին 1 մլն լիբ. լիրա և ավելի ներդրումային կապիտալ, 5 տարի ժամկետով ազատեց հարկերի վճարումից⁵⁵:

Ազգային արդյունաբերության խրախուսման նպատակով 1971թ. ամռանը Լիբանանում կազմավորվեց Արդյունաբերական զարգացման բանկը, որը միջնաժամկետ և երկարաժամկետ վարկեր էր հատկացնում արդյունաբերական և գյուղատնտեսական ձեռնարկություններին⁵⁶:

⁵³ Industrial Development in the Arab Countries, United Nations Publication, New York, 1967, p. 108.

⁵⁴ Նույն տեղում:

⁵⁵ The Middle East and North Africa 1969-1970, London, 1970, p. 439.

⁵⁶ "Le Commerce du Levant", Beyrouth, 9 Septembre, 1971.

Երկրի տնտեսության կախվածությունը ծառայությունների ոլորտից կրճատելու և օտարերկրյա մրցակցությունից ազգային տնտեսության որոշ երիտասարդ ճյուղեր պաշտպանելու նպատակով 1971թ. սեպտեմբերին լիբանանյան կառավարությունը հրապարակեց որոշում, որով նախատեսվում էր բարձրացնել ներմուծվող մոտ 500 տարբեր ապրանքների մաքսատուրքերը⁵⁷:

Այս որոշումը, սակայն, կտրուկ քննադատության ենթարկեցին Բեյրութի, Տրիպոլիի (Տիր) և Սիդոնի (Մալաթի) գործարանները և Լիբանանում գործունեություն ծավալող արևմտյան ընկերությունները: Որոշումը քննադատողներն աջակցություն ստացան լիբանանյան խորհրդարանի աջ պատգամավորներից, որոնք սպառնացին անհրաժեշտության դեպքում նույնիսկ խորհրդարանի օրակարգում դնել կառավարությանն անվստահություն հայտնելու հարցը: Լիբանանյան աջ ուժերը, որոնք վերոնշյալ շրջանում ընդդիմադիր էին գործող կառավարությանը, փորձում էին օգտագործել հրապարակված որոշման կապակցությամբ երկրում սրված սոցիալ-քաղաքական ճգնաժամը և ստիպել Սաիր Մալամի կառավարությանը հրաժարական տալ: Ինչ վերաբերում էր լիբանանյան ձախ շրջանակներին, ապա վերջիններս, հավանություն տալով ոչ առաջին անհրաժեշտության ապրանքների հանդեպ մաքսատուրքերի բարձրացմանը, միևնույն ժամանակ քննադատում էին վերը նշված որոշումն այն բանի համար, որ վերջինիս հրապարակման հետևանքով թանկացել էին նաև մի շարք լայն սպառման ապրանքներ: Լիբանանյան մամուլում կարծիքներ էին հնչում, որ նոր մաքսատուրքերը ոչ միայն կկրճատեին ներմուծման ծավալները, այլև կհանգեցնեին տեղական արտադրության ապրանքների գների բարձրացմանը և կարող էին նվազեցնել երկրում զբոսաշրջիկների թվաքանակն ու ավելացնել մաքսանենգության ծավալները⁵⁸:

Նման իրավիճակում կառավարությունը, խուսափելով խորհրդարանում մաքսատուրքերի մասին որոշմանը նվիրված քննարկում-

⁵⁷ Նույն տեղում:

⁵⁸ النهار, «Ալ-Մահար», Բեյրութ, 30.09.1971:

ներում պարտություն կրելու հեռանկարից, շտապեց այն չեղյալ հայտարարել:

Լիբանանի տարածքով անցնում էին երկու նավթամուղներ, որոնք պատկանում էին «Իրաք փեթրոլիում» և «Թափլայն» նավթային ընկերություններին: «Իրաք փեթրոլիումին» պատկանող նավթամուղով Իրաքի նավթը տեղափոխվում էր լիբանանյան Տրիպոլի քաղաք, որտեղ և գտնվում էր նավթագտման գործարանը:

Մյուս նավթամուղը «Թափլայն» ընկերությանն էր, որն ամերիկյան «Արմինկո» ձեռնարկության դուստր ընկերությունն էր: «Թափլայնին» պատկանող նավթամուղը Սաուդյան Արաբիայի նավթը հասցնում էր լիբանանյան Սիդոն քաղաք: Սիդոնում գտնվող նավթագոյն գործարանն ամերիկալիբանանյան «Մեդրեկո» ընկերությանն էր: Լիբանանի տարածքում գործող երկու նավթագտման գործարանների ընդհանուր հզորությունը կազմում էր տարեկան մոտ 2 մլն տոննա նավթ⁵⁹:

1962թ. «Թափլայն» ընկերության և լիբանանյան կառավարության միջև կնքված համաձայնագիրը վերանայվեց և «Թափլայնը» պարտավորվեց տարանցիկ փոխադրման, բեռնափոխադրման և նավթամուղի անվտանգության ապահովման նպատակով Լիբանանի կառավարությանը վճարվող գումարը, որը կազմում էր տարեկան մոտ 1,2 մլն ԱՄՆ-ը դուլար, ավելացնել և վճարել 4,5 մլն դուլար: Ընկերությունը պարտավորվեց նաև առաջիկա մեկ-երկու տարիների ընթացքում փակել նախորդ տարիներին կուտակված շուրջ 12,5 մլն ԱՄՆ-ը դուլարի արժողությամբ պարտքը: 1967թ. մարտին Սիրիայի և «Իրաք փեթրոլիում» ընկերության միջև վիճելի հարցերի պարզաբանումից հետո ընկերությունը պարտավորվեց 1966թ. սկսած լիբանանյան կառավարությանը վճարվող գումարն ավելացնել: Այս կապակցությամբ Լիբանանի վարչապետը հայտարարեց, որ 1966թ. «Իրաք փեթրոլիումից» ստացվող պետական եկամուտները կավելանան մինչև 5,9 մլն դուլար⁶⁰:

Նշենք, որ «Իրաք Փեթրոլիում» ընկերությունը պարբերաբար Լիբանանին չէր վճարում իր եկամուտներից ստացվող չափաբաժինները: Օրինակ՝ 1966թ. այս ընկերության եկամուտները կազմում էին 7 մլն - լիբ. լիրա, սակայն համաձայնագրի համաձայն, երբ պետք է վճարվեր եկամուտներից ստացվող Լիբանանի չափաբաժինը, եկամուտի թվերը կտրուկ իջեցվեցին: Այն ներկայացվեց մոտ 3 մլն լիբ. լիրա⁶¹:

Լիբանանում օտարերկրյա ընկերությունները տնօրինում էին ոչ միայն նավթավերամշակման արդյունաբերությունը, այլ նաև վառելիքի վաճառքը: Վառելիքի մանրածախ առևտրի 96%-ը բաժին էր ընկնում 5 օտարերկրյա ընկերությունների՝ «Շելլ»՝ 25%, «Մոբիլ»՝ 35%, «Լենկո»՝ 20%, «Թոթալ»՝ 11% և «Էսոտ»՝ 5%: Վառելիքի վաճառքի մնացած 4%-ը բաժին էր ընկնում «Շամմաս», «Ջալիս» և «Մրակաուի» տեղական երեք ընկերություններին⁶²:

Լիբանանում արդյունաբերական ձեռնարկությունները և ենթակառուցվածքները կենտրոնացված էին հիմնականում մայրաքաղաքում: Հիմնական արտադրատեսակներն էին սննդամթերքը, խմիչքը, տեքստիլը և հագուստը, ավելի քիչ՝ մետաղագործական և մեքենաշինական արտադրանքը⁶³:

Լիբանանյան արդյունաբերության գլխավոր և ավանդական ոլորտներից էր տեքստիլ արդյունաբերությունը, որը, սակայն, 1960-ականների վերջին ապրում էր խորը ճգնաժամ: Նշված ոլորտում ամկումը գլխավորապես կապված էր օտարերկրյա մրցակցության առկայությամբ և տեղական կտորների անմրցունակությամբ ու բարձր արժեքով:

Լիբանանում բամբակագործական ձեռնարկություններն աշխատում էին հիմնականում Սիրիայից և Եգիպտոսից ներմուծվող հումքով: 1967թ. երկրում արտադրված բամբակյա գործվածքների կեսը բաժին էր ընկնում Բեյրութում գործող «Ասելի» ֆաբրիկային: Նույն թվականին 6 բամբակագործական ֆաբրիկաներում աշխատում էր 1000 մարդ, իսկ նրանցում ներդրված կապիտալը կազմում

⁵⁹ Л. Дадияни, *ibid.*, т. 2, с. 15:

⁶⁰ "Syrie et Monde Arabe", 26 Juin, 1967.

⁶¹ UN Economic Developments in the Middle East 1967-1970, New York, 1970, p. 160.

⁵⁹ Industrial Development in the Arab Countries, United Nations Publication, New York, 1975, p. 110.

⁶⁰ النهار, «Ալ-նահար», Բեյրութ, 10.04.1967:

էր մոտավորապէս 6 մլն լիբ. լիրա⁶⁴: Բրոյա գործվածքների արտադրության հիմնական կենտրոններն էին Բեյրութն ու Չահլեն:

Լիբանանում ավանդաբար լայն տարածում ունէր մաւ մետաքսի արտադրությունը: 1967թ. մետաքսի արտադրությամբ զբաղվում էին մոտ 55 ձեռնարկություն, որոնք ունեին 636 աշխատող և 7,5 մլն լիբ. լիրա կապիտալ⁶⁵:

Լիբանանի արդյունաբերության մեջ իր ծավալներով առանձնանում էր սննդի արդյունաբերությունը: Սննդի արդյունաբերության ձեռնարկությունները, որոնք կազմում էին երկրի արդյունաբերական ձեռնարկությունների հիմնական մասը, վերամշակում էին ինչպէս տեղական, այնպէս էլ ներմուծվող հումք և արտադրում էին պանիր, հրուշակեղեն, շոկոլադ, շաքար, բուսական յուղեր, հյութեր և այլն: 1970թ. Լիբանանում գործում էին 2,275 սննդի արդյունաբերության ձեռնարկություններ, որոնցում զբաղված էր մոտ 13.000 մարդ, իսկ այդ ձեռնարկություններում ներդրված կապիտալը կազմում էր 109.7 մլն լիբ. լիրա: Միայն Բեյրութում 1970թ. գործում էին շոկոլադի արտադրության 27 ֆաբրիկա, 65 հրուշակեղենի ֆաբրիկա, պահածոների 7 գործարան, պանրի արտադրության 39 գործարան, զովացուցիչ ըմպելիքների 5 գործարան և այլն⁶⁶:

1963թ. Ջուբեյլում սկսեց աշխատել զարեջրի գործարանը, որը տարեկան արտադրում էր 40 մլն շիշ գարեջուր: 1960-ականների կեսերին լիբանանադանիական բաժնետիրական ընկերության կողմից Լիբանանում կառուցվեց պաստերիզացված կաթի գործարան՝ օրական մինչև 80.000 լիտր կաթ հզորությամբ⁶⁷:

Լիբանանում զարգացած էր մաւ շաքարի արտադրությունը: Հումքը ներմուծվում էր Կուբայից: Տարեկան միջին հաշվով արտադրվում էր 40.000 տոննա շաքար, ինչն ամբողջությամբ բավարարում էր երկրի ներքին պահանջարկը: Արտադրվող շաքարի մի մասն էլ արտահանվում էր արաբական երկրներ:

⁶⁴ «Le Commerce du Levant», Beyrouth, 22.09.1969.

⁶⁵ Նույն տեղում:

⁶⁶ النهار, «Ալ-մախար», Բեյրութ, 12.08.1971:

⁶⁷ Н. Серегин, С. Петров, Ливан, с. 45.

Սննդի արդյունաբերության ոլորտում լայն տարածում ունէր մաւ բուսական յուղի արտադրությունը: 1000-ից ավելի ոչ մեծ ձեռնարկություններ արտադրում էին տարեկան 6-8.000 տոննա ձիթապտղի յուղ, սակայն այս քանակությունը հաստատուն չէր, այն ամեն տարի փոփոխվում էր՝ կախված ձիթապտղի բերքի քանակությունից⁶⁸:

Լիբանանի ազգային արդյունաբերության զարգացման համար առաջնային կարևորություն էր ձեռք բերում վառելիքաէներգետիկ համակարգի կատարելագործումը: Ինչպէս արդյունաբերության բոլոր ոլորտներում, այնպէս էլ էներգետիկ ոլորտում զարգացումն ընթանում էր դանդաղ, ինչը ֆրանսիական տնտեսագետները բացատրում էին երկրում վառելիքաէներգետիկ աղբյուրների սղությանը:

1960-ականների վերջին Լիբանանի էներգետիկ բազան ներկայացված էր 21 փոքր էլեկտրակայաններով, որոնց կեսը դիզելային էին: 1965թ. շահագործման համձնվեցին Լիտանի գետի վրա կառուցված առաջին մի քանի հիդրոէլեկտրակայանները՝ 500 մլն կվտ/ժամ տարեկան հզորությամբ⁶⁹:

Լիբանանում արտադրված էլեկտրաէներգիայի չափն ըստ տարիների

1970թ.	1230 մլն կվտ/ժամ
1971թ.	1375 մլն կվտ/ժամ
1972թ.	1545 մլն կվտ/ժամ
1973թ.	1791 մլն կվտ/ժամ
1975թ.	1850 մլն կվտ/ժամ

Աղբյուրները՝ United Nations, Studies on Selected Development Problems in Various Countries of the Middle East, UN Publications, No. E-70, IV.11.1970, p. 8; Statistical Abstract, Syrian Arab Republic, Office of the Prime Minister, Central Bureau of Statistics, August, 1978, p. 814.

⁶⁸ «Le Commerce du Levant», Beyrouth, 20 Decembre, 1967.

⁶⁹ Н. Серегин, С. Петров, Ливан, с. 46.

Լիբանանում արտադրված ցեմենտի չափերն ըստ տարիների

Արտադրվել է						
	1969թ.	1970թ.	1971թ.	1972թ.	1973թ.	1974թ.
ցեմենտ	1.230.000տ.	1.339.000տ.	1.499.000տ.	1.686.000տ.	1.659.000տ.	1.744.000տ.

Աղբյուր՝ Statistical Abstract, Syrian Arab Republic, 1978, p. 814.

Նշենք, որ Լիբանանի տնտեսության մեջ զգալի ներդրում ունի նաև հայ համայնքը: 1970-ականներին լիբանանահայ համայնքին պատկանում էր Լիբանանի խոշոր արդյունաբերական ձեռնարկությունների 18%-ը և միջին ու մանր արդյունաբերական ձեռնարկությունների 43%-ը, իսկ երկրի արտահանման 10%-ը բաժին էր ընկնում հայ կապիտալին: 1960-ականներին Լիբանանի արդյունաբերության մեջ ներդրված 375 մլն լիբ. լիրայից 125 մլն լիբ. լիրան պատկանում էր հայ արտադրական կապիտալին⁷³: Այս կապակցությամբ «Մանդի Մոնիթոգ» շաբաթաթերթը գրում էր. «Թեև լիբանանահայ համայնքը կազմում է Լիբանանի բնակչության 8%-ը, սակայն այն տալիս է ազգային արտադրանքի 25%-ը»⁷⁴: Վերոնշյալը կարևորվում է հայ համայնքի տեղն ու դերը Լիբանանի տնտեսական կյանքում ճիշտ գնահատելու տեսանկյունից:

Այսպիսով՝ 1960-ականներին և 1970-ականների առաջին կեսին Լիբանանի արդյունաբերությունը, հատկապես թեթև և սննդի ոլորտները զարգանում էին բավարար տեմպերով:

⁷³ Ն. Հովհաննիսյան, Լիբանանյան ճգնաժամը և Լիբանանի հայ համայնքի դիրքորոշումը, էջ 44:

⁷⁴ Նույն տեղում:

Լիբանանում էլեկտրաէներգիայի արտադրության ավելացումը տեղի էր ունենում ինչպես հին էլեկտրակայանների կարողություններն ընդլայնելու (Բարիդ, Իբրահիմ և Ռաշմիե), այնպես էլ նորերը կառուցելու արդյունքում, ինչպես, օրինակ՝ Շամուն ջերմաէլեկտրակայանը Ջուկ Միքայելում և այլն⁷⁰:

Լիբանանում ծանր արդյունաբերությունը թույլ էր զարգացած: Մետալուրգիական արդյունաբերությունը երկրում ներկայացված էր միայն մի քանի ոչ մեծ չուգունի, այլումինի, երկաթի և պողպատի մետալուրգիական ձեռնարկություններով:

Լիբանանի արդյունաբերության կարևոր ճյուղերից էր շինանյութերի արդյունաբերությունը: Շինանյութերի արդյունաբերությունը Լիբանանում ներկայացված էր հիմնականում մանր ձեռնարկություններով, որոնք արտադրում էին աղյուս, սալահատիկ, կղմինդր և այլն: 1967թ. շինանյութերի արտադրությամբ զբաղվող ձեռնարկությունների թիվը Լիբանանում 788 էր⁷¹:

Շինանյութերի արտադրության մեջ զգալի դեր էր խաղում ցեմենտի արտադրությունը: Երկրում կային ցեմենտի երկու գործարաններ՝ Ռաս Ալ-Շարուն և Անֆայուն: Այդ երկու գործարաններն էլ պատկանում էին շվեյցարական կապիտալին: Ցեմենտի արտադրությունն աճում էր արագ տեմպերով, ինչը բացատրվում էր երկրում շինարարական աշխատանքների մեծ չափերով: Լիբանանը ոչ միայն լիովին բավարարում էր ցեմենտի իր պահանջները, այլև այն արտահանում էր Սաուդյան Արաբիա, Հորդանան և Շոցի այլ երկրներ⁷²:

⁷⁰ Ն. Հովհաննիսյան, Ազգային-ազատագրական պայքարը Լիբանանում (1939-1958թթ.), Երևան, 1967, էջ 24:

⁷¹ «Syrie et Monde Arabe», 11 Février, 1968.

⁷² كمال الصليبي، تاريخ لبنان الحديث، بيروت، ١٩٧٢، ص. ٣٥٢.

4. Արտաքին առևտուրը

Լիբանանի տնտեսության համար արտաքին առևտուրը մշտապես ունի առաջնահերթ նշանակություն:

Ինչպես արդեն նշել ենք, Լիբանանի գյուղատնտեսությունն ու արդյունաբերությունը չէին ապահովում բնակչության անհրաժեշտ պահանջարկը: Այդ պատճառով արտաքին առևտուրը զգալի դեր էր խաղում տեղական ձեռնարկություններին հունքով, իսկ բնակչությանը ապահովումն ապրանքներով ապահովելու գործում:

Ուսումնասիրվող շրջանում Լիբանանին բնորոշ էր առևտրի հաշվեկշռի չափազանց մեծ դեֆիցիտը, որն ուներ երեք հիմնական բացատրություն.

1. Ինչպես արդեն նշել ենք, Լիբանանի տնտեսության մեջ առանցքային դեր էր կատարում ծառայությունների ոլորտը.
2. Գյուղատնտեսության ոլորտի սահմանափակ հնարավորությունները Լիբանանին ստիպում էին ներմուծել բնակչության անհրաժեշտ սննդի զգալի մասը, որի պատճառով առևտրի հաշվեկշռի դեֆիցիտը մեծանում էր.
3. Հակառակ իշխանությունների արդյունաբերության ոլորտի զարգացմանն ուղղված ջանքերին՝ այնուամենայնիվ այս ոլորտը դեռևս անկարող էր փոխարինել ներմուծումներին ու ձեռք բերել արտահանման իրական հնարավորություններ⁷⁵.

1970թ. տվյալների համաձայն՝ Լիբանանը ներմուծել էր 1179.3 մլն լիբ. լիրա, իսկ արտահանել՝ 323.4 մլն լիբ. լիրա արժողության տարբեր ապրանքներ⁷⁶:

Առևտրի հաշվեկշռի դեֆիցիտը Լիբանանը հիմնականում փակում էր տրամադրվող ծառայությունների միջոցով՝ տարանցիկ առևտրից, ապրանքների վերաարտահանումից, զբոսաշրջիկությունից և մարսատուրքերից ստացվող եկամուտներից:

1970-ականների սկզբին աստիճանաբար սկսեց կրճատվել Լիբանանով տարանցիկ ձևով դեպի Սիրիա, Հորդանան, Իրաք և այլ

մերձավորարևելյան երկրներ անցնող բեռնափոխադրման ծավալները: Սիրիան արտահանման և ներմուծման նպատակով լայնորեն սկսեց օգտագործել Լաթաքիայի, իսկ Հորդանանը՝ Արաբայի նավահանգիստները:

1964թ. Լիբանանի առևտրի հաշվեկշռի բացասական սալոնո կազմում էր 979 մլն լիբ. լիրա. ներմուծում՝ 1195 մլն լիբ. լիրա և արտահանում՝ 216 մլն լիրա⁷⁷: Դեֆիցիտի ավելացման հարցում կարևոր դեր էին կատարում ներմուծման մեծ ծավալները, իսկ կրճատման հարցում՝ զուտ մասնավոր տրանսֆերները, որոնք պայմանավորված էին արտասահմանում աշխատող լիբանանցիների դրամական փոխանցումների աճով:

1970-ականների սկզբին Լիբանանի առևտրում ներմուծման և արտահանման ցուցանիշները համապատասխանաբար կազմում էին. արաբական երկրներ՝ 18,3% և 58,8%, Արևմտյան Եվրոպայի երկրներ՝ 56,4% և 20,5%, Հյուսիսային Աֆրիկայի երկրներ՝ 12,7% և 4,4%, խորհրդային դաշինքի երկրներ՝ 6,9% և 8,5%⁷⁸:

Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում լիբանանյան ապրանքների հիմնական գնորդներն արաբական երկրներն էին, որտեղ Լիբանանն արտահանում էր ցիտրուսներ և այլ մրգեր, քիմիական արտադրության ապրանքատեսակներ, բուսական ծագման արտադրանք և կաշվե իրեր, կոշիկներ, փայտե և մետաղներից պատրաստված առարկաներ: Արաբական երկրներից Լիբանանը ներմուծում էր միս, բրինձ, բամբակ, բուրդ, ցորեն և այլն:

1960-ականների վերջին Լիբանանը ձգտում էր ընդլայնել առևտուրն «Ընդհանուր շուկայի» երկրների հետ: Լիբանանն այդ երկրներից գնում էր չուգուն, պողպատ, տրանսպորտային սարքավորումներ, տեքստիլ ապրանքներ և պատրաստի հագուստեղեն, քիմիական ապրանքներ, իսկ արտահանում էր մանածագործական, պլաստմասսայե և կաշվե իրեր, ինչպես նաև կոշիկներ, թանկարժեք քարերից և մետաղներից պատրաստված իրեր, ծիթապտուղ և ծիթապտղի ձեթ⁷⁹:

⁷⁷ Économie du Monde Arabe et Musulman, Paris, 1980, p. 149.

⁷⁸ «Le Soir», Beyrouth, 11 Septembre, 1971.

⁷⁹ «Le Commerce du Levant», Beyrouth, 11 Septembre, 1971.

⁷⁵ Վ. Ջիջիյան, Հայաստանը և Միջին Արևելքը, Տնտեսական համագործակցության հեռանկարներ Սիրիայի և Լիբանանի հետ, էջ 44:

⁷⁶ «Le Commerce du Levant», Beyrouth, 21 Novembre, 1971.

Պարենամթերքների ներմուծման ցուցակը գլխավորում էին հացահատիկային այլ կուլտուրաներն ու անասնապահական մթերքները՝ միս, կաթնամթերք և այլն: 1960-ականներին Լիբանանը Միրիայից, Արզենտինայից և Ֆինլանդիայից ներմուծում էր 190.000 տոննա ցորեն⁸⁰:

1961թ. Լիբանանի կառավարության հանձնարարականով Բելգիայում Լիբանանի դեսպանը բանակցություններ սկսեց վարել Եվրոպական տնտեսական միության անդամ երկրների հետ, որի նպատակն էր հիմք նախապատրաստել միության անդամ երկրների հետ երկկողմ համաձայնագրերի ստորագրման համար: Բանակցությունների ընթացքում շոշափվում էին հետևյալ հարցերը՝ Եվրոպական տնտեսական միության կողմից Լիբանանին բազմակողմանի օգնության տրամադրում, որոշակի միջոցառումների իրականացում, որոնց արդյունքում կընդլայնվեր լիբանանյան արտահանվող ապրանքների քանակն ու լիբանանյան ապրանքներ ներմուծող երկրների թիվը:

Բանակցությունների առաջին փուլում Լիբանանին չհաջողվեց որևէ համաձայնագիր կնքել, որի պատճառով էլ երկիրը ժամանակավորապես դադարեցրեց Եվրոպական տնտեսական միության անդամ երկրներից ապրանքների ներմուծումը⁸¹: Այս միջոցառումը ստիպեց եվրոպական գործընկերներին որոշակի զիջումների գնալ: 1965թ. Եվրոպական տնտեսական միության նախարարների խորհրդի մարտի նստաշրջանում որոշում ընդունվեց Լիբանանին տրամադրել «առավել արտոնյալ պետության» կարգավիճակ: 1965թ. ապրիլի 13-ի նստաշրջանում Լիբանանին խոստացվեց տեխնիկական օգնություն, որը մինչ այդ տրամադրում էր միայն Ֆրանսիան⁸²:

Փաստենք, որ Լիբանան ներմուծված ապրանքների որոշ մասը վերաարտահանվում էր հարևան երկրներ. հիմնականում Միրիա, Հորդանան, Եգիպտոս և Ծոցի երկրներ:

1960-ականներին և 1970-ականների առաջին կեսին Լիբանանն ամեն կերպ փորձում էր պահպանել Մերձավոր Արևելքում իր տարանցիկ երկրի դերը:

⁸⁰ "Le Commerce du Levant", Beyrouth, 15 Octobre, 1971.

⁸¹ Նույն տեղում:

⁸² "Le Soir", Beyrouth, 15 Avril, 1965, "L'Economie Libanaise Arabe", Beyrouth, 21 Decembre, 1965.

5. Ֆինանսները, պետական բյուջեն, բանկային համակարգը, գրոսաշրջիկությունը և տրանսպորտը

Լիբանանի ֆինանսական դրությունը, ինչպես և ողջ տնտեսությունն ուղղակի կախվածություն ուներ արտաքին առևտրից և ծառայություններից, որոնք ֆինանսական աղբյուրների ստացման հիմնական միջոցներն էին: Առևտրաշրջանառության ցանկացած կրճատում, Բեյրութի նավահանգստում տարանցիկ առևտրային գործարքների ցանկացած նվազում հանգեցնում էր պետական եկամուտների կրճատմանը:

Լիբանանի բյուջեի հիմնական ծախսերը կազմում էին ընդհանուր կառավարման, ինչպես նաև կրթության, առողջապահության համակարգերին ու ազգային տնտեսության զարգացման ծրագրերի իրականացմանն ուղղված հատկացումները, ինչպես նաև ներքին և արտաքին պարտքերի վճարման համար նախատեսված միջոցները⁸³:

Անկախության ձեռքբերումից հետո Լիբանանի բյուջեի հատկացումների զգալի մասն ուղղված էր պաշտպանության և ազգային անվտանգության ֆինանսավորմանը, որոնք կազմում էին բյուջեի մոտ 26%: Առողջապահության ոլորտին բաժին էր ընկնում ծախսերի 3%-ը, սոցիալական ապահովությանը՝ 3,8%-ը⁸⁴:

1960-ականներին և 1970-ականների սկզբին լիբանանյան կառավարությունն իրականացնում էր վարկավորման որոշ միջոցառումներ, որոնք նպատակ էին հետապնդում օժանդակել տեղական ձեռներեցությանը: Տնտեսության հիմնական ոլորտներին՝ արդյունաբերությանն ու գյուղատնտեսությանը, բաժին էր ընկնում բյուջետային ծախսերի միայն 11%-ը:

1960-ականներին և 1970-ականների առաջին կեսին երկրի բյուջեում պետական պարտքի սպասարկմանն ուղղված հատկացումներն անընդհատ ավելանում էին՝ կապված պարտատոմսերի մարման ժամկետները լրանալու հետ: Ընդհանուր առմամբ երկրի բյու-

⁸³ The Middle East and North Africa, 1973-1974, London 1974, p. 442.

⁸⁴ "L'Orient", Beyrouth, 15 Juin, 1965.

ջեի ծախսերում ամեն տարի մինչև 50 մլն լիբ. լիրա հատկացված էր ներքին և արտաքին պարտքերի մարմանը⁸⁵։

Պետական բյուջեի եկամուտների հիմնական մասը հարկային և մաքսային մուտքերն էին, որոնք կազմում էին բյուջետային եկամուտների մոտ 90%-ը։

Լիբանանում, ինչպես և զարգացող գրեթե բոլոր երկրներում, անուղղակի հարկերից ստացվող եկամուտները գերազանցում էին ուղղակի հարկերից ստացվող եկամուտները։ Օրինակ՝ 1970թ. Լիբանանում հարկերից մուտքագրված գումարների ընդհանուր քանակի 50%-ը կազմում էին անուղղակի հարկերը և միայն 20%՝ ուղղակի հարկերը։ 1969-1971թթ. հարկերը ավելացել էին 26,7 մլն լիբ. լիրայով, այդ քվում անուղղակի հարկերը՝ 20 մլն լիբ. լիրայով⁸⁶։

Ուղղակի հարկերից հիմնականը եկամտահարկն էր, որը դրված էր արդյունաբերական, առևտրական և ոչ առևտրական գործառույթյունից ստացվող շահույթների, աշխատավարձերի և կենսաթոշակների վրա։ Ուղղակի հարկերի տարատեսակներ էին նաև հողային հարկը, գույքահարկը և այլ հարկեր, որոնցից ստացվող եկամուտները մեծ չէին⁸⁷, ինչը բացատրվում էր այն հանգամանքով, որ շահութահարկը, ինչպես նաև հողային հարկը բարձր չէին։

Անուղղակի հարկերը, որոնք դրվում էին սննդամթերքի, ծխախոտի, խմիչքների, ցեմենտի, վառելանյութի և այլնի վրա, կազմում էին բյուջեի բոլոր մուտքերի մոտ 50%-ը⁸⁸։

1964թ. որոշում ընդունվեց ստեղծել հատուկ ծառայություն՝ պետական եկամուտների վարչություն, որի նպատակն էր ճշտել տարբեր ձեռնարկությունների եկամուտները և սահմանել վճարվող հարկերի չափը։

Լիբանանում գործող հարկերի մասին օրենքը սահմանում էր առավելագույն չափ, որից բարձր եկամուտները, ինչպիսին էլ որ լի-

նեին նրանց չափերը, ենթակա չէին հարկման⁸⁹։ Այլ խոսքով Լիբանանում չէր գործում եկամուտի և շահույթի հարկման «առաջադիմական սանդղակը», ինչը հնարավորություն էր տալիս խոշոր առևտրականներին, բանկիրներին և ձեռներեցներին խուսափել ուղղակի հարկերի վճարումից։

Լիբանան ներմուծվում էին զգալի չափերի հասնող օտարերկրյա ապրանքներ, իսկ գոյություն ունեցող մաքսային օրենսդրությունը չէր պաշտպանում երիտասարդ արդյունաբերական արտադրությունն օտարերկրյա մրցակցությունից։ Այս հանգամանքն ավելի շատ ազդում էր մասնավոր ոլորտի մանր և միջին ձեռնարկությունների վրա, որոնց արտադրանքը չէր դիմանում օտարերկրյա ապրանքների մրցակցությանը։

Լիբանանի մաքսային կանոնադրության համաձայն՝ երկրում գործում էին երկու տիպի մաքսատուրքեր.

1. Նվազագույն մաքսատուրքեր, որոնք սահմանվել էին Արաբական պետությունների լիգայի (ԱՊԼ) անդամ երկրների համար.
2. Ընդհանուր մաքսատուրքեր, որոնք սահմանվել էին մյուս բոլոր երկրների համար՝ ներմուծվող ապրանքի ընդհանուր արժեքի մինչև 45%-ի չափով⁹⁰։

Լիբանանյան կառավարությունն ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում չէր նախատեսում որևէ լուրջ փոփոխության իրականացում հարկային քաղաքականության ոլորտում, ինչը հնարավորություն կտար կրճատել անուղղակի հարկերը։ Ընդհակառակը, այն շահագրգռված էր գոյություն ունեցող հարկային համակարգի պահպանման գործում։

Լիբանանի ֆինանսական աղբյուրների մոբիլիզացման գործում կարևոր դեր էին խաղում արտաքին աղբյուրները։ Անկախության ձեռքբերման առաջին տարիներին, երկրի ծանր ֆինանսական դրությունը հաճախ ստիպում էր լիբանանյան կառավարությանը ֆինանսական օգնություն ստանալու նպատակով դիմել օտարերկր-

⁸⁵ "Le Soir", Beyrouth, 12 Novembre, 1970.

⁸⁶ Е. Мельников, նշվ. աշխ., էջ 14։

⁸⁷ R. Himadeh, The Fiscal System of Lebanon, Beirut, 1961, p. 23.

⁸⁸ "L'Economie Libanaise Arabe", Beyrouth, 18 Juin, 1970.

⁸⁹ G.Grassmuck, K. Salibi, A Manual of Lebanese Administration, Beirut, 1970, p. 33.

⁹⁰ Republic of Lebanon, Ministry of General Planning, The Six Year Development Plan (1967-1972), Beirut, 1967, p. 43.

յա պետություններին, մասնավորապես ԱՄՆ-ին: 1946-1966թթ. Լիբանանին ԱՄՆ-ը տրամադրել էր 88,7 մլն ԱՄՆ-ը դոլար, այդ թվում տնտեսական օգնություն՝ 80,1 մլն և ռազմական՝ 8,6 մլն դոլար⁹¹:

1950-ականներին Բեյրութում գործում էին 9 համաշխարհային հայտնի բանկերի մասնաճյուղեր՝ «Մերձավոր Արևելքի բրիտանական բանկը», «Արևելյան բանկը», ԽՍՀՄ «Նարոդնի բանկը» և մի շարք այլ ամերիկյան և արևմտաեվրոպական բանկեր⁹²:

Եթե Լիբանանի անկախացումից հետո՝ հետագա մի քանի տարիների ընթացքում, երկրում գերիշխող էին ֆրանսիական, անգլիական և իտալական կապիտալ ունեցող բանկերը, ապա ավելի ուշ սկսեց գերիշխել ամերիկյան կապիտալը: 1960-ականներից սկսած՝ լիբանանյան բանակային համակարգ մուտք գործեց նաև արևմտագերմանական և ճապոնական կապիտալը:

1962թ. Լիբանանում արդեն գործում էր մոտ 60 բանկ: Դրանցից միայն 33-ում էր, որ պաշտոնական տվյալների համաձայն՝ գերիշխում էր ազգային կապիտալը: Մնացածը օտարերկրյա բանկերի մասնաճյուղեր էին: 1965թ. տվյալներով՝ Լիբանանում գործող բանկերի թիվը ավելացել էր և հասնում էր 90-ի: Լիբանանում իրենց մասնաճյուղերն ունեին աշխարհի գրեթե բոլոր հայտնի բանկերը: «Լը կոմմերս դյու լևանտ» թերթի տվյալներով՝ 1966թ. Լիբանանում կային ութ ֆրանսիական, չորս ամերիկյան, չորս հոլանդական, բելգիական, ճապոնական և այլ բանկեր⁹³: Բեյրութը դարձել էր Մերձավոր և Միջին Արևելքի խոշոր ֆինանսական կենտրոն, որտեղ տեղի էր ունենում գրեթե բոլոր արժույթների փոխանակություն: Կառավարությունը բանկային բոլոր գործառնությունները դիտում էր իբրև առևտրական գործարքներ և օրենքի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք՝ անկախ այն բանից նա լիբանանցի էր թե ոչ, որպես առևտրական՝ իրավունք ուներ Լիբանանում բացել իր բանկը: Մինչև 1960-ականների սկիզբը երկրում դեռևս գոյություն չուներ օրենք, որը հսկողություն սահմաներ բանկային համակարգի վրա: Այդ պատճառով էլ գրեթե տվյալներ չկային տվյալ ժամանակաշրջանում բանկերի կա-

նոնադրական կապիտալի մասին: Երկրի կառավարությունը վարում էր քաղաքականություն, որն ուղղված էր Լիբանանի՝ իբրև «մերձավորարևելյան բանկիրի», «արևելյան Շվեյցարիայի», «արաբական աշխարհի Մոնտե Կարլոյի» կերպարի (image) ձևավորմանը:

Լիբանանյան բանկեր զգալի դրամական միջոցներ էին հոսում նաև Մերձավոր և Միջին Արևելքից: Սաուդյի, հորդանանցի, քուվեյթցի, բահրեյնցի, կատարցի գործարարներն իրենց դրամական միջոցները տեղադրում էին Բեյրութի բանկերում՝ դրանք գերադասելով եվրոպական բանկերից:

Լիբանանում գործում էին ինչպես միայն օտարերկրյա, այնպես էլ խառը՝ օտարերկրյա և լիբանանյան կապիտալով բանկեր: 1961թ. Լիբանանում կազմավորվեց բանկերի ասոցիացիա, որում միավորվել էին 73 բանկեր⁹⁴:

Լիբանանյան կառավարությունը 1960-ականների երկրորդ կեսին ձեռնարկեց մի շարք միջոցառումներ, որոնք նպատակ էին հետապնդում որոշակի հսկողություն հաստատել և կանոնակարգել մասնավոր բանկերի գործունեությունները: Այս նպատակով դեռևս 1963թ. ընդունվեցին ֆինանսավարկային օրենսդրական ակտեր, որոնք նպատակ ունեին պետական վերահսկողություն հաստատել վարկերի տրամադրման և դրամաշրջանառության ոլորտում: Դրանք ամբողջությամբ հաշվի էին առնում «լիբանանյան ֆեմոնենի»՝ Լիբանանի, իբրև Մերձավոր և Միջին Արևելքի բանկային խոշոր կենտրոն լինելու պարագան⁹⁵:

1964թ. ապրիլին Լիբանանում կազմավորվեց Կենտրոնական բանկը⁹⁶: Մինչ այդ Լիբանանում դրամաշրջանառությունը կազմակերպում էր ֆրանսիական «Սիրիայի և Լիբանանի բանկը»:

Կենտրոնական բանկի կազմավորումը հնարավորություն տվեց լիբանանյան կառավարությանը մեծ աջակցություն ցույց տալ Լիբանանի տնտեսության բոլոր ոլորտների զարգացմանը: Առաջին տրեք խնդիրը, որ կանգնած էր բանկի առջև, Լիբանանում բանկերի

⁹¹ "The Economist", 19.11.1966.

⁹² "L'Economie Libanaise Arabe", 30 September, 1966.

⁹³ "Le Commerce du Levant", Beyrouth, 28 November, 1965.

⁹⁴ "أخبار", «Ալ-խաբար», 27.06.1961.

⁹⁵ Н.Лифанов, Ливан, с. 45.

⁹⁶ "Le Soir", Beyrouth, 28 Avril, 1964.

«բազմացման», նրանց թվաքանակի ավելացման նկատմամբ վերահսկողության հաստատումն էր: Կենտրոնական բանկի գործառնությունների մեջ մտնում էր նաև ազգային տնտեսության կայունացման օժանդակությունն ու բոլոր ոլորտներին հավասար աջակցությունը, դրամաշրջանառության ապահովումը, պետական ներդրումների բաշխումը և այլն: Կենտրոնական բանկի նախագահին նշանակում էր կառավարությունը 6 տարի ժամկետով: Կենտրոնական բանկը լիբանանյան կառավարության տնտեսական և ֆինանսական քաղաքականության իրականացման հարցերով հիմնական խորհրդատվական մարմինն էր⁹⁷:

1966թ. սկզբին կառավարությունը ներկայացրեց նոր բանկային օրենսդրություն, որի հիմնական նպատակն էր կանոնակարգել երկրում նոր բանկերի հիմնումը: Համաձայն այդ օրենսդրության՝ նոր բացվող բանկերը պետք է ունենային նվազագույնը 3 մլն. լիբանանյան կապիտալ: Նոր բանկերի բացումն իրականացվում էր միայն Կենտրոնական բանկի թույլտվությամբ⁹⁸:

1960-ականների երկրորդ կեսին Լիբանանում գործող բանկերի թիվը սկսեց կրճատվել: Ընթանում էր բանկերի խոշորացման բնականոն գործընթաց, ինչը դրական նշանակություն ունեցավ երկրի համար:

1970թ. Լիբանանում գործում էր մոտ 70 բանկ, որից 30-ը օտարերկրյա բանկերի մասնաճյուղեր էին: Երկրում գործող բոլոր բանկերի 10%-ը, որոնք օտարերկրյա բանկեր էին, տնօրինում էին ողջ բանկային կապիտալի 50%-ից ավելին⁹⁹: Այս բանկերից յուրաքանչյուրի տրամադրության տակ գտնվող կապիտալը կազմում էր 152-200 մլն լիբ. լիբան, մինչդեռ մյուս բանկերից յուրաքանչյուրն ուներ մինչև 25 մլն լիբ. լիբան կապիտալ¹⁰⁰:

Մեծ էր նաև ապահովագրական ընկերությունների թիվը: 1972թ. միայն Բեյրութում գործում էին 103 ապահովագրական ընկերություններ:

⁹⁷ "L'Orient", Beyrouth, 26.04.1964.

⁹⁸ The Middle East and North Africa, 1969-1970, London, p. 438.

⁹⁹ E. Мельников, նշվ. աշխ., էջ 8:

¹⁰⁰ G.Hakim, The Economic Basis of Lebanese Polity, New-York, 1975, p. 58.

Այսպիսով՝ 1960-ականներից սկսած Լիբանանը՝ իբրև Մերձավոր Արևելքի կարևոր բանկային կենտրոն, բուռն զարգացում էր ապրում՝ լուրջ մարտահրավեր նետելով տարածաշրջանային այլ բանկային կենտրոններին:

Լիբանանյան ծառայությունների ոլորտում հատուկ տեղ է զբաղեցնում զբոսաշրջիկությունը: Այն իր զգալի ներդրումն ունի Լիբանանի առևտրի հաշվեկշռի դեֆիցիտի փակման գործում:

1970թ. պաշտոնական վիճակագրական տվյալների համաձայն՝ Լիբանանում կար շուրջ 800 հյուրանոց, 3000 ռեստորան, մեկ խաղատուն և ժամանցի բազմաթիվ հաստատություններ: Նույն տվյալների համաձայն՝ Լիբանան այցելել էր շուրջ 700.000 զբոսաշրջիկ և 812.000 սիրիացի (սիրիացիները Լիբանան այցելում էին առանց վիզաների՝ վճարելով միայն 5 լիբ. լիբան)¹⁰¹:

Օտարերկրյա զբոսաշրջիկների թիվը մինչև 1975թ., երբ Լիբանանում սկսվեց երկարատև քաղաքացիական պատերազմ, շարունակվում էր ավելանալ: 1972 թ. Լիբանան այցելել էր շուրջ 1.5 մլն, իսկ 1973թ.՝ 1.7 մլն օտարերկրացի¹⁰²:

1970թ. տվյալների համաձայն՝ զբոսաշրջիկությունից ստացվող եկամուտը կազմում էր 450 մլն լիբ. լիբան՝ ազգային եկամտի 20%-ը: Նման պարագայում զգալի չափերի էր հասնում զբոսաշրջիկների սպասարկման ոլորտում զբաղվածների թիվը, որը 1972թ. կազմում էր 80-85.000 մարդ՝ ներառյալ նաև տրանսպորտային ոլորտում զբաղվածները¹⁰³:

Լիբանանի աշխարհագրական դիրքը բարենպաստ պայմաններ է ստեղծել նրա՝ տարածաշրջանային տարանցիկ երկիր,

¹⁰¹ Republic of Lebanon, Council for Development and Reconstruction, Progress Report, Beirut, 1994, p. 35.

¹⁰² "Le Commerce du Levant", Beirut, 14 October, 1974.

¹⁰³ Л. Дадияни, նշվ. աշխ., էջ 8:

կարևոր միջազգային նավահանգիստ և օդային հաղորդակցության կենտրոն լինելու համար:

Բեյրութի նավահանգիստը մինչև 1960թ. տնօրինում էր ֆրանսիական բաժնետիրական մի ընկերություն: 1960-ականների կեսին Բեյրութի նավահանգստի բաժնետոմսերի զգալի մասը գնեց պետությունը և լիբանանյան մասնավոր ոլորտը¹⁰⁴:

1966թ. Բեյրութի, Տրիպոլիի և Սիդոնի նավահանգիստներով անցնում էր ընդհանուր քանակությամբ 40 մլն տոննա բեռ, այդ թվում Սիդոնով և Տրիպոլիով արտահանվում էր մոտ 36.5 մլն տոննա նավթ, որը նավթամուղներով գալիս էր Իրաքից և Սաուդյան Արաբիայից: Նույն թվականին Բեյրութի նավահանգստի ապրանքաշրջանառությունը կազմում էր 2.3 մլն տոննա, այդ թվում արտահանվող բեռները՝ 463.000 տոննա¹⁰⁵:

Լիբանանի տնտեսության համար զգալի նշանակություն ուներ Բեյրութի նավահանգստում գործող ազատ գոտին, որն օգտագործելու նպատակով Լիբանանը համաձայնագիր էր կնքել մի շարք երկրների՝ Պակիստանի, Աֆղանստանի, Բրազիլիայի, Գանայի հետ: 1960-ականներին վերջին ազատ գոտով անցնում էր մոտ 404.000 տոննա բեռ¹⁰⁶:

1960-ականներին Լիբանանն ուներ մի քանի տասնյակ ոչ նեօբեռնանավեր և լաստանավեր: Սակայն լիբանանյան դրոշի ներքո գրանցված էին 169 օտարերկյա առևտրային նավեր՝ 1.5 մլն տոննա ջրատարությամբ, ինչից Լիբանանը ստանում էր որոշակի եկամուտներ: Օտարերկյա նավերն իր դրոշի ներքո գրանցելու համար Լիբանանը ստանում էր 0.5 մլն լիբ. լիրա եկամուտ, բացի այդ ավելի քան 300 լիբանանցի ընդգրկված էր այդ նավերի անձնակազմերում¹⁰⁷:

1968թ. պաշտոնական տվյալների համաձայն՝ երկրում երկաթուղու ընդհանուր երկարությունը կազմում էր 373 կմ: 1960թ. սկսած՝ բոլոր

երկաթուղիները վերահսկվում էր պետությունը¹⁰⁸: 1970թ. տվյալների համաձայն՝ երկաթուղով տեղափոխվել էր 80.000 ուղևոր և ավելի քան 0.5 մլն տոննա բեռ:

1960-ականների վերջին և 1970-ականների սկզբին Լիբանանն արդեն ուներ միջազգային չափանիշներին համապատասխանող շուրջ 6000 կմ երկաթուղային ավտոճանապարհային ցանց¹⁰⁹, այդ թվում նաև երկու հիմնական ավտոճանապարհները, որոնցից մեկն անցնում է Միջերկրական ծովափի երկայնքով՝ Լիբանանի հարավից՝ Ալ-Նակուրից մինչև հյուսիս՝ Սիրիայի հետ սահմանը, իսկ մյուսը Բեյրութ-Դամասկոս ավտոճանապարհն էր¹¹⁰: Այս բարձրակարգ ավտոճանապարհների կողքին շատ լիբանանյան ծայրամասային շրջաններ, հատկապես երկրի հարավը, ընդհանրապես զուրկ էին բարեկարգ ճանապարհներից, իսկ գոյություն ունեցող ճանապարհներն էլ կարիք ունեին լուրջ վերակառուցման: Լիբանանյան կառավարությունը հատուկ ուշադրություն էր հատկացնում Լիբանանում ճանապարհների վերակառուցմանը և երկրի հետագա զարգացման բոլոր ծրագրերում այդ նպատակով զգալի միջոցներ էր հատկացվում: Միայն 1965թ. ճանապարհների բարեկարգման նպատակով կառավարությունը ծախսեց 6 մլն լիբ. լիրա:

Բեյրութը նաև Մերձավոր Արևելքում շատ կարևոր օդային հաղորդակցության կենտրոն է: 1970-ականների սկզբին Բեյրութն արդեն ուներ միջազգային բոլոր չափանիշներին համապատասխանող օդանավակայան, որը կարող էր ընդունել ցանկացած տիպի օդանավ: Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում Բեյրութի միջազգային օդանավակայանի ծառայություններից օգտվում էին ավելի քան 50 օտարերկրյա և տեղական ավիաընկերություններ: 1970թ. Բեյրութի միջազգային օդանավակայանով անցել էր շուրջ 40.581 ինքնաթիռ՝ 34.668 տոննա բեռով և 1.366.000 ուղևորով¹¹¹:

¹⁰⁴ Republic of Lebanon, Council for Development and Reconstruction, Progress Report, Beirut, 1994, p. 33.

¹⁰⁵ Н. Сергин, С. Петров, նշվ. աշխ., էջ 48:

¹⁰⁶ The Middle East and North Africa, 1970-1971, London, 1971, p. 442.

¹⁰⁷ Н. Сергин, С. Петров, նշվ. աշխ., էջ 48:

¹⁰⁸ The Middle East and North Africa, 1970-1971, London, 1971, p. 442.

¹⁰⁹ Н. Лифанов, նշվ. աշխ., էջ 70:

¹¹⁰ Նույն տեղում, էջ 71:

¹¹¹ The Middle East and North Africa, 1970-1971, London, 1971, p. 444.

Բեյրութ ժամանող զբոսաշրջիկների մի մասն էլ Լիբանանն օգտագործում էր որպես «տարանցիկ կանգառ»՝ Բեքրեհեն և Երուսաղեմ այցելելու համար:

Այսպիսով՝ մինչև 1975թ. երկրում սկսվեց երկրորդ քաղաքացիական պատերազմը, Լիբանանի՝ որպես Մերձավոր Արևելքի կարևոր զբոսաշրջիկության կենտրոններից մեկի, կարևորությունը շարունակում էր անընդհատ աճել:

7. Տնտեսական զարգացման ծրագրերը

Լիբանանի տնտեսական զարգացման ծրագրերը մշտապես գտնվում էին լիբանանյան կառավարության հատուկ ուշադրության կենտրոնում: Դեռևս 1954թ. Լիբանանում կազմավորվեց ծրագրավորման և զարգացման նախարարություն և համապատասխան խորհուրդ, որոնք իրենց գործունեությանը պետք է նպաստեին երկրի սոցիալական և տնտեսական առաջընթացին: Այս խորհրդի և նախարարության գործառույթը երկրի տնտեսական զարգացման գործընթացը զարգացնելու նպատակով պետության և մասնավոր ոլորտի գործունեության համակարգումն էր:

Լիբանանի տնտեսության զարգացման համար զգալի նշանակություն ունեին տնտեսական զարգացման չորս ծրագրերը, որոնց հիմքում ընկած էր տնտեսության ազատականացման ու տնտեսական հարաբերությունների ընդլայնման և պետության կողմից այդ հարաբերություններն օրենսդրական ճանապարհով վերահսկելու սկզբունքը: Այդ ծրագրերի հիմնական նպատակն էր նպաստել երկրի տնտեսության արագ զարգացմանը, ՀՆԱ-ի ավելացմանը, տնտեսության տարբեր ոլորտների միջև եղած հավասարակշռության խախտման կրճատմանը, գործազրկության չափերի սահմանափակմանն ու երկրի տարբեր շրջանների միջև առկա տնտեսական անհամաչափության նվազեցմանը:

Լիբանանի տնտեսական զարգացման ծրագրերը ընդգրկում էին հետևյալ չորս փուլերը՝ 1953-1958թթ., 1962-1967թթ., 1967-1972թթ., 1972-1977թթ: Այս ծրագրերի ֆինանսավորման արդյունքները հիմնականում պետական միջոցներն էին, Ջարգացման և վերակառուցման միջազգային բանկի տրամադրած վարկերը, ՄԱԿ-ի աջակցության հատուկ հիմնադրամի միջոցները և օտարերկրյա օգնությունները¹¹²:

Լիբանանի տնտեսական զարգացման ծրագրերում հատուկ տեղ էր հատկացվում գյուղատնտեսության ոլորտում որոշակի միջոցառումների իրականացմանը, ինչն ուղղված էր արտահանվող ապրանքների ավելացմանը, ջրամատակարարման և ոռոգման համակարգերի բարելավմանը:

Լիբանանի տնտեսական զարգացման առաջին երկու ծրագրերում, առավել շատ դրամական հատկացումներ նախատեսված էին հիդրոէներգետիկայի ոլորտին: Առաջին վեցամյա ծրագրում (1953-1958թթ.) այս ոլորտին հատկացված էր 158,5 մլն լիբ. լիրա: Հիդրոէներարարության հիմնական ծրագիրը «Լիտանիի» նախագիծն էր, որի իրականացումը սկսվել էր դեռևս 1956թ. և նախատեսվում էր այն ավարտել 20-25 տարիների ընթացքում: Նախագծի արժեքը սկզբնական շրջանում կազմում էր 341,9 մլն լիբ. լիրա, որից 250,9 մլն լիբ. լիրա նախատեսված էր էներգետիկայի և 91 մլն լիբ. լիրա ոռոգման համակարգի համար¹¹³: «Լիտանիի» նախագծի առաջին փուլում նախատեսված էր հիդրոէներգետիկ համակարգում մի քանի միջոցառումների իրականացում, որոնց արդյունքում նախատեսվում էր տարեկան 500 մլն կվտ/ժամ էլեկտրաէներգիայի արտադրում: Առաջին փուլի արժեքը կազմում էր 40 մլն ԱՄՆ-ը դոլար, որից 27 մլն - վարկերի տեսքով տրամադրեց Ջարգացման և վերակառուցման միջազգային բանկը:

1966թ. Զուվեյթի տնտեսական զարգացման հիմնադրամը Լիբանանին տրամադրեց 2,4 մլն. քուվեյթյան դինարի վարկ՝ «Լիտանիի» նախագծի ֆինանսավորման համար¹¹⁴: Ծրագրի ֆինանսավոր-

¹¹² United Nations, Studies on Selected Development in Various Countries of the Middle East, UN Publications, No. 70, IV. 11.1970, p. 2.

¹¹³ Նույն տեղում:

¹¹⁴ Industrial Development in the Arab Countries, UN Publication, 1969, p. 110.

րումն իրականացվում էր երկու փուլով: Առաջին փուլը նախատեսում էր Կարաունի ջրամբարի կառուցման շինարարական աշխատանքների իրականացում, որը պետք է ունենար 47 մ բարձրություն, Սահունքում հիդրոէլեկտրակայանի, Բիսրի բունեյի և երկու խումբ էլեկտրակայանների կառուցում, ինչպես նաև Բեքաայի հովտում ոռոգվող հողերի մինչև 15,7.000 հեկտար ընդլայնում: Առաջին փուլի աշխատանքներն իրականացնում էր «Աստոլի» իտալական ֆիրման: Երկրորդ փուլը նախատեսում էր բարձրավոլտ էլեկտրահաղորդման գծերի կառուցում (1964-1970թթ.), Կարաունի (1961-1968թթ.) և Հարդալի ջրամբարների ու մի քանի ավազանների շահագործում (1962-1966թթ.), Հարուբի և Նաբաթիայի շրջանների ամբողջական ոռոգում¹¹⁵:

Շինարարական աշխատանքների մեջ ներգրավված էին հարավսլավական «Յուգոսլավետ» ընկերությունը, ամերիկյան, ավստրիական, ֆրանսիական և հունգարական մի շարք այլ ընկերություններ: Շինարարությունը ֆինանսավորվում էր նաև «Լիտանիի» նախագծի իրականացման պետական վարչությունը¹¹⁶:

«Լիտանիի» նախագծի առաջին փուլը պետք է ավարտվեր 1962թ., սակայն 1958թ. բռնկված քաղաքացիական առաջին պատերազմն, ինչպես նաև նախագծերում որոշ սխալ հաշվարկները, որոնք սնվել էին ամերիկացի և ֆրանսիացի մասնագետները, երկրաբանական ոչ ճիշտ նախագծերը, աշխատանքների ավարտը հետաձգեցին մինչև 1964թ., իսկ ծախսերը 150 մլն լիբ. լիրայից ավելացան մինչև 300 մլն լիբ. լիրա¹¹⁷:

«Լիտանիի նախագծի» երկրորդ փուլի աշխատանքները, որոնք ընդգրկում էին 1964-1970թթ., նույնպես ձգձգվեցին: Այդ նախագծի երկրորդ փուլը նախատեսում էր նաև հացահատիկային կուլտուրաների արտադրության զարգացում, որը հնարավորության կտար կրճատել ներմուծման չափերը: Այդ նպատակով նախատեսվում էր

շրջանառության մեջ մտցնել չմշակվող հողերը, որոնք պատկանում էին մասնավոր սեփականատերերին:

Նախագծում կարևոր տեղ էր հատկացվում բնակչությանը խմելու ջրով ապահովմանը: Դեռևս 1956թ. ընդունվեց 10-ամյա ծրագիր, որը հնարավորություն կտար Լիբանանն ապահովել խմելու ջրով: Այս նախագիծը ֆինանսավորվում էր բյուջեից: Այն իրականացնելու համար ծրագրված էր 1956-1962թթ. հատկացնել 43,4 մլն լիբ. լիրա, մնացած գումարը տրամադրվելու էր հետագա 3 տարիների՝ 1963-1965թթ. ընթացքում¹¹⁸:

1961թ. օգոստոսի 7-ին Լիբանանի կառավարությունը հաստատեց Լիբանանի զարգացման երկրորդ վեցամյա ծրագիրը (1962-1967թթ.): Նախատեսվում էր հինգ տարիների ընթացքում տնտեսության մեջ ներդնել 450 մլն լիբ. լիրա: Համաձայն այդ ծրագրի արդյունաբերության համար հատկացված էր 72 մլն լիբ. լիրա, որը նախատեսված էր ծախսել հիդրոէներգետիկ ոլորտի զարգացման համար, 64 մլն լիբ. լիրա՝ ոռոգման ոլորտի, 124 մլն լիբ. լիրա՝ ճանապարհաշինության, 20 մլն լիբ. լիրա՝ շինարարության, 75 մլն լիբ. լիրա ենթակառուցվածքների վերկառուցման, մասնավորապես Բեյրութի և Տրիպոլիի նավահանգիստների և Բեյրութի միջազգային օդանավակայանի վերակառուցման համար¹¹⁹:

1962-1967թթ. նախատեսվում էր իրականացնել որոշակի ծրագրեր նաև սոցիալական, կրթական և մշակութային ոլորտներում: ՄԱԿ-ը լրջորեն ուսումնասիրում էր Լիբանանի առողջապահության, կրթության և բնակչի նարարության համակարգերը և այս ուսումնասիրությունների տվյալներն օգտագործվում էին որոշ սոցիալական ծրագրերում:

Կրթական համակարգում նախատեսվում էր կառուցել մի շարք միջնակարգ դպրոցներ: Այս ոլորտում իրականացվելիք նախագծերի համար հատկացվել էր 20 մլն լիբ. լիրա: 1960թ. ՄԱԿ-ը Լիբանանին հատկացրեց 723.000 ԱՄՆ դոլար, որը նախատեսված էր տեխնիկական ուղղվածության կրթական կենտրոն ստեղծելու նպատա-

¹¹⁵ "Le Commerce du Levant", Beyrouth, 3 Novembre, 1966.

¹¹⁶ UN Economic Developments in the Middle East, 1962-1967, New York, 1962, p. 176.

¹¹⁷ Նույն տեղում:

¹¹⁸ "Le Commerce du Levant", Beyrouth, 3 Marc, 1966.

¹¹⁹ Republic of Lebanon, Ministry of General Planning, The Six Year Development Plan (1962-1967), Beirut, 1961, p. 25.

կով¹²⁰: 1961թ. ՅՈՒՆԵՍԿՈ-ն Լիբանանին տրամադրեց 160.000 լիբ. լիրա՝ մանկավարժական կադրեր պատրաստող կենտրոն ստեղծելու համար¹²¹: Այս հաստատությունը մանկավարժական կադրեր էր պատրաստելու ոչ միայն Լիբանանի, այլ նաև ողջ տարածաշրջանի համար:

Քաղաքաշինության ոլորտում նախատեսվում էր ներդնել 25 մլն լիբ. լիրա՝ Բեյրութի հատակագծի բարելավման և հյուրանոցային համալիրների կառուցման համար, ինչը պետք է նպաստեր զբոսաշրջիկության զարգացմանը:

Լիբանանի տնտեսական զարգացման ծրագրերի մշակման համար Լիբանան հրավիրվեցին ֆրանսիացի մասնագետներ, որոնք 1959թ. սկսած կատարում էին Լիբանանի տնտեսության, նրա տնտեսական և տեխնիկական աճի հեռանկարների հետազոտություններ: Այդ հետազոտությունների հիման վրա պատրաստվել էր շուրջ 20 նախագիծ, որոնք ընկած էին տնտեսական զարգացման վերոնշյալ չորս ծրագրերի հիմքում:

Տնտեսական զարգացման երրորդ (1967-1972թթ.) ծրագրով նախատեսվում էր ներդնել 1.080 մլն լիբ. լիրա, որից 155 մլն լիբ. լիրա՝ հատկացված էր ճանապարհաշինության, 123 մլն լիբ. լիրա՝ ոռոգման, 72 մլն լիբ. լիրա՝ գյուղատնտեսության և 49 մլն լիբ. լիրա՝ կրթության համակարգի համար: Տնտեսական զարգացման այս ծրագրերի իրականացման համար Լիբանանը դրամաշնորհներ և երկարաժամկետ վարկեր ստացավ ԱՄՆ-ից՝ 887 մլն լիբ. լիրա: 1967թ. Լիբանանին երկարաժամկետ վարկ տրամադրեց նաև Քուվեյթը՝ մոտ 5 մլն քուվեյթյան դինար¹²²:

Ինչպես առաջին և երկրորդ վեցամյա ծրագրերում, այստեղ ևս առաջնային տեղ էր հատկացված ենթակառուցվածքների զարգացմանը՝ ոռոգմանը, էլեկտրաէներգիայի արտադրությանը, տրանսպորտին: Վերոնշյալ նպատակներով հատկացված էր 482,3 մլն լիբ. լիրա՝ տրամադրված ողջ գումարի 37%-ը: Մի շարք հատուկ ծրագ-

րերի իրականացման համար նախատեսված էր 338,2 մլն լիբ. լիրա՝ 37%, գյուղատնտեսության, արդյունաբերության և զբոսաշրջիկության զարգացման համար նախատեսված էր նվազ քանակությամբ միջոցներ՝ 100,6 մլն լիբ. լիրա՝ մոտ 11%¹²³:

1969թ. ՄԱԿ-ի տարեկան տեղեկագրում ներկայացված տվյալների համաձայն՝ Լիբանանը համարվել էր տարածաշրջանի ամենաարագ զարգացող երկրներից մեկը: 1957-1965թթ. Լիբանանում զրանցվել էր ՀՆԱ-ի տարեկան 7% աճ, իսկ մեկ շնչին բաժին ընկնող համախառն ներքին արտադրանքն ավելացել էր 4.3%-ով¹²⁴, ինչը վկայում էր տնտեսության մեջ տեղի ունեցող դրական տեղաշարժերի մասին:

Լիբանանի տնտեսական զարգացման չորրորդ ծրագիրը (1972-1977թթ.) նախատեսում էր լուծել 5 հիմնական խնդիրներ.

1. ՀՆԱ-ի ավելացում տարեկան 9% -ով և մեկ շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի աճ 4.5%-ով.
2. Տնտեսության տարբեր ոլորտների միջև առկա հավասարակշռության խախտման կրճատում, հատկապես գյուղատնտեսության և արդյունաբերության ոլորտներին համեմատաբար ավելի շատ օժանդակության ցուցաբերում.
3. Աշխատատեղերի ավելացում.
4. Լիբանանին մշտապես բնորոշ պետական բյուջեի դեֆիցիտի կրճատում.
5. Հասարակության տարբեր շերտերի միջև սոցիալական բևեռացման նվազեցում¹²⁵.

Այս ծրագրի իրականացման համար պահանջվում էր 7,200 մլն լիբ. լիրա (մոտ 2,667 մլն ԱՄՆ-ը դոլար), որից 5.640 մլն լիբ. լիրա պետք է ներդներ մասնավոր ոլորտը, իսկ մնացած գումարը՝ 1.740 մլն լիբ. լիրա, կազմում էին պետական ներդրումները: Այս գումարից 1.250 մլն լիբ. լիրա տրամադրվելու էր բյուջեից, իսկ 490 մլն լիբ. լիրա՝ ենթակառուցվածքների՝ կապի, հաղորդակցության, էներգետի-

¹²⁰ UN Economic Developments in the Middle East, 1962-1967, New York, 1962, p. 183.

¹²¹ Նույն տեղում:

¹²² The Middle East and North Africa 1970-1971, London, 1971, p. 438-439.

¹²³ "L' Orient", Beyrouth, 25 Octobre, 1960.

¹²⁴ United Nations, Studies on Selected Development in Various Countries of the Middle East, UN Publications, No. 70, IV. 11.1970, p. 3.

¹²⁵ Republic of Lebanon, Ministry of General Planning, The Six Year Development Plan (1972-1977), Beirut, 1971, p. 31.

կայի ոլորտներում գործող պետական ընկերությունների կողմից: Վերջիններիս տրամադրած 490 մլն լիբ. լիրա գումարը բաշխվում էր հետևյալ կերպ. էներգետիկայի ոլորտին՝ 180 մլն լիբ. լիրա, հեռահաղորդակցության ոլորտին՝ 134 մլն լիբ. լիրա, տեղական ինքնակառավարման մարմիններին՝ 155 մլն լիբ. լիրա, Բեյրութի ջրամատակարարման համակարգին՝ 10 մլն լիբ. լիրա, այլ ծախսեր՝ 11 մլն լիբ. լիրա¹²⁶:

1960-ականների և 1970-ականների կեսին տարածաշրջանում իրավիճակի ցանկացած սրում՝ 1967թ. և 1973թ. արաբ-իսրայելյան պատերազմները, միջարաբական հակասություններում լարվածությունն, իրենց ազդեցությունն էին ունենում Լիբանանի ներքաղաքական կյանքում՝ աննախադեպ սրելով գոյություն ունեցող սոցիալական, քաղաքական և տնտեսական հակասությունները: Այս ամենը մեծապես ազդում էր երկրի տնտեսական զարգացման ընթացքի վրա, առաջ բերում բացասական հետևանքներ, որոնց արդյունքում դանդաղում էր երկրի տնտեսության զարգացումը, իսկ տնտեսական զարգացման ծրագրերը հաճախ մնում էին կիսատ և չէին հասցվում իրենց ավարտին:

ԿՐՈՆԱԶԱՂԱԶԱԿԱՆ ՈՒԺԵՐԻ ԵՎ
ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
(1958-1975թթ.)

Լիբանանի սահմանադրության 16-րդ հոդվածի համաձայն՝ երկրում օրենսդիր իշխանությունը պատկանում է խորհրդարանին, որը բաղկացած է մեկ պալատից՝ պատգամավորների պալատից: Գործադիր իշխանությունը պատկանում է նախագահին և կառավարությանը: Նախագահն ունի նաև օրենսդրական նախաձեռնության իրավունք: Սահմանադրության 53-րդ հոդվածի համաձայն՝ նախարարներին նշանակում և ազատում է նախագահը: Վերջինս նշանակում է նաև երկրի վարչապետին¹²⁷: Լիբանանի կառավարությունը, սակայն, վստահության քվե պետք է ստանա խորհրդարանից¹²⁸:

Լիբանանում՝ հսկառակ սահմանադրության մեջ արձանագրված բազմաթիվ ժողովրդավարական հոդվածների, գոյություն ունեյալ յուրահատուկ նախագահական կառավարման համակարգ:

Լիբանանի պետական կառուցվածքի մյուս առանձնահատկությունն այն է, որ նրա հիմքում ընկած է կրոնադավանական սկզբունքը:

Լիբանանը բաղկացած է մի շարք քրիստոնյա և իսլամադավան համայնքներից՝ մարոնիներ, հույն ուղղափառներ, հույն կաթոլիկներ, կաթոլիկներ, հայ առաքելականներ, հայ կաթոլիկներ, բողոքականներ, սուննիներ, շիաներ, դրուզներ և այլ համայնքներ: Բնակչության կեսից ավելին դավանում է իսլամ, իսկ մյուս կեսը՝ քրիստոնեություն: Կրոնական տարբեր դավանանքներ այս կամ այն չափով

¹²⁷ Конституция Ливанской Республики, - в. кн. Конституции государств Ближнего и Среднего Востока, М., 1956, с. 215.

¹²⁸ Е. Мельников, *ibid.*, т. 2, с. 126.

¹²⁶ Նույն տեղում, էջ 24-31:

գոյություն ունեն գրեթե բոլոր երկրներում: Սակայն այնտեղ դա այդքան սկզբունքային դեր չի խաղում որքան Լիբանանում, քանի որ պետական համակարգի և ներկայացուցչական հիմնարկների կառուցման հիմքում չի դրվում կրոնական հատկանիշը: Մինչդեռ այս հատկանիշը կարևոր և մեծ դեր է խաղում Լիբանանի սոցիալ-քաղաքական կյանքում:

Լիբանանի անկախացումից հետո երկրի ամենաազդեցիկ քրիստոնյա համայնքի՝ մարոնի ղեկավար Բիշարա Ալ-Խուրիին (որը դարձավ անկախ Լիբանանի առաջին նախագահը) և ամենաազդեցիկ իսլամադավան սուննի համայնքի ղեկավար Ռիադ Ալ-Մոլիը (որը ստանձնեց երկրի վարչապետի պաշտոնը), դեռևս 1943թ. կնքեցին այսպես կոչված չգրված «ջենտլմենական» համաձայնագիր՝ «Ազգային դաշինք» (National pact), որը որոշում էր Լիբանանի տարբեր կրոնական համայնքների և ազգային փոքրամասնությունների փոխհարաբերությունները, ինչպես նաև երկրի արտաքին քաղաքականությունը: Համաձայն «Ազգային դաշինքի»՝ հանրապետության նախագահը պետք է լինի մարոնի, վարչապետը՝ սուննի, խորհրդարանի նախագահը՝ շիա¹²⁹: Այս սկզբունքն ընկած է նաև խորհրդարանում պատգամավորական տեղերի բաժանման և վարչական մարմիններում պաշտոնների նշանակման հիմքում: Սա արձանագրված է հանրապետության սահմանադրության մեջ, որի 95-րդ հոդվածում ասված է. «Իբրև ժամանակավոր միջոցառում և հանուն արդարության և համերաշխության՝ համայնքները պիտի հավասարապես ներկայացվեն հասարակական ծառայության և կառավարության կազմավորման մեջ»¹³⁰: Փաստ է, որ պաշտոնյաների ընտրության հարցում առաջնահերթ էր կրոնական պատկանելությունը:

Ելնելով կրոնական սկզբունքից՝ ընդունվեց մի կարևոր որոշում ևս. Լիբանանի խորհրդարանում իսլամադավան յուրաքանչյուր 5 պատգամավորի դիմաց ընտրվում էին 6 քրիստոնյա պատ-

¹²⁹ The Middle East Journal, Lebanese Democracy in Its International Setting, Vol. 17, Autumn, 1963, pp. 487-506.

¹³⁰ Конституция Ливанской Республики, - в. кн. Конституции государств Ближнего и Среднего Востока, с. 222.

ԼԻԲԱՆԱՆԻ ԿՐՈՆԱԴԵՎԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԸ* (1975թ. տվյալների համաձայն)

ԳՐՈՒՋՆԵՐ	ՇԻԱՆԵՐ
ԳՈՐԴՆԵՐ	ԽԱՆՈՇ
ՍՈՒՆՆԵՐ	ԻՍՐԱՅԵԼ
ՍԱՐՈՆԻՆԵՐ ԵՎ ԳՈՐԴՆ ԿԱՌՈՒՍԿԵՐ	ՍԻՐԻԱ

* Աղբյուրը՝ E. Picard, Lebanon A Shattered Country. Myths and Realities of the Wars in Lebanon, New York, 1993, p. 57.

The Middle East Journal, 1964, p. 253-254
Конституция Ливанской Республики, т. 1, с. 100
Справочник Восточного и Среднего Востока, с. 256-257

Հայաստանի Դեմոկրատիկ Հանրապետության Հասցեագրում
ՀՀ նախագահի կառավարության կողմից

զամավորներ, որով ապահովվում էր քրիստոնյա պատգամավորների թվային առավելությունը երկրի բարձրագույն օրենսդիր մարմնում, իսկ քրիստոնյա պատգամավորների մեջ՝ մարոնիներինը¹³¹:

Ինչ վերաբերում է արտաքին քաղաքականությանը, ապա «Ազգային դաշինքով» սահմանվեց, որ այն պետք է հիմնվի դրական չեզոքության սկզբունքի վրա: Համաձայն «Ազգային դաշինքի» լիբանանյան քրիստոնյաները չպետք է փնտրեն Ֆրանսիայի կամ արևմտյան որևէ այլ պետության հովանավորությունը, իսկ լիբանանյան իսլամադավան բնակչությունը չպետք է փորձի Լիբանանը միավորել Սիրիայի կամ որևէ այլ արաբական պետության հետ: Երկու կողմերը համաձայնության եկան, որ Լիբանանը համագործակցելու է արաբական բոլոր պետությունների հետ և պետք է դառնա արաբական ընտանիքի («ունմա արաբիյա») անդամը, սակայն նա չպետք է խզի իր մշակութային և հոգևոր կապերը Արևմուտքի հետ: «Ազգային դաշինքը», Լիբանանը համարելով արաբական երկիր, միաժամանակ ընդգծում է նրա հատուկ քրիստոնեական բնույթը¹³²:

Լիբանանում բնակչության պաշտոնական մարդահամար կատարվել էր 1930-ականների սկզբին: Սակայն ժամանակ առ ժամանակ տպագրվում էին ոչ պաշտոնական տվյալներ:

«Վաշինգտոն փոստ» թերթն այս կապակցությամբ գրել է. «Պաշտոնական տվյալների բացակայության պատճառով ոչ ոք հստակորեն չի կարող ասել, թե ինչպիսին է Լիբանանում քրիստոնյաների և իսլամադավանների թվաքանակը: Սա շատ նուրբ հարց է, որը հազվադեպ է քննարկվում հասարակայնորեն, քանի որ այն կարող է սրել միջհամայնքային հակասությունները»¹³³:

¹³¹ П. Кальвокоресси, Мировая политика после 1945 года, Книга I, М., 2000, с. 503. Այս սկզբունքը վերանայվեց 1989թ. Տաիֆի համաձայնագրով, երբ երկրի խորհրդարանում քրիստոնյաների և իսլամադավանների ներկայությունը հավասարեցվեց 5:5:
¹³² J. Hurewitz, Confessional Democracy, Lebanon, Middle East Politics: The Military Dimension, New York, 1969, p. 381.
¹³³ «Washington Post», 22.03.1972.

Իրականում պետական մարդահամարի իրականացմանը խոչընդոտում էին լիբանանյան քրիստոնյաները, մասնավորապես մարոնիները: Նրանք երկյուղում էին, որ ժողովրդագրական տվյալներում լիբանանյան իսլամադավանների թվաքանակի ավելացման պաշտոնական հրապարակումը կարող էր սպառնալիք հանդիսանալ իրենց գերիշխող դիրքերի պահպանման համար:

1977թ. ֆրանսիական մի կազմակերպության կատարած ժողովրդագրական ուսումնասիրություններն ի հայտ բերեցին այսպիսի իրողություններ: Համաձայն այդ ուսումնասիրությունների, երկրում շիաների¹³⁴ թիվը կազմում էր 850-900.000 (28%), մարոնիներ՝ 750-800.000 (24%), սուննիներ՝ 600.000 (19%), դրուզներ¹³⁵: 250.000 (8%), հույն ուղղափառներ՝ 300.000 (9%), հայ առաքելականներ՝ 250.000 (8%), հույն կաթոլիկներ՝ 200.000 (6%)¹³⁶: Արդեն 1960-ականներին Լիբանանի իսլամադավանները երկրի բնակչության կեսից ավելին էին, թեև 1943թ. «Ազգային դաշինքի» ստորագրման պահին նրանք կազմում էին բնակչության 47%-ը: Հետագա տարիներին Լիբանանում իսլամադավան բնակչության թվաքանակի կտրուկ աճը ենթադրում էր կրոնադավանական համակարգում որոշակի բարեփոխումների իրականացում, որին, սակայն, կտրակապես դեմ էր մարոնի վերնախավը:

Լիբանանի ամենաազդեցիկ քրիստոնեական համայնքը լիբանանյան մարոնիների համայնքն է: Թեև Լիբանանը մարոնի կրոնական ուսմունքի բնօրրանը չէ, սակայն այն եղել է հյուրընկալ ապաստան մարոնիների համար, և վերջիններս Լիբանանը համարում են իրենց հայրենիքը: Ավանդության համաձայն համայնքն իր

¹³⁴ Շիականությունն իսլամի երկու հիմնական ուղղություններից մեկն է, որ կապված է Մուհամմադի հորեղբորորդի և չորրորդ խալիֆա Ալիի անվան հետ: Շիաներն Ալիին համարում են Մուհամմադ մարգարեի միակ օրինական ժառանգորդը և գտնում են, որ իմամները՝ ումմայի քաղաքական և կրոնական բարձրագույն ղեկավարները, պետք է լինեն նրա ուղղակի ժառանգորդները:

¹³⁵ Դրուզները հիմնականում բնակվում են Լիբանանի և Սիրիայի լեռնային շրջաններում, ինչպես նաև Իսրայելում և ներկայացնում են շիական աղանդներից մեկը:

¹³⁶ «За рубежом», No. 14, 1984.

անունը ստացել է Ռոնտես (Ալ-Ասի) գետի ափին, Հոմսի (Եմեսա-յի) շրջանում IV դարի վերջին և V դարի սկզբին ապրած սուրբ Մարոնի անունից: Մարոնի հետևորդները Համայուն հիմնում են վանք, սակայն բախվում են սուրբ Հակոբ Բարատեուսի հետևորդների հետ և պարտություն կրելուց հետո VII դարում ստիպված են լինում ապաստն գտնել Լիբանան լեռան վրա: Մարոնիները միակամուքյան (մոնոֆեյտ) ուսմունքի հետևորդներ են, որի համաձայն Քրիստոսը պահպանում էր իր երկու՝ աստվածային և մարդկային հավասարազոր բնությունները, սակայն դրանք բևեռացվում էին մեկ ու միակ կամքի մեջ¹³⁷: Մարոնական ուսմունքի առանձնահատկությունը նրանում է, որ լինելով արևելյան քրիստոնեական ճյուղ՝ XVII դարում այն միություն կազմեց Հռոմի կոթողիկ եկեղեցու հետ՝ ճանաչելով Հռոմի պապի գերակայությունը¹³⁸: Սակայն մարոնիները պահպանեցին հատուկ արևելյան ծիսակարգը, իրենց եկեղեցու ավանդական կառույցվածքը և ունեն պատրիարք, որը տնօրինում է եկեղեցու ներքին գործերը:

1943թ. մարոնի ղեկավարներն ակտիվորեն մասնակցում էին «Ազգային դաշինքի» մշակմանը, քանի որ արդեն այն ժամանակ լիբանանյան մարոնիները բավական կշիռ ունեին երկրի ներքաղաքական կյանքում: Մարոնի ղեկավարները մշտապես աչքի էին ընկնում իրենց արևմտամետ հայացքներով:

Մարոնի քրիստոնյաների մոտ կեսը բնակվում էին Լեռնային Լիբանանում, մոտ 25%-ը՝ Հյուսիսային Լիբանանում, իսկ 5%-ը՝ Բեյրութում: Մարոնիների պատրիարքը բավական ազդեցիկ դիրքեր ուներ համայնքի ներսում: Վերջինիս նստավայրը գտնվում էր Բեյրութում՝ Լեռնային Լիբանանում¹³⁹:

Լիբանանում քրիստոնյա համայնքների մեջ իր ուրույն տեղն ունի հայ համայնքը: Լիբանանի խորհրդարանում հայերը ներկայացված էին 5-ից 7 պատգամավորներով, իսկ երկրի կառավարության

¹³⁷ Ե. Նաջարյան, Լիբանանը XVIII դարի վերջին և XIX դարի առաջին կեսին, Երևան, 1985, էջ 23-24:

¹³⁸ М. Родионов, Марониты. из этно-конфессиональной истории восточного средиземноморья, М., 1982, сс. 27-28.

¹³⁹ J. Nantet, Histoire du Liban, Paris, 1963, p. 43.

կազմում նախարարի մեկ պաշտոնը պատկանում էր հայ համայնքի ներկայացուցչին¹⁴⁰։ Լիբանանի հայ համայնքը ներկայացված է երեք ավանդական կուսակցություններով «Հայ հեղափոխական դաշնակցություն» (ՀՅԴ), «Ռամկավար Ազատական կուսակցություն» (ՌԱԿ), «Սոցիալ-դեմոկրատական հնչակյան կուսակցություն» (ՄԴՀԿ), որոնք՝ ըստ իրենց քաղաքական կողմնորոշման, համագործակցում էին լիբանանյան համապատասխան կուսակցությունների հետ¹⁴¹։

Լիբանանյան իսլամադավան համայնքների շարքում առավել նախապատվելի դիրքեր ունի սուննի համայնքը։ Երկրի վարչապետները նշանակվում են հենց այս համայնքից։ Լիբանանի իսլամադավանները հաճախ սուննի ազդեցիկ ղեկավարներին մեղադրում էին այն բանում, որ վերջիններս համագործակցում էին մարոնիների՝ մասնավորապես փաղանգավորների հետ։ Սուննիները, որոնք՝ որպես ազդեցիկ համայնք ներկայացնում էին Լիբանանի ողջ իսլամադավանների շահերը, չէին կարող ռազմավարական դաշինքի մեջ չլինել երկրի նախագահի հետ, որն էլ իր հերթին չունեի իրական իշխանություն՝ առանց իսլամադավան ղեկավարների հետ համագործակցության։ Սուննիները մեծ մասամբ բնակվում էին Հյուսիսային

Լիբանանում՝ 40%, Բեյրութում և նրա արվարձաններում՝ 25% և Լեռնային Լիբանանում և Բերաայի հովտում՝ 10-12%¹⁴²։

1950-ականներին լիբանանյան քաղաքաբնակ սուննիների շրջանում լայն տարածում ունեին Եգիպտոսի նախագահ Գամալ Աբդ Ալ-Նասերի արաբական ազգայնական գաղափարները։ Շուրջ երկու տասնամյակ մասերական գաղափարներով տոգորված սուննի ազգայնականների նորաստեղծ խմբավորումները պայքարում էին ավանդական ղեկավարների դեմ՝ համայնքում իրենց ազդեցությունը հաստատելու նպատակով։ Սակայն, մինչև 1975թ. ավանդական սուննի «զվարդիան» կարողանում էր ամուր կերպով իր ձեռքում պահել համայնքի կառավարումը և ձևավորել համայնքային համընդհանուր կարծիք՝ հիմնվելով սուննի 6 ազդեցիկ ընտանիքների վրա։ Նրանց ներկայացուցիչները միմյանց փոխարինում էին Լիբանանի վարչապետի պաշտոնում¹⁴³։

Լիբանանյան հաջորդ իսլամադավան համայնքը լիբանանյան շիաների համայնքն է։ 1970-ականների սկզբին քեև շիաները կազմում էին Լիբանանի ողջ բնակչության 28%-ը (մոտ 1 մլն. մարդ)¹⁴⁴ և, փաստորեն, արդեն ամենախոշոր կրոնական համայնքն էին, նրանք, այնուամենայնիվ, շարունակում էին մնալ համեմատաբար ամենաշրջանցվածը։ Շիաների մոտ 60%-ը բնակվում էր Հարավային Լիբանանում, 25%-ը՝ Բերաայի հովտում և 10%-ը՝ Լեռնային Լիբանանում¹⁴⁵։

1960-ականների վերջին և 1970-ականների սկզբին մեծ թվով շիաներ հարավային Լիբանանում Իսրայելի իրականացրած բազմաթիվ հարձակումների արդյունքում զրկվելով իրենց բնակարաններից՝ ստիպված էին հաստատվել Բեյրութում։ Շիաները Բեյրութում էժան աշխատուժ էին և զբաղված էին հիմնականում շինարա-

¹⁴² M. Johnson, *Class and Client in Beirut: The Sunni Muslim Community 1840-1985*, London, 1986, p. 93.

¹⁴³ "Foreign Policy", No. 54, Spring, 1974, pp. 102-103.

¹⁴⁴ H. Cobban, "Lebanese Confessional Political System", *Foreign Policy*, No. 2, May, Washington, 1984, pp. 222-223.

¹⁴⁵ A. Nizar Hamzeh, R. Hrair Dekmejian, *A Sufi Response to Political Islamism: Al-Ahbash of Lebanon*, *The Middle East Journal*, 28, 1996, No. 2, May, pp. 217-229.

¹⁴⁰ Լ. Հարությունյան, Լիբանանի կրոնահամայնքային համակարգը, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, (XIX), Երևան, 2000, էջ 91։

¹⁴¹ Լիբանանի հայ համայնքի մասին մանրամասն տե՛ս Հ. Խ. Թովուզյան, Սիրիայի և Լիբանանի հայկական գաղթաբնակների պատմություն, Երևան, 1986, էջ 202-233, Ն. Հովհաննիսյան, Լիբանանյան ճգնաժամը և Լիբանանի հայ համայնքի դիրքորոշումը, Երևան, 1982, էջ 34-50, նույնի Ազգային-ազատագրական պայքարը Լիբանանում 1939-1958թթ, էջ 271-276, Հ. Աղպաշեան, Արաբական ազգային-ազատագրական զարթոնքը, Բեյրութ, 1959, էջ 50-55, Համառոտ պատկեր լիբանանահայության տագնապին և վերականգնումի կամքին ու ջանքին, Անթիլիաս, 1978, էջ 5-10, Ս. Վարժապետյան, Հայերը Լիբանանի մեջ. Հանրագիտարան լիբանանահայ գաղութի (1920-1980թթ.), հ. գ, Պէյրութ, 1981, Ն. Չալմյան, Լիբանանի հայ համայնքը երկրի սոցիալ-տնտեսական կյանքում, Երևան, 2002, էջ 23-52, Մ. Էսլիդաբեան, Գաղթակայաններն խորհրդարան..., հ.ա, Հալեպ, 1998, էջ 202-349։

րական աշխատանքներում: Շիական ետնախորշերը Բեյրութի մի քանի քաղամասերում «չքավորության գոտիներ» էին:

Մինչև 1970-ական թվականները շիաների ղեկավարությունն իրականացնում էին մի քանի ավանդական ընտանիքներ: Սակայն 1960-ականների վերջին երիտասարդ շիա քարոզիչ իմամ Մուսա Ալ-Սադրը սկսեց իր շուրջը համախմբել շիա երիտասարդությանն ու մի շարք առաջնորդներին: Նա հանդես էր գալիս սոցիալական բարեփոխումների իրականացման ծրագրով, ինչը պետք է նպաստեր շիա բնակչության սոցիալական իրավիճակի բարելավմանը¹⁴⁶:

1970-ականների սկզբին արդեն միանգամայն վստահ կարելի էր ասել, որ Լիբանանի կառավարման ոլորտներում պետք է ակտիվացնար շիաների դերը, ինչը կդիտարկվեր իբրև ոչ միայն շիաների թվաքանակի կտրուկ աճի, այլ նաև նրանց քաղաքական և գաղափարական նոր վերելքի հետևանք: Շիաները միանգամայն արդարացիորեն պահանջում էին առավել լայն քաղաքական ներկայացուցչություն Լիբանանի կառավարման մարմիններում: Պատմականորեն այնպես է դասավորվել, որ Լիբանանում շիաներով բնակեցված շրջանները տնտեսապես ամենաթույլ զարգացածն էին: Շիաների առաջնային նպատակներից էր բոլոր միջոցներով նպաստել շիական գյուղական համայնքներին կառավարության տրամադրած դրամական հատկացումների զգալի ավելացմանը¹⁴⁷:

Մուսա Ալ-Սադրը զգալի աջակցություն էր ստանում 1974թ. շիական համայնքում կազմավորված «Կեղերվածների շարժում» (արաբերեն՝ «Հարաբաթ ալ-մահրումի») կազմակերպությունից¹⁴⁸, որի հիմքի վրա 1975թ. գարնանը ձևավորվեցին կիսառազմական ջոկատներ՝ «Լիբանանյան դիմադրության գումարտակներ» (արաբերեն՝ «Աֆուաջ ալ-մուկաուամա ալ-լուբնանիյա»՝ «Ա-

մալ») ¹⁴⁹: Վերջինս շատ կարճ ժամանակաշրջանում դարձավ շիա համայնքի նոր քաղաքականության ձևավորողն ու իրականացնողը: «Ամալում» ընդգրկվեցին Բեյրութի արվարձաններում ապրող մեծ թվով կրթված, երիտասարդ շիաներ, որոնք պայքարում էին Լիբանանում շիաների ընդհանուր վիճակի բարելավման համար: «Ամալի» նախաձեռնությամբ Լիբանանի հարավային շրջաններում ձևավորվեցին նաև մի քանի շիական ռազմականացված ճամբարներ¹⁵⁰: «Ամալը» շատ կարճ ժամանակաշրջանում դարձավ շիա համայնքի նոր քաղաքականության ձևավորողն ու իրականացնողը¹⁵¹:

«Ամալը» դրամական զգալի միջոցներ էր ստանում Սիրիայից և լիբանանյան շիաների մեծաքանակ սփյուռքից, որը հաստատվել էր Աֆրիկայի ֆրանսալեզու արաբական երկրներում: Արտերկրի շիաների զգալի դրամական փոխանցումները նպաստում էին արևմտյան Բեյրութում շիաների կողմից իրականացվող մեծ թափի հասնող շինարարության իրագործմանը, ինչպես նաև մի շարք բացառապես շիական կապիտալ ունեցող բանկերի կազմավորմանը¹⁵²:

Լիբանանյան իսլամադավան համայնքների շարքում եական դեր էր խաղում լիբանանյան դրուզների համայնքը: Նշենք, որ 1950-60-ականներին Լիբանանում տեղի ունեցած սոցիալական փոփոխություններն ակտիվացրեցին նաև դրուզներին, որոնք Քամալ Ջուսբլաթի զլխավորությամբ սկսեցին բողոքել երկրի քաղաքական բաժանվածության դեմ՝ պահանջելով իրենց համայնքի համար էլ ավելի մեծ մասնաբաժին¹⁵³:

¹⁴⁹ D. Hiro, նշվ. աշխ., էջ 22, A. Norton, "Making Enemies in South Lebanon: Harakat Amal, the IDF and South Lebanon", Middle East Insight, Washington, D. C., 3, No. 3, January-February, 1984, p. 19.

¹⁵⁰ A. Norton, Amal and the Shia: Struggle for the Soul of Lebanon, New York, 1987, p. 144.

¹⁵¹ Մանրամասն տե՛ս Арабский мир. Три десятилетие независимого развития, М., 1990, с. 191.

¹⁵² النهار, «Ալ-մահար», Բեյրութ, 07.12.1973:

¹⁵³ Ռ. Կարապետյան, Սիրիա-ամերիկյան հարաբերությունները 1967-1996, Երևան, 2000, էջ 70:

¹⁴⁶ F. Griblat, La Communauté Libanaise et le Mouvement National Palestinien 1967-1986, Paris, 1988, p. 74.

¹⁴⁷ J. Cole and N. R. Keddie, Shi'ism and Social Protest, London, 1986, p. 144.

¹⁴⁸ Նույն տեղում:

Դրուզների մոտ 70%-ը բնակվում էր Լիբանանի լեռնային Շուֆ շրջանում: Այս կրոնական աղանդը ծնունդ է առել Եգիպտոսում X-XI դարերում: Համայնքի անվանումը սերվում է XI դարի քարոզիչ Մուհամմադ Իբն Իսմայիլ Ալ-Դարազիի անունից, որը հետագայում տեղափոխվեց Հարավային Լիբանան¹⁵⁴: Դրուզների համայնքում գոյություն ունեն անընդհատ շարունակվող հակամարտություն մի քանի առավել ազդեցիկ արիստոկրատական ընտանիքների, հատկապես Ջումրլաթների և Արսլանամիների միջև:

Լիբանանյան դրուզների համայնքը երկար տարիների ընթացքում էականորեն չէր փոփոխվել, համեմատած լիբանանյան այլ համայնքների հետ: Այդ համայնքը ամենաներփակված լիբանանյան համայնքն էր:

Լիբանանի անկախացումից հետո դրուզները սկսեցին էական դեր խաղալ երկրի ներքաղաքական կյանքում, և սա հիմնականում կապված էր դրուզների հանգուցյալ ղեկավար Քամալ Ջումրլաթի անվան հետ:

Հիմնականում դրուզներից էր կազմված «Առաջադիմական սոցիալիստական կուսակցությունը», որի ղեկավար՝ Քամալ Ջումրլաթը գտնում էր, որ Լիբանանում խաղաղության հաստատմանն ու պահպանմանը կարող էր նպաստել կրոնադավանական սկզբունքից հրաժարումը: Այն հնարավորություն կտար բոլոր լիբանանյան համայնքներին հանդես գալ միևնույն հարթության վրա:

Լիբանանի հասարակական-քաղաքական կյանքում զգալի դեր էին խաղում քաղաքական կուսակցությունները: Մակայն դրանցից ոչ բոլորն էին լիարժեք կուսակցություններ: Նրանց մի մասը քաղաքական խմբեր էին, որոնք իրենց շարքերում ընդգրկում էին երբեմն մի քանի տասնյակից մինչև մի քանի հարյուր մարդ: Բացի այդ նրանց մի մասն առաջանում էր քաղաքական որևէ ընտրաբաշխի կամ խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ և այդ ընտրաբաշխից հետո կազմալուծվում և հեռանում էր քաղաքական բեմից:

1960-ականներին Լիբանանում դեռ շարունակվում էին պահպանվել կիսաավատատիրական և նույնիսկ ավատատիրական հարաբերությունները: Երկրում զգալի դեր էին խաղում տեղական կրոնատոհմային առաջնորդները՝ զաիմները, որով և պայմանավորված էր Լիբանանում «քաղաքական ավատատիրության» գոյությունը: Այն մենաշնորհ էր հաստատել խորհրդարանում և ամուր դիրք ուներ երկրի վարչական մարմիններում:

Լիբանանյան կուսակցությունների մեծ մասին բնորոշ էր ոչ այնքան նվիրվածությունը կոնկրետ սկզբունքներին և ծրագրին ու համախոհությունը, որքան անվերապահ հավատարմությունն ու նվիրվածությունը ղեկավարներին:

Լիբանանյան քաղաքական կուսակցությունների մեծ մասը հիմնված էր կրոնադավանական սկզբունքի վրա: Քաղաքական ուժերի համախմբումը կրոնական պատկանելիության սկզբունքի հիման վրա նպաստում էր լիբանանյան հասարակության պառակտմանը և տարբեր կրոնական համայնքների միջև հակասությունների սրմանը:

Լիբանանի կուսակցական համակարգը ևս արտացոլում էր լիբանանյան հասարակության բարդ կրոնադավանական կառուցվածքը:

Լիբանանում ամենաազդեցիկ մարտնի քաղաքական կուսակցությունը «Լիբանանյան փաղանգներ» (արաբերեն՝ «Հիզբ ալ-քաթաիբ ալ-լուբնանի») կուսակցությունն է, որը 1936թ. կազմավորել էր շեյխ Պիեր Ժմայելը: Թեև կուսակցության շարքերում միավորվել էին գլխավորապես մարտնի համայնքի մանր բուրժուազիայի ներկայացուցիչները, սակայն այն արտահայտում էր նաև այդ համայնքի առևտրաֆինանսական, արդյունաբերական և ավատատիրական վերնախավի շահերը: Լիբանանյան փաղանգավորները սերտ կապեր ունեին Վատիկանի, ԱՄՆ-ում բնակվող լիբանանյան սփյուռքի հետ և, ընդհանուր առմամբ, աչքի էին ընկնում արևմտամետ հայացքներով: «Բոլորին հայտնի է փաղանգավորների և Բեյրութում ամերիկյան դեսպանատան միջև գոյություն ունեցող սերտ կապերի մասին: «Քաթաիբ» կուսակցության անդամները սերտորեն համագործակցում են ամե-

¹⁵⁴ R. Brenton Betts, The Druze, Yale University, 1988, p. 20.

րիկյան դեսպանատան հետ և գտնվում են նրա (ամերիկյան դեսպանատան-Լ.Հ.) ուղղակի ազդեցության տակ», - գրում էր «Ալ-մուհարիր» լիբանանյան թերթը¹⁵⁵:

Կազմակերպչական առումով կուսակցությունը հիմնված է զինվորական սկզբունքի վրա: Կուսակցության անդամները, որոնք նույնիսկ խաղաղ տարիներին ցույցերի և տոնակատարությունների ժամանակ կրում էին զինվորական համազգեստ, բաժանվում էին էսկադրաների՝ 250-ական մարդ և փաղանգների՝ 125-ական մարդ: Այստեղից էլ՝ կուսակցության անվանումը: Կուսակցությունն իր շարքերում համախմբում էր հիմնականում քրիստոնյա մարոնիներին, որոնք կազմում էին անդամների 83%, քրիստոնյա մյուս համայնքների ներկայացուցիչներ՝ 13% և շիաներ (համաձայն պաշտոնական տվյալների) 4%¹⁵⁶:

Այս կուսակցության գործունեությունը հաճախ նպաստում էր լիբանանյան քրիստոնյաների և իսլամադավանների միջև հակասությունների ուժեղացմանը և լիբանանյան հասարակության պառակտման խորացմանը: Փաղանգավորները զարգացնում էին այն տեսակետը, որ Լիբանանի բնակչությունն ունի ուրույն մշակույթ և տարբեր հիմք, ինչը պետք է հաշվի առնել արաբական այլ երկրների հետ հարաբերություններում¹⁵⁷:

1964-1968թթ. «Քաթաիր» կուսակցությունը Լիբանանի խորհրդարանում ուներ 4, իսկ 1968-72թթ.՝ 9 պատգամավորական տեղ: Լիբանանյան փաղանգավորներն ավելի ամուր դիրքեր ունեին Բեյրութում և Լեռնային Լիբանանում: Փաղանգավորները լիբանանյան աջ ուժերի հիմնական սյուներից էին¹⁵⁸:

Լիբանանին բնորոշ էր այն իրողությունը, որ ինչպես փաղանգավորները, այնպես էլ լիբանանյան հիմնական քաղաքական կուսակցությունների զգալի մասն ունեին զինված ջոկատներ, որոնք

¹⁵⁵ المهارير, «Ալ-մուհարիր», Բեյրութ, 26.07.1970:

¹⁵⁶ P. Gemayel, *Connaissance de Kataeb*, 1960, Beyrouth, p. 49.

¹⁵⁷ M. Hudson, "The Electoral Process and Political Development in Lebanon", *Middle East Journal*, 20 Spring, 1966, p. 174.

¹⁵⁸ *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 8, No 1, January 1977, New York, p. 506.

անզլերենով անվանվում են "militias", արաբերենով՝ «միլիշիաներ», իսկ արևմտահայերենով՝ «միլիսներ»: Մենք նպատակահարմար ենք գտնում լիբանանյան կուսակցությունների զինված ջոկատներին անվանել «միլիսներ», քանի որ «միլիցիա» եզրի օգտագործումը կարող է թյուրըմբռնման պատճառ դառնալ:

Լիբանանյան հաջորդ քաղաքական կուսակցությունն «Ազգային լիբերալ» կուսակցությունն է (արաբերեն՝ «Հիզբ ալ-կաումի ալ-ահրաբ»), որն, ինչպես արդեն նշել ենք, 1958թ. կազմավորեց Լիբանանի նախագահ Քամիլ Շամունը: Այդ պատճառով էլ կուսակցության անդամները շատ հաճախ կոչվում էին շամունականներ: Կուսակցությունն արտահայտում էր մարոնի համայնքի խոշոր առևտրական և ֆինանսական բուրժուազիայի և ավատատիրական շրջանակների շահերը: Այս կուսակցությունը ևս հիմնականում կազմված էր քրիստոնյա մարոնիներից: Մակայն կուսակցության շարքերում (ոչ մեծ քանակությամբ) կային նաև իսլամադավաններ¹⁵⁹: 1968-1972թթ. այս կուսակցությունը երկրի խորհրդարանում ուներ 11 պատգամավորական տեղ: Այն սերտորեն համագործակցում էր Քաթաիր կուսակցության հետ և նույնպես լիբանանյան աջ ուժերի հիմնական կորիզն էր:

«Ազգային դաշինք» կուսակցությունը (արաբերեն՝ «Ալ-քուրա ալ-վատանիյա») 1934թ. հիմնադրել էր Էմիլ Էդդեն: Նրա մահից հետո «Ղ-աշիքը» ղեկավարում էին նրա որդիներ՝ Ռայմոն և Պիեր Էդդենները: «Ազգային դաշինքը» Լիբանանի առևտրաֆինանսական բուրժուազիայի կուսակցությունն էր: Նրա գործունեության մեջ մեծ դեր էր խաղում մարոնի հոգևորականությունը: Կուսակցությունը սերտորեն կապված էր Լիբանանի ֆինանսական շրջանակների հետ: Նրա ղեկավարներից մեկը՝ Պիեր Էդդեն, Լիբանանի բանկերի ասոցիացիայի նախագահն էր: 1964-1968թթ. լիբանանյան խորհրդարանում կուսակցությունն ուներ 3 պատգամավորական տեղ, իսկ 1968-1972թթ.՝ 6 տեղ: Այն ուներ մոտ 12.000 անդամ: «Ազգային դաշինքի» անդամներն ամուր դիրքեր ունեին Լեռնային Լիբանանում և Բեյրութում: Կուսակցությունը կողմնակից էր

¹⁵⁹ L. Binder, *Politics in Lebanon*, John Wiley and Sons, 1966, p. 313.

Արևմուտքի հետ հարաբերությունների սերտացմանը: Նրա ծրագրի հիմնական դրույթը «լիբանանյան ազգայնական» գաղափարախոսությունն էր:

Մինչ 1952թ. Լիբանանում գործում էր «Սահմանադրական դաշինք» կուսակցությունը (արաբերեն՝ «Ալ-քուբլա ալ-դուսքուրիյա»), սակայն 1952թ. այն տարրալուծվեց, և նրա հիմքի վրա 1954թ. հիմնադրվեց «Սահմանադրական միություն» կուսակցությունը, որի ղեկավարը մինչև 1964թ. Լիբանանի առաջին նախագահ Բիշարա Ալ-Խուրին էր: Նրա մահից հետո կուսակցությունը գլխավորեց նրա որդին՝ Խալիլ Ալ-Խուրին: Կուսակցությունն արտահայտում էր խառն բուրժուազիայի և հողատերերի շահերը: Այն կազմված էր հիմնականում առևտրականներից, կալվածատերերից, փաստաբաններից, պետական պաշտոնյաներից և այլն: Ի տարբերություն «Ազգային դաշինքի»՝ «Սահմանադրական միություն» կուսակցությունը վարում էր ավելի ճկուն քաղաքականություն: Այն կողմնակից էր ինչպես Արևմուտքի, այնպես էլ արաբական աշխարհի հետ հարաբերությունների սերտացմանը: Կուսակցության անդամները հիմնականում մարտնչներ էին, սակայն կային նաև ոչ մեծ թվով իսլամադավան կրոնական համայնքների ներկայացուցիչներ: 1958թ. ապստամբության ընթացքում կուսակցությունը գտնվում էր ընդդիմության շարքերում, սակայն զինված պայքարին կուսակցության անդամները նախընտրեցին չմասնակցել¹⁶⁰:

Լիբանանի նախագահներ Ֆուադ Շիհաբը (1958-1964թթ.) և Շարի Հելուն (1964-1970թթ.) սերտորեն համագործակցում էին «Սահմանադրական միություն» կուսակցության ղեկավար գործիչների հետ:

Հաջորդ կուսակցությունը 1932թ. Անտուն Սաադեի կազմավորած «Սիրիական Ազգային սոցիալական» կուսակցություն է (արաբերեն՝ «Հիզբ ալ-կաումի ալ-իջբիրաբի»), որի հիմնական ծրագրային պահանջը «Մեծ Սիրիա» նախագծի իրականացումն էր: Նախագիծն ընդգրկում էր Մուեզի ջրանցքի գոտուց մինչև Տավրոսի լեռներն ընկած տարածքը՝ ներառելով ներկայիս Սիրիան, Իրաքը, Լի-

¹⁶⁰ J. C. Randal, *Going all the Way: Christian War Lords Israeli Adventures and the War in Lebanon*, New York, 19.

բանանը, Հորդանանը և Պաղեստինը¹⁶¹: Կուսակցությունը՝ հակառակ իր անվանմանը, լինելով լիբանանյան կուսակցություն, իր շարքերում համախմբում էր գլխավորապես ուղղափառ քրիստոնյաներին¹⁶²: Սկզբնական շրջանում այն հայտնի էր իտալական և գերմանական ֆաշիստների հետ ունեցած իր կապերով: Պատահական չէ, որ այդ կուսակցության խորհրդանիշը սվաստիկան էր¹⁶³: Անտուն Սաադեն Բեյրութի ամերիկյան համալսարանի նախկին դասախոս էր, որն անձնական կապեր ուներ Մուսոլինիի հետ: Մինչ 1958թ. այս կուսակցությունը կոչվում էր «Սիրիական ազգային» կուսակցություն: 1961թ. դեկտեմբերի 31-ին կուսակցությունը պետական հեղաշրջման անհաջող փորձ ձեռնարկեց Լիբանանում, որը պետք է լիներ առաջին քայլը «Մեծ Սիրիա» ստեղծելու ծրագրի իրականացման ճանապարհին: Սակայն հեղաշրջումը ձախողվեց: Անտուն Սաադեն ձերբակալվեց և գնդակահարվեց, իսկ կուսակցությունը պաշտոնապես արգելվեց¹⁶⁴:

Հակադրվելով արաբական ազգայնական գաղափարներին՝ այս կուսակցությունն առաջ էր քաշում սիրիացիների ազգային միասնության «սիրիական ռասսայի» գաղափարը, որը կուսակցության ղեկավարների կարծիքով կարող էր հաղթահարել տեղական անջատողականությունն ու կրոնական տարածայնությունները:

1958թ. այս կուսակցությունը գտնվում էր կիսաօրինական վիճակում, սակայն Զամիլ Շամունը, նախքան իր պաշտոնից հեռանալը, պաշտոնապես օրինականացրեց վերջինիս գործունեությունը: Այն կոչվեց «Ազգային սոցիալական» կուսակցություն:

1966թ. հուլիսին բացահայտվեց այս կուսակցության կազմակերպած ևս մեկ անհաջող հեղաշրջման փորձ:

«Ազգային սոցիալական» կուսակցությունն իր գործունեության մեջ, հատկապես սկզբնական շրջանում, մեծ տեղ էր հատկացնում

¹⁶¹ Э. Тума, *Национально-освободительное движение и проблема арабского единства*, М., 1977, с. 265.

¹⁶² *انطون سعاده، في اوضاع سورية (1921-1949)*. بيروت، 1992.

¹⁶³ E. Abouchdid, *30 Years of Lebanon and Syria*, Beirut, 1948, p. 80.

¹⁶⁴ «Ազդակ», Բեյրութ, 27.06.1962:

ահաբեկչական քաղաքականությանը, դիմում էր սպառնալիքների և սպանությունների (այս կուսակցության անդամներից մեկը 1951թ. սպանեց Լիբանանի վարչապետ Ռիադ Ալ-Մոլիհին)¹⁶⁵:

Փաստենք, որ 1975թ. Լիբանանում բռնկված քաղաքացիական պատերազմի տարիներին «Միրիական ազգային սոցիալական» կուսակցությունը հանդես էր գալիս «Ազգային ճակատում», ուր համախմբվել էին լիբանանյան ձախ ուժերը: Այս հանգամանքը կապված էր կուսակցության ղեկավարության շարքերում հայացքների և տրամադրությունների փոփոխման, ինչպես նաև լիբանանյան աջ ուժերի՝ հիմնականում «Քաթաիր» և «Ազգային լիբերալ» կուսակցությունների ղեկավարների հետ որոշակի տարածայնությունների առկայությամբ:

Ոչ միայն վերոնշյալ կուսակցությանը, այլ նաև լիբանանյան քաղաքական կուսակցությունների ու խմբավորումների զգալի մասին բնորոշ էր այն, որ քաղաքական որոշակի զարգացումներից կախված նրանք կարող էր հայտնվել ցանկացած դաշիքում՝ համագործակցելով մույնիսկ հակադիր ճամբարի ուժերի հետ:

Լիբանանյան ձախ ուժերի շարքում առաջնային դեր էր խաղում Լիբանանի «Առաջադիմական սոցիալիստական» կուսակցությունը՝ (արաբերեն՝ «Հիզբ ալ-թակադդումի ալ-իշթիրաբի»): Այն 1948թ. հիմնադրեց Քամալ Չումբլաթը: Այս կուսակցությունը մանր բուրժուական սոցիալիստական կուսակցություն էր:

Կուսակցությունը հիմնականում կազմված էր դրուզներից: Հետագայում կուսակցությունը հրաժարվեց կրոնադավանական սկզբունքից և նրա կազմը համարվեց այլ կրոնական համայնքների անդամներով¹⁶⁶: Կուսակցության տպագրական մարմինը «Ալ-ան-բա» թերթն է: 1968-72թթ. Լիբանանի խորհրդարանում «Առաջադիմական սոցիալիստական» կուսակցությունն ուներ 7 պատգամավորական տեղ: Ներքաղաքական ասպարեզում այն հանդես էր գալիս երկրի տնտեսության մեջ պետության դերի ուժեղացման կոչերով: Պահանջում էր արդյունաբերական կարևոր որոշ ճյուղերի ազգայ-

նացում: Կտրուկ դեմ էր կրոնադավանական համակարգի պահպանմանը: Հանդես էր գալիս այդ համակարգի վերացման օգտին:

Արտաքին քաղաքականության ասպարեզում պաշտպանում էր Լիբանանի դրական շեզոքության պահպանումը և արաբական երկրների հետ համագործակցության ամրապնդումը: Այն ուներ մոտ 10.000 անդամ: Կուսակցությունն առավել ազդեցիկ դիրքեր ուներ Բեքաայում, Լեռնային և Հարավային Լիբանանում: Կուսակցության կարգախոսն էր «Ազատություն, սոցիալիզմ, արաբիզմ»: Կուսակցությունը պահանջում էր երկրի նախագահի իշխանության սահմանափակում, երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքում բանակի դերի նվազեցում և մի շարք տնտեսական ու սոցիալական բարեփոխումների իրականացում: Այն կտրականապես մերժում էր որևէ արևմտյան միջամտություն Լիբանանի ներքին գործերին: Կուսակցության ղեկավարների (հատկապես Քամալ Չումբլաթի) կարծիքի հետ ստիպված էին հաշվի նստել ինչպես կառավարության անդամները, այնպես էլ ազդեցիկ քաղաքական կուսակցությունների ղեկավարները: 1968-1972թթ. կուսակցությունը խորհրդարանում ներկայացված էր 12 պատգամավորներով: 1977թ. մարտին Քամալ Չումբլաթի սպանությունից հետո կուսակցության ղեկավարությունը ստանձնեց նրա որդին՝ Վալիդ Չումբլաթը:

Լիբանանյան ձախ ուժերի հաջորդ անդամը «Լիբանանի կոմունիստական» կուսակցությունն էր, որը կազմավորվեց 1924թ.: Այդ թվականից Լիբանանի կոմկուսն աշխատանքներ էր տանում աշխատավորական լայն շրջանակների շրջանում, կազմակերպում թերթերի և թոռցիկների հրատարակում և այլն: Լիբանանի կոմկուսի շարքերը սկսեցին ընդլայնվել հատկապես երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին՝ 1943թ. սկսած: Կոմկուսն իր կազմակերպություններն ուներ Բեյրութում, Տրիպոլիում, Չախլեյում, Ալկարում, Ջեբել Դրուզում, Բեքաայում և այլ վայրերում:

Կուսակցության շարքերում համախմբվել էին ինչպես քրիստոնյաներ, այդ թվում նաև հայեր¹⁶⁷, որոնք զգալի դերակատարություն

¹⁶⁵ Е. Мельников, *նշվ. աշխ.*, էջ 45:

¹⁶⁶ К. Joubblatt, *Democratic Nouvelle*, Beyrouth, 1987, p. 10.

¹⁶⁷ «Լիբանանի կոմունիստական» կուսակցությունում հայերի դերակատարության մասին մանրամասն տես Գ. Косач, *Красный флаг над Ближним Востоком?*, М., 2001, сс. 309-322.

են ունեցել «Լիբանանի կոմունիստական» կուսակցության կայացման գործում, այնպես էլ իսլամադավաններ: Մինչև 1943թ. «Լիբանանի կոմունիստական» կուսակցությունը միավորված էր «Միրիայի կոմունիստական» կուսակցության հետ և կոչվում էր «Միրիայի և Լիբանանի կոմունիստական» կուսակցություն¹⁶⁸: 1943թ. հունվարի 2-ին կազմավորվեցին Լիբանանի և Միրիայի առանձին կոմունիստական կուսակցությունները: Յուրաքանչյուրն ուներ իր կենտրոնական կոմիտեն և ղեկավար այլ մարմինները: 1948թ. Միրիայի և Լիբանանի կոմկուսները նորից միավորվեցին, իսկ 1958թ.՝ Միրիայի և Եգիպտոսի միավորումից և Արաբական Միացյալ Հանրապետության (ԱՄՀ) կազմավորումից հետո, Լիբանանի կոմկուսը վերջնականապես առանձնացավ: Լիբանանի կոմկուսի գործունեությունը պաշտոնապես օրինականացվեց միայն 1970թ.¹⁶⁹:

Արտաքին քաղաքական ոլորտում Լիբանանի կոմկուսը հանդես էր գալիս չեզոքության քաղաքականության, արաբական աշխարհի հետ սերտ համագործակցության օգտին:

1965թ. Լիբանանում ստեղծվեց կուսակցությունների, կազմակերպությունների, անհատների ազգային կոնգրես, որի կազմի մեջ մտան «Լիբանանի կոմունիստական» կուսակցությունը, «Առաջադիմական սոցիալիստական» կուսակցությունը, «Արաբական վերածննդի Բաաս» կուսակցության լիբանանյան մասնաճյուղը, «Լիբանանյան մասերականները», սուննիական «Մուրաբիտուն» կազմակերպությունը, և այլն: 1966թ. ապրիլին կազմավորվեց լիբանանյան ձախ ուժերի ճակատը, որի մեջ միավորվեցին վերը նշված բոլոր կուսակցությունները, իսկ ճակատը գլխավորեց «Առաջադիմական սոցիալիստական» կուսակցության ղեկավար Քամալ Չուբրաթը¹⁷⁰: Այս ճակատի մեջ մտնող մասերականների ամենաազդեցիկ կազմակերպություններից էր Ֆարուք Ալ-Մուկադամի ղեկավարած «Հոկտեմբերի 24-ի» շարժումը (արաբերեն՝ «Հարաքաթ արբաա ուս

¹⁶⁸ С. Иванов, Межарабская политика Сирии, том I, 1986, с. 85.

¹⁶⁹ E. Rabbath, La Formation Historique du Liban Politique et Constitutionnel, Beyrouth, 1986, p. 402.

¹⁷⁰ كمال الصليبي، تاريخ لبنان الحديث، بيروت، ١٩٧٢، ص ٢٢٥.

ժողովն քիշրին»), որը գործում էր հիմնականում Տրիպոլի քաղաքում: Այս շարժումն իր անվանումը ստացել էր 1969թ. հոկտեմբերի դեպքերից հետո, երբ Լիբանանում արյունալի բախումներ տեղի ունեցան լիբանանյան բանակի և պաղեստինյան խմբավորումների միջև: Նասերական հաջորդ ազդեցիկ շարժումը Իբրահիմ Բուլայխաթի ղեկավարած «Անկախ մասերականների» (արաբերեն՝ «Հարաքաթ ան-մասիրիին ալ-մուսթակիլիին») շարժումն էր, որն ակտիվ գործունեություն էր ծավալում հիմնականում Բեյրութում¹⁷¹:

Կիսառազմական, երիտասարդական մանրբուրժուական կուսակցություն էր «Նաջադեն», որը ներկայացնում էր միայն իսլամաբանական երիտասարդությանը: Այն ստեղծվեց 1934թ.՝ ի հակակշիռ լիբանանյան փաղանգավորների: Այս կուսակցության անդամները կոչվում էին նաև իսլամադավան սկաուտներ: «Նաջադե» և «Լիբանանյան փաղանգներ» կուսակցությունների միջև գոյություն ուներ ռմեղ ատելություն ու պայքար: Եթե փաղանգավորները կողմնակից էին արևմտյան պետությունների հետ Լիբանանի սերտ դաշինքին և Արևմուտքի ազդեցության հիմնական ջատագույններն էին, ապա «Նաջադեն» բացահայտորեն դեմ էր հանդես գալիս փաղանգավորների քաղաքական հայացքներին և, ընդհակառակը, կողմնակից էր Լիբանանի մերձեցմանն արաբական աշխարհի հետ: «Նաջադեն» փատահորեն հավատում էր արաբական երկրների քաղաքական ու տնտեսական բացարձակ միասնությանը¹⁷²:

Արտացոլելով Լիբանանի իսլամադավան բնակչության տրամադրությունները՝ կուսակցությունը պահանջում էր 1943թ. «Ազգային դաշինքի» վերացում կամ նրանում որոշակի փոփոխությունների իրականացում և երկրի իսլամադավանների ավելի լայն մասնակցություն երկրի պետական կառավարական մարմիններում:

«Արաբական ազգայնականների շարժում» կուսակցությունը ձևավորել էին արաբական միասնության և սոցիալ-տնտեսական վերափոխումների կողմնակիցները: Այս արաբական ազգայնական քաղաքական շարժումը Լիբանանում կազմավորվել էր 1950թ.: Կուսակցության

¹⁷¹ A Al-Azmeh, The Progressive Forces, Essays on the Crisis in Lebanon, London, 1976, p. 71.

¹⁷² F. Qubain, Crisis in Lebanon, Washington, 1961, p. 165.

կարգախոսն էր «Մարքսիզմի համատեղում արաբական ազգայնական գաղափարախոսության հետ»: Կուսակցությունը հիմնականում մեծ թվով համախոհներ ուներ համալսարանական շրջանակներում՝ Միդլենդում, Սուրում (Տիր կամ Տյուրոս), Տրիպոլիում: Հիմնական անդամները պաղեստինցի ուսանողներ և մտավորականներ էին:

«Արաբական սոցիալիստական վերածննդի Բաաս» կուսակցության լիբանանյան մասնաճյուղը, որը ստեղծվեց 1956թ., իր շարքերում համախմբել էր ինչպես իսլամադավանների, այնպես էլ քրիստոնյաների: Կուսակցությունն ուներ շուրջ 7000 անդամ, որոնց մեծ մասը տրիպոլիցիներ էին¹⁷³:

1966թ. հոկտեմբերին կազմավորվեց «Ազգային գործողության շարժում» կուսակցությունը, որը հանդես էր գալիս սահմանադրական բարեփոխումների իրականացման և ընտրական օրենքի փոփոխման պահանջներով, «ինչը կնպաստեր երկրի խորհրդարանում տարբեր կրոնական համայնքների արդարացի ներկայացուցչության ապահովմանը»¹⁷⁴:

Լիբանանում կրոնադավանական հիմքի վրա էր հիմնված նաև «Ազգային միասնություն» կուսակցությունը, որը կազմավորվեց 1951թ.: Այն արտահայտում էր հիմնականում սուննիների շահերը և կազմված էր հենց այդ համայնքի ներկայացուցիչներից: Միավորում էր շուրջ հազար մարդ, որոնք ներկայացնում էին սուննի համայնքը: Կուսակցության անդամները նախկին և ապագա վարչապետներ էին: Այս կուսակցությունը հանդես է գալիս սահմանադրական փոփոխություններ իրականացնելու առաջարկություններով: Կուսակցությունն իր դժգոհությունն էր հայտնում այն փաստի նկատմամբ, որ նախագահի պաշտոնը մշտապես զբաղեցնում է քրիստոնյա մարոնի համայնքի ներկայացուցիչը, իսկ երկրի վարչապետը, որը սուննի է, չէր օգտվում իրական իշխանությունից: Կուսակցության անդամները մշտապես ձգտում էին, որ երկրի վարչապետը լիներ ազդեցիկ բեյրութցի սուննի ղեկավար¹⁷⁵:

¹⁷³ A. Al-Azmeh, *The Progressive Forces, Essays on the Crisis in Lebanon*, London, Ithaca Press, 1976, p. 65.

¹⁷⁴ Նույն տեղում:

¹⁷⁵ F. Qubain, նշվ. աշխ., էջ 164:

Լիբանանում քաղաքական կուսակցությունների կողքին գոյություն ունեին նաև բավական կայուն քաղաքական խմբեր, որոնք համախմբվում էին առանձին ղեկավարների շուրջ: Այսպես, օրինակ՝ 1966թ. երկրում ստեղծվեց «Դեմոկրատական խորհրդարանական ճակատ» խմբավորումը, որը ղեկավարում էր այն ժամանակ երկրի վարչապետ Ռաշիդ Քարամեն: Այս խմբավորման մեջ, որը «Շիհաբական ճակատի»¹⁷⁶ հիմնական օղակն էր, 1968թ. խորհրդարանական ընտրություններից հետո համախմբվել էր 27 պատգամավոր: Հետագայում այս խումբն անվանվեց «Լիբանանյան դեմոկրատական միություն»:

1972թ. խորհրդարանական ընտրություններից առաջ «Լիբանանի դեմոկրատական միությունը» պառակտվեց և խորհրդարանում պահպանվեց Ռաշիդ Քարամեի գլխավորած խումբը՝ 7 պատգամավորներով: Մի շարք հարցերում այս խմբի հետ համագործակցում էին նաև ազդեցիկ իսլամադավան ղեկավարներ Համադեի և Արսլանի խմբավորումները՝ 10 պատգամավորով, ինչպես նաև մի շարք անկախ պատգամավորներ¹⁷⁷:

Լիբանանի հասարակական-քաղաքական կյանքում զգալի դեր էր խաղում «Կենտրոնամետ դաշինք» խմբավորումը, որը ղեկավարում էր պահպանողական իսլամադավան շրջանակները ներկայացնող Սաիբ Մալամը: Հարավային Լիբանանի իսլամադավան պատգամավորների խումբը, որը ղեկավարում էր խոշոր հողատեր և լիբանանյան խորհրդարանի նախագահ, շիական համայնքը ներկայացնող Քամալ Ասադը և մի շարք այլ խմբավորումներ, համագործակցում էին «Կենտրոնամետ դաշինքի» հետ: Ընդհանուր առմամբ՝ կենտրոնամետ խմբավորումներում ընդգրկված էր մոտ 30 լիբանանցի պատգամավոր¹⁷⁸:

¹⁷⁶ Այս մասին մանրամասն տե՛ս III գլխի II ենթաբաժնում:

¹⁷⁷ A. Al-Azmeh, *The Progressive Forces, Essays on the Crisis in Lebanon*, p. 62.

¹⁷⁸ Նույն տեղում:

ՉԼՈՒՑ ԵՐՐՈՐԴ

ՆԵՐՋԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ԼԻԲԱՆԱՆՈՒՄ (1958-1967թթ.)

1. Քաղաքական իրադրությունը 1958թ. քաղաքացիական պատերազմից հետո

1943թ. անկախության ձեռքբերումից հետո Լիբանանի զարգացումը չունեցավ խաղաղ ընթացք: Լիբանանյան հասարակությունը, այնուամենայնիվ, բախվում էր լուրջ քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական խնդիրների հետ, որոնք այդպես էլ վերջնական լուծում չէին ստանում: Դրան գումարվում էր նաև այն հանգամանքը, որ արտաքին հարաբերություններում Լիբանանի կառավարությունը մեծ մասամբ վարում էր արևմտամետ քաղաքականություն, որն առաջացնում էր լիբանանյան հասարակության որոշ շրջանակների դժգոհությունը: Ուստի 1946-1958թթ. Լիբանանի պատմությանը բնորոշ էին ներքաղաքական սուր պայքարն ու քաղաքական ընդհանուր անկայուն վիճակը: Այդպիսի ժառանգությամբ Լիբանանը 1958թ. կանգնեց առաջին քաղաքացիական պատերազմի շեմին:

Դրանում իր դերն ունեցան 1953-1954թթ. Եգիպտոսում ծավալվող չափազանց կարևոր իրադարձությունները: Եգիպտոսի փաստացի ղեկավար Գամալ Աբդ Ալ-Նասերը և նրա արաբական ազգայնականության գաղափարները մեծ ժողովրդականություն էին վայելում Լիբանանի իսլամադավանների շրջանում: Վերջիններս գնալով ավելի էին համոզվում, որ երկրի նախագահ Շամունի (1952-1958թթ.) քաղաքականության նպատակն է նվազեցնել իսլամադավանների դերը լիբանանյան պետության կառավարման գործում: Այս հանգամանքն արտացոլվեց 1953թ. անգլերեն լույս տեսած «Ժս-

լամադավան Լիբանանն այսօր» գրքույկում, որտեղ իսլամադավանները ներկայացված էին իբրև կեղեքված մեծամասնություն¹⁷⁹:

1954թ. հետո լիբանանյան իսլամադավան շրջանակներում, հատկապես սուննի¹⁸⁰ համայնքի ներսում, ավելի ակներև էր դառնում մասերականության ազդեցությունը: Հանձին Նասերի՝ նրանք տեսնում էին այն առաջնորդին, ով կարող էր միավորել արաբական աշխարհը և պաշտպանել Լիբանանում մահմեդականների իրավունքները¹⁸¹: Այդ պատճառով էլ որոշ լիբանանյան իսլամադավան ղեկավարներ սկսեցին ամրապնդել իրենց կապերը Եգիպտոսի և նրա նախագահի հետ՝ հույս ունենալով, որ այդ հանգամանքը կօգնի նրանց պահպանել իրենց դիրքերը Լիբանանի քաղաքական կյանքում: 1956թ. հուլիսին՝ Նասերի կողմից Սուեզի ջրանցքի ազգայնացումից հետո, սուննի ազդեցիկ ղեկավարներ Աբդալլահ Յաֆին, Սաիբ Սալամը և Ռաշիդ Քարամեն իրենց աջակցությունը հայտնեցին Նասերի գործողություններին¹⁸²:

Իսլամական քաղաքական շրջանակներում, սակայն, կային նաև ղեկավարներ, որոնք սուննի ղեկավար Սամի Ալ-Մուլիի գլխավորությամբ, սերտորեն համագործակցում էին Լիբանանի նախագահ Շամունի հետ և իրենց հետո էին պահում Եգիպտոսի և նրա նախագահի հետ կապերի մերձեցումից:

1956թ. նոյեմբերին, երբ սկսվեց Սուեզի ճգնաժամն Աբդալլահ Յաֆին զբաղեցնում էր երկրի վարչապետի պաշտոնը, իսկ Սաիբ Սալամը նախարար էր: Այս երկու մահմեդական ղեկավարները նախագահ Շամունից պահանջեցին խզել դիվանագիտական հարաբերություններն Անգլիայի և Ֆրանսիայի հետ, որոնք Սուեզի ճգնաժամի ընթացքում աջակցում էին Իսրայելին¹⁸³: Սակայն Լիբանանի բրիտանոյանների համար այդպիսի քաղաքականությունն անընդու-

¹⁷⁹ К. Салиби, Очерки по истории Ливана, М., 1969, с. 284.

¹⁸⁰ Սուննիականությունն իսլամի երկու հիմնական ուղղություններից մեկն է: Սուննիների պատկերացմամբ իրենք են Մուհամմադ մարգարեի ուսմունքի և բոլոր ալվանդությունների անաղարտ հետևորդները՝ շիաներին համարելով մարգարեի ուսմունքի խեղաթյուրողներ:

¹⁸¹ Նույն տեղում:

¹⁸² S. Mackey, Lebanon: Death of a Nation, New York, 1991, p. 122.

¹⁸³ Middle East and North Africa 1968-1969, London, 1969, p. 423.

նելի էր և Շամունն անմիջապես մերժեց այդ առաջարկը: Յաֆին և Սալամն, ի նշան բողոքի, հրաժարական տվեցին: Սակայն Շամունն առանց լուրջ դժվարությունների հաջողեցրեց նոր կառավարության ձևավորումը, որում սուննի իր գլխավոր դաշնակից Սամի Ալ-Մուլիը զբաղեցրեց վարչապետի, գեներալ Ֆուադ Շիհաբը՝ պաշտպանության նախարարի, իսկ Շարլ Մալեքն՝ արտաքին գործերի նախարարի պաշտոնը¹⁸⁴:

Շարլ Մալեքի նոր կառավարության կազմում ընդգրկումը լուրջ քաղաքական քայլ էր: Նա երկար տարիներ եղել էր Վաշինգտոնում Լիբանանի դեսպանն ու ՄԱԿ-ում երկրի ներկայացուցիչը և հայտնի էր իր արևմտամետ կողմնորոշմամբ¹⁸⁵: Մալեքի՝ արտաքին գործերի նախարարի պաշտոնում նշանակումը խորհրդանշում էր այն քաղաքականությունը, որին հակված էր հետևել Զամիլ Շամունը: Լիբանանի նախագահի կարծիքով՝ եզիպտամետ քաղաքությունը, որ իրականացվում էր տարբեր արաբական պետություններում, սպառնում էր Լիբանանի անկախությանը: Իր երկիրը եզիպտական ազդեցությունից «պաշտպանելու» նպատակով Լիբանանի նախագահը ցանկանում էր երաշխիքներ ստանալ արևմտյան պետություններից՝ մանավորապես ԱՄՆ-ից¹⁸⁶: Բնական էր, որ լիբանանյան հասարակության որոշ շրջանակներ չէին կարող համաձայնել այդպիսի քաղաքականության հետ: Սակայն 1957թ. մարտին, հակառակ երկրում առկա ընդդիմությանը, լիբանանյան կառավարությունն, այնուամենայնիվ, ընդունեց «Էյզենհաուերի դոկտրինան»¹⁸⁷:

¹⁸⁴ К. Салиби, *Նշվ. աշխ.*, էջ 284:

¹⁸⁵ G. Naccache, *Un Rève Libanais 1943-1972*, Paris, 1983, p. 171.

¹⁸⁶ T. Petran, *The Struggle over Lebanon*, New York, 1987, p. 48.

¹⁸⁷ Սուննի ճգնաժամից հետո օգտվելով Մերձավոր Արևելքում Անգլիայի և Ֆրանսիայի դիրքերի բուլացումից ԱՄՆ-ն առաջ քաշեց «վակուումի» և «կոմունիստական սպառնալիքի» տեսությունը, որի համաձայն՝ տարածաշրջանում առաջացել էր ազատ տարածք, և նոր անկախացած երկրների գոյությանը սպառնում էին ԽՍՀՄ-ն ու «միջազգային կոմունիզմը»: 1957թ. հունվարի 5-ին ԱՄՆ-ի նախագահ Էյզենհաուերը հանդես եկավ ուղերձով, որտեղ շարադրված էին Մերձավոր Արևելքում ԱՄՆ-ի քաղաքական հիմնական նպատակները: 1957թ. մարտի 5-ին և 7-ին ԱՄՆ-ի կոնգրեսը վերոնշյալ ուղերձի հիման վրա ընդունեց մի բանաձև, որը մարտի 9-ին

Այս փաստը Եզիպտոսն ընկալեց իբրև մարտահրավեր: Արդեն 1957թ. գարնանը սրվեցին հարաբերությունները Շամունի կառավարության և Եզիպտոսի միջև: Դրան նպաստեց նաև այն հանգամանքը, որ Շամունը, թեև չմիացավ «Բաղդադի դաշինքին»¹⁸⁸, սակայն սերտ հարաբերությունների մեջ էր Իրաքի հետ, որը 1955թ. սկսած

ստորագրեց նախագահը: Բանաձևը, որ կոչվում էր «Միջին Արևելքի դրության մասին», հայտնի է «Էյզենհաուերի դոկտրինա» անվամբ: Կոնգրեսի բանաձևը նախագահին իրավունք էր տալիս, ըստ իր հայեցողության, ԱՄՆ-ի ռազմական ուժերն օգտագործել այս կամ այն երկրի «անկախությունն ու տարածքային անբողջականությունն ապահովելու» համար: Կոնգրեսը հատկացրեց նաև 200 մլն դոլար՝ Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներին ռազմական և տնտեսական օգնություն ցույց տալու նպատակով: Մանրամասն տե՛ս D. Hiro, *The Essential Middle East: A Comprehensive Guide*, New York, 2003, p. 131, A. Кунина, *Доктрина Эйзенхауэра*, М., 1957, с. 47, *История дипломатии*, Том V, Книга I, М., 1974, с. 562-563, О. Туганова, *Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке*, М., 1960, с. 97, А. Саид, *Восстания арабов в XX веке*, М., 1964, J. Banerji, *The Middle East in World Politics*, Calcuta, 1960, p. 307, J. Marlowe, *Arab Nationalism and British Imperialism*, London, 1961, p. 148.

¹⁸⁸ 1955թ. փետրվարին Բաղդադում ստորագրվեց իրաքադրական ռազմական պայմանագիրը, որը և դարձավ «Բաղդադի դաշինք» կոչված ռազմական խմբավորման հիմքը: Նույն թվականին դաշինքին միացան նաև Պակիստանը, Իրանն ու Սեժ Բրիտանիան: «Կոմունիստական ագրեսիայի պայմաններում» դաշինքը երաշխավորում էր անդամ երկրներին ռազմական օժանդակության տրամադրումը: Հորդանանին, Լիբանանին և Սիրիային «Բաղդադի դաշինքի» մեջ ներքաշելու Արևմուտքի ճնշումներն այդ երկրներում առաջ բերեցին հասարակության լայն շերտերի շրջանում արաբական ազգայնական զգացմունքների սրում: 1958թ. հուլիսի 14-ին Իրաքում հակամիապետական հեղափոխության հետևանքով հանրապետության հռչակումից հետո, այդ երկիրը դուրս եկավ Բաղդադի դաշինքից: Մանրամասն տե՛ս J. Campbell, *Defense of the Middle East. Problems of American Policy*, New York, 1958, p. 50, Ю. Маргунов, Ю. Потемкин, *Арабо-турецкие отношения на современном этапе, 1946-1960*, М., 1961, с. 40., Э. Пир-Будагова, *Сирия в борьбе за упрочение национальной независимости (1945-1966)*, М., 1978, с.76-84, *Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке*, М., 1966, с. 203-213, А. Федченко, *Ирак в борьбе за независимость (1917-1969)*, М., 1970, с. 178-190.

ամդամակցում էր այդ դաշինքին և արաբական երկրների շարքում Եգիպտոսի գլխավոր մրցակիցն էր:

Լիբանանի «Էյզենհաուերի դոկտրինային» միանալուց հետո ծայրահեղորեն սրվեցին լիբանանաեգիպտական հարաբերությունները:

1957թ. հունիսին Լիբանանում տեղի ունեցան խորհրդարանական ընտրություններ: Այդ ընտրությունների նախօրեին Շամունին ընդդիմադիր ուժերը համախմբվեցին «Ազգային ճակատում», որի մեջ մտնում էին «Առաջադիմական սոցիալիստական», «Նաջադե», «Արաբական սոցիալիստական վերածննդի Բասս» կուսակցության լիբանանյան մասնաճյուղը, «Ազգային կոչ» (որում համախմբվել էին արաբ ազգայնականներ), «Մահմանադրական դաշինք» (որում համագործակցում էին Բիշարա Ալ-Խուրիի մարոնի հետևորդները) կուսակցությունները: Առանձին ընդդիմադիր խումբ կազմավորվեց Տրիպոլիում, որը ղեկավարում էր Ռաշիդ Քարամեն: Այդ խումբը չէր մտնում «Ազգային ճակատի» մեջ, թեև պաշտպանում էր նրա ծրագիրը¹⁸⁹:

Խորհրդարանական ընտրություններում «Ազգային ճակատին» և նրա հետ համագործակցող ուժերին ընդդիմանում էին Լիբանանի արևմտամետ ուժերը, որոնք պաշտպանում էին Քամիլ Շամունի քաղաքականությունը: Դրանք «Լիբանանյան փաղանգներ» (արաբերեն՝ «Հիզբ ալ-քաբաիբ ալ-լուբնանի»), «Սիրիական ազգային սոցիալական» և «ՀՅԴ» կուսակցություններն էին¹⁹⁰:

1957թ. ամռանը կայացած խորհրդարանական ընտրություններում Շամունի կողմակիցները հաղթանակ տարան խորհրդարանում ստանալով ձայների մեծամասնություն: Ընտրություններում պարտություն կրեցին այնպիսի ընդդիմադիր քաղաքական գործիչներ, ինչպիսիք էին Քամալ Ջումրլաթը, Աբդալլահ Յաֆին, Սաիբ Սալամը և շիա ղեկավար Ահմադ Ալ-Սադրը¹⁹¹: Շամունին, որը մտադրություն ուներ երկրորդ անգամ վերընտրվել նախագահի

պաշտոնում, անմիջապես մեղադրեցին ընտրությունները կեղծելու մեջ: Մտավախություններ կային, որ նոր խորհրդարանը շտապելու էր փոփոխություն իրականացնել սահմանադրության մեջ, ինչը հնարավորություն կտար Շամունին վերընտրվել նախագահի պաշտոնում¹⁹²:

Խորհրդարանական ընտրություններում պարտություն կրելուց հետո «Ազգային ճակատը» ելույթներ կազմակերպեց Լիբանանի մի շարք շրջաններում: Շուֆում և Բեյրութում Քամալ Ջումրլաթի համախոհները կազմակերպեցին մի քանի պայթյուններ: Այս ամենի հետևանքով Լիբանանում ստեղծվել էր անկայուն վիճակ: Սակայն երկրի կառավարությունը որևէ կերպ չէր արձագանքում այդ դեպքերին, իսկ արտաքին քաղաքականության ասպարեզում «քաղաքավարի» հարաբերություններ էր պաշտպանում Եգիպտոսի և Սիրիայի հետ¹⁹³: 1958թ. փետրվարի 22-ին, երբ Եգիպտոսն ու Սիրիան միավորվեցին Արաբական Միացյալ Հանրապետության կազմում¹⁹⁴, Լիբանանի կառավարությունը շնորհավորեց Նասերին այդ կապակցությամբ:

Սակայն ԱՄՆ-ի կազմավորման արդյունքում Լիբանանում ներքին իրավիճակն էլ ավելի բարդացավ: Ահաբեկչական որոշ գործողություններին զուգահեռ՝ երկրում ավելի հաճախակի էին դառնում ցույցերն ու հուզումները, որոնք տեղի էին ունենում Նասերի արաբական ազգայնական գաղափարների կարգախոսերով: Այդ դժգոհությունները հաճախ շատ բուռն ընթացք էին ստանում: Յուզարար իսլամադավանները պահանջում էին Լիբանանի միացում ԱՄՆ-ին¹⁹⁵:

1958թ. սկսված քաղաքացիական պատերազմն ուներ նաև ներքին պատճառներ, որոնք հիմնականում կապված էին Շամունի վարած ներքին քաղաքականության արդյունքում միջհամայնքա-

¹⁸⁹ E. Rabbath, La Formation Historique du Liban Politique et Constitutionnel, Beyrouth, 1986, p. 565.

¹⁹⁰ K. Salibi, The Modern History of Lebanon, p. 201.

¹⁹⁴ ԱՄՆ-ի կազմավորման հռչակագիրը տե՛ս Объединенная Арабская республика (справочник), М., 1968, с. 128.

¹⁹⁵ S. Mackey, Lebanon: Death of the Nation, p. 123.

¹⁸⁹ F. Qubain, Crisis in Lebanon, Washington, 1961, p. 50.

¹⁹⁰ L. Meo, Lebanon Improbable Nation, Indiana University Press, 1965, pp. 169-170.

¹⁹¹ K. Salibi, The Modern History of Lebanon, London, 1965, p. 200.

յին հարաբերություններում լարվածության ուժեղացման ու երկրի սահմանադրության մեջ փոփոխություն կատարելու և երկրորդ անգամ նախագահի պաշտոնում վերընտրվելու նրա մտադրության հետ¹⁹⁶։

Քամիլ Շամունին ընդդիմադիր ուժերը միատարր չէին։ Երկրում առաջացել էին մի քանի տարբեր խմբավորումներ։ Նախ, ինչպես արդեն նշել ենք, կազմավորվեց ընդդիմադիր «Ազգային ճակատը» և նրա հետ սերտորեն համագործակցող Ռաշիդ Քարամեի խմբավորումը։ Հաջորդ ընդդիմադիր խումբը «Քաղաքական կուսակցությունների, կազմակերպությունների և անձնավորությունների» համագումարն էր, որը ղեկավարում էր Լիբանանի նախկին վարչապետ Հուսեյն Վեյնին։

Վերջին ընդդիմադիր խումբը «Երրորդ ուժն» էր, որում համախմբվել էին Լիբանանի ազդեցիկ քաղաքական մի շարք գործիչներ Հանրի Ֆարաժը, Գաբրիել Մուրը, Ժորժ Նակկաշը, Յուսուֆ Սալեմը, Հասան Թուեյնին, Շարլ Հելուն, Յուսուֆ Հիթթին և ուրիշներ։ Այս խումբն արտահայտում էր բուրժուազիայի այն շրջանակների շահերն ու քաղաքական տրամադրությունները, որոնք սկզբունքորեն դեմ չէին Արևմուտքի հետ Լիբանանի մերձեցմանը, սակայն դեմ էին Շամունի կառավարության վարած ոչ ճկուն ներքին քաղաքականությանը, ինչի արդյունքում Լիբանանում սրվել էին միջհամայնքային հակասությունները¹⁹⁷։

Երկրում առանց այն էլ բարդ իրավիճակն ավելի սրվեց, երբ ընդդիմադիր ուժերի մտավախությունը հաստատվեց և հայտնի դարձավ, որ Քամիլ Շամունն, այնուամենայնիվ, պատրաստվում էր փոփոխություն կատարել երկրի սահմանադրության մեջ՝ երկրորդ անգամ նախագահ ընտրվելու իրավունք ձեռքբերելու նպատակով։

Քամիլ Շամունի սահմանադրության մեջ փոփոխություն մտցնելու դեմ հանդես եկան ընդդիմադիր բոլոր ուժերն, ինչպես նաև լիբանանյան երկու կարևոր համայնքերի՝ քրիստոնյա մարոնիների և իս-

լամադական սուննիների հոգևոր առաջնորդները՝ պատրիարք Մեուշին և Լիբանանի մուֆթի՝ շեյխ Մուհամմադ Ալայան¹⁹⁸։

Քանի որ մայիսին տեղի էր ունենալու խորհրդարանի նիստը, որտեղ քննարկվելու էր Շամունի վերընտրման հարցը, ընդդիմություն անցավ կարևոր գործողությունների։

1958թ. մայիսի 7-ին Շամունի կողմակիցները սպանեցին «Ալ-թե-լեգրաֆ» թերթի խմբագիր և տնօրեն, Լիբանանի հասարակական և ազգային ակնավոր գործիչ Նասիր Մեթնին, որը բազմիցս քննադատում էր Շամունի վարչակարգը և նրա վարած բացահայտ արևմտամետ քաղաքականությունը¹⁹⁹։ Մեթնիի սպանությունն էլ ավելի համալսեց երկրի ընդդիմադիր ուժերին։ Նրա հուղարկվողությունը, որը տեղի ունեցավ 1958թ. մայիսի 9-ին, վերաճեց քաղաքական ելույթի, որին մասնակցում էր ավելի քան 50.000 մարդ²⁰⁰։

Մայիսի 9-ին Լիբանանի «Ազգային ճակատն» ամբողջ երկրով մեկ հայտարարեց ընդհանուր գործադուլ՝ պահանջելով Քամիլ Շամունի անհապաղ հրաժարականը²⁰¹։ Երկրում բռնկվեց ապստամբություն։

Նույն օրը Տրիպոլիում մոտ 1.500 մարդ իշխանությունների դեմ կազմակերպեց բողոքի ցույց։ Յույցերը ճնշելու նպատակով Շամունն օգտագործեց երկրի անվտանգության ուժերը։ Տեղի ունեցան բախումներ, որոնց ընթացքում վիրավորվեց մոտ 40 մարդ։ Տրիպոլիում ապստամբությունը ղեկավարում էր Ռաշիդ Քարամեն, որի նախաձեռնությամբ ստեղծվեց 8 հոգուց բաղկացած կենտրոնական հրամանատարություն։ Տրիպոլիում, իսկ հետագայում նաև Լիբանանի այլ շրջաններում, որոնք անցնում էին ապստամբների վե-

¹⁹⁸ E. Rabbath, La Formation Historique du Liban Politique et Constitutionnel, Beyrouth, 1986, p. 565.

¹⁹⁹ Справка отдела стран Ближнего Востока МИД СССР о положении в Ливане, 14.06.1958, տն՝у Ближневосточный конфликт 1957-1967гг., с. 206.

²⁰⁰ А. Саид, Восстания арабов в XX в., М., 1964, с. 165.

²⁰¹ Справка отдела стран Ближнего Востока МИД СССР о положении в Ливане, 14.06.1958, տն՝у Ближневосточный конфликт 1957-1967гг., с. 206.

¹⁹⁶ Լիբանանի սահմանադրությունն արգելում էր նախագահի անընդմեջ ընտրությունները երկու ժամանակաշրջանի համար։

¹⁹⁷ L. Meo, Lebanon Improbable Nation, Indiana University Press, 1965, pp. 165-188.

րահսկողության ներքո, ստեղծվում էին նոր կառավարական և պետական մարմիններ²⁰²։

Քամիլ Շամունի կողմնակիցները հիմնականում փաղանգավորներն էին, «Սիրիական ազգային սոցիալական» կուսակցությունն ու դաշնակցականներն՝ իրենց միլիսներով, ինչպես նաև երկրի ժանդարմերիան և ոստիկանությունը։

Տրիպոլիում ապստամբությունը ճնշելու նպատակով կառավորությունը ներգրավեց ռազմական ուժերի, այդ թվում՝ տանկեր և ինքնաթիռներ։ Կառավարական զորքերը պաշարեցին Տրիպոլին և մայիսի 9-ից մինչև հունիսի սկիզբ մի քանի անգամ փորձեցին ապարդյուն մտնել քաղաք։

Մայիսի 12-ին հուզումներ սկսվեցին նաև Բեյրութում, որոնք այնուհետև վերածվեցին զինված ապստամբության։ Մայրաքաղաքում այն գլխավորում էր Սաիբ Մալամը։ Առաջին զինված բախումը բեյրութցի ապստամբների և կառավարական ուժերի միջև տեղի ունեցավ մայիսի 12-ին, որի ընթացքում զոհվեց 10 մարդ։ Քաղաքում դաժան մարտեր տեղի ունեցան նաև մայիսի 16-ին, երբ ապստամբները հարձակվեցին Ռաս Բեյրութի և ժանդարմերիայի զորանոցների վրա։ Ապստամբներին զգալի օգնություն էր ցույց տալիս Քամալ Ջումրլաթը, որը Շուֆից նրանց մատակարարում էր զենք և զինամթերք²⁰³։

Կառավարական ուժերի և Բեյրութի ապստամբների միջև կատաղի մարտեր ընթացան հունիսի 14-15-ին։ Ապստամբները ոչ միայն կարողացան հետ մեղել կառավարական ուժերի գրոհները (որոնք օգտագործեցին նաև տանկեր), այլ նաև անցան հակահարձակման, գնդակոծեցին նախագահական նստավայրը, Բեյրութի բանտերից մեկը և այլն։ Վերոնշյալը նոր թափ հաղորդեց ապստամբների շարժմանը²⁰⁴։

Նույն օրը, երբ Բեյրութում սկսվեց ապստամբությունը, լիբանանյան սահմանային պահակակետերից մեկի վրա հարձակում

²⁰² Ն. Հովհաննիսյան, Արաբական երկրների պատմություն, հ. III, Երևան, 2006, էջ 620։

²⁰³ F. Qubain, նշվ. աշխ., էջ 74։

²⁰⁴ Նույն տեղում։

իրականացրին, ամենայն հավանականությամբ Սիրիայից սահման անցած զինված ջոկատներն, ինչի արդյունքում սպանվեցին 5 քրիստոնյա սահմանապահներ²⁰⁵։ Լուրեր էին պտտվում, որ ապստամբները զենք և զինամթերք էին ստանում Սիրիայից։

Շուտով լիբանանյան կառավարությունը, փաստորեն, կորցրեց իր սահմանների վերահսկողությունը և ապստամբությունն ընդգրկեց երկրի այլ շրջանները ևս՝ այդ թվում հիմնականում դրուզներով բնակեցված Շուֆի շրջանը։ Այստեղ պայքարը գլխավորում էր Քամալ Ջումրլաթը։ Նա կազմավորեց իր ռազմական ուժերը, արդարադատության և վարչական այլ մարմինները։ Վերջինիս միլիսները Շուֆի շրջանում իրենց դիրքերն ամրապնդելուց հետո փորձեցին վերահսկողություն սահմանել Բեյրութի միջազգային օդանավակայանի նկատմամբ։ Քամալ Ջումրլաթի մտադրությունը կանխելու նպատակով, կառավարական ուժերը, այդ թվում՝ 1.200 ոստիկաններ, 20 հրետանի, մեծ քանակությամբ զրահապատ մեքենաներ և տանկեր, որոնք պաշտպանում էին 6 ռազմական ինքնաթիռներ, անցան հարձակման։ Հուլիսի 2-ից 4 օր մարտեր էին տեղի ունենում Այնաբ գյուղի շրջանում։ Ի վերջո կառավարական ուժերին հաջողվեց ստիպել Ջումրլաթի զորքերին նահանջել։ Այս մարտում կառավարական ուժերն ունեցան 300 սպանված և վիրավոր²⁰⁶։

Ապստամբությունն ընդգրկեց նաև Սուրը, Բաալբեքը, Չոքրբան և երկրի այլ շրջանները։ Ապստամբների թիվը Բեյրութում կազմում էր 600 մարդ, Հյուսիսային Լիբանանում՝ 2.300 (այդ թվում Տրիպոլիում՝ 1.500 մարդ), Շուֆում՝ 2.500 մարդ, Բաալբեքի շրջանում՝ 2.000 մարդ, Հարավային Լիբանանում՝ 300 մարդ։ Հունիսի 12-ի տվյալներով՝ ապստամբների թիվն արդեն 15.000 էր²⁰⁷։

Լիբանանի բանակը գրավեց չեզոք դիրք և չմիացավ ինչպես ապստամբներին, այնպես էլ չպաշտպանեց Շամունին և նրա կողմնակիցներին։ Բանակի հրամանատար զեներալ Ֆուադ Շիհաբը

²⁰⁵ К. Салиби, Очерки по истории Ливана, с. 285.

²⁰⁶ Ն. Հովհաննիսյան, Արաբական երկրների պատմություն, հ. III, էջ 622։

²⁰⁷ Справка отдела стран Ближнего Востока МИД СССР о положении в Ливане, 14.06.1958, տե՛ս Ближневосточный конфликт 1957-1967гг., с. 206.

հայտարարեց, որ բանակը կոչված է պաշտպանել Լիբանանն արտաքին հարձակումներից, իսկ ներկա ապստամբությունը ներքին քաղաքական վեճ է և բանակի խնդրի մեջ չի մտնում պաշտպանել կողմներից որևէ մեկին²⁰⁸:

Քամիլ Շամունը և նրա կողմնակիցներն օգնություն էին ստանում Արևմուտքից, մասնավորապես ԱՄՆ-ից: Մայիսի 24-ին Անգլիան Լիբանանին տրամադրեց 4 ռմբակոծիչ: Լիբանանում ԽՍՀՄ դեսպանատան տվյալներով՝ ապստամբության սկզբից մինչև հունիսի 6-ն ընկած ժամանակաշրջանում ԱՄՆ-ը Լիբանանին տրամադրել էր 20 տանկ, 300 զնդացիք և 2.000 հրաձիգ²⁰⁹: Այս կապակցությամբ ԱՄՆ-ի պետքարտուղարի ներկայացուցիչ Ջոզեֆ Ռիփը հայտարարեց, որ զենքի տրամադրումը և ընդհանրապես ամերիկալիբանանյան համագործակցությունը կատարվում էր «Էյզենհաուերի դոկտրինայի» շրջանակներում²¹⁰:

ԱՄՀ-ն, իր հերթին, ապստամբներին զինամթերք էր մատակարարում լիբանանասիրիական սահմանով: Սիրիայից զադոնի Լիբանան մտցվեցին քաղաքացիական հագուստով կամավորների մի քանի խմբեր: Լիբանանասիրիական սահմանային շրջանում ստեղծվեց հանձնախումբ, որ պետք է զենք և զինամթերք մատակարարեր լիբանանյան ապստամբներին²¹¹:

Բացի ամերիկյան ռազմական ու քաղաքական օգնությունից Շամունը և լիբանանյան կառավարությունն օգնություն էին ստանում նաև Իրաքից և Հորդանանից: Այդ երկրներում տեղի էր ունենում այսպես կոչված «կամավորների» հավաքագրում, որոնք այնուհետև ուղարկվում էին Լիբանան: Իրաքն ու Հորդանանը Շամունին օգնություն էին ցույց տալիս նաև զենքով և դրամով²¹²:

²⁰⁸ E. Lengyel, The Changing Middle East, New York, 1960, p. 191.

²⁰⁹ Справка отдела стран Ближнего Востока МИД СССР о положении в Ливане, 14.06.1958, տե՛ս Ближневосточный конфликт 1957-1967гг., с. 198-199.

²¹⁰ M. Hudson, The Precarious Republic: Political Modernization in Lebanon, New York, 1985, p. 299.

²¹¹ Նույն տեղում:

²¹² Политика США на Арабском Востоке, М., 1961, с. 187.

Չնայած արտաքին աջակցությանը՝ արդեն 1958թ. կեսերին ապստամբները վերահսկում էին երկրի տարածքի 2/3-ը, իսկ նրանց զինված ուժերի քիվը տարբեր տվյալներով 10-12.000 էր²¹³:

Նախագահ Շամունն անընդհատ տեսակցություններ էր ունենում ԱՄՆ-ի, Անգլիայի և Ֆրանսիայի դեսպանների հետ: Վերոհիշյալ երկրների կառավարությունները բազմիցս հայտարարեցին, որ իրենք պատրաստ էին ռազմական օժանդակություն ցույց տալ Շամունին: ԱՄՆ-ի պետքարտուղար Դալեսը 1958թ. մայիսի 15-ին Սենատի առջև հայտարարեց, որ Միացյալ Նահանգները «պատրաստ են ամերիկյան ռազմական ուժեր մտցնել Լիբանան»²¹⁴: Սակայն այդպիսի բացահայտ միջամտության համար հարկավոր էր թեկուզև որևէ ձևական պատրվակ: Եվ Շամունն, օգտագործելով Լիբանանի սահմանային պահակակետի վրա վերոնշյալ հարձակման փաստը, 1958թ. մայիսի 22-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդին (ԱԽ) դիմեց բողոքով՝ ԱՄՀ-ին մեղադրելով Լիբանանի ներքին գործերին միջամտելու, ինչպես նաև ներքաղաքական պայքար հրահրելու մեջ²¹⁵:

Այս քայլով Շամունը նպատակ ուներ Լիբանանում տեղի ունեցող իրադարձություններին հաղորդել միջազգային բնույթ և դրանով իսկ հնարավորություն ընձեռել ԱՄՆ-ին և այլ արևմտյան պետություններին՝ միջամտել Լիբանանի ներքին գործերին:

Այս կապակցությամբ նշենք, որ 1958թ. մայիսի 23-ին Լիբանանի արտաքին գործերի նախարար Մալիքը երկրում խորհրդային դեսպան Ս. Պ. Կիկտևին տեղեկացրեց, որ լիբանանյան կառավարությունը մայիսի 22-ին ԱՄՀ-ի Լիբանանի ներքին գործերին խառնվելու կապակցությամբ բողոքով դիմել էր ՄԱԿ-ի ԱԽ: Մալիքը նշեց նաև, որ լիբանանյան կառավարությունը ԱԽ-ում իր բողոքի քննարկման համար չի պահանջել կոնկրետ ժամկետ, քանի որ մայիսի 24-ին միևնույն դժգոհությամբ դիմել էր նաև Արաբական պետությունների լիգա (ԱՊԼ) և ցանկանում էր, որ այդ խնդիրն առաջի-

²¹³ Ն. Հովհաննիսյան, Արաբական երկրների պատմություն, հ. III, էջ 623:

²¹⁴ Выступление представителя СССР А. Соболева в Совете Безопасности ООН по вопросу о событиях в Ливане, տե՛ս СССР и Арабские страны, М., 1961, с. 502.

²¹⁵ К. Салиби, Очерки по истории Ливана, с. 285.

նը քննարկվի ԱՊԼ-ում: Ախ-ում լիբանանյան դիմումը քննարկվելու էր մայիսի 28-ին, եթե մինչ այդ միջազգային իրավիճակը կտրուկ փոփոխության չենթարկվեր²¹⁶: Մալիքը նշեց նաև Սիրիայի տարածքից զինված խմբավորումների Լիբանանի տարածք անցնելու փաստերի մասին՝ շեշտելով, որ դրականորեն է վերաբերվում Արևմուտքի հնարավոր ռազմական միջամտությանը լիբանանյան գործերին: Լիբանանյան կառավարությունը նպատակ է հետապնդում «պաշտպանել Լիբանանի անկախությունը», սակայն «չի ցանկանում սրել միջազգային իրավիճակը»²¹⁷:

Լիբանանի կառավարության այս քայլը դատապարտեցին Լիբանանի ընդդիմադիր ուժերը: Նրանք հերքում էին ԱՄՆ-ի կողմից Լիբանանի ներքին գործերին միջամտելու վերաբերյալ կառավարության մեղադրանքը: Նույնիսկ 1958թ. մայիսի 30-ին մարոնիների պատրիարք Մեուշին հայտարարեց, որ ԱՄՆ-ը չի միջամտել Լիբանանի ներքին գործերին: Նա դատապարտեց Լիբանանի Ախ-ին ներկայացրած բողոքը, նշեց, որ ներկա իրավիճակի պատասխանատուն լիբանանյան կառավարությունն է և նրա վարած քաղաքականությունը:

Լիբանանյան ճգնաժամի հենց սկզբից ԽՍՀՄ-ը մույնպես հատուկ ուշադրությամբ հետևում էր Լիբանանում դեպքերի զարգացմանը: 1958թ. մայիսի 18-ին ՏԱՄՄ-ը հանդես եկավ հայտարարությամբ, որում ասվում էր, որ «ԽՍՀՄ-ը գտնում է, որ բոլոր հարցերը, որոնք վերաբերում են Լիբանանի Հանրապետությանը, Լիբանանի ներքին խնդիրներն են և որևէ այլ պետություն իրավունք չունի միջամտել նրա ներքին գործերին»²¹⁸:

Իսրայելը ևս փորձում էր անուղղակիորեն ապահովել լիբանանյան ընտրություններում Շամունի հաղթանակը: Հունիսի կեսին իսրայելական սահմանապահ զորամիավորումները լիբանանյան իշ-

խանություններին փոխանցեցին Իսրայելում ձեռքակալված լիբանանցիների, որոնք Սիրիայից զենք էին տեղափոխում Լիբանան: Հուլիսի սկզբին Իսրայելը Լիբանանին տեղեկացրեց, որ վերջինս կարող է իսրայելալիբանանյան սահմանի իր զորքերն օգտագործել ապստամբների դեմ պայքարում: Միաժամանակ իսրայելական կառավարությունը ՄԱԿ-ում տեղեկացրեց, որ եթե անհրաժեշտություն լինի՝ Ղազայում տեղակայված ՄԱԿ-ի ուժերը տեղափոխել Լիբանան, Իսրայելը պատարաստ է տրամադրել իր տարածքը²¹⁹:

ՄԱԿ-ի Ախ-ում ԽՍՀՄ-ի ներկայացուցիչ Ա.Ա. Սորոլը նշեց, որ Լիբանանի կառավարությունն ի վիճակի չլինելով իր սեփական ուժերով հաղթահարել ներքին ճգնաժամը, Ախ-ին դիմելով փորձում է այդ հարցին տալ միջազգային բնույթ և ձեռք բերել արևմտյան որոշ պետությունների օժանդակությունը²²⁰:

Ախ 1958թ. հունիսի 11-ի նիստում շվեդական պատվիրակության առաջարկությամբ որոշում ընդունվեց՝ Լիբանան ուղարկել ՄԱԿ-ի դիտորդների մի խումբ և հանձնարարել զլխավոր քարտուղարին՝ այդ ուղղությամբ ձեռնարկել անհրաժեշտ քայլեր:

1958թ. հուլիսի 3-ին ՄԱԿ-ի դիտորդների խումբը Լիբանան այցելությունից հետո ներկայացրեց իր զեկուցագիրը, որում նշվում էր, որ Լիբանանում ստեղծված այս իրավիճակն ունի ներքին պատճառներ և ԱՄՆ-ը որևէ միջամտություն չի ցուցաբերել²²¹:

Երբ Ախ որոշումը և ՄԱԿ-ի դիտորդների զեկուցագիրը չբավարարեցին Շամունին, արևմտյան պետությունները որոշեցին, որ առավել նպատակահարմար կլիներ, եթե Լիբանանում ռազմական միջամտությունը իրականացներ ռազմական դաշինքների մեջ մտնող մերձավորարևելյան որևէ պետություն: Այդ առաքելությունը

²¹⁹ Записка посла СССР в Израиле М.Ф. Бодрова министру иностранных дел СССР А.А. Громико, 31.07.1958, տե՛ս Ближневосточный конфликт 1957-1967гг., с. 225.

²²⁰ Заявление ТАСС об угрозе вмешательства США и других западных держав во внутренние дела Ливана, տե՛ս СССР и Арабские страны, с. 499.

²²¹ Запись беседы заведующего отделом стран Ближнего Востока МИД СССР Г.Т. Зайцева с послом ОАР в СССР М. Аль-Куни, 13.06.1958, տե՛ս Ближневосточный конфликт 1957-1967гг., с. 204.

²¹⁶ Телеграмма посла СССР в Ливане С.П. Киктева в МИД СССР, 23.04.1958, տե՛ս Ближневосточный конфликт 1957-1967гг., с. 198-199.

²¹⁷ Նույն տեղում:

²¹⁸ .۱۳ ص ۱۹۸۷، الفارابي، (۱۹۸۷-۱۹۱۷)، لبنان و بلاد السوفيات، الدكتور رزق رزق، لبنان و بلاد السوفيات

դրվեց Իրաքի վրա: 1958թ. հուլիսի 14-ին Ստամբուլում նշանակվեց «Բաղդադի դաշինքի» նիստ, որը պաշտոնապես պետք է Իրաքին լիազորեր՝ օգնություն ցույց տալ Լիբանանի կառավարությանը:

Սակայն «Բաղդադի դաշինքի» հուլիսի 14-ի նշանակված նիստն այդպես էլ տեղի չունեցավ: Այդ օրն Իրաքում տեղի ունեցավ հեղափոխություն, որի արդյունքում տապալվեց միապետությունը և երկրում հաստատվեց հանրապետություն: Իրաքյան հեղափոխությունն ուներ համաարաբական նշանակություն: Պատահական չէ, որ Արևմուտքն անհանգստացած էր ինչպես իրաքյան հեղափոխությունից հետո արաբական աշխարհում հնարավոր «շրթայական ռեակցիայից»՝ այդ թվում նաև Լիբանանում, այնպես էլ Իրաքի և նասերական Եգիպտոսի հնարավոր մերձեցման հեռանկարից, որի մասին ակնարկում էին իրաքյան նոր իշխանությունները²²²:

Ստեղծված պայմաններում հուլիսի 14-ին Քամիլ Շամունը հանդիպեց ԱՄՆ-ի, Անգլիայի և Ֆրանսիայի դեսպանների հետ և պահանջեց անհապաղ ռազմական միջամտություն: Նա պնդում էր, որ այդ միջամտությունը պետք է տեղի ունենա առաջիկա 48 ժամվա ընթացքում, հակառակ դեպքում կտապալվի իր արևմտամետ վարչակարգը և Լիբանանը կդառնա «Եգիպտոսի արբանյակը»²²³: Քամիլ Շամունի պահանջին հետևեցին ԱՄՆ-ի վճռական գործողությունները: 1958թ. հուլիսի 15-ին ամերիկյան ծովային հետևակն ավիացիայի Բեյրութում: Ամերիկյան կառավարությունն իր ռազմական միջամտությունը փորձում էր արդարացնել նրանով, որ իրեն օգնության պահանջով դիմել էր Լիբանանի նախագահ Քամիլ Շամունը: Հուլիսի 15-ին Սպիտակ տունը հրապարակեց հայտարարություն, ուր նշված էր, որ Միացյալ Նահանգներն իր զորքերը Լիբանան է ուղարկել ամերիկյան քաղաքացիների կյանքը պաշտպանելու և Լիբանանի կառավարությանն աջակցելու նպատակով²²⁴: Հայտարար-

ություն մեջ նշվում էր նաև, որ «այդ զորքերի ուղարկումը պատերազմական գործողություն չէ: Այդ ուժերը ցույց են տալիս Միացյալ Նահանգների հոգատարությունը Լիբանանի անկախության և ամբողջականության նկատմամբ, որը մենք (ամերիկացիները-Լ.Հ.) համարում ենք կենսականորեն կարևոր մեր երկրի շահերի և ամբողջ աշխարհում խաղաղության պահպանման համար»²²⁵:

ԱՄՆ-ի նախագահ Էյզենհաուերը, որ Մերձավոր Արևելքում ընթացող զարգացումների նկատմամբ իր աճող անհանգստությունը հիմնավորում էր կոմունիստական սպառնալիքով, իրականում ամերիկյան շահերի համար լուրջ սպառնալիք էր համարում արաբական ազգայնական գաղափարների գերիշխանության հաստատումը, ինչն էլ պայմանավորեց ԱՄՆ-ի Լիբանան ներխուժումն ու ռազմական ուժ կիրառելու պատրաստակամությունը²²⁶:

Ամերիկյան ռազմական միջամտությունն աննախադեպ վրդովմունք առաջացրեց Լիբանանում: Ապստամբության ղեկավարներ Սաիր Սալամը և Ռաշիդ Քարամեն անմիջապես հանդես եկան հայտարարությամբ, որով իրենց բողոքն էին հայտնում ԱՄՆ-ի ռազմական միջամտության դեմ: Բեյրութում ամերիկյան դեսպանին իր բողոքը հայտնեց Լիբանանի զինված ուժերի գլխավոր հրամանատար գեներալ Ֆուադ Շիհաբը²²⁷: «Ալ-թելեգրաֆ» թերթի հաղորդմամբ՝ նա ԱՄՆ-ից պահանջեց իր զորքերը դուրս բերել Լիբանանից 24 ժամվա ընթացքում²²⁸:

1958թ. հուլիսի 31-ին Շիհաբը Լիբանանում ԽՍՀՄ դեսպան Ս.Պ. Կիկտևի հետ գրույցում համոզմունք հայտնեց, որ ապստամբները նախատեսում էին դադարեցնել պայքարը, քանի որ արդեն

²²² Е. Примаков, Ближний Восток на сцене и за кулисами, М., 2006, с. 51.

²²³ F. Qubain, Crisis in Lebanon, p. 115.

²²⁴ Запись беседы заведующего отделом стран Ближнего Востока МИД СССР Г. Зайцева с послом ОАР в СССР М. Аль-Кунни, 13.06.1958, տե՛ս Ближневосточный конфликт 1957-1967гг., с. 205.

²²⁵ Ն. Հովհաննիսյան, Ազգային-ազատագրական պայքարը Լիբանանում 1939-1958թթ., Երևան, 1967, էջ 282-283:

²²⁶ С.Амброз, Эизенауэр. Солдат и президент, М., 1993, с. 436.

²²⁷ Запись беседы посла СССР в Ливане С.П. Киктева с генералом Ф. Шехабом, 31.07.1958, տե՛ս Ближневосточный конфликт 1957-1967гг., с. 224.

²²⁸ نقولا ي هوفهانيسيان، النضال التحرري الوطني في لبنان (١٩٥٨-١٩٣٩)، بيروت، ١٩٧٤، ص ١٧٤

որոշում էին կայացրել նախագահի պաշտոնում իր թեկնածությունը պաշտպանելու վերաբերյալ: Գեներալը նշեց նաև, որ լիբանանյան բանակի համար ցանկալի կլիներ, եթե ամերիկացիները երկրի զինված ուժերին թողնեին որոշակի բանակությամբ զինամթերք և ռադիոկացիոն սարքեր, եթե դրանք տեխնիկապես հարմար լինեն լիբանանյան բանակին²²⁹:

Բեյրութի, Տրիպոլիի և Լիբանանի այլ վայրերում բնակչությունը բողոքի ցույցեր էր կազմակերպում և պահանջում Լիբանանից ամերիկյան զորքերի դուրս բերումը:

Լիբանանում ամերիկյան ներկայության նկատմամբ ստեղծվել էր անհանդուրժողականության մթնոլորտ:

Ամերիկյան ռազմական միջամտությունը խստագույնս դատապարտեց ԽՍՀՄ-ը: Հուլիսի 18-ին հրավիրվեց ՄԱԿ-ի ԱԽ և հետաքրքրական էր, որ նիստը հրավիրվեց հենց ԱՄՆ-ի պահանջով: Ամերիկացիները Խորհրդի անդամներին «տեղեկացրեցին», որ Լիբանանի կառավարության խնդրանքով ամերիկյան կառավարությունը զորքեր է ուղարկել Լիբանան:

Բնականաբար ամերիկյան նախաձեռնության դեմ ընդվզեց ԽՍՀՄ-ը, որի ներկայացուցիչ Ա.Ա. Սոբոլևը նշեց, որ ԱՄՆ-ը դիմել էր բացահայտ ագրեսիայի, ինչը չէր կարող արդարացվել նույնիսկ Լիբանանի նախագահ Շամունի հատուկ խնդրանքով: Իր ելույթում Սոբոլևն ընդգծեց, որ Շամունի խնդրանքը հրահրել էր հենց ԱՄՆ-ը, ինչն ուղղակի ՄԱԿ-ի կանոնադրության խախտում էր, որն արգելում է իբրև արտաքին քաղաքականության իրականացման միջոց ռազմական ուժի կիրառումը²³⁰:

Հուլիսի 16-ին հրապարակվեց խորհրդային կառավարության հայտարարությունը Մերձավոր և Միջին Արևելքում ամերիկյան ռազմական ներխուժման հետևանքով ստեղծված դրության մասին:

²²⁹ Запись беседы посла СССР в Ливане С. Киктева с генералом Ф. Шехабом, 31.07.1958, տե՛ս Ближневосточный конфликт 1957-1967гг., с. 224.

²³⁰ Заявление Советского правительства в связи с агрессией США и Великобритании на Ближнем и Среднем Востоке, տե՛ս СССР и Арабские страны, с. 514.

Այդ հայտարարության մեջ ասված էր. «Մենք (ԽՍՀՄ կառավարությունը- Լ.Հ.) գտնում ենք, որ ԱՄՆ-ը պետք է իր զորքերը դուրս բերի Լիբանանից: ԽՍՀՄ-ը չի կարող անտարբերություն դրսևորել իր սահմանների մոտ ստեղծված պատերազմի վտանգի հանդեպ և իրեն իրավունք է վերապահում անհրաժեշտ միջոցառումներ ձեռնարկել Մերձավոր Արևելքում խաղաղության և անվտանգության վերահաստատման համար²³¹»:

ԽՍՀՄ-ը, երկար տարիներ, ամերիկյան զորքերի մտցումը Լիբանան որակավորում էր իբրև ագրեսիա: Այսօր վերանայելով այդ փաստը՝ կարող ենք նշել, որ ՄԱԿ-ի 51-րդ հոդվածի համաձայն՝ ցանկացած երկիր ունի ինքնապաշտպանության իրավունք: Փաստ է, որ Լիբանանի նախագահ Քամիլ Շամունը դեռևս 1957թ. ընդունած «էյզեհիաուերի դոկտրինայի» շրջանակներում կարող էր դիմել ԱՄՆ-ի ռազմական օգնությանը: Այլ բան է, որ քաղաքական առումով Լիբանան ամերիկյան զորքերի մտցումը ձեռնառու էր ԱՄՆ-ին և բնավ չէր համապատասխանում տարածաշրջանում ԽՍՀՄ-ի ռազմավարական շահերին:

ԱԽ-ում Լիբանանի հարցի քննարկումը տևեց մինչև հուլիսի 18-ը: Այդ օրը տեղի ունեցավ խորհրդային բանաձևի քվեարկումը: ԱՄՆ-ը, Անգլիան, Ֆրանսիան և խորհրդի մյուս 5 անդամները քվեարկեցին ԽՍՀՄ-ի առաջարկած բանաձևի դեմ, իսկ ճապոնիան և Շվեդիան ձեռնպահ մնացին: Այսպիսով ԱԽ-ը մերժեց խորհրդային բանաձևը, որն առաջարկում էր դադարեցնել միջամտությունն արաբական երկրների ներքին գործերին և ամերիկյան զորքերն անհապաղ դուրս բերել Լիբանանից²³²:

ԽՍՀՄ-ի առաջարկությամբ 1958թ. օգոստոսի 8-ին հրավիրվեց ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի (ԳԱ) արտակարգ նիստ, որը պետք է քննարկեր Լիբանանից ամերիկյան զորքերի դուրս բերման հարցը: Այս նիստում իրար հակադրվեցին երկու խմբավորումներ: Մի կողմում՝ ԽՍՀՄ-ի, Խորհրդային դաշինքի, ինչպես նաև Ասիայի և Աֆրիկայի երկրներն էին, իսկ մյուս կողմում՝ արևմտյան տերությունները: Առաջինները պահանջում էին ամերիկյան զորքերի ան-

²³¹ Նույն տեղում, էջ 520:

²³² Ն. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 288:

հապաղ դուրս բերում Լիբանանից, իսկ ԱՄՆ-ը և Անգլիան, չցանկանալով բացահայտ դեմ հանդես գալ այդ պահանջին, առաջարկեցին «Միջին Արևելքում խաղաղության պահպանման համար կազմավորել ՄԱԿ-ի զորքեր»: Սակայն ՄԱԿ-ի անդամ երկրների մեծ մասը, այդ թվում արաբական երկրներն ու ԽՍՀՄ-ը դեմ քվեարկեցին այս առաջարկությանը: Արաբական 10 պետություններ ներկայացրին բանաձևի իրենց նախագիծը, որը պահանջում էր հրաժարվել ներխուժումից, չմիջամտել այլ երկրների ներքին գործերին և ամերիկյան զորքերը դուրս բերել Լիբանանից: Բանաձևը հանձնարարում էր ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարին՝ հետևել այս որոշման կատարմանը և մինչև սեպտեմբերի 30-ը զեկուցագիր ներկայացնել այս կապակցությամբ²³³:

1958թ. օգոստոսի 21-ին ՄԱԿ-ի ԳԱ արտակարգ նստաշրջանն ընդունեց արաբական 10 պետությունների բանաձևը:

Լիբանանի ընդդիմադիր ուժերի կարևոր պահանջներից էր երկրի նախագահ Քամիլ Շամունի հրաժարականը: Սեպտեմբերի 23-ին լրանում էր նրա լիազորությունների ժամկետը:

Նախագահի նոր թեկնածուի հարցը դարձել էր ներքաղաքական հանգուցային հարցերից մեկը: Կառավարամետ ուժերը ձգտում էին թույլ չտալ այդ պաշտոնում ընդդիմության որևէ ներկայացուցչի ընտրվելը: Նրանք աշխատում էին, որ նախագահի պաշտոնը զբաղեցնեի քաղաքական գործիչ, որն ընդունելի լիներ իրենց համար և հիմնականում հարազատ մնար նախկին քաղաքականությանը: Այդ հարցում շահագրգռություն էր ցուցաբերում նաև Արևմուտքը: Այս ուղղությամբ զգալի աշխատանք ծավալեց ամերիկյան դեսպան Մաքկլինտոկը, որը բացահայտ միջամտում էր Լիբանանի ներքին գործերին: Այս ուժերը կանգ առան Ռայմոն Էդդեի թեկնածության վրա, որը ապստամբության ընթացքում զրավել էր «հաշտվողական դիրք»:

Ինչ վերաբերում է ընդդիմադիր ուժերին, ապա վերջիններս դեմ էին այդ թեկնածությանը: Նրանք պաշտպանում էին բանակի գլխավոր հրամանատար Ֆուադ Շիհաբի թեկնածությունը:

Լիբանանի խորհրդարանը 1958թ. հուլիսի 31-ին 48 ձայնով ընդդեմ 7-ի՝ հանրապետության նախագահ ընտրեց Ֆուադ Շիհաբին²³⁴:

Նոր նախագահի ընտրության կապակցությամբ «Ազգային ճակատը» հրապարակեց հայտարարություն, որտեղ ողջունելով զեներալ Ֆուադ Շիհաբի ընտրությունն՝ այն առաջադրեց հետևյալ պահանջները՝

1. Ամերիկյան զորքերի անհապաղ և առանց պայմանների հեռացում Լիբանանի տարածքից.
2. Գեներալ Ֆուադ Շիհաբի անմիջապես նախագահի պաշտոնի ստանձնում.

Այս կետն առաջադրվեց, քանի որ հուլիսի 31-ին՝ Շիհաբի նախագահ ընտրվելուց հետո, Քամիլ Շամունը հայտարարեց, որ չի հեռանա իր պաշտոնից և սահմանադրության համաձայն վայր կոնի նախագահի իր լիազորությունները միայն սեպտեմբերի 23-ին: Նա նպատակ ուներ ժամանակ շահել և ամրապնդել իր և իր համախոհների դիրքերը: Մինչ այդ երկրի վարչապետ Սամի Ալ-Մուլիը հանդես եկավ հայտարարությամբ, որում՝ հակառակ սուրմի համայնքի պահանջին, պաշտպանեց Շամունի այդ դիրքորոշումը և պահանջեց երկրի սահմանադրության պահպանում²³⁵:

3. «Ազգային ճակատը» պահանջում էր նաև կազմավորել ազգային կառավարություն, որը կհետևեր 1943թ. «Ազգային դաշինքին», կվերականգներ Լիբանանի ավանդական դրական չեզոքության քաղաքականությունն ու կծեքրազատվեր «էյզեն-հաուերի դոկտրինայից»²³⁶.

Այս սկզբունքներն ընդունելի էին նաև նորընտիր նախագահ Ֆուադ Շիհաբի համար: Այս կապակցությամբ Շիհաբը հայտարարեց, որ պայքարելու է ազգային միասնականությունը վերականգնելու և անկախ արաբական քաղաքականություն վարելու համար:

²³⁴ W. Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, Ithaca Press, 1985, p. 58.

²³⁵ K. Salibi, *The Modern History of Lebanon*, p. 203.

²³⁶ Ն. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 291:

²³³ Նույն տեղում, էջ 289:

Նա իր կարևոր խնդիրներից մեկը համարեց ամերիկյան գործերի դուրս բերումը Լիբանանից:

Ազգային այս կարևոր խնդիրների կենսագործմանը խանգարում էին Շամունի կողմնակիցները: Շամունականներն ավելի ակտիվացան, երբ պարզ դարձավ, որ Շիհաբը մտադիր էր նոր կառավարության ձևավորումը հանձնարարել Լիբանանի 1958թ. ապստամբության ականավոր ղեկավարներից մեկին՝ Ռաշիդ Քարամեին: Շամունականներն ամեն կերպ փորձում էին թույլ չտալ, որ Ռաշիդ Քարամեն ստանձներ վարչապետի պաշտոնը, իսկ ծայրահեղ դեպքում այդ կառավարության կազմում նրանք բավարար ներկայացուցչություն ունենային:

1958թ. սեպտեմբերի 17-ին՝ Շամունի նախագահական լիազորությունների ավարտից ընդամենը 6 օր առաջ, Լիբանանում բացահայտվեց շամունականների կազմակերպած մի դավադրություն, որի նպատակն էր ձեռքբերել Ֆուադ Շիհաբին և «Ազգային ճակատի» մի շարք ղեկավարների և նույնիսկ սպանել մի քանիսին: Դրանից հետո Շամունի իշխանությունը կամ պետք է երկարաձգվեր կամ նախագահի լիազորությունները պետք է հանձնվեին դավադրության անմիջական իրականացնող գնդապետ Ֆուադ Լահուդի եղբորը՝ Սելիմ Լահուդին: Գնդապետ Ֆուադ Լահուդը ձեռքակալվեց: Նա խոստովանեց, որ դավադրությունը նախապատրաստելու նպատակով ինքը Լիբանանում և արտասահմանում բազմաթիվ տեսակցություններ է ունեցել տարբեր զինվորական և քաղաքական գործիչների, այդ թվում Սամի Ալ-Սուլիի կողմնակից Մուհամմադ Մադանիի և Շամունի կողմնակից Ադիլ Համադանիի հետ: Ցուցմունքներից պարզ դարձավ, որ իրենց դավադրությանն օգնություն էր խոստացել ամերիկյան կառավարությունը: Խոստացվել էր դավադրությունից անմիջապես հետո ճանաչել նոր իշխանությունը²³⁷:

1958թ. սեպտեմբերի 23-ն նախագահի պաշտոնը ստանձնեց Ֆուադ Շիհաբը: Սեկ օր անց՝ սեպտեմբերի 24-ին, Ռաշիդ Քարամեն կազմեց իր նոր կառավարությունը: Ռաշիդ Քարամեի առաջին

կառավարության կազմում չմտան ապստամբության մասնակից այլ ղեկավարներ: Կառավարությունը կազմված էր 7 նախարարից, որոնցից 4-ը պատկանում էին համաձայնողականներին, իսկ 3-ը՝ ընդդիմության այն շրջանակներին, որոնք դեմ էին Շամունի վարչակարգին, սակայն նրա դեմ մղվող պայքարում ակտիվ մասնակցություն չէին բերել: Բայց, այնուամենայնիվ, թե՛ նախկին նախագահի համախոհների և թե՛ Արևմուտքի համար Ռաշիդ Քարամեի կառավարությունը, նույնիսկ այսպիսի կազմով, անընդունելի էր: Ֆուադ Շիհաբի և Ռաշիդ Քարամեի հայտարարություններից նրանց համար պարզ դարձավ, որ Լիբանանի կառավարությունը հրաժարվում էր իր նախորդի քաղաքականությունից և վարելու էր դրական չեզոքության քաղաքականություն: Շամունի կողմնակիցներն ամերիկյան աջակցությամբ սկսեցին բացահայտ ճնշումներ գործադրել Ռաշիդ Քարամեի վրա՝ նպատակ ունենալով ստիպել նրան հրաժարական տալ, կամ նվազագույնը՝ նրա կառավարության կազմի մեջ մտցնել Շամունի կողմնակիցներին:

Ստեղծված իրավիճակում, ինչպես միշտ, փորձեց միջամտել ամերիկյան դեսպան Մաքլիմտոկը: Նա 1958թ. սեպտեմբերի 30-ին ամերիկյան դեսպանատուն հրավիրեց Ռաշիդ Քարամեին և փաղանգավորների ղեկավար Պիեր Ժմայելին՝ առաջարկելով իր «ծառայությունները»: Մաքլիմտոկը նշեց, որ համաձայնվում էր ճանաչել Ռաշիդ Քարամեի կառավարությունը, պայմանով, որ նրա մեջ մտնեն նաև Շամունի և փաղանգավորների ներկայացուցիչները²³⁸: Ռաշիդ Քարամեն մերժեց և չգնաց ամերիկյան դեսպանատուն:

Լիբանանյան կառավարությունը, մամուլը, «Ազգային ճակատն» իր պաշտոնական հայտարարություններում ամերիկյան դեսպանի գործողությունները համարում էին ուղղակի միջամտություն Լիբանանի ներքին գործերին:

1958թ. հոկտեմբերի 5-7-ը զինված ընդհարումներ տեղի ունեցան Քամիլ Շամունի նույն թվականին կազմավորած «Ազգային լիբերալ» («Ազատ հայրենասերներ», «Շամունականներ») (արաբերեն՝ «Հիզբ ալ-կաումի ալ-ահրար») կուսակցության զինված ջոկատների

²³⁷ Նույն տեղում, էջ 293:

²³⁸ Политика США на Арабском Востоке, с. 192.

և բանակի զինվորների միջև: Ներքին կարգ ու կանոնը պահպանելու և լարվածությունը թուլացնելու պատրվակով հոկտեմբերի 9-ին ամերիկյան զորքերը կրկին մտան Բեյրութ:

Այս ներքին և արտաքին ճնշումների արդյունքում Ռաշիդ Քարամեի առաջին կառավարությունը հոկտեմբերի 9-ին ստիպված էր հրաժարական տալ: Ռաշիդ Քարամեն հոկտեմբերի 15-ին կազմեց նոր կառավարություն, որն ուներ հետևյալ կազմը. Ռաշիդ Քարամե՝ վարչապետ, ազգային պաշտպանության, ազգային տնտեսության, ֆինանսների և տեղեկատվության նախարար, Հուսեյն Ռուեյնի՝ արտաքին գործերի, արդարադատության և ծրագրավորման նախարար, Պիեր Ժմայել՝ փոխվարչապետ, հանրային շինարարության, կրթության, առողջապահության և գյուղատնտեսության նախարար և Ռայմոն Էդդե ներքին գործերի, սոցիալական ապահովության և փոստի նախարար: Այս կառավարությունը ստացավ «հարկադրական փոխզիջման կառավարություն» անվանումը: Քամիլ Շամունի կողմնակիցներն ու Արևմուտքը հասան զգալի դիրքերի²³⁹:

1958թ. հոկտեմբերի սկզբներին Ֆուադ Շիհաբը հանդիպեց ամերիկյան դեսպանի հետ և պահանջեց ամերիկյան զորքերի հեռացում Լիբանանի տարածքից: Վերջապես 1958թ. հոկտեմբերի 25-ին ամերիկյան զինվորները, որոնց թիվը տարբեր տվյալներով կազմում էր 10.000-ից 17.000, 102 օր Լիբանանում մնալուց հետո դուրս բերվեցին երկրից²⁴⁰:

Լիբանանի նոր կառավարությունն առաջին հերթին շտապեց հրաժարվել «Էյզենհաուերի դոկտրինայից», ապա նաև կատարեց հաջորդ քայլը և հրաժարվեց դաշինքներին միանալու քաղաքականությունից: Լիբանանը վերադարձավ դրական չեզոքության քաղաքականությանը²⁴¹: Այն բարելավեց իր հարաբերությունները ԱՄՆ-ի և ընդհանրապես արաբական աշխարհի հետ, որն իր հերթին բարե-

րար ազդեցություն ունեցավ արաբական արևելքում դրության ընդհանուր կայունացման վրա²⁴²:

Ապստամբությունը լուծեց իր առջև դրված հիմնական խնդիրները: Քամիլ Շամունը հեռացվեց իշխանությունից: Նորընտիր նախագահ Ֆուադ Շիհաբը ձեռնամուխ եղավ կրոնադավանական համակարգի խախտված հավասարակշռության վերականգնմանը: Միաժամանակ արտաքին քաղաքականության ասպարեզում նա հրաժարվեց «Էյզենհաուերի դոկտրինայից» և վերադարձավ Լիբանանի համար արդեն ավանդական դարձած դրական չեզոքության քաղաքականությանը: Իբրև փոխզիջումային միտումների լավագույն արտահայտություն՝ Ֆուադ Շիհաբը և այլ քաղաքական գործիչներ հայտարարեցին «Ոչ հաղթող և ոչ պարտվող» (արաբերեն՝ «Լա դալիբ ուա լա մադլուբ») կարգախոսը²⁴³: Այս ամենը նպաստեց Լիբանանում ներքին կայունության հաստատմանը և արաբական երկրների հետ հարաբերությունների բնականոնացմանը:

2. Ֆուադ Շիհաբի նախագահության տարիները (1958-1964թթ.): Հարաբերական կայունության շրջան՝ հին խնդիրներ, նոր մտեցումներ. շիհարականություն

1958թ. 6 ամիս տևած քաղաքական ճգնաժամը ավարտված էր: 1958թ. սեպտեմբերի 23-ին Լիբանանի նոր նախագահ ընտրված բանակի նախկին գլխավոր հրամանատար գեներալ Ֆուադ Շիհաբի և վարչապետ Ռաշիդ Քարամեի առջև դրված էին մի շարք խնդիրներ:

²⁴² Նույն տեղում:

²⁴³ Ն. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 296, Новейшая история арабских стран Азии, с. 120, К. Salibi, The Modern History of Lebanon, p. 204.

²³⁹ نقولا ي هوفها نيسيان، النضال التحريري الوطني في لبنان (1939-1958)، بيروت، 1974، ص 183.

²⁴⁰ T. Petran, The Struggle over Lebanon, p. 52.

²⁴¹ Политика США на Арабском Востоке, с. 192.

Նախ ներքին ասպարեզում անհրաժեշտ էր վարել ճկուն և խո-
րաբափանց քաղաքականություն, ինչը հնարավորություն կտար
հավասարակշռություն պահպանել լիբանանյան բոլոր քաղաքա-
կան ուժերի և կրոնական համայնքների միջև, իսկ արտաքին աս-
պարեզում հավասարակշռել հարաբերությունները մի կողմից՝ արա-
բական աշխարհի, իսկ մյուս կողմից՝ Արևմուտքի հետ: Դրան զու-
գահեռ՝ Լիբանանը կարիք ուներ լուրջ սոցիալական և տնտեսական
բարեփոխումների, որոնք կնպաստեին երկրի սոցիալ-տնտեսական
իրավիճակի բարելավմանը:

Նոր նախագահն իր կառավարման վեց տարիների ընթացքում
պատրաստակամորեն համագործակցում էր լիբանանյան բոլոր
կրոնական, այդ թվում՝ իսլամադավան համայնքների հետ՝ առավել
ակտիվորեն ընդգրկելով նրանց վարչական կառույցներում և ընդ-
լայնելով վերջիններիս ներկայությունը երկրի կառավարման մար-
միներում: Ֆուադ Շիհաբ-Ռաշիդ Քարամե քաղաքական կոալի-
ցիան առաջ քաշեց երեք հիմնական սկզբունքներ, որոնց վրա պետք
է հիմնվել գործող կառավարության ներքին քաղաքականությունը՝

1. Վարել ճկուն քաղաքականություն՝ հավասարակշռելով Լիբա-
նանի քրիստոնյա և իսլամադավան բոլոր համայնքները:
2. Լիբանանի առողջացման գործընթացի մեջ ներգրավել լիբա-
նանյան իսլամադավան, հատկապես ամենաշրջանցված շիա-
կան համայնքն ու սուննի համայնքի անապահով խավերին, ին-
չը կնպաստեր լիբանանյան հասարակության սոցիալական և
տնտեսական բևեռացման նվազեցմանը և Լիբանանի ընդհա-
նուր տնտեսական վիճակի բարելավմանը:
3. Հատուկ ուշադրություն պետք է դարձվեր Լիբանանում կրոնա-
կան, տոհմա-կլանային՝ գուսամայի ինստիտուտի վերացմանը:
Ֆուադ Շիհաբը գտնում էր, որ Լիբանանը կարող էր հաղթահա-
րել բոլոր դժվարությունները, եթե հաղթահարվեր կրոնադավա-
նական, ընտանեկան, տոհմային շահերի առաջնայնությունը և
ամրապնդվեր իրական, մեկ միասնական լիբանանյան ազգի
գիտակցումը²⁴⁴:

²⁴⁴ S. Mackey, նշվ. աշխ., էջ 133:

Արտաքին քաղաքականության ասպարեզում Լիբանանը վերա-
դառնում էր դրական չեզոքության և ռազմական դաշինքներին
չմիանալու քաղաքականությանը: Ֆուադ Շիհաբը գտնում էր, որ Լի-
բանանը պետք է դառնար այն «նուրբ թելը», որ ընկած էր Արևմուտ-
քի և արաբական աշխարհի միջև²⁴⁵: Նոր նախագահը մի կողմից
սերտացնում էր իր հարաբերությունները Արաբական Միացյալ
Հանրապետության և նրա նախագահ Նասերի հետ՝ հավանություն
տալով նրա արաբական ազգայնական գաղափարներին, իսկ մյուս
կողմից կարողանում էր լիբանանյան տնտեսության մեջ ներգրավել
հսկանասերական տրամադրություններ ունեցող արևմտյան
երկրների, Ճոնի արաբական պետությունների և Սաուդյան Արա-
բիայի կապիտալը: Վերոնշյալ երկրներին նախագահը վստահեց-
նում էր, որ նրանց շահերն ամբողջությամբ պահպանված էին Լիբա-
նանում և որ Լիբանանը պատրաստ էր իր տնտեսական կապերը
պահպանել և նույնիսկ ամրապնդել թե՛ Արևմուտքի և թե՛ արաբա-
կան աշխարհի հետ: Ֆուադ Շիհաբը բազմիցս հայտարարում էր.
«Լիբանանը հյուրընկալ է բոլոր գործարարների համար՝ Կալիֆոռ-
նիայից մինչև Քուվեյթ»²⁴⁶:

Նոր նախագահի քաղաքականությունն ամրապնդվեց 1960թ.
ամռանը տեղի ունեցած խորհրդարանական ընտրություններով:
Խորհրդարանում մեծամասնություն կազմեցին նոր նախագահի հա-
մախոհները, որոնք կողմնակից էին դրական չեզոքության քաղաքա-
կանությանը և Արաբական աշխարհի ու հատկապես՝ ԱՄՆ-ի հետ
հարաբերությունների սերտացմանը: Սակայն լիբանանյան խորհր-
դարանում պատգամավորական տեղեր ստացան նաև նախկին նա-
խագահ Քամիլ Շամունի համախոհները, որոնք ընդդիմություն էին
գործող նախագահին և նրա վարած ներքին և արտաքին քաղաքա-
կանությանը: Այս շրջանակները հայտարարում էին, որ «Լիբանանը
զլուխ է խոնարհում ԱՄՆ-ի և նրա ղեկավար Նասերի առջև»²⁴⁷:

Ի տարբերություն Շամունի և նրա կողմնակիցների, «Լիբանան-
յան փաղանգներ» կուսակցությունը, որը 1958թ. ապստամբության

²⁴⁵ Նույն տեղում:

²⁴⁶ Նույն տեղում:

²⁴⁷ K. Salibi, Cross Roads to Civil War, p. 3.

ընթացքում Շամունի հիմնական հենարանն էր, ստանձնել էր նոր նախագահի քաղաքական գծի պաշտպանությունը²⁴⁸:

Ինչ վերաբերում էր նոր կառավարության իրականացրած տնտեսական քաղաքականությանը, ապա ազատ տնտեսության և տնտեսական հարաբերությունների սկզբունքը մնում էր անփոփոխ: Ֆուադ Շիհաբի նախագահության տարիներին իրականացվեցին մի քանի միջոցառումներ, որոնք ուղղված էին ազգային տնտեսության զարգացմանը²⁴⁹:

Նախագահի իրականացրած ծրագրերում առաջնային տեղ էր հատկացված նաև սոցիալական ոլորտին: Այս ոլորտում Ֆուադ Շիհաբի ամենազգալի նվաճումը համարվում էր սոցիալական ապահովագրության մասին օրենքի ընդունումն, ինչը շիհաբական քիմի գլխավոր ձեռքբերումն էր: Ամբողջությամբ վերցված, սակայն, Ֆուադ Շիհաբի ձեռնարկած սոցիալական ծրագրերն իրագործվում էին շատ դանդաղ: Նրանց իրականացմանը խոչընդոտում էր պետական համակարգում առկա կոռուպցիան: Այս ուղղությամբ նախագահը ևս ձեռնարկեց մի շարք միջոցառումներ, սակայն նրան այդպես էլ չհաջողվեց արմատախիլ անել պետական մարմիններում տիրող այդ արատը:

Ֆուադ Շիհաբն իր նախագահության հենց առաջին տարիներին ամեն կերպ փորձում էր ամրապնդել Լիբանանում առանց այդ էլ ամուր դիրքեր ունեցող նախագահական ինստիտուտը և որքան հնարավոր էր այն հեռու պահել լիբանանյան ավանդական կլանային քաղաքական գործիչների ազդեցությունից:

Նախագահն իրականացնում էր մի շարք միջոցառումներ, որոնք ուղղված էին «լիբանանյան պետության արդիականացմանն ու ռաջիոնալիզացմանը»: Նախագահի այս քաղաքականությունը ստացավ «շիհաբականություն» անվանումը: Այն արտահայտվեց այսպես կոչված «վարչական բարեփոխումներում», որոնք սկսվեցին իրականացվել 1959 թվականից²⁵⁰: Բարեփոխման նպատակն էր՝ գտել պետական ապարատը «ուչ պիտանի, կոռումպացված»

մարդկանցից: Ստեղծվեցին կառավարական հանձնաժողովներ: Այդ թվում նաև քաղաքական կուսակցությունների գործունեությունը վերահսկող և քերթերի եկամուտները վերստուգող հանձնաժողովներ: Պետական ապարատի գոտումը կատարվում էր Շիհաբի նախագահության ողջ ընթացքում: Նախագահն այդ գործում ստիպված էր ցուցաբերել զգոնություն և ճկունություն, որպեսզի չխախտեր կրոնդավանական համակարգն ու չսրեր միջհամայնքային հակասություններն ու դժգոհությունները:

Ֆուադ Շիհաբի իշխանության տարիներին զգալի ակտիվացավ լիբանանյան բանակի հակահետախուզական վարչության՝ Երկրորդ գրասենյակի (Deuxième Bureau) գործունեությունը: Նախագահը կազմավորեց, այսպես կոչված, «Միացյալ մարմին» (արաբերեն՝ «Ալ-ջիհազ ալ-մուշթարաբ»), որի մեջ միավորվեցին ներքին անվտանգության ուժերը, անվտանգության ընդհանուր ուժերն ու բանակի հակահետախուզական վարչությունը: Այս ուժերը համախմբվեցին Երկրորդ գրասենյակի ղեկավարության շուրջ: Ներքին անվտանգության խնդիրների լուծման գործում առաջնային դեր էր հատկացվում Չինվորական հետախուզությանը²⁵¹:

Ֆուադ Շիհաբի ներքին քաղաքականությունն ընդդիմադիր ուժերը որակեցին իբրև «ուչ ժողովրդավարական միլիտարիզմ», որը գլխավորապես հիմնված էր լիբանանյան բանակի վրա: Ֆուադ Շիհաբի քաղաքական համախոհները համախմբվել էին «Ալ-նահջ» խմբավորման մեջ: Նրանում միավորվել էին այն իսլամադավան և քրիստոնյա ղեկավարները, որոնք կոդն էին Լիբանանում չափավոր բարեփոխումների իրականացմանը, դրական չեզոքության քաղաքականությանը և արաբական աշխարհի հետ հարաբերությունների սերտացմանը²⁵²: Ներքաղաքական ասպարեզում «Ալ-նահջը» կողմնակից էր երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքում բանակի դերի մեծացմանը և վերջինիս կողմից վերահսկողության ուժեղացմանը: Ֆուադ Շիհաբի քաղաքական քիմում տեղ էին գտել խորհրդականներ, որոնք հիմնականում լիբանանյան բանակի

²⁴⁸ Նույն տեղում:

²⁴⁹ Մանրամասն տե՛ս I գլուխում:

²⁵⁰ Ch. Rizk, Le Régime Politique Libanais, Paris, 1966, p. 164.

²⁵¹ T. Petran, The Struggle over Lebanon, New York, 1987, p. 58.

²⁵² B. Odeh, Lebanon: Dynamics of Conflict, A Modern Political History, London, 1985, p. 8.

նախկին սպաներ և բարձրաստիճան զինվորականներ էին: Նախագահի ողջ քաղաքական քիմն ու նրա համախոհները ստացել էին «շիհաբականներ» անվանումը:

Ֆուադ Շիհաբն իր շրջապատից ամեն կերպ փորձում էր հեռու պահել քաղաքական այն «վարկաբեկված» ավանդական գործիչներին, որոնց նա անվանում էր «պանրակերներ» (fromagistes)²⁵³: Դրանք հիմնականում շամունականների թեևն հարող ուժերն էին: Հենց այս քաղաքական գործիչներն էլ, տեղ չգտնելով շիհաբական իշխանության շրջանակներում, ձևավորեցին հակաշիհաբական ճակատ, որի մեջ մտան Լիբանանի նախկին նախագահ Զամիլ Շամունը և վերջինիս ղեկավարած «Ազգային լիբերալ» կուսակցության անդամները, Ռայմոն Էդդեն և նրա գլխավորած «Ազգային դաշինք» կուսակցությունը: «Ազգային դաշինքի» և «Շամունականների» միջև համագործակցությունը սկսվեց 1960թ.: Ի տարբերություն Զամիլ Շամունի, որը ոչ մի կերպ չէր համակերպվում 1958թ. իր կրած պարտության հետ, Ռայմոն Էդդեն և Ֆուադ Շիհաբի միջև հակասությունները կապված էին նախագահի վարած քաղաքականության մեթոդների հետ: Ռայմոն Էդդեն մեղադրում էր Ֆուադ Շիհաբին «ոչ ժողովրդական միլիտարիզմի» մեջ: Մինչև 1960թ. վերջինս մշտապես զբաղեցնում էր նախարարական պաշտոններ, սակայն 1960թ. սկսած նա անցավ ընդդիմության շարքերը: Էդդեն քննադատում էր նախագահի քաղաքականությունը, որը ըստ նրա չափից ավելի էր հիմնվում բանակի և հատուկ ծառայությունների վրա:

Ֆուադ Շիհաբն իր իշխանությունն ամրապնդելու նպատակով ամուր կապեր էր հաստատել մի քանի սուննի ազդեցիկ քաղաքական ղեկավարների հետ, որոնք զգալի դեր էին խաղացել 1958թ. ապստամբության ընթացքում: Մասնավորապես այդ սուննի ղեկավարները կապեր էին պաշտպանում Երկրորդ գրասենյակի հետ, որը համարվում էր նախագահի հիմնական հենարանը: Երկրորդ գրասենյակը ձգտում էր թույլ չտալ համայնքի ներսում ընդդիմադիր ուժերի համախմբում սուննի ազդեցիկ ղեկավարներից մեկի՝ Սաիբ Սալամի շուրջ, որը թեև մինչև 1961թ. սերտորեն համագործակցում

էր նախագահի հետ, սակայն, 1961թ. հետո նրանց միջև հակասությունները սրվեցին²⁵⁴: Սա կապված էր այն հանգամանքի հետ, որ 1961թ. հոկտեմբերին նախագահը Սաիբ Սալամին հեռացրեց վարչապետի պաշտոնից և նոր կառավարությունը գլխավորեց Ռաշիդ Զարամեն: Նոր կառավարությունում Սաիբ Սալամն այդպես էլ չներգրավվեց:

Ֆուադ Շիհաբի արտաքին դրական չեզոքության քաղաքականությունը, որի արդյունքում Լիբանանը բարելավեց իր հարաբերություններն արաբական աշխարհի հետ, մեծ աջակցություն էր գտնում լիբանանյան իսլամադավանների շրջանում: Հակառակ սրան՝ լիբանանյան քրիստոնեական շրջանակներում զգալի դժգոհություններ էին նկատվում, որոնք հիմնականում վերաբերում էին Արևմուտքի հետ հարաբերությունների թուլացմանը, Լիբանանի ռազմական դաշինքներին չմիանալու քաղաքականությանն ու արաբական աշխարհի հետ հարաբերությունների սերտացմանը:

Դրանով էր բացատրվում այն ճնշումը, որ գործադրում էին լիբանանյան ներքին ընդդիմադիր ուժերը և օտարերկրյա պետությունները Ֆուադ Շիհաբի իշխանության վրա՝ ձգտելով փոփոխություն մտցնել նրա վարած արտաքին քաղաքականության ոլորտում: Գոյություն ունեցող ճնշման լավագույն ասպացույցը 1961թ. դեկտեմբերի 31-ին Լիբանանում տեղի ունեցած պետական հեղաշրջման անհաջող փորձն էր: «Միլիական ազգային սոցիալական» կուսակցության անդամները, համագործակցելով լիբանանյան բանակի փոքրաթիվ ուժերի հետ, փորձեցին գրավել պաշտպանության նախարարության շենքը, ռադիոն, հեռահաղորդակցությունն ու մի շարք ռազմավարական կաևոր կետեր: Սակայն նրանք ոչ մի հաջողություն չունեցան: Լիբանանյան բանակը հավատարիմ մնաց կառավարությանը և այդ դավադրությունը հեշտությամբ ճնշեց²⁵⁵:

Այս հեղաշրջման թեկուզև անհաջող փորձը ստիպեց նախագահ Ֆուադ Շիհաբին, իր իշխանությունն ամրապնդելու նպատակով, սերտացնել համագործակցությունն այնպիսի ազդեցիկ ղեկավարների հետ, ինչպիսիք էին «Զաթաիբ» կուսակցության ղեկավար

²⁵³ T. Petran, նշվ. աշխ., էջ 58:

²⁵⁴ «Մեր նշանաբանն է հասաց», Բեյրութ, 31.05.1962:

²⁵⁵ K. Salibi, Cross Roads to Civil War, p. 19.

Պիեր ժմայելը, «Առաջադիմական սոցիալիստական» կուսակցության ղեկավար Քամալ Ջունբլաթը և Ռաշիդ Քարամեն՝ սուննի ազդեցիկ քաղաքական գործիչ, որը պարբերաբար զբաղեցնում էր Լիբանանի վարչապետի պաշտոնը:

Լիբանանյան կառավարություններն ընդհանրապես աչքի էին ընկնում իրենց կարճաժամկետ գոյությամբ: Լիբանանին բնորոշ էր երկրի մարտնի նախագահի և սուննի վարչապետի միջև տարածայնությունների առկայությունը: Սովորաբար լիբանանյան կառավարություններն արագ փոփոխվում էին՝ գոյություն ունենալով միայն 6-8 ամիս: Այս տեսանկյունից բացառություն էին կազմում Ռաշիդ Քարամենի գլխավորած կառավարությունները, որոնք համեմատաբար երկար էին գործում: Օրինակ՝ վերջինիս ղեկավարած կառավարություններից մեկը գոյություն ունեցավ 1961թ. հոկտեմբեր 31-ից մինչև 1964թ. փետրվարի 20-ը:

Լիբանանում քաղաքական ճնշման ձևերից մեկն էլ նախագահի հրաժարականի սպառնալիքն էր: Օրինակ՝ 1960թ. նախագահ Ֆուադ Շիհաբը դիմեց այդ քայլին և սպառնաց հրաժարական տալ, որը պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ քաղաքական իշխող շրջանակները երկար ժամանակ չէին կարողանում պայմանավորվել նոր կառավարության կազմի վերաբերյալ: Ստեղծված իրավիճակում խորհրդարանի նախագահը դիմեց նախագահին և խնդրեց ետ վերցնել իր հրաժարականի դիմումը²⁵⁶: Այս խուսանավումը հնարավորություն տվեց նախագահին ավելի ամրապնդել իր իշխանությունը: Հետագայում՝ հակառակ այն բոլոր հակասությունների, որ գոյություն ունեին տարբեր կրոնական համայնքների և քաղաքական ուժերի միջև, նախագահի ցուցումները՝ կապված կառավարության ձևավորման և նրա կազմի հետ, արդեն չէին վիճարկվում:

Լիբանանում մարտնի նախագահի և սուննի վարչապետի միջև հաջող համագործակցության օրինակ էր Ֆուադ Շիհաբի և Ռաշիդ Քարամենի համագործակցությունը: Ռաշիդ Քարամեն հարգում էր նախագահի լիազորությունները, բայց և որպես վարչապետ՝ լիովին օգտվում էր իր բոլոր իրավունքներից, իսկ Ֆուադ Շիհաբն, իր հեր-

²⁵⁶ A. Ismail, Le Liban. Histoire d'un Peuple, Beyrouth, 1965, p. 213.

բին, պատրաստակամորեն թույլ էր տալիս Քարամենին իր գործողություններում ցուցաբերել որոշակի ազատություն, որի արդյունքում լիբանանյան իսլամադավանների շրջանում բարձրանում էր վերջինիս վարկանիշը: Ռաշիդ Քարամեն կարողանում էր իր ազդեցությամբ և հեղինակությամբ վերահսկողություն սահմանել երկրի իսլամադավան համայնքների վրա և ժամանակին սաստել նրանց դժգոհությունները:

Շիհաբական «Ալ-Մահջի» վարած քաղաքականության ակտիվ մասնակիցներից էր նաև Իլիաս Սարգիսը, որը զբաղեցնում էր նախագահի գրասենյակի ղեկավարի պաշտոնը²⁵⁷:

Ֆուադ Շիհաբի ներքին և արտաքին քաղաքականությունը մեծ աջակցություն էր գտնում լիբանանյան իսլամադավանների շրջանում, ինչին հակառակ քրիստոնեական, մասնավորապես՝ մարոնիական շրջանակներում ձևավորվում էր լուրջ ընդդիմություն գործող նախագահի նկատմամբ: Այս գործընթացի ապացույցն էր այն, որ բեև «Քաթաիր» կուսակցության ղեկավար Պիեր ժմայելը համագործակցում էր Ֆուադ Շիհաբի հետ, այդուհանդերձ, մեծ թվով փառանգավորներ, դժգոհ նախագահի, հատկապես, արտաքին քաղաքականությունից՝ արաբական աշխարհի և մասնավորապես Եգիպտոսի ու նրա նախագահ Նասերի հետ հարաբերությունների մերձեցումից, լրեցին կուսակցության շարքերն ու միացան ընդդիմադիր շարժումականներին²⁵⁸:

Լիբանանի համար գնալով ավելի դժվարանում էր դրական չեզոքություն պահպանելն ու որևէ ռազմական դաշինքի չմիանալը: Մա կապված էր արտաքին մի շարք գործոնների հետ:

Տարածաշրջանում գնալով սրվող ամերիկա-խորհրդային հարաբերությունների պայմաններում Խորհրդային Միությունը բավական ակտիվորեն համագործակցում էր լիբանանյան ձախ ուժերի հետ: Նասերի արաբական ազգայնական գաղափարները մեծ ժողովրդականություն էին վայելում լիբանանյան իսլամադավանների շրջանում: ԽՍՀՄ-ի և Եգիպտոսի միջև հարաբերությունների էլ ավե-

²⁵⁷ M. Hudson, The Precarious Republic: Political Modernization in Lebanon, New York, 1985, p. 309.

²⁵⁸ K. Salibi, Cross Roads to Civil War, p. 20.

լի սերտացումը զուգորդվում էր ԱՄՆ-ի և Եգիպտոսի միջև արդեն իսկ առկա սառնության մեծացմամբ: Բնական էր, որ այս պայմաններում՝ հակառակ լիբանանյան իսլամադավանների ազգայնական տրամադրություններին, Լիբանանին հարկավոր էր որևէ արևմտյան պետության հետ հարաբերությունների սերտացում: Ստեղծված պայմաններում նախագահը հրաժարվեց ԱՄՆ-ի կամ Անգլիայի հետ հարաբերություններին առաջնայնություն տալուց և նախընտրեց Ֆրանսիային, որը համարվում էր լիբանանյան քրիստոնյաների վաղեմի գործընկերը²⁵⁹: Ֆուադ Շիհաբի կարծիքով Ֆրանսիան այն «ուկե միջինն էր», որի հետ հարաբերությունների սերտացումը սովյալ փուլում անհրաժեշտություն էր Լիբանանի համար²⁶⁰:

Ստեղծված իրավիճակում ԱՄՆ-ը, որը վախենում էր քուլացնել իր ազդեցությունը Մերձավոր Արևելքում իր ռազմավարական հենակետերից մեկում՝ Լիբանանում, ի հակակշիռ Ֆրանսիայի աճող ազդեցության, որոշեց ակտիվացնել իր գործադրությունները և վերսկսեց աջակցության և օժանդակության տրամադրումն իր վաղեմի դաշնակցին՝ Քամիլ Շամունին և նրա ղեկավարած հակաշիհաբական ճակատին, որն իր ձևավորման գործընթացում էր:

Բավական ակտիվացել էին Նասերի արաբական ազգայնական գաղափարներից ոգևորված լիբանանյան իսլամադավանները: Այս ուղղությամբ ակտիվորեն աշխատանք էր տանում Բեյրութում ԱՄՀ-ի ղեկավար՝ Աբդ Ալ-Համիդ Գանիբը, որը բավական ակտիվորեն միջամտում էր Լիբանանի ներքին գործերին, փորձում իր ազդեցության տակ պահել նասերական տրամադրություններ ունեցող լիբանանյան իսլամադավաններին և ամեն բան անում էր լիբանանաեզիպտական հարաբերություններն էլ ավելի սերտացնելու նպատակով²⁶¹: Այս փաստն անհանգստացնում էր մարոնի վերնախավին, որը համխմբվում էր Քամիլ Շամունի և նրա ղեկավարած հակաշիհաբական ճակատի շուրջ:

Այդուհանդերձ, Ֆուադ Շիհաբի նախագահության տարիները, որոշ քերություններով հանդերձ, ամենահաջողվածն էին տարբեր

կրոնական համայնքների միջև՝ «Ազգային դաշինքով» հաստատված քաղաքական և վարչական հավասարակշռության պահպանման առումով:

Թեև նախագահն իր իշխանության առաջին տարիներին հերքում էր որևէ համագործակցություն «պանրակերների» դասին պատկանող քաղաքական ղեկավարների հետ, այդուհանդերձ նախագահության վերջին տարիներին, արդեն ձևավորվող ընդդիմության շարքերում որոշակի տարածայնություններ առաջացնելու նպատակով՝ նախագահը զմաց որոշ զիջումների: Ավանդական կլանային գործիչների հետ համագործակցությունը գրեթե անհնար էր դարձնում «անկախ և ոչ կոռուպացված պետություն» ստեղծելու գաղափարը, որը նախագահը համարում էր իր հիմնական նպատակը: «Պանրակերների» ավանդական կլանային ղեկավարների հետ հարաբերությունների սերտացման ու համագործակցության արդյունքում շիհաբականների մի մասը՝ հիմնականում բանակային նախկին սպաներ, նույնպես ընդգրկվեցին կլանային տարբեր խմբավորումների մեջ, որոնք ակտիվ շփումներ ունեին «պանրակերների» հետ²⁶²:

Ֆուադ Շիհաբի իշխանության վերջին տարիներին՝ 1962-1964թթ., շիհաբական «Ալ-Մահջն» աստիճանաբար անկում էր ապրում: Կրկին երկրորդական էին դարձել համազգային և առաջնահերթ կլանային շահերը: Հակառակ նախագահի ձեռնարկած բոլոր միջոցառումներին՝ լիբանանյան հասարակության լայն շրջանում ի հայտ էին գալիս լուրջ դժգոհություններ և անբավարարվածության դրսևորումներ: Ֆուադ Շիհաբին ընդդիմադիր ճակատը փորձում էր օգտվել այդ գործընթացից:

1963թ. լիբանանյան իշխող շրջանակներում լուրեր էին տարածվում, որ Ֆուադ Շիհաբը մտադրություն ուներ փոփոխություն կատարել Լիբանանի սահմանադրության մեջ և երկրորդ անգամ ընտրվել նախագահի պաշտոնում: Լիբանանում իրավիճակը զնալով շիկանում էր: Իրադարձությունների նման ընթացքը կարող էր հանգեցնել 1958թ. դեպրերի կրկնությանը: Միայն այն տարբերությամբ,

²⁶² K. Salibi, Lebanon under Fuad Chehab 1958-1964, Middle Eastern Studies, No. 2, April, 1966, p. 219.

²⁵⁹ M. Hudson, նշվ. աշխ., էջ 304:

²⁶⁰ "Le Soir", Beyrouth, 14 Novembre, 1961.

²⁶¹ Նույն տեղում:

որ այս անգամ վերընտրվող նախագահի կարգավիճակում հանդես էր գալիս Ֆուադ Շիհաբը, իսկ ընդդիմադիր ճակատը գլխավորում էր Քամիլ Շամունը: Փոխվել էին միայն դերակատարների տեղերը:

Հակաշիհաբական ճակատին միացել էր նաև Սաիբ Սալամը, որը 1958թ. Քամիլ Շամունի դեմ ապստամբության ակտիվ մասնակիցներից էր: Սակայն, մոռացության տալով իր վաղեմի բնամասը, Սալամը համագործակցում էր Քամիլ Շամունի հետ հակաշիհաբական դաշինքում: Այս ճակատին ակտիվ աջակցություն էր ցույց տալիս նաև «Ալ-Նահար» լիբանանյան օրաթերթի խմբագիր Հասան Ալ-Թուայնին, որը հակաշիհաբական ճակատի «խոսափողն» էր: Դաշինքին իր ուղղակի աջակցությունն էր ցույց տալիս նաև մարոնի պատրիարք Մեուշին²⁶³: Շիհաբի նախագահության առաջին տարիներին Մեուշին աջակցում և օժանդակություն էր ցույց տալիս նախագահին, սակայն 1961թ. հետո վերջինս բացահայտ քննադատում էր Ֆուադ Շիհաբի և նրա համախոհների իրականացրած քաղաքականությունը: Ֆուադ Շիհաբը չէր խորհրդակցում Մեուշի հետ, ինչն առաջ էր բերում մարոնի պատրիարքի դժգոհությունը, ով կորցրել էր նախագահի վրա ազդելու իր լծակները: Լիբանանի նախագահի և մարոնիների պատրիարքի միջև հարաբերությունների խզումը զուգորդվում էր սուննի ազդեցիկ ղեկավար Սաիբ Սալամի և Մեուշի միջև հարաբերությունների սերտացմամբ²⁶⁴:

Շիհաբի վերընտրման մասին լուրերը ձեռնտու էին Շամուն-Էդդե-Մեուշի դաշինքին և այս փաստն առավելագույնս օգտագործվում էր հակաշիհաբական քարոզչության մեջ:

1964թ. խորհրդարանական ընտրություններում հակաշիհաբական դաշինքին հաջողվեց հաղթանակ տանել մի քանի ընտրատարածքներում: Սակայն այդ հանգամանքն էականորեն չազդեց ընտրությունների արդյունքների վրա և շիհաբական թևը հաղթանակ տարավ՝ մեծամասնություն կազմելով լիբանանյան խորհրդարանում: Այս պայմաններում, եթե նախագահը որոշեր սահմանադրության մեջ փոփոխություն մտցնել և երկրորդ անգամ վերընտրվել, խորհրդարանը պատրաստ էր աջակցել նրան:

²⁶³ Նույն տեղում, էջ 220:

²⁶⁴ Նույն տեղում, էջ 223:

Սակայն Լիբանանում իրավիճակի հետագա սրումը կանխելու և 1958թ. դեպքերի կրկնությունը թույլ չտալու նպատակով՝ Ֆուադ Շիհաբը՝ որպես խոհեմ քաղաքական գործիչ, նախընտրեց չխախտել սահմանադրությունը, հրաժարվեց երկրորդ անգամ իր թեկնածությունը նախագահի պաշտոնում առաջադրելուց և որոշեց իր քաղաքական հետևողին նախագահի պաշտոնում ընտրելով, փորձել շարունակել իր քաղաքական գիծը²⁶⁵:

1964թ. նախագահական ընտրությունների ընթացքում Լիբանանում բախվեցին երկու հակադիր ուժեր: Մի կողմից լիբանանյան աջ շրջանակները՝ հակաշիհաբական ճակատը՝ Քամիլ Շամունի գլխավորությամբ, որը ձգտում էր, որ նոր նախագահի պաշտոնը զբաղեցնեն այնպիսի քաղաքական գործիչ, որը արմատապես փոխեր Լիբանանի արտաքին քաղաքականությունը և վերադառնար այն քաղաքականությանը, որը վարվում էր մինչև 1958թ. ապստամբությունը, իսկ մյուս կողմից՝ շիհաբական «Ալ-Նահջն» ու լիբանանյան ձախ շրջանակները, որոնք ձգտում էին պահպանել ներքին ասպարեզում այդքան դժվարությամբ հաստատված հավասարակշռությունն ու արտաքին ասպարեզում Լիբանանի դրական չեզոքության քաղաքականությունն ու կայուն հարաբերություններն ինչպես Արևմուտքի, այնպես էլ՝ արաբական աշխարհի հետ:

Հակաշիհաբական ճակատը, որը փոքրաթիվ ներկայացուցչություն ուներ լիբանանյան խորհրդարանում, փորձում էր օգտագործել այս հանգամանքը և ապահովել իր մարոնի անդամներից մեկի ընտրությունը նախագահի պաշտոնում: Սակայն շիհաբական թևը խորհրդարանում մեծամասնություն էր կազմում և այս տեսանկյունից ոչ Քամիլ Շամունը և ոչ էլ Ռայմոն Էդդեն որևէ հույս չէին կարող ունենալ խորհրդարանում ձայների մեծամասնություն ստանալու և նախագահի պաշտոնում ընտրվելու հարցում:

Նման պայմաններում նախագահական ընտրություններում առաջադրվեց Շարլ Հելուն, որի թեկնածությունը պաշտպանեց լիբանանյան ազդեցիկ շրջանակների բացարձակ մեծամասնությունը:

²⁶⁵ H. Cobban, The Making of Modern Lebanon, London, 1985, p. 92.

1964թ. նախագահական ընտրություններում 92 ձայնով՝ ընդդեմ 7-ի, հանրապետության նախագահ ընտրվեց Շարլ Հելուն²⁶⁶։ Լիբանանում նախագահական ընտրություններում առաջադրվում էր երկու թեկնածու, ինչը, սակայն, հիմնականում ձևական բնույթ էր կրում՝ ցույց տալու, որ նախագահական ընտրություններում առկա էր «ժողովրդավարական պայքար»։ Այս ընտրություններում նախագահի պաշտոնի երկրորդ թեկնածուն «Զաթաիբ» կուսակցության ղեկավար Պիեր Ժմայելն էր, որը ստացավ միայն 5 ձայն։

Լիբանանում նախագահական ընտրությունների նախօրեին ցածրագույն սրվում էր ներքաղաքական իրավիճակը։ Այս իրավիճակին հատկապես նպաստում էր այն, որ գրեթե բոլոր շահագրգռված կողմերը, այդ թվում նաև Արևմուտքը, հատկապես՝ ԱՄՆ-ը, փորձում էին տարբեր մեթոդներով ազդել նախագահական ընտրությունների վրա՝ նախագահի պաշտոնում գերադասելով այն մարդուն, որի արտաքին քաղաքականությունը կհամապատասխաներ իրենց սեփական շահերին։ Հետաքրքրական էր, որ 1964թ. հունիսին Հռոմում տեղի ունեցած ամերիկյան դեսպանների գաղտնի խորհրդակցության ընթացքում քննարկվել էին Լիբանանում կայանալիք նախագահական ընտրություններին վերաբերող հարցեր։ Այս կապակցությամբ մեծ ակտիվություն էր ցուցաբերում Բեյրութում ամերիկյան դեսպանը, որի գործունեությունը բազմիցս քննադատում էին լիբանանյան թերթերը²⁶⁷։ ԱՄՆ-ը նախագահական ընտրություններում փորձում էր ապահովել և նպաստել հակաշիհաբական աջ ուժերի ղեկավարներից մեկի ընտրությանը, ինչը սակայն չհաջողվեց։ Շիհաբական «Ալ-Նահջը» հաղթանակ տարավ և նոր նախագահ ընտրված Շարլ Հելուն հայտարարեց, որ հսկված է շարունակել իր նախորդի՝ Ֆուադ Շիհաբի քաղաքականությունը։

²⁶⁶ E. Мельников, *նշվ. աշխ.*, էջ 115:

²⁶⁷ Там же, с. 116.

3. Շարլ Հելուի նախագահության առաջին տարիները

(1964-1967թթ.):

Հարաբերական կայունության շրջանի ավարտը

Լիբանանի նոր նախագահ Շարլ Հելուն (1964-1970թթ.) իր գործունեությունը սկսել էր «Լը ժուր» լիբանանյան թերթում, որտեղ նա զբաղեցրել էր թերթի խմբագրի պաշտոնը։ 1947թ. Հելուն դեսպան նշանակվեց Վատիկանում, ապա 1954թ. սեպտեմբերից մինչև 1955թ. մայիս ամիսը նա զբաղեցնում էր առողջապահության նախարարի, իսկ 1964թ. փետրվար-սեպտեմբեր ամիսներին՝ կրթության նախարարի պաշտոնները²⁶⁸։ Հելուն սերտ կապեր ուներ «Մահմանադրական դաշինք» կուսակցության ղեկավարության հետ, ինչպես նաև ակտիվորեն համագործակցում էր շիհաբական «Ալ-Նահջ» խմբավորման հետ²⁶⁹։

Լիբանանյան հակաշիհաբական շրջանակները, որոնք պարտություն էին կրել 1964թ. նախագահական ընտրություններում, հենց սկզբից քննադատում էին նորընտիր նախագահին և նրա աքիլյեսյան գարշապարը համարում այն, որ նա նորեկ էր քաղաքականության ոլորտում, չուներ քաղաքական համախոհներ, և հստակ ծրագիր, մեծապես կախում ուներ երկրի նախկին նախագահից և շիհաբական «Ալ-Նահջից»²⁷⁰։

Ստանձնելով նախագահի պաշտոնը՝ Շարլ Հելուն հայտարարեց, որ շարունակելու էր Ֆուադ Շիհաբի վարած քաղաքական ուղեգիծը, հարազատ է մնալու դրական չեզոքության քաղաքականությանն ու ավարտին է հասցնելու իր նախորդի սկսած սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումները²⁷¹։

Հակաշիհաբական ճակատը, որն ընդդիմադիր էր նորընտիր նախագահին հայտարարում էր, որ Երկրորդ գրասենյակի ղեկավարության հովանավորությամբ շիհաբականները փորձում էին քաղա-

²⁶⁸ Middle East and North Africa 1969-1970, London, 1970, p. 906.

²⁶⁹ S. Mackey, *նշվ. աշխ.*, էջ 136:

²⁷⁰ K. Salibi, *նշվ. աշխ.*, էջ 23:

²⁷¹ Middle East and North Africa 1969-1970, p. 434.

քականապես թույլ նախագահի միջոցով շարունակել իրենց քաղաքական նպատակների իրականացումը: Այս առիթով «Ալ-Նահար» լիբանանյան օրաթերթը գրում է. «Շարլ Հելուս պարզապես անօգնական տիկնիկ է շիհաբական ուժերի ձեռքին, որն ամբողջությամբ կախման մեջ է նրանցից: Շիհաբական թևի ներկայացուցիչը պաշտոնական մակարդակում նախագահի գրասենյակի ղեկավարի պաշտոնը զբաղեցնող Իլիաս Սարգիսն է, որի ղեկավարությամբ ուղղակիորեն մշակվում և իրականացվում է նոր նախագահի քաղաքականությունը»²⁷²:

Սակայն փաստենք, որ իրականում դա այդքան էլ այդպես չէր: Շարլ Հելուս, հայտնվելով երկու հակադիր ուժերի միջև, մի կողմից՝ շիհաբական «Ալ-Նահաջ», իսկ մյուս կողմից՝ հակաշիհաբական ճակատ՝ սկսել էր հմտորեն խուսանավել: Նա մի կողմից ոգևորում էր հակաշիհաբական ուժերին, հաճախակի հանդիպումներ ունենալով այդ ուժերի ղեկավարների հետ, ովքեր հաստատուն կերպով ամրապնդում էին իրենց դիրքերը, իսկ մյուս կողմից ակտիվորեն շարունակում էր համագործակցել և խորհրդակցել շիհաբական թևի հետ և զուգահեռաբար սրում էր այս երկու հակադիր ուժերի միջև եղած հակասությունները:

Նախագահի այս գործելակերպը դժգոհություններ էր առաջացնում «Ալ-Նահաջի» ղեկավարների շրջանում, ովքեր օգտագործում էին խորհրդարանում իրենց մեծամասնություն լինելու փաստը և փորձում էին նաև այդ ճանապարհով իրենց ազդեցության ոլորտում պահել նախագահին: Սակայն վերջինս ցանկանում էր որքան հնարավոր է հեռու մնալ այդ ազդեցություններից և ավելորդ անգամ չներքաշվել շիհաբականների և հակաշիհաբականների միջև գոյություն ունեցող հակամարտության մեջ:

Շարունակելով դեռևս Ֆուադ Շիհաբի նախագահության տարիների սկսված պետական համակարգի առողջացման նպատակով իրականացվող «վարչական բարեփոխումների» ծրագիրը, ինչը ենթադրում էր պետական համակարգի գտում և վերակառուցում, նոր նախագահը բախվեց մի շարք դժվարությունների հետ: 1966թ. այս

²⁷² النهار, «Ալ-Նահար», Բեյրութ, 28.09.1964:

«գտնան» արդյունքում աշխատանքից հեռացվեցին մի քանի պաշտոնյաներ, որի հետևանքով սկսվեցին վեճեր, ինչը կապված էր պետական պաշտոնյաների նշանակման հարցում կրոնադավանական սկզբունքի խախտման հետ: Այս վեճերի նպատակն այն էր, որ ազատված պաշտոնները նորից զբաղեցնեին նույն համայնքի ներկայացուցիչները:

Մինչև 1967թ. Շարլ Հելուսին հաջողվում էր արտաքին քաղաքականության ոլորտում պահպանել դրական չեզոքության սկզբունքը, ինչպես Արևմուտքի, այնպես էլ արաբական աշխարհի հետ հարաբերություններում:

Շարլ Հելուսի նախագահության առաջին տարիներին նա հաջողությամբ համագործակցում էր երկրի սուսնի վարչապետների հետ: 1964թ. սեպտեմբերից մինչև 1965թ. հուլիս ամիսները Լիբանանի վարչապետի պաշտոնը զբաղեցնում էր Հուսեյն Վեյնին, 1965թ. օգոստոսից մինչև 1966թ. մարտ ամիսները՝ Ռաշիդ Քարամեն, իսկ 1966թ. ապրիլ-դեկտեմբեր ամիսներին երկրի վարչապետն էր Աբդալլահ Յաֆին, որին 1966թ. դեկտեմբերին փոխարինեց Ռաշիդ Քարամեն: Վերջինս պաշտոնավարեց մինչև 1968թ. փետրվար ամիսը²⁷³:

Շարլ Հելուսի նախագահության ողջ շրջանը և հատկապես վերջին տարիները, համընկան տարածաշրջանում նոր և լուրջ քաղաքական զարգացումների հետ: Այս զարգացումներին զուգահեռ լարվում էին լիբանանյան տարբեր քաղաքական ուժերի միջև հարաբերությունները՝ մի կողմից լիբանանյան ձախ ուժեր՝ «Առաջադիմական սոցիալիստական կուսակցություն», «Լիբանանի կոմունիստական կուսակցություն», «Լիբանանյան մասերականներ», «Արաբական վերածննդի Բաաս» կուսակցության լիբանանյան մասնաճյուղ և այլն, իսկ մյուս կողմից՝ լիբանանյան աջեր, հիմնականում հակաշիհաբական ուժեր՝ «Շամունականներ» և «Ազգային դաշինք»:

Դեռևս Ֆուադ Շիհաբի նախագահության վերջին երկու տարիներին և ապա Լիբանանի հաջորդ նախագահ Շարլ Հելուսի նախագահության ողջ ընթացքում, երբ պաղեստինցիների ակտիվացման և

²⁷³ Е. Мельников, նշվ. աշխ., էջ 143:

նրանց պայքարի առավել կազմակերպվածության արդյունքում խիստ սրվեց և նոր քափ ստացավ արաբ-իսրայելյան հակամարտությունը, Լիբանանը, որի տարածքում արդեն 1964թ. ապաստան էին գտել տարբեր տվյալներով 400.000-ից-450.000 պաղեստինցի փախստականներ, չէր կարող անմասն մնալ տարածաշրջանում տեղի ունեցող զարգացումներից:

1963թ. վերջին խիստ սրվեցին արաբ-իսրայելյան հարաբերությունները, ինչը կապված էր Հորդանան գետի ջրերը միակողմանիորեն օգտագործելու մասին Իսրայելի մտադրության հետ:

Դեռևս 1953թ. ԱՄՆ նախագահ Էյզենհաուերը, հաշվի առնելով Մերձավոր Արևելքում ջրի շուրջ վեճերի՝ զինված հակամարտության վերաճելու վտանգը, տարածաշրջան ուղարկեց Էրիկ Ջոնսոնին, որը պետք է բանակցությունների միջոցով Հորդանան գետի մերձափնյա երկրներին համոզեր ստորագրել ընդհանուր համաձայնագիր՝ Հորդանան գետի վրա համատեղ ջրային ծրագրեր իրականացնելու վերաբերյալ²⁷⁴: Ջոնսոնի ծրագրի համաձայն՝ Հորդանան գետի ջրերը նախատեսվում էր բաժանել հետևյալ կերպ՝ Հորդանան՝ 480.000մ³, Սիրիա՝ 144.000մ³, Լիբանան՝ 34.000մ³ և Իսրայել՝ 300.000մ³ ջուր²⁷⁵: 1955թ. Իսրայելը՝ որոշ վերապահումներով, ընդունեց Ջոնսոնի ծրագիրը, սակայն ԱՊԼ խորհուրդը մերժեց՝ այն համարելով «սիոնիստական էքսպանսիայի փորձ արաբական հողում»: Ի պատասխան Իսրայելը սկսեց իրականացնել «Ազգային ջրատարի» (The National Water Carrier) ծրագիրը, որը Տիրեբիաի (Տիրեբիադ, Տիրեբյան) լճից ջուրը տեղափոխելու էր երկրի հարավ-արևմուտք: Այս ծրագիրը հիմնականում ավարտվեց 1964թ.²⁷⁶:

1964թ. հունվարին Եգիպտոսի նախագահ Նասերը հրավիրեց արաբական երկրների ղեկավարների 1-ին զագաթաժողովը, որին իրենց մասնակցությունը բերեցին 13 արաբական պետություններ,

²⁷⁴ J. Bulloch and A. Darwish, Water Wars: Coming Conflicts in the Middle East, Victor Gollantz Publishers, London, 1993, pp. 33-40.

²⁷⁵ Запись биседы заведующего отделом стран Ближнего Востока МИД СССР А. Шиборина с послом Государство Израиль И. Текоа, 21.02.1964, տես Ближневосточный конфликт 1957-1967гг., с. 417.

²⁷⁶ J. Bulloch and A. Darwish, նշվ. աշխ., էջ 33-40:

որոնց թվում էր նաև Լիբանանը: Արաբական երկրները որոշում ընդունեցին՝ որպես ի պատասխան Իսրայելի ջրային քաղաքականության՝ ջուրն իբրև զենք նրա դեմ օգտագործելու վերաբերյալ: Որոշվեց նաև կազմավորել Միացյալ արաբական հրամանատարություն, որն Իսրայելի վերոհիշյալ ծրագիրը ռազմական միջամտությամբ խանգարելու դեպքում պետք է դիմեր համապատասխան քայլերի²⁷⁷: Սիրիայի, Լիբանանի և Հորդանանի զինված ուժերի ամբողջական նպատակով վերջիններիս տրամադրվելու էր 15 մլն ֆունտ, որի հիմնական մասը հատկացնելու էր Քուվեյթը՝ 6 մլն և Եգիպտոսն ու Սաուդյան Արաբիան՝ 3-ական մլն²⁷⁸:

Նույն թվականի սեպտեմբերին Նասերը հրավիրեց 2-րդ զագաթաժողովը, որը հավանություն տվեց Հորդանան գետը խոտորելու ծրագրին: Մասնավորապես որոշվեց Հորդանան գետի հյուսիսային վտակների՝ Ալ-Հասբանիի և Ալ-Բանիասի, ինչպես նաև Հորդանանում՝ Յարմուք գետի վրա կառուցել ամբարտակներ²⁷⁹: Եգիպտոսն ու Սաուդյան Արաբիան պատրաստակամություն հայտնեցին ֆինանսավորել և աջակցել աշխատանքների իրականացմանը: Գագաթաժողովի եզրափակիչ հայտարարությունում՝ ի թիվս Իսրայելի դեմ ձեռնարկվելիք այլ միջոցառումների, խոսվում էր այն մասին, որ տեխնիկական առումով Իսրայելի դեմ պետք է օգտագործել Հորդանան գետի վրա կառուցվելիք ջրային կառույցները:

1965թ. իսրայելական բանակը հարձակվեց Սիրիայում արդեն իսկ կառուցվող ջրային կառույցների վրա: Այս հարձակումներին հետևած իրադարձությունների շղթան ի վերջո հանգեցրեց 1967թ. արաբ-իսրայելյան պատերազմին²⁸⁰:

1964թ. հունվարի Կահիրեի զագաթաժողովում Լիբանանի կառավարությունը լուրջ մտավախություն ուներ և վարանում էր միա-

²⁷⁷ Ա. Հովհաննիսյան, ԱՄՆ-ի քաղաքականությունը իսրայելապաղեստինյան հակամարտության հանդեպ, Երևան, 2001, էջ 15:

²⁷⁸ Телеграмма посла СССР в ОАР В. Ерофеева в МИД СССР, 22.01.1964, տես Ближневосточный конфликт 1957-1967гг., с. 409.

²⁷⁹ Телеграмма посла СССР в ОАР В. Ерофеева в МИД СССР, 13.09.1964, տես Ближневосточный конфликт 1957-1967гг., с. 439.

²⁸⁰ J. Bulloch and A. Darwish, նշվ. աշխ., էջ 40-58:

նալ Իսրայելին դիմակայող արաբական երկրների ճակատին: Երկրի իշխանություններն անհանգստանում էին, որ այդ հանգամանքը կարող էր սրել լիբանանախարայելյան հարաբերությունները՝ դրանից բխող բոլոր աղետալի հետևանքներով: Այս կապակցությամբ Ֆուադ Շիհաբը նշեց, որ Լիբանանը չէր ցանկանում միայնակ վճարել ոչ հավասարակշռված առաջարկությունների համար: Նույնիսկ եթե Իսրայելի հնարավոր հարձակման դեպքում լիբանանցիներին խոստացվի «ռազմական հովանոց»՝ միացյալ արաբական զինված ուժերի տեսքով, Լիբանանը չի համաձայնվի դառնալ «քափության նոխազ»²⁸¹: Նման պարագայում օգտվելով ստեղծված առիթից՝ Եգիպտոսն ու Սիրիան առաջարկեցին Լիբանանում տեղակայել իրենց ռազմական ուժերը՝ Իսրայելի անսպասելի ներխուժման դեպքում Լիբանանին օժանդակություն ցույց տալու նպատակով: Սակայն Լիբանանի նախագահ Ֆուադ Շիհաբը և լիբանանյան կառավարությունը կտրականապես մերժեցին այս առաջարկությունը հայտարարելով, որ միայն լիբանանյան բանակը կարող է պաշտպանել Լիբանանն ու լիբանանցիներին²⁸²: Իբրև պատասխան առաջարկություն՝ Ֆուադ Շիհաբը Եգիպտոսին և Սիրիային առաջարկեց օժանդակել, որպեսզի ԱՊԼ-ն նյութական միջոցներ հատկացնեք Լիբանանին՝ իր բանակի ամրապնդման, վերազինման և վերջինիս մարտունակության բարձրացման նպատակով: Արդյունքում Լիբանանը սեփական ուժերով կկարողանար դիմագրավել իսրայելյան ցանկացած հնարավոր հարձակմանը²⁸³: Այս հարցը շարունակում էր մնալ ԱՊԼ-ի օրակարգում, երբ Լիբանանում նոր նախագահ ընտրվեց Շարլ Հելուն²⁸⁴:

²⁸¹ Запись беседы посла СССР в Ливане Д.С. Никифорова с президентом Ливанской Республики Ф. Шехабом, 08.09.1964, տե՛ս Ближневосточный конфликт 1957-1967 гг., с. 437.

²⁸² M. Suleiman, The Middle East Journal, "Crisis in Lebanon", Summer 1971, p. 14.

²⁸³ E. Sulem, The Middle East Journal, "Cabinet Politics in Lebanon", Autumn, 1967, p. 488.

²⁸⁴ النهار, «Ալ-նահար», Բեյրութ, 30.10.1964:

1964թ. Կահիրեի և Ալեքսանդրիայի գազաթափոցները շրջադարձային էին Լիբանանի համար: Սկսված էր արաբ-իսրայելյան հակամարտության մեջ Լիբանանի ներքաշման գործընթացը: Ակնհայտ էր, որ արաբական երկրները Լիբանանին ևս Իսրայելին դիմակայող արաբական երկրների ճակատում ընդգրկելու լուրջ մտադրություն ունեին: Մի կողմից արաբական երկրների որոշակի ճնշման, իսկ մյուս կողմից այն մերժելու պարագայում երկրի ներսում հնարավոր պայթյունավտանգ զարգացումների իրական լինելու պատճառով, Լիբանանը ստիպված եղավ միանալ այդ ճակատին²⁸⁵: Լիբանանը մտավ նաև Միացյալ արաբական հրամանատարության կազմի մեջ, որի նպատակն էր իսրայելյան հնարավոր հարձակումներից պաշտպանել Իսրայելին սահմանակից արաբական պետությունները՝ Եգիպտոսը, Հորդանանը, Սիրիան և Լիբանանը, պայմանով, որ եգիպտական, հորդանանյան և սիրիական ուժեր չմտցվեին Լիբանան՝ առանց Բեյրութի պաշտոնական խնդրանքի²⁸⁶:

Մինչ այդ 1964թ. մայիսի 28-ից հունիսի 2-ը Երուսաղեմի արաբական հատվածում ԱՊԼ հովանու ներքո տեղի ունեցավ Պաղեստինի Ազգային խորհրդի առաջին նստաշրջանը, որը որոշում ընդունեց «Պաղեստինի ազատագրության կազմակերպության» (ՊԱԿ) ստեղծման մասին և հաստատեց «Ազգային դաշինքը», որը «Քոլոր պաղեստինցիներին հայտարարեց ՊԱԿ-ի անդամներ»²⁸⁷:

Շարլ Հելուն, 1964թ. արաբական երկրների այս համաժողովում ճանաչելով ՊԱԿ-ին, որպես Պաղեստինի ժողովրդի շահերի պաշտպան, միաժամանակ ընդգծեց, որ ՊԱԿ-ը և նրա զինված միավորումները չպետք է ռազմական ճամբարներ ունենան Լիբանանի տարածքում և, եթե որևէ պաղեստինցի ցանկություն կհայտնեք միանալ «Պաղեստինյան դիմադրության շարժմանը» (ՊԴՇ), ապա

²⁸⁵ W. Goria, Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976, London, 1985, p. 76.

²⁸⁶ النهار, «Ալ-նահար», Բեյրութ, 25.12.1970.

²⁸⁷ Շ.Կարամանուկյան, Արաբական պետությունների լիգայի դերը արաբական երկրների հակաիմպերիալիստական պայքարում, Երևան, 1988, էջ 160:

ազատ էր այդ հարցում, միայն նա պարտավոր էր լքել Լիբանանի տարածքը²⁸⁸։

Պաղեստինցիների առաջին զանգվածային ներհոսքը Լիբանան տեղի էր ունեցել 1948թ. պաղեստինախորայելյան առաջին պատերազմից հետո։ Լիբանանի տարածքում գտնվում էին պաղեստինցի փախստականների մոտ 15 ճամբարներ, որոնցից Թել-Չաաբարը, Բուրջ Բարաջնան, Սաբրան, Շաթիլան գտնվում էին Բեյրութի արվարձաններում, Այն Ալ-հիլուն հարավլիբանանյան Սիդոն քաղաքի մոտ, Ռաշիդիյան Տիր (Մուր) քաղաքի մոտ, Նահիր Ալ-բարիդը՝ Տրիպոլիից 17կմ հեռավորության վրա և այլն։ Այս ճամբարները գտնվում են ՄԱԿ-ի օգնության և հասարակական աշխատանքների գործակալության վերահսկողության տակ (UNRWA)²⁸⁹։

Պաղեստինցիների ներկայությունը Լիբանանում չէր սահմանափակվում միայն փախստականների սոսկ առկայությամբ։ Արդեն 1964թ. երկրի տարածքում գործում էին մի քանի պաղեստինյան զինված ջոկատներ, որոնք մտադրություն ունեին Լիբանանի տարածքը՝ մասնավորապես երկրի հարավը, որը սահմանակից էր Իսրայելին, օգտագործել վերջինիս դեմ պայքարում²⁹⁰։

Իսրայելին սահմանակից չորս արաբական երկրներից Լիբանանը Հորդանանից հետո երկրորդն էր իր տարածքում հաստատված պաղեստինցիների թվաքանակով։ Բնական է, որ 1964թ. ձևավորված ՊԱԿ-ը մտադրված էր Իսրայելի դեմ ուղղված իր գործողությունների զգալի մասն իրականացնել Լիբանանի տարածքից։ Թեև ՊԱԿ-ի ղեկավարության պաշտոնական մտավայրը գտնվում էր Կահիրեում, սակայն մինչև 1967թ. ՊԱԿ-ը ղեկավարող Ահմադ Ալ-Շուբայրին ապրում էր Լիբանանում։ Շիական Քալֆուն գյուղի մոտ գտնվող իր ամառանոցը նա դարձրել էր ռազմական ճամբար,

որտեղ զինվորական պատրաստություն էին անցնում պաղեստինցի մարտիկները²⁹¹։

Ինչպես Ֆուադ Շիհաբը, այնպես էլ Շարլ Հելուն, հատուկ ուշադրություն էր ցույցաբերում Լիբանանում պաղեստինցիների ներկայությանը։ Այս կապակցությամբ Երկրորդ գրասենյակին հանձնարարվել էր Լիբանանում պաղեստինցի փախստականների ճամբարների վերահսկումը²⁹²։

Լիբանանում պաղեստինյան զինված խմբավորումների հետ կապված լուրջ խնդիրներն առաջացան 1965թ., երբ պաղեստինյան զինված մարտիկների մի ջոկատ, Լիբանանի հարավից անցնելով Իսրայելի հետ սահմանը, հարձակման ենթարկեց Իսրայելի հյուսիսային մի քանի բնակավայրեր։ Ի պատասխան պաղեստինցիների այս գործողության՝ Երկրորդ գրասենյակն ավելի ուժեղացրեց իր հսկողությունը պաղեստինցիների հանդեպ։ Այդ գրասենյակի կողմից ձեռքարկվեցին և բանտարկվեցին մի քանի պաղեստինցի զինված մարտիկներ, այդ թվում նաև Սիդոնի մոտ գտնվող Այն Ալ-հիլուն պաղեստինցի փախստականների ճամբարի ղեկավար Ջալալ Քաուաշը, որը ձեռքարկությունից քիչ անց կտտանքների արդյունքում մահացավ լիբանանյան բանտերից մեկում²⁹³։

Այս առնչությամբ դժգոհություն հանդես բերեցին երկրի ժախ ուժերը, որոնք պաղեստինցիների հետ միասին կազմակերպեցին մի շարք ցույցեր։ Այս հանգամանքը հմտորեն օգտագործեցին նաև հակաշիհաբական աջ ուժերը, որոնք առիթը բաց չթողնելով, կտրուկ քննադատության ենթարկեցին նախագահ Շարլ Հելուի՝ պաղեստինցիների նկատմամբ վարվող քաղաքականությունն ու շիհաբական ուժերի ղեկավարած Երկրորդ գրասենյակի պաղեստինցիների գործողությունները վերահսկելու ուղղությամբ տարվող աշխատանքները²⁹⁴։

²⁸⁸ المعلومات، «Մալումաթ», Բեյրութ, 15.02.1995.

²⁸⁹ R. Sayigh, Najida Newsletter "Palestinians in Lebanon: Waiting", Vol. 35, No. 4, Summer, 1995, p. 2.

²⁹⁰ سيرة ذاتية، المارونية السياسية، ١٩٧٥، ص ٩٧.

²⁹¹ K. Salibi, Cross roads to Civil War, p. 26

²⁹² المعلومات، «Մալումաթ», Բեյրութ, 15.02.1995.

²⁹³ S. Mackey, Lebanon: Death of a Nation, New York, 1991, p. 136.

²⁹⁴ E. Rabbath, La formation historique du Liban politique et constitutionnel, p. 573.

Պաղեստինյան զինված ջոկատների Իսրայելի հյուսիսային բնակավայրերի դեմ իրականացված այդ հարձակման և Ջալա Զաուաշի մահվան հետ կապված այդ աղմուկի արդյունքը եղավ այն, որ Երկրորդ գրասենյակը 1965թ. ուժեղացրեց իր հսկողությունը Լիբանանում պաղեստինյան ներկայության նկատմամբ, ինչի հետևանքով առաջիկա մեկ-երկու տարիների ընթացքում Իսրայելի դեմ Լիբանանի տարածքից պաղեստինցիների գործողությունները ժամանակավորապես դադարեցին²⁹⁵:

Նշենք մի կարևոր հանգամանք ևս. պաղեստինցիների ներկայությունը Լիբանանում չէր սահմանափակվում միայն պաղեստինցի փախստականների և պաղեստինյան զինված խմբավորումների առկայությամբ: Կրթված և նյութական միջոցներով ապահովված պաղեստինցիների մի ստվար խումբ՝ հակառակ լիբանանյան առևտրաֆինանսական բուրժուազիայի ոչ բարեհաճ վերաբերմունքին, ստացավ Լիբանանի քաղաքացիություն և հմտորեն ներգրավվեց լիբանանյան առևտրաֆինանսական շրջանակներում: Այս պաղեստինցիները հիմնականում հաջողությունների էին հասել առևտրի, սպասարկությունների և բանկային ծառայությունների ոլորտներում, և իրենք իրենց հերթին մեծ ներդրում ունեին Լիբանանի ազգային տնտեսության մեջ:

Լիբանանյան ազգային տնտեսության մեջ պաղեստինյան փոքրաքիվ բուրժուազիան իր ամենախոշոր ներդրումն ու խորհրդանիշը համարում էր «Ինտրա» ("International Tradesmen's bank" ("Intra")) բանկը, որը դրամի փոխանակման մի փոքր գրասենյակից դարձավ Բեյրութի առաջնակարգ բանկերից մեկը: Այն մասնաճյուղեր ուներ մի շարք արաբական երկրներում, Արևմտյան Եվրոպայում և ԱՄՆ-ում: Այս բանկի հաջողությունները հիմնականում կապված էին բանկի հիմնադիր, պաղեստինցի քրիստոնյա Յուսուֆ Բախդասի և նրա օգնական, իսլամադավան պաղեստինցի Բադր Ալ-Ֆահումի համատեղ հաջող աշխատանքի հետ²⁹⁶: «Ինտրա» բանկը Լիբանա-

նում պաղեստինյան համայնքի ամենազգալի տնտեսական ձեռքբերումն էր:

«Ինտրա» բանկի հաջողություններն անհանգստացնում էին լիբանանյան առևտրաֆինանսական բուրժուազիայի քրիստոնեական, մասնավորապես մարոնի շրջանակներին: 1966թ. հոկտեմբերին հենց այս շրջանակների լավ կազմակերպված դավադրության արդյունքում «Ինտրա» բանկը շատ անսպասելի սնանկացավ²⁹⁷: Բանկի ղեկավարության այն կանխելու բոլոր ջանքերն անցան ապարդյուն: Այս հանգամանքը մեկ անգամ ևս ցուցադրում էր այն թշնամական վերաբերմունքը, որ տածում էր մարոնի վերնախավը Լիբանանում պաղեստինցիների որևէ ներկայության նկատմամբ:

Այն օրերին, երբ Լիբանանի տնտեսությունը որոշակի ցնցումներ էր ապրում՝ կապված «Ինտրա» բանկի սնանկացման հետ, լիբանանյան աջ ուժերը փորձում էին օգտվել ստեղծված ճգնաժամային իրավիճակից և ստիպել Արդալլահ Յաֆիի կառավարությանը հրաժարական տալ²⁹⁸: Նրանց նպատակն էր կազմավորել «ազգային փրկության կառավարություն», որում զգալիորեն ներկայացված կլինեին լիբանանյան աջ քաղաքական գործիչները: Ներքին ճնշման հետևանքով Արդալլահ Յաֆիի կառավարությունը հրաժարական տվեց: Նոր կառավարությունը գլխավորեց Ռաշիդ Քարամեն, որն իր ծրագրում հաստատեց Լիբանանի արտաքին քաղաքականության անփոփոխ ուղղվածությունը՝ դրական չեզոքության քաղաքականություն և համագործակցության ամրապնդում արաբական պետությունների հետ:

Մինչ այդ, պայմանավորված Լիբանանում պաղեստինցիների ակտիվացմամբ և Լիբանանի Միացյալ արաբական հրամանատարության կազմի մեջ մտնելու փաստով, Լիբանանում կտրուկ սրվել էին մի կողմից ընդդիմադիր հակաշիհաբական աջ ճակատի և իշխանությունների՝ հիմնականում շիհաբական «Ալ-Նահջի», իսկ մյուս կողմից՝ ձախ ուժերի և լիբանանյան աջերի միջև հարաբերություն-

²⁹⁷ "Le Monde", Octobre 26, 1966.

²⁹⁸ «الاحرار», 25.10.1966:

²⁹⁵ 9ص، 1977، لبنان و مداها، لبنان، 1977.

²⁹⁶ The Middle East and North Africa 1965-1966, London, 1966, p. 357.

ները: Հակաշիհաբական ճակատն ավելի ու ավելի էր ամրապնդում իր դիրքերը: Այս ճակատին միացել էր նաև «Քաբախ» կուսակցությունը, որը Ֆուադ Շիհաբի նախագահության տարիներին համագործակցում էր շիհաբական թևի հետ, սակայն դժգոհ լինելով Շարլ Հելուի պաղեստինցիների նկատմամբ վարվող մեղմ քաղաքականությունից և Լիբանանի Միացյալ արաբական հրամանատարության կազմում ընդգրկվելուց՝ ևս միացավ հակաշիհաբական ճակատին:

Վերը նշված իրադարձությունները դարձան հարաբերական կայունության շրջանի ավարտի կանխանշանները: Այն ընդգրկում էր Ֆուադ Շիհաբի նախագահության ողջ շրջանն ու Շարլ Հելուի նախագահության առաջին տարիները: Ոչ բարենպաստ փոփոխություններն ավելի մեծ թափ առան 1967թ. արաբ-իսրայելյան 6 օրյա պատերազմից հետո, որը, ուղղակիորեն չառնչվելով Լիբանանին հետ, լուրջ հետևանքներ ունեցավ վերջինիս համար:

ՉԼՈՒՆ ՉՈՐԲՈՐԴ

ՆԵՐՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՁԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԸ ԼԻԲԱՆԱՆՈՒՄ (1967-1975թթ.)

1. Շարլ Հելուի նախագահության վերջին տարիները: Պաղեստինյան գործոնը Լիբանանի ներքաղաքական կյանքում (1967-1970թթ.)

1967թ. հունիսի 5-ին սկսվեց արաբ-իսրայելյան վեցօրյա պատերազմը, որի ընթացքում Իսրայելը գրավեց Մինայի քերակդին և Ղազայի հատվածը, Հորդանան գետի արևմտյան ափը, Գոլանյան բարձունքներն ու Արևելյան Երուսաղեմը²⁹⁹:

Իսրայելին սահմանակից չորս արաբական պետություններից, որոնք մտնում էին Իսրայելին դիմակայող Միացյալ արաբական հրամանատարության կազմի մեջ, միայն Լիբանանն էր, որ չմասնակցեց այդ պատերազմին: Սակայն վեցօրյա պատերազմի և մերձավորարևելյան ճգնաժամի հետագա խորացման արդյունքում Լիբանանը նույնպես ակամայից էլ ավելի ներքաշվեց այդ հակամարտության մեջ: Դրան զուգահեռ լիբանանյան հասարակության մեջ խորանում էին ներքին սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական հակասությունները:

1967թ. հունիսյան պատերազմից հետո մերձավորարևելյան և լիբանանյան քաղաքական ասպարեզում ավելի ակնհայտ էր դառնում պաղեստինյան հարցի առաջնահերթ դառնալու միտումը, որը չէր կարող չանդրադառնալ պաղեստինյան մեծաքանակ փախստականներ ապաստանած Լիբանանի ներքաղաքական իրադրության վրա: Այս հանգամանքը սկսեց խարխլել Լիբանանում 1958 թվականից հետո ձևավորված փխրուն հավասարակշռությունը:

²⁹⁹ Մարաման տե՛ս Գ. Никитина, Государство Израиль, М., 1968, с. 380-383.

Հունիսյան պատերազմից հետո Լիբանանը դարձավ ՊՂԸ-ի գլխավոր կենտրոններից մեկը: Հիմնվելով Լիբանանում հաստատված պաղեստինյան փախստականների վրա՝ ՊՂԸ-ն իր գործելակերպով նպաստեց Իսրայելի դեմ համաարաբական հակամարտության մեջ Լիբանանի ներքաշմանը: ՊՂԸ-ը վեր էր անցնում մերձավորարևելյան քաղաքականության ինքնուրույն գործոնի՝ ուղղակի ազդեցություն ունենալով ներլիբանանյան գործերում: Բացի այդ պաղեստինցիներին մեծապես աջակցում և նրանց հետ համագործակցում էին լիբանանյան ժախ ուժերը, որոնք դժգոհ էին իշխող շրջանակների և աջերի Լիբանանը մերձավորարևելյան հակամարտությունից հնարավորինս հեռու պահելու մտադրությունից³⁰⁰:

Լիբանանյան աջերը վեցօրյա պատերազմում Իսրայելի ռազմական հաջողությունն ընկալեցին իբրև Եգիպտոսի և Սիրիայի թուլության արտահայտություն, որն, անկասկած, պետք է նվազեցներ նրանց ազդեցությունը լիբանանյան գործերում³⁰¹:

Լիբանանյան հասարակության, հիմնականում իսլամադավան չքավոր շերտերը, ՊՂԸ-ին համարում էին իրենց դաշնակիցը և դրանում մեծ դեր էր խաղում այն պարագան, որ սոցիալական տեսակայունից այդ շերտերը գրեթե չէին տարբերվում պաղեստինյան փախստականներից: Գյուղական շրջաններից լիբանանցիների արտահոսքի հետևանքով Բեյրութի շուրջ ստեղծվել էր «չքավորության գոտի», որը գտնվում էր պաղեստինյան փախստականների Թել-Չաաբար և Բուրջ Բարաջնա ճամբարների հարևանությամբ: ՊՂԸ-ի Լիբանանի տարածքից Իսրայելի դեմ ծրագրավորվող պայքարը հնարավորություն էր տալիս լիբանանյան բնակչության այդ շերտերին արտահայտել իրենց սոցիալ-քաղաքական դժգոհությունը: ՊՂԸ-ն իր ռազմական ներուժով նպաստում էր երկրում ձախերի ակտիվացմանը:

Ինչ վերաբերում է քրիստոնեական համայնքներին, ապա նրանցում երկար տարիներ նշմարվող հակապաղեստինյան տրա-

³⁰⁰ Новейшая история арабских стран Азии, с. 122.

³⁰¹ Там же.

մադրություններն արտացոլվեցին նաև ՊՂԸ-ի նկատմամբ նրանց դիրքորոշման մեջ: Քրիստոնյաների զգալի մասը, աջ կուսակցությունների որոշակի ճնշմամբ, պաղեստինյան շարժումը սկսեց ընկալել որպես ապակայունացնող գործոն:

1960-ականների վերջին լիբանանյան քաղաքական կյանքում կենտրոնական տեղ սկսեց զբաղեցնել պաղեստինցիների և նրանց զինված խմբավորումների ներկայությունը: 1968թ. սկսած Հարավային Լիբանանում տեղակայված պաղեստինյան ռազմական ճամբարներում պատրաստվածություն անցած պաղեստինյան մարտիկները սկսեցին ակտիվ ռազմական գործողություններ իրականացնել Իսրայելի հյուսիսային բնակավայրերի դեմ, ինչին հետևում էին Իսրայելի պատասխան գործողությունները: Իսրայելը հարձակվում էր երկրի հարավում գտնվող պաղեստինյան փախստականների ճամբարների ու ՊՂԸ-ի ռազմական հենակետերի վրա:

Թել-Ավիվի զինված հարձակումներից տուժում էր նաև լիբանանյան խաղաղ բնակչությունը: Որոշ պաշտոնական տվյալների համաձայն՝ մինչև 1970թ. երկրի հարավն արդեն լքել էր մոտ 50.000 մարդ³⁰²: Իսրայելի այդ քաղաքականությունը նպաստակ ուներ թուլացնել Լիբանանում ՊՂԸ-ի դիրքերը, բորբոքել հակապաղեստինյան տրամադրություններ և դրդել լիբանանյան կառավարությանն ու աջ ուժերին որոշակի քայլեր ձեռնակել պաղեստինյան զինված ջոկատները երկրի տարածքից դուրս բերելու նպատակով: Պաղեստինյան ներկայության նկատմամբ վերաբերմունքը ջրբաժան զիծ էր դարձել լիբանանյան տարբեր քաղաքական ուժերի միջև, ինչը, փաստորեն, նպաստում էր նաև լիբանանյան հասարակության երկփեղկմանը:

Սերտ համագործակցություն էր հաստատվել լիբանանյան ձախ ուժերի և պաղեստինցիների միջև, որոնք կտրականապես դեմ էին ՊՂԸ-ի՝ Լիբանանի տարածքից դուրս բերմանը: Այս կապակցությամբ նրանք կազմակերպում էին ցույցեր և պահանջում էին իսրայելյան հարձակումների դեմ լիբանանյան բանակի կողմից պատաս-

³⁰² "Le Monde Diplomatique", Juin, 1970.

խան քայլերի ձեռնարկում և պաղեստինցիներին օժանդակության տրամադրում³⁰³:

Իսրայելն ակտիվորեն համագործակցում էր լիբանանյան աջ շրջանակների հետ և փորձում էր նրանցում խորացնել հակապաղեստինյան տրամադրությունները³⁰⁴: Աջ ուժերը գտնում էին, որ Լիբանանում ՊԴԸ-ի ներկայությունը սպառնում էր քրիստոնեական վերնախավի տնտեսական և քաղաքական շահերին: Այս շրջանակները քազմիցս հայտարարում էին՝

1. Լիբանանյան հասարակական-քաղաքական կյանքում սպաղեստինցիների հաստատումը փոփոխություն կմտցներ ուժերի առկա վիճակի մեջ և կթուլացներ կրոնադավանական համակարգով ամրագրված քրիստոնյաների վերադաս դիրքերը.
2. Նրանք երկյուղում էին, որ հակաարևմտամետ ուժերի ազդեցության ուժեղացումը կվնասեր Լիբանանի՝ կապիտալի տեղադրման հուսալի կենտրոնի վարկանիշին³⁰⁵.

Լիբանանն արաբ-իսրայելյան հակամարտությունից հնարավորինս հեռու պահելու նպատակով՝ լիբանանյան աջերն առաջ քաշեցին «Լիբանանի ուժը նրա թուլության մեջ է» ամբոխավարական կարգախոսը³⁰⁶: Չսպասելով իշխանությունների ՊԴԸ-ի նկատմամբ ձեռնարկվող գործողություններին՝ աջ ուժերը, իրենց ջոկատները վերազինելուց և արտաքին որոշ ուժերից աջակցություն ստանալուց հետո, սկսեցին պատրաստվել պաղեստինցիների դեմ պայքարին³⁰⁷:

1960-ականների վերջին լիբանանյան իրականության առանձնահատկություններից մեկն էլ այն էր, որ պաղեստինյան հարցի շուրջ քաղաքական տարակարծությունը համընկնում էր

³⁰³ K. Salibi, նշվ. աշխ., էջ 34-35:

³⁰⁴ Նույն տեղում:

³⁰⁵ أخبار، «Ալ-ախբար», Բեյրութ, 15.08.1968:

³⁰⁶ "L'Orient", Beyrouth, 12 Avril, 1968, Новейшая история арабских стран Азии, с. 123.

³⁰⁷ TACC, 26.10.1968.

երկրում սոցիալական լարվածության ուժեղացման հետ, ինչը նպաստում էր լիբանանյան հասարակության բևեռացման խորացմանը³⁰⁸:

1968թ. լիբանանյան աջ շրջանակները համախմբվեցին «Եռյակ դաշինքում» (արաբերեն՝ «Ալ-հիլֆ» կամ «Ալ-հիլֆ ալ-սուլասի»): Այս դաշինքի անդամներն «Ազգային լիբերալ», «Քաթաիր» և «Ազգային դաշինք» կուսակցություններն էին³⁰⁹: Դաշինքի կազմավորման հիմնական նպատակը ՊԴԸ-ի և նրանց լիբանանյան դաշնակիցների՝ ձախ ուժերի դեմ պայքարն էր: Այս դաշինքի կազմավորումը պաղեստինյան ներկայության դեմ պայքարում քրիստոնեական վերնախավի միավորման առաջին փորձն էր: Դաշինքի ղեկավարներն առաջ քաշեցին Շվեյցարիայի կամ Ավստրիայի նման Լիբանանի «չեզոքացման» կարգախոսը³¹⁰: «Եռյակ դաշինքին» ընդդիմանում էր շիհաբական «Ալ-նահջը»:

1968թ. մարտ-ապրիլ ամիսներին Լիբանանում տեղի ունեցան խորհրդարանական ընտրություններ: Աջ ուժերին հաջողվեց ամրապնդել իրենց դիրքերը: «Եռյակ դաշինքը» ստացավ 26 պատգամավորական տեղ՝ նախկին 14-ի փոխարեն³¹¹: Թեև «Ալ-նահջը» շարունակում էր մեծամասնություն կազմել լիբանանյան խորհրդարանում, սակայն որոշ շիհաբականներ ստիպված էին իրենց տեղերը զիջել նորաստեղծ դաշինքի անդամներին³¹²: «Եռյակ դաշինքի» հետ սերտորեն համագործակցում էր նաև մարոնիների պատրիարք Մուշիհն, որն իր հայտարարություններում նշում էր, որ պաղեստինյան զինված ջոկատների ներկայությունը սպառնում էր Լիբանանի ազգային անվտանգությանն, անկախությանն ու տարածքային ամ-

³⁰⁸ المعلومات، «Ալ-մաալումաթ», Բեյրութ, 10,11.1968:

³⁰⁹ "Le Soir", Beyrouth, 11 Février, 1968.

³¹⁰ W. Goria, Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976, London, Ithaca Press, 1985, p. 90.

³¹¹ J. Zuwiyya, The Parliamentary Elections of Lebanon 1968, Leiden, 1972, pp. 92-100.

³¹² أمأهرأ، «Ալ-ախբար», Բեյրութ, 25.04.1968:

քողականությանը³¹³։ Նա նաև իր անհանգստությունն էր հայտնում այն կապակցությամբ, որ պաղեստինցիների ռազմական գործողությունների հետևանքով լիբանանահարայելյան սահմանին նկատվում էր լարվածություն, որը սպառնում էր Հարավային Լիբանան Իսրայելի հնարավոր ներխուժմամբ։ Պաղեստինցիների զինված շարժումը Լիբանանում «Եռյակ դաշինքը» դիտում էր իբրև «տրոյական ծի», որը լիբանանյան ձախ ուժերը, համագործակցելով սիրիական և իրաքյան բասասականների հետ, օգտագործում էին Լիբանանը մերձավորարևելյան հակամարտության մեջ ներքաշելու նպատակով³¹⁴։

Լիբանանում պաղեստինցիների ներկայության նկատմամբ քննամական վերաբերմունքի պատճառով իսլամադավան ղեկավարները հիմնականում չէին պաշտպանում քրիստոնեական դաշինքը։ Սուրհի ղեկավարներից միայն Սաիբ Մալամն էր որոշակի կապեր պահպանում դաշինքի ղեկավարների հետ, ինչը բացատրվում էր նրա հակաշիհաբական տրամադրություններով։

1968թ. Լիբանանում խորհրդարանական ընտրություններում «Ալ-հիլֆի» հաղթանակը բացատրվում էր լիբանանյան հասարակության որոշակի շրջանակներում պաղեստինցիների ներկայության նկատմամբ առկա մտահոգությամբ, ինչպես նաև շիհաբական «Ալ-ճահիդ» նկատմամբ դժգոհությունների խորացմամբ։

Համաարաբական մակարդակում Հորդանանի, Մաուրյան Արաբիայի և Ծոցի երկրների պաշտոնական շրջանակները գոհունակությամբ ընդունեցին խորհրդարանական ընտրություններում «Եռյակ դաշինքի» հաղթանակը, քանի որ բաժանում էին դաշինքի ղեկավարների Լիբանանի ձախացման հեռանկարի նկատմամբ առկա անհանգստությունը³¹⁵։ Մինչդեռ Սիրիան, Իրաքն ու Եգիպտոսն իրենց մտավախությունն էին հայտնում, որ խորհրդարանական

³¹³ Մարոնիների պատրիարք Մնուշի հայտարարության տեքստը տես «أتلغراف», «Ալ-թելեգրաֆ», Բեյրութ, 27.04.1968:

³¹⁴ «النهيار», «Ալ-ճահար», Բեյրութ, 28.11.1968:

³¹⁵ B. Odeh, Lebanon: Dynamics of Conflict, A Modern Political History, London, 1985, p. 11.

ընտրությունների նման արդյունքն անկասկած իր ազդեցությունը կունենար Լիբանանի արտաքին քաղաքականության վրա, ինչը նշանակում էր, որ ամուր դիրքեր էին զբաղում այն շրջանակները, որոնք ունեին բացահայտ արևմտամետ քաղաքական հայացքներ և, ինչպես նշում էր սիրիական «Ալ-բասա» թերթը, «Նրանք («Եռյակ դաշինքն») ու լիբանանյան աջերը-Լ.Հ.) ամեն կերպ ցանկանում էին Լիբանանը հեռու պահել համաարաբական գործերից»³¹⁶։

1968թ. խորհրդարանական ընտրություններից հետո Լիբանանում իրավիճակն ավելի սրվեց, երբ հոկտեմբերի 10-ին ձևավորված լիբանանյան նոր կառավարությունն՝ Արդալլահ Յաֆիի գլխավորությամբ, բոյկոտի ենթարկեց «Եռյակ դաշինքի» ղեկավարներից մեկը՝ Քամիլ Շամունը։ Արդալլահ Յաֆիի կառավարությունը կազմված էր 8 նախարարից։ Շամունը պահանջում էր, որ կառավարության կազմի մեջ անպայմանորեն ներգրավվեր «Ազգային լիբերալ» կուսակցության որևէ ներկայացուցիչ։ Մակայն ձախ ուժերը՝ Քամալ Ջունբլաթի և Ռաշիդ Քարամեի գլխավորությամբ, դեմ էին Քամիլ Շամունի այդ պահանջին³¹⁷։

Այս հերքական ճգնաժամը հարթելու նպատակով նախագահ Շարլ Հելուն սպառնաց հրաժարական տալ, եթե կառավարության կազմավորման հարցում կողմերը որևէ փոխզիջման չգնային։ Նախագահը նաև առաջարկեց ձևավորել նոր կառավարություն՝ սահմանափակ կազմով, որի մեջ կներգրավվեին 2 քրիստոնյա և 2 մահմեդական ներկայացուցիչ։ Մակայն այս առաջարկն աջակցություն չգտավ, և նախագահ Հելուն, այնուամենայնիվ, հրաժարականի դիմում ներկայացրեց։ Միևնույն ժամանակ նա ընդունեց որոշում, որի համաձայն իր հնարավոր հրաժարականի դեպքում իշխանությունը պետք է փոխանցվեր անցումային կառավարությանը՝ լիբանանյան բանակի հրամանատար գեներալ Բուսթանիի գլխավորությամբ³¹⁸։

Խորհրդարանի նախագահ Քամալ Ասադի խնդրանքով նախագահը ետ վերցրեց հրաժարականի իր դիմումը և 1968թ. հոկտեմբերի

³¹⁶ «ألبعث», «Ալ-բասա», Դամասկոս, 25.04.1968:

³¹⁷ «L'Orient», Beyrouth, 12 Octobre, 1968.

³¹⁸ E. Мельников, նշվ. աշխ., էջ 122:

20-ին նա ստորագրեց որոշում՝ «չորսի կառավարություն» ձևավորելու մասին: Այն գլխավորեց Արդալլահ Յաֆին: Կառավարության երկրորդ իսլամադավան անդամը Հուսեյն Վեյնին էր: Զրիստոնյա համայնքները ներկայացնում էին Պիեթ Ժմայելն ու Ռայմոն Էդդեն³¹⁹:

Այս կապակցությամբ «Ալ-մուհարիր» օրաթերթը գրեց. «Նախագահի հրաժարականի սպառնալիքը հաջող խուսափարում էր, որի արդյունքում պարտություն կրեցին լիբանանյան ձախ ուժերը, քանի որ կառավարության կազմի մեջ մտան «Եռյակ դաշինքի» երկու ազդեցիկ ղեկավարներ»³²⁰:

Լիբանանի համար պաղեստինյան զինվորական խմբավորումների ներկայության հետ կապված առաջին լուրջ փորձությունը 1968թ. դեկտեմբերին Բեյրութի միջազգային օդանավակայանի վրա Իսրայելի հարձակումն էր:

Պաղեստինյան զինվորական խմբավորումների Իսրայելի դեմ իրականացրած ցանկացած գործողության հետևում էր Իսրայելի պատասխան հարձակումը: 1968թ. դեկտեմբերի 26-ին, երբ Աքենքի օդանավակայանում պաղեստինցիները զինված հարձակման ենթարկեցին իսրայելյան օդանավը, Իսրայելի զինվորական հրամանատարությունը կազմակերպեց պատասխան հարձակում: 1968թ. դեկտեմբերի 29-ին մի խումբ իսրայելյան զինված մարտիկներ, ուղղաթիռով իջնելով Բեյրութի միջազգային օդանավակայանում, պայթեցրին լիբանանյան 13 ուղևորատար ինքնաթիռներ³²¹: Այս գրոհով Իսրայելը նպատակ ուներ վախեցնել «պաշտոնական» Լիբանանին, ամրապնդել լիբանանյան աջերի, մասնավորապես մարոնիների դիրքերը և, խորացնելով պաղեստինցիների հանդեպ լիբանանցիների հակակրանքը, նպաստել երկրի տարածքից նրանց դուրս բերմանը:

Իսրայելյան այս հարձակումն իրականացվեց այնքան արագ, որ լիբանանյան բանակը որևէ կերպ չկարողացավ արձագանքել

դրան: Այս դեպքից հետո լիբանանյան ձախ ուժերը կարուկ քննադատության ենթարկեցին լիբանանյան բանակի, հիմնականում մարոնիական հրամանատարությանը՝ մեղադրելով նրան անգործության և հիմնական պարտականության՝ Լիբանանի ազգային անվտանգության ապահովման թերացման մեջ: Լիբանանյան իսլամադավանները հայտարարեցին, որ պաղեստինցիների գործողությունները երկրում սահմանափակելու և նրանց ռազմական ներկայության դեմ պայքարելու փոխարեն լավ կլիներ, եթե լիբանանյան բանակը կատարեր իր հիմնական պարտականությունը և Լիբանանը զերծ պահեր օտարերկրյա հարձակումներից³²²:

Իբրև պատասխան՝ լիբանանյան աջերը հայտարարեցին, որ Իսրայելի հարձակումներից Լիբանանը զերծ պահելու ամենաարդյունավետ տարբերակը պաղեստինյան զինվորական խմբավորումների դուրս բերումն էր երկրից, ինչը կզրկեր Իսրայելին Լիբանանի տարածքում հարձակումներ իրականացնելու ամենահարմար պատրվակից³²³:

Բեյրութի միջազգային օդանավակայանի վրա իսրայելյան հարձակմանը հետևեցին համընդհանուր ուսանողական ցույցերն ու դասադուլները: Յուցարարները պահանջում էին Լիբանանում քաղաքական, սոցիալական և տնտեսական բարեփոխումների իրականացում, բանակի հրամանատարության փոփոխություն, երկրի անվտանգության և պաշտպանության համակարգերի բարեփոխում, որը կնպաստեր Լիբանանի անվտանգության ու տարածքային անբողջականության ապահովմանը: Լիբանանյան ձախ ուժերը գտնում էին, որ օդանավակայանի վրա իսրայելյան հարձակման հիմնական պատճառը լիբանանյան իշխանությունների արտաքին քշմանուն դիմակայելու անկարողությունն էր³²⁴:

Ի պատասխան ձախերի մեղադրանքներին՝ լիբանանյան մամուլում կարծիքներ հնչեցին, որ երկրի բանակը, մի շարք գործոններ

³¹⁹ "Le Jour", Beyrouth, 22 Octobre, 1968.

³²⁰ "المهارير", «Ալ-մուհարիր», Բեյրութ, 22.10.1968:

³²¹ "Le Monde", Decembre 30, 1968.

³²² "الأخبار", «Ալ-անուար», Բեյրութ, 10.01.1969:

³²³ كمال جنبلاط، هذه وصيتي، بيروت، ١٩٨٧، ص ٤١١.

³²⁴ The Middle East and North Africa 1969-1970, London, 1970, p. 435.

րով պայմանավորված, տվյալ փուլում ի վիճակի չէր լուրջ դիմադրություն ցույց տալ իսրայելյան հարձակմանը³²⁵։

Լիբանանյան աջ շրջանակներն ուսանողների այս շարժումը որակավորեցին իբրև «ուսանողական հեղափոխություն»։ Ուսանողական այս ելույթների հետևանքով երկրի վարչապետ Արդալլահ Յաֆին 1969թ. հունվարի 8-ին հրաժարական տվեց։ Յաֆիի հրաժարականից մեկ շաբաթ անց Ռաշիդ Քարամեն ձևավորեց նոր կառավարություն³²⁶։ Ռաշիդ Քարամեն, ինչպես և Արդալլահ Յաֆին և մի շարք այլ սուննի ղեկավարներ, չէին քաղցնում իրենց դրական դիրքորոշումը ՊԴԸ-ի նկատմամբ։ Ռաշիդ Քարամեն, խորհրդարանի առջև ներկայացնելով իր կառավարության ծրագիրը, նշեց, որ լիբանանյան կառավարությունն իր աջակցությունն էր հայտնում պաղեստինցիներին և նրանց զինված խմբավորումների գործողություններին։ Քարամեն շեշտեց նաև, որ կառավարությունը պատրաստվում է մշակել պարտադիր զինվորական ծառայության մասին օրենք և ձեռնարկել մի շարք միջոցառումներ՝ ուղղված լիբանանյան բանակի ամրապնդմանն ու նրա մարտունակության բարձրացմանը³²⁷։

Վարչապետի պաշտոնը ստանձնելուց մի քանի ամիս անց՝ ապրիլի սկզբին, Ռաշիդ Քարամեի կառավարությունը բախվեց առաջին լուրջ դժվարությունների հետ։ Պաղեստինյան զինվորական կազմակերպություններից շատերը, որոնք գործում էին Լիբանանում, Սիրիայում և Հորդանանում, ՊԱԿ-ի հովանու ներքո միավորվեցին Ձինված պայքարի միացյալ հրամանատարության կազմում³²⁸։ Նոր պաղեստինյան հրամանատարության ձևավորումը նպաստեց Լիբանանում պաղեստինյան զինված շարժման ակտիվացմանը, որի հետևանքով Հարավային Լիբանանում բազմաթիվ բախումներ տեղի ունեցան լիբանանյան բանակի և պաղեստինյան

³²⁵ النهار, «Ալ-նահար», Բեյրութ, 09.01.1969։

³²⁶ Նույն տեղում։

³²⁷ ألبعث, «Ալ-բասս», Դամասկոս, 30.01.1969։

³²⁸ TACC, 15.04.1969.

զինված մարտիկների միջև։ Ապրիլի 23-ին բախումներ գրանցվեցին լիբանանյան Սիդոն քաղաքում, որտեղ տեղի իսլամադավաններն ու պաղեստինցիները՝ Քամալ Ջումրլաքի գլխավորությամբ, պաղեստինցի զինված մարտիկների զսպման նպատակով լիբանանյան բանակի ձեռնարկած գործողություններին ի պատասխան կազմակերպեցին ցույցեր։ Այդ ցույցերի արդյունքում բախումներ տեղի ունեցան ցուցարարների և լիբանանյան բանակի ստորաբաժանումների միջև։ Կային սպանվածներ և վիրավորներ։ Սիդոնի դեպքերից անմիջապես հետո պարետային ժամ մտցվեց Բեյրութում և նրա արվարձաններում, իսկ բանակին հանձնարարվեց կարգուկանոն հաստատել երկրում³²⁹։ Այս դեպքերի կապակցությամբ իրենց հայտարարություններում ծախ ուժերի ղեկավար Քամալ Ջումրլաքը և Բեյրութի մուֆթի Հասան Խալիդը մեղադրեցին լիբանանյան իշխանություններին և քննադատեցին Լիբանանում պաղեստինյան զինվորական խմբավորումների և նրանց լիբանանյան դաշնակիցների նկատմամբ կառավարության դիրքորոշումը³³⁰։

«Եռյակ դաշինքի» և մարոնիների պատրիարք Մեուշի ուղղակի ճնշմամբ Լիբանանի նախագահ Շարլ Հելուն մայիսի 6-ին հանդես եկավ հեռուստատեսությամբ, որում նշեց. «Լիբանանը կարող է միայն սատարել ՊԱԿ-ի օրինական գործողությունները, բայց միևնույն ժամանակ ստիպված է սահմանափակել պաղեստինյան զինվորական խմբավորումների գործողությունները՝ ապահովելով Լիբանանի Հանրապետության անկախությունն ու ազգային անվտանգությունը»³³¹։

Երկրի վարչապետ Ռաշիդ Քարամեն, չհամաձայնելով նախագահի կեցվածքի հետ, վերոնշյալ հեռուստատեսությից մեկ շաբաթ անց՝ ի նշան բողոքի, հրաժարական տվեց։ Հունիսի 23-ին Քարամեն ձևավորեց նոր կառավարություն, պայմանով, որ նախագահ Շարլ Հելուի հեռուստատեսությի այն հատվածները, որոնց նկատմամբ դժգոհություններ ունեին լիբանանյան իսլամադավան ղեկա-

³²⁹ Ближний Восток и Международное право, М., 1982, с. 81.

³³⁰ «Արարատ», Բեյրութ, 26.04.1969։

³³¹ النهار, «Ալ-նահար», Բեյրութ, 07.06.1969։

վարձերն՝ իբրև, այսպես կոչված, «պարտադիր քաղաքականություն», չպարտադրվեին նոր կառավարությանը³³²։ Ռաշիդ Քարամեն նշեց, որ պաղեստինյան զինված ջոկատներին հնարավորություն կտրվեր շարունակել իրենց գործողությունները, եթե նրանք հարգեին Լիբանանի անկախությունն ու անվտանգությունը:

Այս կապակցությամբ Ռաշիդ Քարամեն առաջարկեց մի ծրագիր՝ «Թանսիք», որը նախատեսում էր համագործակցության հաստատում լիբանանյան բանակի և Պաղեստինյան զինված պայքարի հրամանատարության միջև³³³:

Լիբանանյան ձախ ուժերը գտնում էին, որ Քարամենի այս առաջարկը Լիբանանն այս դժվարին իրավիճակից դուրս բերելու միակ միջոցն էր: Սակայն լիբանանյան աջ շրջանակները՝ մասնավորապես «Շոյակ դաշիմբի» ղեկավարները, անմիջապես առարկեցին, անվանելով այդ համագործակցությունը քաղաքական խուսափարում, որի նպատակն էր շեղել լիբանանյան քրիստոնյաների ուշադրությունը պաղեստինյան զինված ջոկատների գործողություններից:

«Շոյակ դաշիմբի» ղեկավարները կտրականապես մերժեցին լիբանանյան բանակի և պաղեստինյան զինված խմբավորումների միջև հնարավոր որևէ համագործակցություն: Ռաշիդ Քարամենի այս առաջարկության նկատմամբ տարակարծությունը խաղնդոտում էր նոր կառավարության արագ կազմավորմանը: Այս փաստն օգտագործում էր լիբանանյան բանակի հրամանատարությունը, որը կարգուկանոն հաստատելու պատրվակով մի շարք միջոցառումներ էր ձեռնարկում պաղեստինյան փախստականների և զինված ջոկատների նկատմամբ:

1969թ. մայիս-հոկտեմբեր ամիսներին Լիբանանն ապրում էր ներքաղաքական լուրջ ճգնաժամ: Այդ ընթացքում պարբերաբար բախումներ էին տեղի ունենում լիբանանյան բանակի և պաղեստինյան զինվորական խմբավորումների միջև: Միայն հոկտեմբերին բախումների հետևանքով զոհվել էր 150 մարդ³³⁴: Այդ բախումները հիմ-

նականում գրանցվում էին լիբանանախորայեյան սահմանին, որտեղ հաստատվել էին պաղեստինյան զինված ջոկատներն ու նրանց ռազմական ճամբարները³³⁵:

Որոշ պաշտոնական տվյալների համաձայն՝ արդեն 1969թ. Լիբանանում պաղեստինյան զինված մարտիկների թիվը հասնում էր 5.000-ի: Այս մարտիկները ներկայացնում էին ՊԱԿ-ի մեջ մտնող տարբեր կազմակերպությունները՝ «Ֆաթիլ» (արաբերեն՝ «Հարաքաթ ալ-թահիրի ալ-ուստամի ալ-ֆիլաստինի»), Սիրիայի հովանավորյալ «Ալ-սահկան», «Պաղեստինի ազատագրության արաբական ճակատը», «Պաղեստինի ազատագրության ժողովրդական ճակատը» և «Պաղեստինի ազատագրության դեմոկրատական ճակատը»³³⁶: Ե. Պրիմակովը նշում էր. «Պաղեստինյան կազմակերպություններից շատերը (այդ թվում նաև ամենախոշոր կազմակերպությունները՝ բացառությամբ «Ֆաթիլի») առաջացել են տարբեր արաբական երկրներում քաղաքական կուսակցությունների և խմբավորումների հիմքի վրա»³³⁷: Օրինակ՝ Սիրիայի «Բասս» կուսակցության համաարաբական IX արտահերթ համաժողովի որոշմամբ՝ 1967թ. սեպտեմբերին կազմավորվեց ռազմականացված «Ալ-սահկա» կազմակերպությունը, որը գործում էր սիրիական բանակի վերահսկողության ներքո: Նրա քաղաքական դրույթները վերցվել էին «Բասս» կուսակցության ծրագրային դրույթներից: Իրաքյան բասսականները կազմավորեցին «իրենց» կազմակերպությունը՝ «Պաղեստինի ազատագրության արաբական ճակատը» և այլն»³³⁸:

Լիբանանում հաստատված պաղեստինյան զինված խմբավորումները հիմնականում կենտրոնացել էին լիբանանախորայեյան սահմանի մոտ՝ Հերմոն լեռանը հարակից խիտ բուսականություն ունեցող շրջաններում, որը հրաշալի թաքստոց և ռազմական ճամբարներ հիմնելու հարմար վայր էր: Այս շրջանը բնակեցված էր հիմնականում իսլամադավան շիաներով, ինչը հնարավորություն էր

³³² "Washington Post", June 16, 1969.

³³³ السفير, «Ալ-սաֆիր», 10.06.1969:

³³⁴ W. Gorla, Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976, p. 117.

³³⁵ ТАСС, 26,08,1969.

³³⁶ Մանրամասն տե՛ս Е. Дмитриев, Палестинская трагедия, М., 1986, с. 74-75.

³³⁷ А. Иванов, Межарабская политика Сирии, с. 73.

³³⁸ Նույն տեղում:

տալիս պաղեստինցիներին ազատ գործել Հարավային Լիբանանի այս շրջանում³³⁹։

Փաստենք, որ բանակի հիմնականում շիհարական ղեկավարությունը մտահոգված էր քաղաքական մակարդակում և խորհրդարանական ընտրություններում «Եռյակ դաշինքի» հաղթանակով։ Բանակի հրամանատարությունն ամեն կերպ ձգտում էր ապացուցել, որ ի վիճակի էր ապահովել Լիբանանի անվտանգությունը և վերահսկել երկրի տարածքում պաղեստինցիների գործողությունները։

Միքիան, Եգիպտոսն ու Իրաքը մեծ աջակցություն էին ցույց տալիս Լիբանանում հաստատված պաղեստինցիներին և քննադատում էին լիբանանյան բանակի՝ վերջիններիս դեմ ձեռնարկվող գործողությունները, քեև իրենք իրենց սեփական երկրներում ամեն բան անում էին պաղեստինցիներին վերահսկողության ներքո պահելու համար։ Նույնիսկ Սաուդյան Արաբիան և Շոցի երկրները, որոնք սերտորեն համագործակցում էին լիբանանյան աջ ուժերի հետ, ՊԱԿ-ի կողմից որոշակի ճնշումների արդյունքում հանդես եկան Լիբանանում պաղեստինցիների և վերջիններիս զինված խմբավորումների և Իսրայելի դեմ նրանց ձեռնարկված գործողությունների պաշտպանությամբ։ Նրանք կոչ արեցին լիբանանյան բանակի հրամանատարությանը՝ դադարեցնել պաղեստինյան զինված խմբավորումների հետ բախումները՝ նշելով, որ Պաղեստինի արաբ ժողովրդի օրինական իրավունքն է պայքարել իր հայրենիքի ազատագրման համար, և յուրաքանչյուր արաբական պետության պարտքն է այս հարցում սատարել պաղեստինցիներին³⁴⁰։

1969թ. աշնանը վարչապետ Ռաշիդ Քարամեն ստիպված էր կրկին հարաժարական տալ³⁴¹։ Նա հայտարարեց, որ չի կարող համաձայնել պաղեստինյան զինվորական խմբավորումները Լիբանանի տարածքից դուրս բերելու քաղաքականության հետ։ Ռաշիդ Քարամեի հրաժարականից հետո ոչ մի սուննի ղեկավար չէր ցանկանում ստանձնել վարչապետի պաշտոնը, քանի դեռ բախումները լիբանանյան բանակի և պաղեստինցիների միջև չէին դադարել։

³³⁹ "Washington Post", August 11, 1969.

³⁴⁰ "Le Jour", Octobre 20, 1969.

³⁴¹ TACC, 30.09.1969.

Պաղեստինյան զինված մարտիկների և լիբանանյան բանակի միջև բախումների արդյունքում, որոնք որոշ ընդհատումներով ձգձգվեցին 1969թ. մայիսից մինչև հոկտեմբեր, չափազանց լարվեցին Միքիայի և Լիբանանի միջև հարաբերությունները։ Միքիան նույնիսկ փակեց Լիբանանի հետ իր սահմանը։ Նույն թվականի հոկտեմբերի 22-ին հրապարակվեց «Բասա» կուսակցության ղեկավարության հայտարարությունը, որը դատապարտում էր «Լիբանանի կառավարիչների» վարքագիծը³⁴²։ Լուրեր էին տարածվում Միքիայի (ինչպես նաև Իրաքի) լիբանանյան ճգնաժամին հնարավոր միջամտության մասին³⁴³։

ԱՄՆ-ի պետքարտուղարի օգնական Ջ. Միսկոն 1969թ. հոկտեմբերի 10-ին հայտարարեց, որ իր կառավարությունը չափազանց շահագրգռված էր Լիբանանի տարածքային ամբողջականության պահպանմամբ և երկրում խաղաղության հաստատմամբ³⁴⁴։ Մի քանի օր անց Բեյրութում ամերիկյան դեսպանատունը հայտարարեց. ԱՄՆ-ի շահերն այդ տարածաշրջանում գերազանցում են որևէ այլ պետության շահերին և այդ պատճառով ԱՄՆ-ը շահագրգռված է Լիբանանում խաղաղության հաստատմամբ³⁴⁵։

Լիբանանում քաղաքական երկարատև ճգնաժամը ստիպեց նախագահ Շարլ Հելուին գնալ որոշակի զիջումների և համաձայնել Ռաշիդ Քարամեի համագործակցության՝ «Թանսիքի» սկզբունքի հետ։

Լիբանանյան բանակի հանձնախումբը՝ գեներալ Բուսբանիի գլխավորությամբ, մեկնեց Կահիրե, որտեղ ՊԱԿ-ի ներկայացուցիչների հետ՝ Յասիր Արաֆաթի գլխավորությամբ, 1969թ. նոյեմբերի 3-ին 7 ժամ տևողությամբ բանակցությունների արդյունքում ստորագրվեց լիբանանապաղեստինյան գաղտնի համաձայնագիրը։ Այն սահմանեց պաղեստինցիների իրավունքներն ու գործողությունների բնույթը Լիբանանի տարածքում։ Այդ համդիպմանը մասնակ-

³⁴² А. Иванов, *изд. в 2-х т.*, т. 2, с. 75:

³⁴³ Նույն տեղում:

³⁴⁴ النهار, «Ալ-մահար», Բեյրութ, 20.11.1969:

³⁴⁵ "L'Orient", Beyrouth, 20.10.1969.

ցում էին նաև Եզիպտոսի պաշտպանության և արտաքին գործերի նախարարները: Լիբանանում դեպքերի հետագա ոչ ցանկալի զարգացումները կանխելու նպատակով՝ որպես միջոցառող, հանդես էր գալիս Եզիպտոսի նախագահ Նասերը: Համաձայն մի շարք արաբական և արևմտյան աղբյուրների՝ ստորագրված համաձայնագրով նախատեսվում էր՝

1. Պաղեստինյան զինված խմբավորումների de jure ներկայությունը Լիբանանի տարածքում.
2. Պաղեստինյան ռազմական ճամբարների առկայություն, սակայն միայն երկրի հարավում.
3. Պաղեստինցի փախստականների ճամբարները de facto պետք է անցնեին լիբանանյան իշխանությունների հսկողություն տակ.
4. Պաղեստինցի երիտասարդներին, որոնք ցանկանում էին իրենց մասնակցությունը բերել ՊՂԾ-ին, թույլատրվում էր առանց լուրջ արգելքների անցնել պաղեստինյան ռազմական ճամբարների տեղակայման շրջաններ՝ Լիբանանի հարավ.
5. Պաղեստինցիներն իրենց հերթին պարտավորվում էին հարգել Լիբանանի ազգային անվտանգությունը, անկախությունը, տարածքային ամբողջականությունն ու կայունությունը³⁴⁶.

Այս փաստաթուղթն առաջին համաձայնագիրն էր, որ ստորագրվեց որևէ արաբական պետության, տվյալ դեպքում Լիբանանի և Պաղեստինի Ազատագրության կազմակերպության միջև, որում ՊԱԿ-ը պետական մակարդակում հանդես էր գալիս իբրև բանակցությունների լիիրավ կողմ և հավասարազոր գործընկեր: ՊՂԾ-ի համար Կահիրեի համաձայնագրի նշանակությունն այն էր, որ առաջին անգամ պաշտոնապես արձանագրվեց վերջինիս ներկայության կարգավիճակը արաբական որևէ պետության տարածքում: ՊՂԾ-ը Լիբանանում ձեռք բերեց հստակորեն սահմանված իրա-

վունքներ: Այսպիսով համաարաբական մակարդակում սկսված էր ՊԱԿ-ի՝ որպես ինքնուրույն գործունի ճանաչման գործընթացը:

Լիբանանյան հասարակությունը միանշանակորեն չընդունեց Կահիրեի համաձայնագիրը: Մինչ լիբանանյան ձախ ուժերը ողջունում էին այս համաձայնագրի ստորագրումը, լիբանանյան բոլոր երանգի աջերը՝ մասնավորապես մարտնի վերնախավը, թեև առերես ճանաչում էին Կահիրեի համաձայնագիրը, բայց իրականում այն համարում էին Լիբանանի համար բացահայտ զիջողական: Աջ ուժերը գտնում էին, որ այս համաձայնագիրը de jure հնարավորություն էր տալիս պաղեստինցիներին Իսրայելի դեմ պայքարում օգտագործել Լիբանանի տարածքը և հանդես գալ իբրև «պետություն պետության մեջ»: Լիբանանի հարավը արևմտյան մասնույում նույնիսկ ստացել էր «Ֆաթիխ» հայրենիք» անվանումը³⁴⁷:

ՊԱԿ-ի ղեկավարությունն իր հերթին հայտարարում էր, որ ՊՂԾ-ը չի խառնվում Լիբանանի ներքին գերծերին, հարգում է Լիբանանի անկախությունը, տարածքային ամբողջականությունը, անվտանգությունն ու կայունությունը:

Այդուհանդերձ, Կահիրեի համաձայնագրի ստորագրումից հետո ՊՂԾ-ն էլ ավելի ակտիվացրեց Լիբանանի հարավից Իսրայելի դեմ իրականացվող իր ռազմական գործադրությունները: ՊՂԾ-ը ելնում էր այն դրույթից, որ ամբողջ արաբական ներուժը՝ ռազմական և քաղաքական, պետք է ի սպաս դրվեր Պաղեստինի ազատագրման գործին:

Կահիրեի համաձայնագրի ստորագրմամբ հնարավոր եղավ հարթել Լիբանանում տիրող երկարատև քաղաքական ճգնաժամը: 1969թ. նոյեմբերի 26-ին՝ Կահիրեի համաձայնագրի ստորագրումից հետո, Ռաշիդ Քարամեն խորհրդարանին ներկայացրեց իր նոր կառավարության կազմն ու ծրագիրը: Նոր կառավարության կազմում ձախ ուժերը ներկայացնում էր Քամալ Չունբլաթը, իսկ աջ ուժերը՝ Պիեր Ժմայելն ու Մորիս Ժմայելը, որոնք համապատասխանաբար զբաղեցնում էին հասարակական գործերի և ծրագրավորման նախարարների պաշտոնները³⁴⁸:

³⁴⁶ Cairo Declaration un' u Marie-Ange Lecerf, Comprendre le Liban, Paris, 1988, pp. 48-49, "Daily Star", Beirut, 05.11.1969, "Le Monde Diplomatique", Paris, 06.11.1969, "Washington Daily News", 05.11.1969, "الأخبار", «Ալ-խաբար», Բեյրութ, 04.11.1969, "الأحرار", «Ալ-ահրար», Բեյրութ, 05.11.1969:

³⁴⁷ "Le Monde Diplomatique", Decembre, 1969.

³⁴⁸ W. Gorla, Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976, p. 109.

Արդեն 1970թ. մարտին Իսրայելի ռազմաօդային ուժերը մի քանի անգամ հարձակման ենթարկեցին Հարավային Լիբանանում տեղակայված պաղեստինյան ռազմական ճամբարները: Իսրայելը զգուշացրեց լիբանանյան կառավարությանը, որ կձեռնարկի ավելի խիստ միջոցառումներ, եթե այն միջոցներ չձեռնարկի պաղեստինյան զինվորական խմբավորումներն իր տարածքից դուրս բերելու ուղղությամբ³⁴⁹: Պաղեստինցիների՝ Լիբանանի հարավից Իսրայելի դեմ իրականացրած ցանկացած գործողությանն ի պատասխան, Իսրայելը հարձակման էր ենթարկում Լիբանանի ողջ տարածքը՝ հատկապես երկրի հարավը: Այս հարձակումներից երկուրորդը և անհանգստացած աջ ուժերը պահանջում էին պաղեստինյան զինված խմբավորումների դուրս բերում Լիբանանի տարածքից:

Իսայելյան հարձակումների հիմնական տուժողները հարավում բնակվող շիաներն ու սուննիներն էին, որոնց բնակավայրերն ուղղակիորեն ավերվում էին իսրայելյան հարձակումների հետևանքով: Մեծ թվով շիաներ և սուննիներ ստիպված էին լքել իրենց տները և տեղափոխվել Բեյրութի արվարձաններ, որի արդյունքում մայրաքաղաքում զգալիորեն ավելացել էր գաղթականների առանց այն էլ զգալի քանակը³⁵⁰:

Անհանգստացած Իսրայելի իրականացրած հարձակումներից և դրանց հետ կապված հետագա զարգացումներից՝ լիբանանյան աջ ուժերը դիմեցին երկրի վարչապետ Ռաշիդ Քարամեին և ներքին գործերի նախարար Քամալ Ջումրլաքին և պահանջեցին խիստ վերահսկողություն հաստատել Լիբանանում գտնվող պաղեստինյան զինված խմբավորումների գործողությունների նկատմամբ: Իր հերթին Իսրայելը 1970թ. մարտին զգուշացրեց, որ կձեռնարկի ավելի խիստ և լուրջ միջոցառումներ Լիբանանի դեմ, եթե վերջինիս կառավարությունը միջոցներ չձեռնարկի դադարեցնելու պաղեստինցիների գործողությունները Լիբանանի տարածքից³⁵¹:

³⁴⁹ E. Дмитриев, Палестинская трагедия, М., 1986, с. 82.

³⁵⁰ H. Cobban, The Making of Modern Lebanon, London, 1985, p. 103.

³⁵¹ Interview by Foreign Minister Eban of Israel on Arms Supply to the Middle East and on Israeli Policy Towards the Palestinians, տե՛ս International Documents on Palestine 1970, Institute for Palestine Studies, 1973, p. 76.

Լիբանանյան աջ ուժերը՝ Պիեր Ժմայելի կրտսեր որդու՝ Բաշիր Ժմայելի գլխավորությամբ, Երկրորդ գրասենյակից որոշակի աջակցություն ստանալուց հետո սկսեցին պատրաստվել պաղեստինյան զինվորական խմբավորումների հետ հակամարտությանը: Լիբանանում լարվածությունն ուժեղացավ մարտի 25-ին, երբ Բեյրութ-Ղամասկոս ճանապարհին՝ Ալ-Քահալ գյուղի մոտ, փաղանգավորների և պաղեստինյան զինված մի ջոկատի միջև բախումների հետևանքով սպանվեց տասը պաղեստինցի մարտիկ: Այդ բախումներից հետո պաղեստինյան զինված խմբավորումները հարձակման ենթարկեցին «Քաթաիբ» կուսակցության հենակետեր հանդիսացող որոշ գյուղեր: Մարտի 25-ից 30-ը լիբանանյան փաղանգավորների և պաղեստինյան մարտիկների միջև անընդմեջ փոռոցային մարտեր էին տեղի ունենում նաև Բեյրութում: Ամենադաժան մարտերը գրանցվեցին Բեյրութի Ալ-դիքուանա արվարձանում՝ պաղեստինյան փախստականների Թել-Չաաբար ճամբարի մոտակայքում³⁵²:

Մարտի 28-ին պաղեստինյան զինյալները նույնիսկ առևանգեցին Բաշիր Ժմայելին: Հարյուրավոր փաղանգավորներ՝ ի նշան բողոքի, շրջապատեցին պաղեստինցի փախստականների ճամբարները՝ պահանջելով իրենց ղեկավարի շուտափույթ ազատ արձակում: Առևանգումից ութ ժամ հետո Քամալ Ջումրլաքի և Յասիր Արաֆաթի միջև բանակցությունների արդյունքում Բաշիր Ժմայելն ազատ արձակվեց³⁵³: Այս բախումների հետագա զարգացումը սպառնում էր վերաճել քաղաքացիական պատերազմի:

Եզիպտոսը, Սիրիան և Իրաքը խիստ անհանգստացած էին Լիբանանում փաղանգավորների և պաղեստինյան զինված խմբավորումների միջև հակամարտության հետագա խորացման փաստով: Այս նպատակով Լիբիայի արտաքին գործերի նախարար՝ Մալիք Բու Յասիրը, Եզիպտոսի միջնորդությամբ ժամանեց Բեյրութ: Այցի նպատակն էր նպաստել հակամարտող կողմերի միջև հաշտության կնքմանը և Լիբանանում խաղաղության վերահաստատմանը:

³⁵² Black Cross or the Files of the Plot Against Lebanon, Beirut, 1976, p. 25-30.

³⁵³ النهار, «Ալ-նահար», Բեյրութ, 27.03.1970.

Լիբիայի արտաքին գործերի նախարարի ակտիվ միջնորդությամբ՝ մարտի 31-ին «Քաթաիր» կուսակցության և ՊՂԸ-ի միջև ստորագրվեց կրակի դադարեցման մասին համաձայնագիր, որով ժամանակավոր խաղաղություն հաստատվեց Լիբանանում³⁵⁴։

1970թ. մարտի բախումներից և ստորագրված համաձայնագրից հետո լիբանանյան փաղանգավորները սկսեցին որոշակի զսպարհություն ցուցաբերել Լիբանանում պաղեստինյան զինվորական խմբավորումների ներկայության նկատմամբ։ Պիեր Ժմայելն իր մի քանի ելույթներում նշում էր, որ պատրաստ էր աջակցել պաղեստինցիներին, եթե նրանք հետևեին Կահիրեի համաձայնագրով սահմանված դրույթներին և հարգեին Լիբանանի անկախությունն ու անվտանգությունը³⁵⁵։

1970թ. մայիսի 12-ին Հարավային Լիբանան իսրայելյան հերթական ներխուժումից հետո, երբ իսրայելյան զինված ուժերն այնտեղ մնացին 34 ժամ, որի հետևանքով հարավլիբանանյան մի քանի բնակավայրեր գրեթե ամբողջությամբ ավերվեցին³⁵⁶, ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդն ընդունեց 279-րդ բանաձևը, որը պահանջում էր Իսրայելից անմիջապես դուրս բերել իր զինված ուժերը Լիբանանի տարածքից³⁵⁷։

Իսրայելի Հարավային Լիբանան ներխուժումից հետո՝ 1970թ. մայիսի վերջին, Սիրիայի հովանավորությունը վայելող «Ալ-սաիկա» պաղեստինյան կազմակերպության 650 զինված մարտիկներ հաստատվեցին և ռազմական ճամբար հիմնեցին Հերմոն լեռան շրջակայքում։ Նախագահ Շարլ Հելուն, երկյտտելով Սիրիայի այս քայլից, դիմեց վերջինիս նախագահին և պահանջեց հետ կանգնել Լիբանան Իսրայելի հետ պատերազմի մեջ ներքաշելուց։ 1970թ. մայիսի 30-ին Հելուն հայտարարեց, որ Լիբանանը պատրաստ չէր Իսրայելի հետ հակամարտությանը³⁵⁸։

³⁵⁴ K. Salibi, Cross Roads to Civil War, p. 46.

³⁵⁵ Նույն տեղում։

³⁵⁶ "Le Monde", 2 Juin, 1970.

³⁵⁷ Новейшая история арабских стран Азии, с. 126.

³⁵⁸ The Text of President Helou's Declaration, 30 May 1970, տե՛ս Republic of Lebanon, Ministry of Foreign Affairs, Beirut, 1970, p. 47.

Մինչ այդ՝ 1970թ. մայիսի 22-ին, պաղեստինյան զինված մարտիկների մի խումբ, Լիբանանի տարածքից անցնելով Իսրայելի հյուսիս, պայթեցրեց դպրոցականներով լի ավտոմեքենա, որի հետևանքով զոհվեց 16 երեխա³⁵⁹։ Նույն օրն Իսրայելի կառավարությունը հանդես եկավ հայտարարությամբ, որում կրկին սպառնալիք հնչեց Լիբանանի կառավարության հասցեին։ Ահաբեկչական այս գործողության ողջ պատասխանատվությունն Իսրայելը դրեց Լիբանանի կառավարության վրա, որը, Իսրայելի կարծիքով, չէր կարողանում վերահսկել իր տարածքում պաղեստինցիների գործողությունները և թույլ չտալ այդպիսի ահաբեկչական գործողությունների իրականացում իր տարածքից³⁶⁰։

Իսրայելի կառավարությունը հայտարարեց, որ պատրաստվում էր պատասխան հարձակում իրականացնել Լիբանանի հարավային բնակավայրերի դեմ, որտեղից գործում էին պաղեստինյան զինված խմբավորումները։ Եվ եթե Լիբանանի կառավարությունն ի վիճակի չէր սաստել պաղեստինցիներին, ապա Իսրայելն ինքը կպաշտպաներ իր սահմանները³⁶¹։

1970թ. մայիսի 22-ին հայտարարությամբ հանդես եկավ նաև ԱՄՆ-ի պետքարտուղարությունը, որում նշված էր. «ԱՄՆ-ը մտահոգված է դպրոցականների ավտոմեքենայի վրա պաղեստինցիների իրականացրած հարձակման և դրան հետևած Հարավային Լիբանանի բնակավայրերի վրա իսրայելյան պատասխան հարձակմամբ, որի հետևանքով զոհվել են մեծ թվով խաղաղ բնակիչներ։ ԱՄՆ-ը կոչ է անում պաղեստինցիներին՝ դադարեցնել իրենց գործողությունները լիբանանաիսրայելյան սահմանի վրա և դրանով իսկ չփնտանգել Լիբանանի անվտանգությունը³⁶²»։

³⁵⁹ Statement by Deputy Premier Allon of Israel Threatening Reprisals Against Lebanon for a Commando Attack Near the Lebanese Border, տե՛ս International Documents on Palestine, 1970, p. 150.

³⁶⁰ Նույն տեղում։

³⁶¹ The Declaration of the Government of Israel, Israel Digest, XIII, 11, May 29, 1970, p. 1.

³⁶² U.S. State Department Statement Deploring Violence on the Israel-Lebanon Border, Department of State Bulletin, LXII, 1650, June 8, 1970, p. 713.

1970թ. մայիսի 22-ին իսրայելյան կառավարությունն իր հատուկ միտում քննադատեց Կահիրեի համաձայնագիրը՝ կնքված պաղեստինցիների և իբրանանյան կառավարության միջև, և դպրոցականների ավտոմեքենայի վրա հարձակումը որակեց իբրև Կահիրեի համաձայնագրի ուղղակի հատկանք: Իսրայելի կառավարության կարծիքով, փաստորեն, Լիբանանի կառավարությունն իր երկրի հարավը դարձրել էր ահաբեկչական ճամբար³⁶³:

1970թ. հունվարից սկսած՝ Լիբանանի հարավից պաղեստինյան զինված խմբավորումներն իրականացրել էին ավելի քան 140 հարձակում, որոնց արդյունքում սպանվել էր 40 իսրայելցի և 59-ը՝ վիրավորվել:

Իսրայելյան կառավարության հայտարարության մեջ նաև ասվում էր. «Լիբանանյան դարպասների բացումը պաղեստինյան ահաբեկիչների առջև խաթարում է այն հանգստությունը, որ տիրում է իսրայելալիբանանյան սահմանում, և որը շահավետ է երկու պետությունների համար էլ: Լիբանանյան կառավարության ձեռնարկած կտրուկ միջոցառումների միջոցով է միայն հնարավոր կանխել իսրայելալիբանանյան սահմանում իրավիճակի հետագա հնարավոր սրումը: Հակառակ դեպքում Իսրայելը ստիպված կլինի ձեռնարկել մի շարք միջոցներ՝ պաշտպանելու իր քաղաքացիներին, քաղաքներն ու գյուղերը»³⁶⁴:

1970թ. մայիսի 30-ին ԽՍՀՄ-ը նույնպես հանդես եկավ հայտարարությամբ, որում մասնավորապես ասվում էր. «Երկու շաբաթ անընդմեջ Իսրայելի ռազմական մեքենան հարձակումներ է իրականացնում Հարավային Լիբանանի բնակավայրերի վրա: Մենք (ԽՍՀՄ-ի կառավարությունը -Լ.Հ.) մեր դժգոհությունն ենք արտահայտում Իսրայելի կառավարության վարած քաղաքականության նկատմամբ, մեղադրում ենք նրան այն բանում, որ վերջինս արհամարհում է ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի որոշումը, որը պահանջում էր զորքերի դուրս բերում 1967թ. գրավված արաբական տարածքներից: Մերձավոր Արևելքում խաղաղության հաստատման

համար ԽՍՀՄ-ը կոչ է անում Իսրայելին դադարեցնել իր զինված պրովոկացիաները, դուրս բերել իր զորքերը գրավված արաբական տարածքներից, իրականացնել ԱԽ 1967թ. նոյեմբերին 22-ին ընդունած 242-րդ բանաձևը³⁶⁵ և ՄԱԿ-ի այլ որոշումները: Ժամանակն է Իսրայելին հասկանալու, որ իրավիճակի հետագա սրումն առաջին հերթին վտանգում է հենց իր՝ Իսրայելի ազգային անվտանգությանը»³⁶⁶:

Ի պատասխան ԽՍՀՄ-ի այս հայտարարությանն՝ Իսրայելի արտաքին գործերի նախարարությունը հայտարարեց, որ «ՏԱՍՍ-ի հաղորդագրությունը բնորոշ է ԽՍՀՄ-ի քարոզչական քաղաքականությանը: Այն ամբողջապես անտեսում է Լիբանանի տարածքից պաղեստինյան ահաբեկիչների գործողությունները, որոնց արդյունքում սպանվում էին իսրայելցի երեխաներ և խաղաղ բնակիչներ: Իսրայելը երբեք նպատակ չի հետապնդել հարձակումներ իրականացնել Լիբանանի տարածքում և սպառնալ Լիբանանի տարածքային ամբողջականությանն ու անկախությանը: Իսրայելը բազմիցս հայտարարել է իր ցանկության մասին՝ խաղաղ գոյակցել Լիբանանի հետ, արդեն գոյություն ունեցող պետական սահմաններում: Ռուսներն իրենց հայտարարություններով «բեռնակ են լցնում կրակի վրա» և էլ ավելի խորացնում Իսրայելի և Լիբանանի միջև առկա

³⁶⁵ 242-րդ բանաձևի համաձայն նախատեսվում էր՝ 1. Իսրայելական զորքերի դուրս բերում 1967թ. 6-օրյա պատերազմի ընթացքում գրավված տարածքներից. 2. Թշնամական տրամադրությունների վերացում և տարածաշրջանի ցանկացած պետության տարածքային ամբողջականության և քաղաքական անկախության, ինչպես նաև գոյության իրավունքի ճանաչում: Այդ պետությունների, ճանաչված սահմաններում, ապահովության երաշխավորում. 3. Ազատ ծովային երթևեկության ապահովում. 4. Ապառազմականացված գոտիների ստեղծման ճանապարհով երաշխավորել տարածաշրջանի բոլոր պետությունների տարածքային անձեռնմխելիությունը. Մանրամասն տե՛ս United Nations Resolutions on Palestine and the Arab-Israeli Conflict 1947-1974, Vol. 1, Washington, 1975, p. 141-143, UN Resolutions, Historical Documents տե՛ս <http://www.ariga.com/>.

³⁶⁶ Statement Issued by U.S.S.R. News Agency TASS Commenting on Israeli raids on Lebanon, "Moscow News", June 6, 1970, տե՛ս International Documents on Palestine, 1970, p. 160.

³⁶³ Statement Issued by the Government of Israel on Palestinian Commando Attacks Near the Lebanese Border, "Jerusalem Post", May 24, 1970, p. 8.

³⁶⁴ New Middle East, No.22, July 1970, pp. 46-49.

տարածայնությունները՝ կապված Լիբանանում պաղեստինյան ներկայության հետ³⁶⁷»:

Ինչպես 1970թ. մայիսին լիբանանահարայելյան սահմանում տեղի ունեցած դեպքերը, այնպես էլ դրանց նախորդած իրադարձությունները վկայում էին, որ 1967թ. հունիսյան պատերազմից հետո Լիբանանը մինչ այդ չտեսնված քայլերով ներքաշվում էր արաբ-իսրայելյան հակամարտության մեջ, որն իր հերթին ապակայունացրեց Լիբանանի առանց այդ էլ բարդ ներքաղաքական իրավիճակը:

1970թ. Լիբանանում նախագահական ընտրությունների տարի էր: Նախագահի հնարավոր թեկնածուները երեքն էին: «Ալ-Նահջ» խմբավորումն առաջադրելու էր Ֆուադ Շիհաբի, իսկ «Շոյակ դաշինքը»՝ կան Քամիլ Շամունի, կան Սուլեյման Ֆրանժիեի թեկնածությունները: Վերջինս Հյուսիսային Լիբանանի՝ Չղորթայի ազդեցիկ ղեկավարներից էր:

Ֆրանժիեների ընտանիքը լիբանանյան ազդեցիկ մարոնի ընտանիքներից էր: 1958թ. ապստամբության ընթացքում Սուլեյման Ֆրանժիեն համագործակցում էր հակաշամունական ճակատի հետ: 1960թ. նա առաջին անգամ պատգամավոր ընտրվեց լիբանանյան խորհրդարանում: Ֆուադ Շիհաբի նախագահության տարիներին Սուլեյման Ֆրանժիեն, պայմանավորված այն հանգամանքով, որ նախագահը ջերմ հարաբերությունների մեջ էր Ֆրանժիեների մրցակից Սուաուադների ընտանիքի հետ և մեծ աջակցություն էր ցույց տալիս նրանց, Սուլեյման Ֆրանժիեն միացավ հակաշիհաբական ճակատին և բարելավեց իր հարաբերությունները նախկին նախագահ Քամիլ Շամունի հետ:

Հակառակ Սուլեյման Ֆրանժիեի և Քամիլ Շամունի միջև հարաբերությունների բարելավմանը՝ Ֆրանժիեն նախընտրեց չանդամակցել «Շոյակ դաշինքին»: Սակայն նա միացավ մեկ այլ դաշինքի, որի կազմի մեջ մտնում էին Սաիբ Սալամն ու Քամիլ Ասադը՝ Հարավային Լիբանանի ազդեցիկ շիա ղեկավարներից, որը մի քանի անգամ զբաղեցրել էր Լիբանանի խորհրդարանի նախագահի պաշտոնը:

³⁶⁷ Statement by an Israeli Foreign Ministry Spokesman Denying U.S.S.R. Charges Concerning Israeli Raids on Lebanon, տե՛ս International Documents on Palestine, 1970, p. 161.

նը: Այս դաշինքը նույնպես ուներ հակաշիհաբական ուղղվածություն և կոչվում էր «Կենտրոնական դաշինք» (արաբերեն՝ «Թակադուլ ալ-ուսասատ»): Իր ձևավորման հենց սկզբից՝ 1969 թվականից սկսած սերտ համագործակցություն էր հաստատվել «Կենտրոնական դաշինքի» և «Շոյակ դաշինքի» միջև³⁶⁸:

Լիբանանյան աջ ուժերի շրջանում Սուլեյման Ֆրանժիեի հեղինակությունը բարձրացավ 1969թ. գարնանը, երբ պաղեստինյան զինված խմբավորումների և լիբանանյան բանակի միջև բախումներից հետո, լիբանանյան «Ալ-Նահար» օրաթերթում նա հանդես եկավ հողվածով, որը կրում էր «Իմ երկիրը մշտապես ճիշտ է» վերնագիրը: Այդ հողվածում Ֆրանժիեն կտրուկ քննադատության էր ենթարկում նախագահ Շարլ Հելուի՝ Լիբանանում պաղեստինյան զինված խմբավորումների նկատմամբ վարվող «մեղմ» քաղաքականությունն ու մեղադրում էր պաղեստինցիներին Լիբանանի նկատմամբ անհարգալից վերաբերմունք դրսևերելու մեջ³⁶⁹: Ի պատասխան այս հողվածի՝ նախագահ Հելուն 1969թ. դեկտեմբերին, Սուլեյման Ֆրանժիեին իր հսկողության տակ պահելու նպատակով, վերջինիս նշանակեց ազգային էկոնոմիկայի նախարարի պաշտոնում՝ Կահիլների համաձայնագրի ստորագրումից հետո Ռաշիդ Քարամեի ձևավորած նոր կառավարության կազմում³⁷⁰:

1970թ. մարտին՝ պաղեստինցիների և լիբանանյան բանակի միջև տեղի ունեցած բախումներից հետո, Սուլեյման Ֆրանժիեն ձեռնամուխ եղավ սեփական միլիսների ձևավորմանը, որոնք կազմված էին բացառապես զորքացի քրիստոնյաներից: Դրանց կազմավորման հիմնական նպատակն էր պայքարել Տրիպոլիում պաղեստինյան զինված խմբավորումների դեմ և թույլ չտալ նրանց և ձախերի միջև որևէ համագործակցության հաստատումը:

1970թ. նախագահական ընտրությունների նախապատրաստման փուլում «Շոյակ դաշինքը» նպատակադրվել էր ամեն գնով

³⁶⁸ J. Bulloch, Death of a Country, The Civil War in Lebanon, London, 1977, p. 62.

³⁶⁹ Text of the Faranjiya's Article տե՛ս K. Salibi, Cross Roads to Civil War, p. 49.

³⁷⁰ W. Goria, Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976, p. 109.

բայլ չտալ Ֆուադ Շիհաբի հնարավոր վերընտրվելը նախագահի պաշտոնում, որին աջակցում էր ոչ միայն «Ալ-Մահդը», այլ նաև ձախ ուժերը՝ վարչապետ Ռաշիդ Քարամեի, Քամալ Չումբլաթի և խորհրդարանի նախագահ Համադեի գլխավորությամբ:

Սակայն նախագահական ընտրությունների նախօրեին պարզ դարձավ, որ Ֆուադ Շիհաբը չէր մանսակցելու այդ ընտրություններին: Նման պարագայում վերոնշյալ ուժերն առաջադրեցին Իլիաս Սարգիսի թեկնածությունը, որը Ֆուադ Շիհաբի համախոհներից էր և համարվում էր նրա աջ ձեռքը: Վերջինս զբաղեցրել էր նախագահի գրասենյակի ղեկավարի, ապա մաքսային վարչության պետի և Լիբանանի Կենտրոնական բանկի կառավարչի պաշտոնները:

Լիբանանյան աջ ուժերն իրենց հերթին պատրաստվում էին առաջադրել կամ Քամիլ Շամունի կամ՝ Սուլեյման Ֆրանժիեի թեկնածությունը, սակայն Քամիլ Շամունը ընտրություններից առաջ հանեց իր թեկնածությունը՝ հօգուտ Սուլեյման Ֆրանժիեի:

1970թ. օգոստոսի 17-ին լիբանանյան խորհրդարանը գումարեց նիստ, որտեղ տեղի ունեցավ նախագահական ընտրությունների առաջին փուլը: Այս փուլում Սուլեյման Ֆրանժիեն ստացավ 38, իսկ Իլիաս Սարգիսը՝ 49 ձայն: Ընտրությունների երկրորդ փուլում Քամալ Չումբլաթի խորհրդարանական խմբակցության 8 անդամներից 4-ը, գաղտնի համաձայնության գալով «Եռյակ դաշինքի» ղեկավարների հետ, քվեարկեցին հօգուտ Սուլեյման Ֆրանժիեի, ինչն էլ որոշեց պայքարի ելքը³⁷¹: Սուլեյման Ֆրանժիեն ստացավ 50, իսկ Իլիաս Սարգիսը՝ 49 ձայն: Միայն մեկ ձայնի առավելությամբ հաղթանակ տարավ «Կերտրոնական դաշինքի» և «Եռյակ դաշինքի» համատեղ թեկնածու Սուլեյման Ֆրանժիեն³⁷²:

Հատկանշական էր, որ Սուլեյման Ֆրանժիեի ընտրությունից հետո Քամիլ Շամունը հայտարարեց, որ նա դիտում էր Ֆրանժիեի հաղթանակը «իբրև իր սեփական հաղթանակ»³⁷³: Լիբանանյան աջ ուժերը ցնծության մեջ էին, երբ խորհրդարանի նախագահ Համի-

դեն, որը պաշտպանում էր Իլիաս Սարգիսի թեկնածությունը, հայտարարեց, որ ընտրություններում հաղթանակ է տարել Սուլեյման Ֆրանժիեն:

Ինչպես միշտ, նախագահական ընտրությունների նախօրեին ակտիվացել էին արևմտյան տերությունները, հատկապես ԱՄՆ-ը: Այս ընտրություններում ևս ԱՄՆ-ը փորձում էր Լիբանանի նախագահի պաշտոնում տեսնել իր համար ձեռնառու թեկնածուի: Այս տեսանկյունից հետաքրքրական էր, որ ընտրությունների նախօրեին հայտնի դարձավ, որ լիբանանյան իշխանություններին խոստացվել էր 50 մլն դոլարի վարկի տրամադրում, եթե նախագահ ընտրվեր «արևմտամետ գործիչ»³⁷⁴: Եվ այդպես Սուլեյման Ֆրանժիեն:

Արաբական աշխարհը միանշանակ չընդունեց Սուլեյման Ֆրանժիեի ընտրությունը: Սաուդյան Արաբիան և Շոցի արաբական երկրները ողջունում էին նրա ընտրությունն ու կիսում լիբանանյան աջերի ոգևորությունը: Թեև վերջիններս ֆինանսական մեծ աջակցություն էին ցույց տալիս ՊԱԿ-ին, սակայն, հատկապես վերջին շրջանում, գնալով ավելի էին երկյուղում արաբական աշխարհում ձախ ուժերի պայքարի վերելքից, ինչպես նաև այդ ուժերի և պաղեստինցիների միջև հաստատվող սերտ համագործակցությունից: Սաուդյան Արաբիան և Շոցի երկրներն այս կապակցությամբ իրենց անհանգստությունը հիմնավորում էին այն փաստարկով, որ պաղեստինյան զինված շարժումը ներկայացնում էին իբրև «խորհրդային հովանավորություն վայելող ծայրահեղականության տեղ, որը նետվել էր արաբական աշխարհ և ծառայում էր խորհրդային ազդեցության հաստատմանն ու պահպանմանը Մերձավոր Արևելքում»³⁷⁵:

Այս տեսանկյունից նրանք չէին քաբցնում իրենց գոհունակությունը, որ նախագահ էր ընտրվել բավական ազդեցիկ ղեկավար, որը կկարողանար կարգուկանոն հաստատել Լիբանանում:

Սուլեյման Ֆրանժիեի նախագահի պաշտոնում ընտրությանը որոշակի վերապահումով մոտեցան Սիրիան, Եգիպտոսն ու մա-

³⁷¹ Е. Мельников, ԳԶԿ, աշխ., էջ 116:

³⁷² "L'Orient", Beyrouth, 18.08.1970.

³⁷³ النهار, «Ալ-Մահար», Բեյրութ, 21.08.1970:

³⁷⁴ "Правда", 08.08.1970.

³⁷⁵ K. Salibi, Cross Roads to Civil War, p. 51.

սամբ մաս Իրաքը³⁷⁶։ Նրանք գտնում էին, որ Ֆրանսիայի իշխանության գալը, որն աջ ուժերի հաղթանակի հետևանք էր, կարող էր նշանակել լիբանանյան աջերի, բանակի և պաղեստինյան զինված խմբավորումների միջև առկա հակասությունների հետագա սրում, սոցիալական և տնտեսական ոլորտում ճգնաժամի խորացում, իսկ արտաքին քաղաքականության ոլորտում՝ Արևմուտքի հետ մերձեցում ու նրա ազդեցության ուժեղացում Լիբանանում։

2. Պաղեստինյան ռազմաքաղաքական ներկայությունը որպես լիբանանյան հասարակության երկփեղկման և լիբանանյան ճգնաժամի խորացման պատճառ (1970-1973թթ.)

Սուլեյման Ֆրանսիայի՝ նախագահի պաշտոնում ընտրվելը հանրակամ Մերձավոր Արևելքում դրամատիկ իրադարձությունների՝ 1970թ. Հորդանանում «սև սեպտեմբերի» դեպքերի հետ, երբ բախումներ տեղի ունեցան հորդանանյան բանակի և պաղեստինյան զինված խմբավորումների միջև։

1970թ. սկզբին Հորդանանում ստեղծվել էր բարդ իրավիճակ, երբ պետական պաշտոնական իշխանության հետ զուգահեռ՝ ՊՂԾ-ը, փաստորեն, սկսեց ներկայանալ իբրև իրական իշխանություն³⁷⁷։

³⁷⁶ Նույն տեղում, էջ 51-52։

³⁷⁷ Մանրամասն տե՛ս Olivier Carre, *Septembre Noir: Refus Arabe de la Resistance Palestinienne*, Bruxelles, 1980, pp. 18-32, E. Дмитриев, *Палестинская трагедия*, М., 1986, с. 80, Его же *Палестинский узел*, М., 1978, с. 77., Н. Оганесян, *Отнашения Иракской Республики со странами Арабского Востока*, Ереван, 1985, с. 74, Ռ. Կարապետյան, Սիրիա-ամերիկյան հարաբերությունները 1967-1996թթ., Երևան, 2000, էջ 47, Դ. Վիրաբյան, 1973թ. արաբ-իսրայելյան պատերազմը և Հորդանանի դիրքորոշումը, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. 19, Երևան, 2000, էջ 112։

Սակայն Հորդանանում քաղաքական ու հասարակական կյանքում քարձր դիրք ու ազդեցություն ունեցող պաղեստինյան ազատագրական խմբավորումներից շատերը որոշ հարցերի նկատմամբ չունեին միասնական դիրքորոշում³⁷⁸։

Սեպտեմբերի 3-ին Հորդանանում սկսվեց քաղաքացիական պատերազմ։ Սիրիան՝ ՊՂԾ-ին աջակցելու նպատակով, մարտական պատրաստության բերեց իր զորքերը։ Սիրիայի գործողություններն անհանգստություն առաջ բերեցին ԱՄՆ-ում։ ԱՄՆ-ի կարծիքով՝ Հորդանանում ՊՂԾ-ի ջախջախումն ավելի քան ցանկալի է։ Սակայն ԱՄՆ-ը ձգտում է այն բանին, որ պաղեստինցիների սպանող դուրս չգար Հորդանանի շրջանակներից³⁷⁹։ Իսկ Սիրիայի գործողությունները ոչ միայն բարդացնում են այդ ծրագրի իրականացումն, այլև իրադարձությունների որոշակի զարգացման դեպքում կարող են հանգեցնել հորդանանյան վարչակարգի անկմանը³⁸⁰։

ԱՄՆ-ի նախագահ Նիքսոնը մաս հայտարարեց, որ «ԱՄՆ-ը կամ Իսրայելը պետք է զինված միջամտություն կատարեն Հորդանանում, եթե Սիրիան կամ Իրաքն օգնություն ցույց տան պաղեստինյան պարտիզաններին»³⁸¹։ Իսրայելի վարչապետ Գ. Մեիրը 1970թ. սեպտեմբերին Վաշինգտոն կատարած իր այցելությունից հետո հայտարարեց, որ Իսրայելը պատրաստ է ներխուժել Հորդանան և միաժամանակ հարվածել Սիրիային ու տապալել սիրիական կառավարությունը³⁸²։ Նախագահ Նիքսոնի ցուցումով սեպտեմբերի 19-ին Արևմտյան Գերմանիայում տեղակայված ԱՄՆ-ի զորքերը բերվեցին մարտական պատրաստականության, իսկ 6-րդ նավատորմը սկսեց շարժվել դեպի Միջերկրականի արևելյան ափերը։ Հուսեյն թագավորը դիմեց ամերիկյան դեսպան Դեն Բրաունին՝

³⁷⁸ P. Seale, *Asad. The Struggle for the Middle East*, London, 1988, p. 157.

³⁷⁹ Հ. Գրիգորյան, Սիրիայի ժախքասական ղեկավարության դիրքորոշումը մերձավորարևելյան ճգնաժամի նկատմամբ, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. 14, Երևան, 1995, էջ 67։

³⁸⁰ I. Rabinovich, H. Shaked, *From June to October, The Middle East between 1967 and 1973*, New Jersey, 1978, p. 239.

³⁸¹ Նույն տեղում։

³⁸² Г. Концельман, Ясир Арафат: От террориста к человеку мира, Ростов-На-Дону, 1997, с. 169.

խնդրելով անհապաղ միջոցառումներ ձեռնարկել սիրիացիների դեմ: Սեպտեմբերի 20-ին Պաղեստինի ազատագրության բանակի զինանշաններով սիրիական 200 տանկեր մտան Հորդանան և գրավեցին հորդանանյան Իրբիդ քաղաքը³⁸³:

Հորդանանապաղեստինյան հակամարտության սրման առաջին իսկ օրվանից, հատկապես այն բանից հետո, երբ ԱՄՆ-ի պետական քարտուղարը հայտարարեց, որ Հորդանանում հաշիմյան գահին իրական սպառնալիքի դեպքում ամերիկյան ուժերը կտեղակայվեն Հորդանանում, Եգիպտոսի նախագահ Նասերը Կահիրեում հրավիրեց արաբական պետությունների վեհաժողով: Առողջական վիճակի վատթարացման պարագայում, ձգտելով հանել արաբական աշխարհը ստեղծված ճգնաժամից, Նասերը հասավ կրակի դադարեցման մասին հորդանանապաղեստինյան համաձայնությանը, որի ստորագրման հաջորդ օրը նա մահացավ³⁸⁴:

Ռազմական գործողությունների ընդլայնմանը զուգահեռ ուժեղանում էին նաև ԱՄՆ-ի ջանքերը, որոնք նպատակ էին հետապնդում քաղաքական, դիվանագիտական խոստովարմամբ և միջարաբական հակասություններից օգտվելով, պառակտում մտցնել արաբների շարքերում: Սեպտեմբերի 27-ին Նասերի միջնորդությամբ Հուսեյն թագավորի և ՊԱԿ-ի ղեկավար Յասիր Արաֆաթի ստորագրած զինադադարին հոկտեմբերի 10-ին հաջորդեց նոր համաձայնագրի կնքումը, որով պաղեստինցի զինյալները հեռանալու էին հորդանանյան քաղաքներից:

Հորդանանում այս հակամարտության արդյունքում ջախջախվեց պաղեստինյան ջոկատների զգալի մասը: Ազատագրական կազմակերպությունները, տալով շուրջ 5.000 զոհ, վտարվեցին երկրից³⁸⁵: «Սև սեպտեմբերի» իրադարձություններից հետո մեծաքանակ պաղեստինյան զինյալներ և փախստականներ, ՊԱԿ-ը՝ Յասիր Արաֆաթի

³⁸³ P. Seale, նշվ. աշխ., էջ 157:

³⁸⁴ И. Беляев, Е. Примаков, Египет: время президента Насера, М., 1974, с. 39.

³⁸⁵ Այլ աղբյուրների համաձայն՝ այդ օրերին զոհվել էր 15.000 պաղեստինցի: Մանրամասն տե՛ս Inter-Arab Agreement (the Cairo Agreement). Effecting a Cease-Fire Jordan Government Forces and the Palestinian Resistance, International Documents on Palestine, 1970, p. 930, Е. Дмитриев, Палестинская трагедия, с. 80.

զխավորությամբ, իր ղեկավար մարմիններով ու ռազմական հրամանատարությամբ, հաստատվեցին Լիբանանում:

1970թ. մյուս կարևոր իրադարձությունը Եգիպտոսի նախագահ Գամալ Աբդ Ալ-Նասերի մահն էր (1970թ. սեպտեմբերի 28-ին), որին փոխարինեց Անվար Սադատը: Նա աստիճանաբար հրաժարվեց իր նախորդի քաղաքական ժառանգությունից և սկսեց վերանայել մերձավորարևելյան հակամարտության նկատմամբ Եգիպտոսի քաղաքականությունը³⁸⁶:

1970թ. նշանավորվեց ևս մեկ կարևոր իրադարձությամբ: 1970թ. Հորդանանում «սև սեպտեմբերի» դեպքերից և Սիրիայի անհաջող միջամտությունից հետո սրվեց նաև քաղաքական իրավիճակը Սիրիայի ներսում: Դեպքերի որոշակի զարգացման արդյունքում Սիրիայում իշխանության եկավ Հաֆեզ Ասադը: Սիրիայի Արաբական Հանրապետության համար այս նշանակալից իրադարձությունը, որը ստացավ «1970թ. նոյեմբերի 16-ի ուղղիչ շարժում»³⁸⁷ անվանումը, 1968-1970թթ. «Բաաս» կուսակցության ներսում զգալի հակասությունների սրման հետևանք էր: Հորդանանյան դեպքերին Սիրիայի անհաջող միջամտությունը հարմար պատրվակ էր Սիրիայում իշխանափոխության համար³⁸⁸:

Հաֆեզ Ասադի իշխանության գալուց հետո Սիրիայի և Լիբանանի միջև հարաբերությունները քակոխեցին նոր փուլ: Հաֆեզ Ասադի իշխանության գալուց հետո հանվեցին սիրիական քաղաքացիների Լիբանան մեկնելու սահմանափակումները, ինչպես նաև հանվեցին որոշ քվոտաներ, որոնք վերաբերում էին ապրանքաշրջանառությանն ու առևտրական որոշ գործառնություններին: 1970թ. դեկտեմբերի 22-ին կազմավորվեց երկկողմ հանձնաժողով, որի նպատակն էր կանոնակարգել երկու երկրների՝ Լիբանանի և Սիրիայի միջև հարաբերությունները և կնքել մի շարք համաձայնագրեր: Սի-

³⁸⁶ Е. Примаков, История одного сговора, М., 1985, с. 12-13.

³⁸⁷ Մանրամասն տե՛ս С. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 79-80, International Documents on Palestine, 1970, p. 930, Հ. Գրիգորյան, Սիրիայի ձախբասական ղեկավարության դիրքորոշումը մերձավորարևելյան ճգնաժամի նկատմամբ, էջ 70:

³⁸⁸ С. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 79-80:

րիական կառավարությունը հույս հայտնեց, որ դրանց կյանքի կոչելը բարենպաստ ազդեցություն կունենա ինչպես Լիբանանի, այնպես էլ Սիրիայի տնտեսության վրա³⁸⁹:

Լիբանանի նորընտիր նախագահ Սուլեյման Ֆրանժիեն սերտ անձնական կապեր հաստատեց Հաֆեզ Ասադի հետ: Լիբանանյան վարչապետներն ու արտաքին գործերի նախարարները բազմիցս այցելում էին Սիրիա: Այս շրջանում ակտիվացավ նաև «Բասս» կուսակցության և Լիբանանի «Առաջադիմական սոցիալիստական» կուսակցության միջև միջկուսակցական համագործակցությունը³⁹⁰:

Նորընտիր նախագահ Սուլեյման Ֆրանժիեն իր պաշտոնը ստանձնեց 1970թ. սեպտեմբերի 23-ին: Նախագահի առաջին քայլը երկրի վարչապետի պաշտոնում «Կենտրոնական դաշինքից» իր հիմնական դաշնակցի՝ Սաիբ Սալամի նշանակումն էր, որն անմիջապես ստանձնեց նոր կառավարության ձևավորումը: 1970թ. հոկտեբերին կազմավորված նոր կառավարությունը կազմված էր, այսպես կոչված, «նոր դեմքերից», հիմնականում՝ երիտասարդ գործարարներից, և այն ստացավ «Երիտասարդ կառավարություն» անվանումը³⁹¹: Այս կառավարության քաղաքական ծրագրի նշակումը հանձնարարվեց «Ալ-Նահար» օրաթերթի խմբագիր Հասան Ալ-Թուայնիին: Դեռ նոր էր այս կառավարությունը սկսել իրականացնել իր քաղաքական ծրագիրը, երբ բախվեց առաջին խոչընդոտների հետ:

Հասարակական առողջապահության նախարար նշանակվեց Էմիլ Բիթարը, որն անմիջապես ձեռնարկեց մի շարք միջոցառումներ, որոնք ուղղված էին Լիբանանում դեղամիջոցների գների իջեց-

³⁸⁹ Նույն տեղում, էջ 104:

³⁹⁰ Նույն տեղում:

³⁹¹ Policy Statement by the Government of Saeb Salam, The New Prime Minister of Lebanon, National News Agency Bulletin, Beirut, October 17, 1970.

մանը: Այս հանգամանքը, սակայն, մեծ դժգոհություն առաջացրեց դեղամիջոցների վաճառքի շուկայում հաստատված մենաշնորհային ընկերությունների շրջանում, որոնց դեկավարները նախագահի մտերիմ մի քանի ընկերներն էին: Այս շրջանակների պատասխան գործողությունների արդյունքում մի քանի առաջին անհրաժեշտ դեղամիջոցներ արհեստականորեն անհետացան շուկայից: Ստեղծված իրավիճակում, երբ սրվել էին առողջապահության նախարարի և դեղամիջոցների վաճառքով զբաղվող ընկերությունների ու նրանց ղեկավարների միջև հարաբերությունները, 1971թ. փետրվարին Էմիլ Բիթարը ցուցադրաբար հրաժարական տվեց, այն բնույթից հետո, երբ կառավարությունն ու նախագահը որևէ միջոց չձեռնարկեցին աջակցելու առողջապահության նախարարի իրականացրած քաղաքականությանը³⁹²:

Կրթության նախարարի պաշտոնը նոր կառավարության կազմում զբաղեցրեց «Ալ-Նահար» օրաթերթի խմբագիր Հասան Ալ-Թուայնիին, որը կառավարությանը ներկայացրեց կրթական համակարգում բարեփոխումների իրականացման իր ծրագիրը: Սակայն այն հավանության չարժանացավ: Իր պաշտոնավարման 15-րդ շաբաթը դեռ չլրացած՝ Ալ-Թուայնին հրաժարական տվեց: Իշխանությունների հետ հակասությունների առկայության հետևանքով հրաժարական տվեցին նաև հաջորդ երկու կրթության նախարարներ՝ Հենրի Էդդեն և Նաջիբ Աբու Հայդարը, ինչը կապված էր այդ ընթացքում Լիբանանում ծավալված ուսանողական բուռն շարժման հետ, որը կազմակերպել էին ձախ ուժերը:

Ազգային էկոնոմիկայի նախարարի պաշտոնը ստանձնեց Իլիաս Սաբան, որը նույնպես նախագահի մտերիմներից էր: Նա նշակեց և ներկայացրեց Լիբանանի տնտեսական զարգացման 6-ամյա ծրագիրը, որը ներառում էր մաքսային համակարգում բարեփոխումների իրականացում³⁹³: Մասնավորապես նախատեսվում էր բարձրացնել ներմուծվող որոշ ապրանքների մաքսատուրքերը: Սա-

³⁹² K. Salibi, Cross Roads to Civil war, p. 56.

³⁹³ G. Naccache, Un Réve Libanais 1943-1972, Ficher du Monde Arabe, 1983, p. 234.

կայն այս ծրագիրը ևս առաջ բերեց Լիբանանում ամուր դիրքեր ունեցող առևտրականների և օտարերկրյա ընկերությունների դժգոհությունն ու այդպես էլ մնաց թղթի վրա:

Լիբանանյան այս կառավարության մի շարք միջոցառումներ, որոնք ուղղված էին Լիբանանում գների աճի նվազեցմանը, նույնպես որևէ դրական արդյունք չտվեցին: Երկրում նկատվում էր առաջին անհրաժեշտության ապրանքների և բնակարանային կոմունալ ծախսերի գների արագ բարձրացում, ինչը խորացնում էր լիբանանյան հասարակության բևեռացումը: Այս հողի վրա երկրում դրսևորվում էին խիստ դժգոհություններ, կազմակերպվում էին ցույցեր: Նման իրավիճակն անհանգստացնում էր ոչ միայն լիբանանյան ձախ ուժերին, այլ նաև առևտրաֆինանսական, արդյունաբերական շրջանակների մի շարք ներկայացուցիչների: Ցուցարարները պահանջում էին սոցիալ-քաղաքական ոլորտում որոշակի փոփոխությունների իրականացում, ինչը փոփոխություն կմտցներ ստեղծված իրավիճակում:

Խոսելով բարեփոխումների մասին՝ փաստենք, որ դրանք հիմնականում վերաբերում էին կրոնադավանական համակարգում որոշակի փոփոխություններին, ինչն անմիջականորեն կապվում էր պետության կառավարման գործում քրիստոնյա մարմնի վերնախավի մենաշնորհի վերանայման հետ: Այս պահանջները, որոնք լիովին համապատասխանում էին Լիբանանի համընդհանուր շահերին, հստակորեն ի հայտ եկան 1960-ականների վերջին և մեծ հետևողականությամբ առաջադրվեցին 1970-ականների սկզբներին:

Սակայն քրիստոնյա մարմնի վերնախավին և լիբանանյան աջ շրջանակներին ձեռնադրելի երկրի պետական և սոցիալ-քաղաքական կառուցվածքներում որևէ փոփոխության իրականացում: Այդ շրջանակներն ամեն կերպ ձգտում էին պահպանել գոյություն ունեցող համակարգը, որի շրջանակներում ինքնաբերաբար կապահովվեր վերջիններիս տիրապետող, մենաշնորհային դիրքերը Լիբանանում: Դրանով իսկ քրիստոնյա մարմնի համայնքի վերնախավն իրեն հակադրում էր լիբանանյան թե՛ իսլամադավան և թե՛ մյուս բոլոր քրիստոնեական համայնքներին: Եվ այս հանգամանքի խորա-

ցումն ու սրումը դարձավ լիբանանյան ճգնաժամի առաջացման հիմնական պատճառներից մեկը³⁹⁴:

1972թ. մայիսին, երբ Լիբանանը պատրաստվում էր խորհրդարանական ընտրությունների, Սաիր Սալամի ղեկավարած «Երիտասարդ կառավարությունը» պարտություն կրեց և հրաժարական տվեց³⁹⁵: Լիբանանի կրոնադավանական և կլանային համակարգն ու իշխող շրջանակները որևէ կերպ չաջակցեցին այդ կառավարության առաջ քաշած ծրագրերի իրականացմանը, այլ ընդհակառակը, ամեն կերպ խոչընդոտեցին դրանց իրագործումը, քանի որ վախենում էին դրանով իսկ հարվածի տակ դնել սեփական վերադաս դիրքերը:

Դեռևս Սաիր Սալամի «Երիտասարդ կառավարության» ժամանակաշրջանում նոր իշխանությունները ձեռնարկեցին բանակում և վարչական մարմիններում, այսպես կոչված, «շիհաբական տարրերից գտնան» գործընթացը, ինչը սկսվեց Երկրորդ գրասենյակից, որտեղ հակահետախուզական աշխատանքը փտահվեց բանակային սպաների մի նոր խմբի, որը բավական անփորձ էր այս ոլորտում: Այս խումբը նույնպես ընդգրկում էր նախագահի համախոհների շրջանակը³⁹⁶:

«Ապաշիհաբացման» այս գործընթացը նկատելի էր նաև լիբանանյան բանակում: Բանակի նոր հրամանատար նշանակվեց Սուլեյման Ֆրանժիեի մտերիմներից գեներալ Իսքանդար Ջանինը³⁹⁷: Նոր էր սկսվել լիբանանյան բանակի և անվտանգության ուժերի կազմում «ապաշիհաբականացման» գործընթացը, երբ մի քանի խորհրդավոր պայթյուններ տեղի ունեցան Բեյրութում: Պայթեցվեց նաև «Քաթաիր» կուսակցության ղեկավար Պիեր Ժմայելին պատկանող դեղատունը: Այս պայթյունների մեղավորներն այդպես էլ չբացահայտվեցին և չպատժվեցին: Այս հանգամանքը վկայում էր այն մասին, որ լիբանանյան անվտանգության ուժերն ի վիճակի

³⁹⁴ Ն. Հովհաննիսյան, Լիբանանյան ճգնաժամն ու Լիբանանի հայ համայնքի դիրքորոշումը, էջ 11:

³⁹⁵ The Middle East Journal, Vol 26, No. 3, Summer 1972, pp. 64-65.

³⁹⁶ K. Salibi, Cross Roads to Civil War, p. 57.

³⁹⁷ R. Owen, Essays on the Crisis in Lebanon, London, 1976, p. 80.

չէին ապահովել երկրի անվտանգությունն ու իրենց քաղաքացիների ապահովությունը: Իսկ անվտանգության ուժերում կադրային փոփոխություններն արվում էին ոչ թե դրանք ամրապնդելու և արհեստավարժներով համալրելու նպատակով, այլ նախագահը փորձում էր հանգուցային պաշտոններում նշանակել իր համախոհներին և շրջապատել իրեն հավատարիմ մարդկանցով: Փաստորեն, անվտանգության համակարգն ի գործու չէր կանխել երկրում տեղի ունեցող ահաբեկչական գործողություններն ու պայթյունները: «Ապաշիհաբականացման» գործընթացն ընթանում էր նաև վարչական մարմիններում: Շիհաբական թևից իր պաշտոնը պահպանեց միայն Կենտրոնական բանկի կառավարիչ, նախագահական ընտրությունների նախկին թեկնածու Իլիաս Սարգիսը: Վարչական մարմիններում մեծ թվով շիհաբականներ փոխարինվեցին նախագահի համախոհներով, որոնց զգալի մասը զորքացիներ էին: Այս պայմաններում նոր թափ ստացավ վարչական մարմիններում տիրող կոռուպցիան և կաշառակերությունը, ինչը վարկաբեկում էր լիբանանյան նոր իշխանություններին: Լիբանանը կարիք ուներ լուրջ բարեփոխումների, սակայն այս իշխանությունները ևս պաշտպանում էին իրենց համայնքային, անձնական և նեղ կլանային շահերը:

1972թ. մայիսի վերջին Լիբանանում կայացան խորհրդարանական ընտրություններ³⁹⁸: Նոր խորհրդարանում ներկայացված պատգամավորներից 39-ն առաջին անգամ էին խորհրդարանական տեղեր ստանում երկրի օրենսդիր մարմնում³⁹⁹: Հակառակ լիբանանյան աջ շրջանակների բոլոր ջանքերին՝ ձախ ուժերն ընդլայնեցին իրենց ներկայացությունը երկրի խորհրդարանում: «Ազգային ճակատը», որը գլխավորում էր Քամալ Ջումրիսը, ստացավ 10 պատգամավորական տեղ նախկին 7-ի փոխարեն: Մեկական տե-

³⁹⁸ 1975թ. Լիբանանում սկսված քաղաքացիական պատերազմի պատճառով Լիբանանում խորհրդարանական ընտրություններ չէին անցկացվում, իսկ 1972թ. ընտրված խորհրդարանի կազմի լիազորությունները երկարաձգվում էին: Միայն 1992թ. երկարատև պատերազմից հետո առաջին անգամ տեղի ունեցան խորհրդարանական նոր ընտրություններ:

³⁹⁹ Новейшая история арабских стран Азии, с. 127.

ղեր առաջին անգամ ստացան «Արաբական սոցիալիստական վերածննդի Բաաս» կուսակցությունը, որը ներկայացնում էր Աբդ Ալ-Մաջիդ Ալ-Ռաֆիկն և լիբանանյան մասերականները, որոնց ներկայացուցիչը Նաջահ Վաբիմն էր: Վեց պատգամավորական տեղ ստացավ Ռաշիդ Քարամեի ղեկավարած «Դեմոկրատական խորհրդարանական ճակատը», որը նույնպես հանդես էր գալիս ձախ դիրքերում⁴⁰⁰:

Այս խորհրդարանական ընտրություններից հետո լիբանանյան օրենսդիր մարմնի նախագահ ընտրվեց Մուլեյման Ֆրանժիեի շիա հիմնական դաշնակից Քամիլ Ալ-Ասադը, իսկ Չղորթայից պատգամավոր դարձավ նախագահի որդին՝ Թոնի Ֆրանժիե: Վերջինս անմիջապես ձեռնամուխ եղավ խորհրդարանական նոր խմբակցության ձևավորմանը, որը պետք է դառնար խորհրդարանում նախագահի հիմնական հենարանը: Այս խմբակցությունը ստացավ «Նոր կենտրոնական դաշինք» (արաբերեն՝ «Թակադուլ ալ-ուսասա ալ-Չադիդ») անվանումը⁴⁰¹:

1960-ականների վերջին և 1970-ականներ սկզբին բավական ակտիվացավ լիբանանյան շիաների համայնքը, որը թեև ամենամեծաքանակ կրոնական համայնքն էր, սակայն շարունակում էր ամենաշրջանցվածը լինել երկրի հիմնական համայնքների շարքում: Լիբանանյան շիաների քաղաքական կազմակերպվածության դրսևորման վաղ արտահայտությունն էր 1969թ. «Բարձրագույն շիական խորհրդի» ձևավորումը, որի նախագահ ընտրվեց իմամ Մուսա Ալ-Մադդը⁴⁰²: Լիբանանի սուննի ղեկավարները սկզբնական շրջանում վրդովված էին վերոնշյալ հանգամանքով: Նորաստեղծ «Շիական խորհրդը» գործում էր անջատ և ինքնուրույն էր արդեն իսկ գործունեություն ծավալող «Բարձրագույն իսլամական խորհրդից», որում գերիշխող դիրքեր ունեին լիբանանյան սուննիները: «Շիական

⁴⁰⁰ Նույն տեղում:

⁴⁰¹ W. Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, London, Libaca Press, 1985, p. 126.

⁴⁰² F. Ajami, *The Vanished Imam Musa al Sadr and the Shia of Lebanon*, Cornell University, 1986, p. 24.

խորհրդում» ներկայացված էին ինչպես շիաներ, այնպես էլ՝ սուննիներ ու դրուզներ⁴⁰³։

Ստանձնելով «Բարձրագույն շիական խորհրդի» նախագահի պաշտոնը՝ Ալ-Սադրը ցուցաբերեց սուննիների և դրուզների հետ համագործակցելու այնպիսի պատրաստակամություն, որ շատ շուտով Խորհրդի ձևավորման հետ կապված այդ համայնքների ղեկավարների դժգոհությունները մոռացության տրվեցին։

«Շիական բարձրագույն խորհրդի» ձևավորումից որոշ ժամանակ անց լիբանանյան կառավարության որոշմամբ ձևավորվեց մակ «Լիբանանի հարավի խորհուրդը» (արաբերեն՝ «Մաջլիս ալ-ջամուր»), որը գլխավորեց ազդեցիկ շիա ղեկավար Քամիլ Ալ-Ասադը⁴⁰⁴։ Խորհրդին տրամադրվեց 30 մլն լիբ. լիրա, որը պետք է ներդրվեր Հարավային Լիբանանի հետամնաց շրջանների զարգացման ծրագրերում⁴⁰⁵։ Սակայն վերոնշյալ խորհուրդը կարճ ժամանակ անց վերածվեց կոռուպացված մի մարմնի, որի գործունեությունը որևէ կերպ չէր նպաստում երկրի հարավի զարգացման ծրագրերի իրականացմանը։

1970-ականների սկզբին, երբ Իսրայելը սկսեց պարբերական հարձակումներ իրականացնել Հարավային Լիբանանում, Մուսա Ալ-Սադրը Բեյրութում կազմակերպեց շիաների մասնակցությամբ գործադուլ։ Ալ-Սադրը լիբանանյան իշխանություններից պահանջում էր դիմել պատասխան ռազմական գործողությունների և պաշտպանել Հարավային Լիբանանի շիական բնակավայրերը, որոնք իսրայելյան հարձակումների հիմնական տուժողներն էին⁴⁰⁶։ Սակայն Մուսա Ալ-Սադրի պահանջներին լիբանանյան իշխանությունները որևէ կերպ չարձագանքին։

⁴⁰³ A. Norton, Amal and the Shi'a. Struggle for the Soul of Lebanon, USA, 1987, p. 45.

⁴⁰⁴ D. Audrey, C. Smock, The Politics of Pluralism: A Comparative Study of Lebanon and Ghana, New York, 1975, p. 141.

⁴⁰⁵ Th. Sicking, Sh. Khairallah, The Shi'a Awakening in Lebanon: A Search for Radical Change in a Traditional Way, Vision and Revision in Arab Society, CEMAM Reports, Vol. 2, Beirut, 1975, p. 110.

⁴⁰⁶ J. Cole, M. Keddie, Shi'ism and Social Protest, London, 1986, p. 145.

Փաստենք, որ Լիբանանն այդ փուլում, իրոք, պատրաստ չէր Իսրայելի հետ լայնածավալ հակամարտությանը։ Սկսվել էր լիբանանյան բանակի կազմավորման գործընթացը։

Այս պայմաններում շիական բնակավայրերի պաշտպանությունը կազմակերպելու գործում Մուսա Ալ-Սադրին իրենց աջակցությունը հայտնեցին պաղեստինյան զինվորական խմբավորումներն ու նրանց կողքին Իսրայելի հարձակումներին դիմակայող ձախ ուժերը։ Սա արդեն նշանակում էր համագործակցության հաստատում լիբանանյան ձախերի, պաղեստինցիների և շիաների միջև։

Մինչ այդ շիական ավանդական ղեկավարներից Քամիլ Ալ-Ասադը սկսեց անհանգստության նշաններ ցուցաբերել շիական համայնքի ներսում Մուսա Ալ-Սադրի հեղինակության բարձրացման նկատմամբ, ինչը Քամիլ Ալ-Ասադը դիտում էր իբրև իր սեփական դիրքերի և հեղինակության անկման սպառնալիք։ Շիական համայնքի ներսում մեծ թվով ազդեցիկ շիաներ արդեն սկսել էին համախմբվել Մուսա Ալ-Սադրի շուրջ։

1972թ. մայիսի խորհրդարանական ընտրություններից հետո Մաիբ Սալամը ստանձնեց նոր կառավարության ձևավորումը։ Կառավարությունը բաղկացած էր 16 անդամներից, որոնք բացառապես «ավանդական վետերան» քաղաքական գործիչներ էին։ Նոր կառավարության կազմում բավական ամուր դիրքեր ունեին լիբանանյան աջերը։

1972թ. Լիբանանում արտակարգ սուր էր դրված իսրայելյան պարբերական հարձակումներից պետական սահմանների պաշտպանության հարցը։ Ուղղակի հարձակումների քաղաքականությունն Իսրայելը համատեղում էր Լիբանանում մի շարք ահաբեկչական գործողությունների իրականացմամբ, որոնք ուղղված էին «սև սեպտեմբերից» հետո Լիբանանում հաստատված ՊԱԿ-ի ղեկավարության դեմ։ 1972թ. հուլիսին Բեյրութում իսրայելցիները կազմակերպեցին «Պաղեստինի ազատագրության ժողովրդական ճակատի» պաշտոնական ներկայացուցիչ, «Ալ-հադաֆ» շաբաթաթերթի գլխավոր խմբագիր Հասան Կանաֆանիի սպանությունը։ Ծանր վիրավորվեցին մակ ՊԱԿ-ի հետազոտությունների կենտրոնի ղեկա-

վար՝ Անիս Սալդը և «Ալ-հադաֆ» շաբաթաթերթի խմբագիր Բասսամ Աբու Շիրիֆը⁴⁰⁷ :

Փաստերը մի կարևոր հանգամանք ևս. Լիբանանում և Հորդանանում պաղեստինյան զինված խմբավորումների ներկայության հետևանքով ստեղծված իրավիճակները մի շարք հարցերում տարբերվում էին միմյանցից: Հորդանանում Հաշիմյան թագավորության հիմնական հենարանը հորդանանյան բանակն ու նրա բեղվիճական զորամիավորումներն էին: Երկրում պաղեստինյան զինվորական խմբավորումների քվաքանակի աճը հորդանանյան բանակում առաջացրել էր ուժեղ հակապաղեստինյան տրամադրություններ: Հենց սա էր այն հիմնական պատճառը, որ հորդանանյան բանակն ակտիվորեն մասնակցեց պաղեստինյան զինվորական խմբավորումների Հորդանանի տարածքից դուրս բերմանը:

Լիբանանում իրավիճակն անհամեմատ ավելի բարդ էր: Ի տարբերություն Հորդանանի թագավորության՝ Լիբանանի քրիստոնյա և իսլամադավան համայնքներից յուրաքանչյուրն ունի իր ուրույն տեսակետն այս կամ այն հարցի վերաբերյալ: Ինչ վերաբերում է լիբանանյան բանակին, ապա այն նույնպես հիմնված էր կրոնադավանական սկզբունքի վրա: Բանակի հրամանատարությունը քրիստոնեական էր՝ գլխավորապես մարոնիական, մինչդեռ զինվորների մեծ մասը և ընդհանրապես բանակի կորիզը կազմում էին իսլամադավանները, որոնց ներկայացուցչությունը գնալով ավելանում էր:

Ընդհանուր զինապարտության մասին օրենքի բացակայության պայմաններում լիբանանյան բանակը հիմնականում համարվում էր կամավորներով: Քանի որ երկրի քրիստոնեական բնակչությունը սոցիալապես ավելի ապահովված էր, քան իսլամադավանը և տնտեսապես առավել հավակնոտ, բնական է, որ բանակում քրիստոնյաներն իրենց քվաքանակով զգալիորեն զիջում էին իսլամադավաններին: Այս միտումն ամեն տարի ավելի էր ընդգծվում, ինչը նաև կապված էր երկրում իսլամադավան բնակչության քվաքանակի ավելացման հետ⁴⁰⁸:

⁴⁰⁷ Новейшая история арабских стран Азии, с. 128.

⁴⁰⁸ السفير, «Ալ-սաֆիր», Բեյրութ, 11.07.1970:

Դեռևս 1969թ. պաղեստինյան զինված խմբավորումների հետ բախումներում բանակը ցուցաբերեց միասնականություն և համախմբվածություն, բայց այդ ժամանակ արդեն որոշակի մտավախություններ կային, որ դրանց խորացման պարագայում լիբանանյան ռազմական մեքենան հնարավոր է, որ կորցնեի իր միասնականությունը: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ երկրի իսլամադավան բնակչության լայն շերտերը սերտորեն համագործակցում էին պաղեստինցիների հետ, ապա հազիվ թե լիբանանյան բանակն անհրաժեշտության դեպքում հետևեր հորդանանյան բանակի օրինակին և մասնակցեր լիբանանյան իշխանությունների պաղեստինյան զինված խմբավորումները երկրի տարածքից դուրս բերման գործընթացին:

Լիբանանում պաղեստինցիների կարգավիճակը տարբերվում էր Հորդանանից, որտեղ նրանց տրվել էր քաղաքացիություն: Լիբանանում պաղեստինցիները համարվում էին «ոչ քաղաքացիներ» (non nationals)⁴⁰⁹: Սա նպաստակ ուներ մեկուսացնել պաղեստինցիներին Լիբանանի քաղաքական կյանքին մասնակցությունից և նրանց թողնել միայն փախստականի կարգավիճակում: Պաղեստինցիների մեծ մասը, հիմնականում նրանք, ովքեր ապաստան էին գտել փախստականների ճամբարներում և գտնվում էին սոցիալական շատ ծանր պայմաններում, չէին ստացել ոչ Լիբանանի քաղաքացիություն, ոչ էլ լիբանանյան անձնագիր: Որպես «ոչ քաղաքացիներ»՝ պաղեստինցիները Լիբանանում չէին կարող աշխատել պետական մարմիններում: Պաղեստինցի երեխաները չէին հաճախում Լիբանանի պետական դպրոցներ և ուսումնական հաստատություններ: Նրանք հիմնականում ուսանում էին Միացյալ ազգերի օգնության և հասարակական աշխատանքների գործակալության հսկողության տակ գտնվող դպրոցներում⁴¹⁰: Իսկ այն պաղեստինցի երե-

⁴⁰⁹ Լիբանանում քաղաքացիություն ստանալը բավական բարդ խնդիր էր ոչ միայն պաղեստինցիների, այլև ազգային այլ փոքրամասնությունների համար: Այդ խնդիրը մասամբ միայն հնարավոր եղավ լուծել 1989թ. Տաիֆի համաձայնագրի ստորագրմամբ:

⁴¹⁰ Позиция Ливана в урегулировании палестинской проблемы на современном этапе. Справка посольства СССР в Ливане, 24.03.0964, տե՛ս Ближневосточный конфликт 1957-1967гг., сс. 419-420.

խաները, որոնց ծնողները վճարումակ էին, հաճախում էին մասնավոր դպրոցներ: Պաղեստինցիների մեծ մասը կամ գործազուրկ էր կամ իբրև Էժան աշխատուժ զբաղված էր հիմնականում շինարարական աշխատանքներում⁴¹¹:

Դեռ չէր լրացել Սուլեյման Ֆրանժիեի պաշտոնավարման երրորդ շաբաթը, երբ իրաքյան մի օդանավ պաղեստինյան զինված մարտիկներով վայրէջք կատարեց Բեյրութի միջազգային օդանավակայանում: Այդ մարտիկները ներկայացնում էին Իրաքի հովանավորյալ «Պաղեստինի ազատագրության արաբական ճակատը» (արաբերեն՝ «Ջաբհաթ ալ-թահրիր ալ-արաբիա ալ-ֆիլաստինիյա») ⁴¹²:

Կահիրեի համաձայնագրով պաղեստինյան զինված խմբավորումներն իրավունք էին ստացել օգտագործել Լիբանանի ցամաքային ուղիները՝ Սիրիայի հետ մատակարարման գիծը պահպանելու նպատակով: Սակայն նրանք իրավունք չունեին օգտվել Լիբանանի օդանավակայանից ու օդային ուղիներից: 17 ժամ Բեյրութի օդանավակայանում մնալուց հետո Իրաքից ժամանած ինքնաթիռը՝ Լիբանանի նախագահ Սուլեյման Ֆրանժիեի հրամանով ստիպված էր վերադառնալ Բաղդադ ⁴¹³: Այս որոշումը լիբանանյան աջերը համարեցին նախագահ Ֆրանժիեի իշխանության առաջին լուրջ փորձությունը, որի հաղթահարումը հույս էր ներշնչում, որ նախագահը վճռական է տրամադրված պաղեստինյան զինվորական խմբավորումները Լիբանանի տարածքից դուրս բերելու հարցում:

Քանի դեռ պաղեստինյան ղեկավար մարմինները գտնվում էին Հորդանանում, լիբանանյան իշխանությունները դեռ հույսեր էին փայփայում, որ Լիբանանը գերծ կմնար պաղեստինյան զինվորական խմբավորումների և նրանց ղեկավար մարմինների

⁴¹¹ Najada Newsletter, Rosemary Sayigh Palestinians in Lebanon: Waiting, vol. 35, No. 4, Summer, 1995, p. 3.

⁴¹² B. Hamizrachi, The Emergence of the South Lebanon Security Belt: Major Haddad and the Ties with Israel, New York, 1988, p. 33.

⁴¹³ الثورة «Ալ-սաուրա», Բաղդադ, 15.10.1970.

նստավայրը դառնալուց: Սակայն 1970թ. «սև սեպտեմբերի» իրադարձություններից հետո դեպքերը միանգամայն այլ ընթացք ստացան⁴¹⁴:

Նորընտիր նախագահը կանգնած էր երկրում պաղեստինցիների ներկայության հետ կապված լուրջ խնդիրների առջև: Պաղեստինցիների աճող ազդեցությունն ու նրանց ռազմական ուժի ներկայությունն անհանգստացնում էր թե՛ լիբանանյան աջ ուժերին և թե՛ Իսրայելին: Որոշակի շփումներ էին նկատվում լիբանանյան աջերի և Իսրայելի միջև: Լիբանանի նախագահ Սուլեյման Ֆրանժիեն լուրջ հիմքեր ուներ անհանգստանալու, որ Իսրայելը կարող էր գրավել Լիբանանի հարավը՝ մինչև Լիտանի գետն ընկած տարածքը՝ ի պատասխան պաղեստինյան զինվորական խմբավորումների հարձակումների, որոնք գնալով ավելի հաճախակի էին դառնում⁴¹⁵: Քրիստոնեական հրամանատարություն ունեցող լիբանանյան բանակը մի շարք փորձեր կատարեց Լիբանանում պաղեստինցիների գործողությունները սաստելու և նրանց նկատմամբ որոշակի հսկողություն հաստատելու ուղղությամբ, ինչը, սակայն, առաջացրեց լիբանանյան բանակի հիմնականում իսլամադավան միջին և կրտսեր սպայական անձնակազմի և լիբանանյան ձախ ուժերի դիմադրությունը:

1972թ. ողջ ընթացքում Իսրայելը Լիբանանի տարածքում իրականացնում էր բազմաթիվ հարձակումներ, որոնց հիմնական նպատակն էր՝ Լիբանանի բնակչությանը տրամադրել ՊԴԸ-ի դեմ և դրանով իսկ ավելի սրել ներքին ճգնաժամն ու քաղաքական անկայուն իրավիճակը:

1972թ. մայիսի 29-ին «Ֆաբիլ», համագործակցելով ճապոնական «Կարմիր բրիգադ» ահաբեկչական խմբավորման հետ, ռազմական գործողություն իրականացրեց Թել-Ավիվի «Լիդդա» օդանավակայանում, որի սրահներից մեկում պայթյունի հետևանքով զոհ-

⁴¹⁴ المعلومات «Ալ-մաալումաթ», Բեյրութ, 15.02.1995:

⁴¹⁵ Statement by Foreign Minister Abu-Hamad of Lebanon on Alleged Talks Between Lebanon and Israel, un'u International Documents on Palestine, 1970, p. 998.

վեց 26 և վիրավորվեց 8 մարդ⁴¹⁶: Դրանից հետո Կնեսետում իր ելույթում Իսրայելի վարչապետ Մեիրը հայտարարեց, որ Լիբանանը, որի տարածքում ապաստանել էին մեծաքանակ պաղեստինցի ահաբեկիչներ, ստիպված կլինի փոխհատուցել վերջիններիս գործողությունների համար⁴¹⁷:

Իբրև պատասխան քայլ՝ Իսրայելն անմիջապես ուժեղացրեց Լիբանանի հարավում գտնվող պաղեստինյան փախստականների ճամբարները: Իսրայելի չորսօրյա անընդմեջ ուժեղացման արդյունքում սպանվեցին 50 պաղեստինցի մարտիկներ և 100 լիբանանցի խաղաղ բնակիչներ⁴¹⁸:

1972թ. սկսած Իսրայելը վարում էր «չհայտարարված պատերազմ» Լիբանանի հարավային շրջանների դեմ: Իսրայելը նպատակադրվել էր՝ հենվելով լիբանանյան քրիստոնյաների վրա, Լիբանանից դուրս բերել պաղեստինցիներին և ոչնչացնել ՊԱԿ-ն ու նրա դեկավարությանը, ինչը ձեռնադրում էր նաև լիբանանյան աջերին: Իսրայելի օժանդակությամբ և աջակցությամբ կազմավորվեց «Լիբանանի հարավի ազատագրման բանակը», որի կորիզը կազմում էին կազմալուծվող լիբանանյան բանակի քրիստոնյա զինվորները, որոնք Իսրայելի դրոշմամբ հարավում պատերազմում էին պաղեստինյան զինված միավորումների դեմ⁴¹⁹:

1972թ. սեպտեմբերին կրկին հրթիռային ուժեղացման ենթարկվեցին Լիբանանում գտնվող պաղեստինյան փախստականների ճամբարները, իսրայելյան 15.000-ոց բանակը ներխուժեց Հարավային Լիբանան: Գրավելով մի քանի ոչ մեծ բնակավայրեր, մոտ 20 գյուղեր՝ իսրայելյան զորքերը մեկուկես օրվա ընթացքում բռնություններ և կամայականություններ էին իրականացնում Լիբանանի հարավում: Իսրայելյան բանակի զլխավոր սպայակազմի պետ Դավիթ Էլիազարը հայտարարեց. «Այս գործողությունների նպատակն էր ստիպել Լիբանանին հարվածել և ոչնչացնել Լիբանանի հարա-

վում գտնվող պաղեստինյան ռազմական ճամբարները»: Այս հայտարարությանը հաջորդեց նաև Իսրայելի արտաքին գործերի նախարար Էբանի հայտարարությունը, որում ասվում էր. «Մենք պահանջում ենք, որ Լիբանանը հետևի Հուսեյն քազավորի օրինակին»⁴²⁰:

Իսրայելի՝ Լիբանանի հարավ ներխուժումից հետո ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը քվեարկության դրեց մի բանաձև, որը դատապարտում էր իսրայելյան վերոնշյալ ներխուժումն ու օդային պարբերական հարձակումները Լիբանանի տարածքում, սակայն ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչն օգտագործեց վետոյի իր իրավունքը և այդ բանաձևն այդպես էլ չընդունվեց⁴²¹:

1972թ. նոյեմբերին Բեյրութում լիբանանյան ժախերը զուսարեցին Համաարաբական ժողովրդական համաժողով, որում որոշում ընդունվեց կազմավորել Պաղեստինյան հեղափոխության աջակցության արաբական ճակատ: Համաժողովն ընտրեց Գլխավոր խորհուրդ, որի կազմում էին 14 արաբական պետությունների ներկայացուցիչներ: Այս ճակատի գլխավոր քարտուղար ընտրվեց Քամալ Չունբլաթը⁴²²:

1972թ. ողջ ընթացքում Լիբանանում տեղի էին ունենում ուսանողական ցույցեր և դասադուլներ: Չախ ուժերը պայքարում էին կազմակերպում Բեյրութի Ամերիկյան համալսարանի տարածքում, որը նրանք ընկալում էին իբրև օտարամտության, մասնավորապես ամերիկանության խորհրդանիշ: 1967թ. արաբ-իսրայելյան պատերազմի երրորդ տարեկիցի նախօրեին պայքարում տեղի ունեցավ նաև Բեյրութի Ամերիկյան համալսարանի ռեկտորի տան բախում⁴²³:

Ներքին այս հակասությունները զուգորդվում էին արտաքին հարձակումներով և սադրանքներով: Մասնավորապես 1972թ. սեպտեմբերին, երբ Մյունխենի օլիմպիական խաղերի ժամանակ պա-

⁴¹⁶ "Daily Star", Beirut, 03.06.1972.

⁴¹⁷ Israeli's Prim Minister Meir's Speech 3 June 1972, un'u State of Israel, Ministry of Foreign Affairs, Jerusalem, p. 25.

⁴¹⁸ "Daily Star", Beirut, 30.05.1972.

⁴¹⁹ Ближний Восток и Международное право, с. 83.

⁴²⁰ А. Агарышев, Ближний Восток: Терроризм и его покровители, М., 1986, с. 6.

⁴²¹ "Daily Star", Beirut, 28.09.1972.

⁴²² Новейшая история арабских стран Азии, с. 128.

⁴²³ H.Barakat, Lebanon in Strife: Student Preludes to the Civil War, New York, 1977, p. 11.

ղեստինյան «Մև սեպտեմբեր» ահաբեկչական խմբավորումը իրականացրեց իսրայելցի ինը մարզիկների և նրանց մարզի սպանությունը, երկու օր անընդմեջ իսրայելյան օդային ուժերը Միջերկրական ծովի ողջ երկայնքով ռմբակոծում էին Լիբանանի տարածքը՝ պատճառելով մեծ մարդկային կորուստներ և ավերածություններ: Շուրջ 400 մարդ սպանվեց⁴²⁴:

Մի շարք պայթյուններ տեղի ունեցան Բեյրութի Համրա փողոցում, որտեղ գտնվում էին «Ֆաթիխ» մի քանի ղեկավարների բնակարաններ: Փողոցային բախումներ էին տեղի ունենում «Զաքաիբ» կուսակցության միլիանների և պաղեստինյան զինված խմբավորումների միջև: Ստեղծված իրավիճակում, երբ Իսրայելը սպառնում էր կրկին օդային հարձակման ենթարկել Բեյրութի միջազգային օդանավակայանը, Լիբանանի ազգային փոխադրող՝ «Մերձավորարևելյան ավիատրանսպորտ» իրենց պատկանող օդանավերը փոխադրեցին Կիպրոս⁴²⁵:

1973թ. ապրիլի 10-ին իսրայելյան հատուկ ծառայությունները Բեյրութում իրականացրեցին մի շարք ահաբեկչական գործողություններ: Այդ թվում Բեյրութի Վերդեն փողոցում կազմակերպվեցին ՊՂԸ-ի ակնավոր գործիչներ Մուհամմադ Նաջարի, Ջամալ Նասերի և Ադվանի սպանությունները⁴²⁶:

«Ազգային ճակատում» համախմբված ձախ ուժերի և ՊՂԸ-ի միջև հաստատված համագործակցությունը գնալով ավելի էր ամրապնդվում: Վերոնշյալ ուժերի դեմ պայքարն իր հերթին համախմբում էր լիբանանյան աջերին՝ հիմնականում «Զաքաիբ» և «Ազգային լիբերալ» կուսակցություններին, որոնք փորձում էին պաղեստինցիների և լիբանանյան ձախ ուժերի դեմ պայքարի մեջ ներքաշել նաև լիբանանյան բանակին:

1973թ. մայիսին ձախողվեց լիբանանյան աջ ուժերի և բանակային որոշ ստորաբաժանումների ՊՂԸ-ը Լիբանանի տարածքից

զինված բախումների ճանապարհով դուրս բերելու ևս մեկ փորձ: Այս բախումները հնարավոր եղավ դադարեցնել միայն 1973թ. մայիսի 18-ին, երբ նախագահ Սուլեյման Ֆրանժիեի ուղղակի միջամտությամբ կնքվեց հաշտության հերթական համաձայնագիրը՝ լիբանանյան իշխանությունների և ՊՂԸ-ի միջև⁴²⁷: Այս համաձայնագրի ստորագրմանը զուգահեռ որոշում ընդունվեց նաև ձևավորել Միացյալ բարձրագույն հանձնաժողով, որը կազմված էր լինելու լիբանանյան բանակի ներկայացուցիչներից և ՊՂԸ-ն հրամատարության անդամներից: Այս հանձնաժողովի ստեղծման նպատակն էր հարթել լիբանանյան իշխանությունների և պաղեստինյան զինվորական խմբավորումների միջև առկա խնդիրները⁴²⁸: Սակայն, ինչպես Կահիրեի համաձայնագիրը, այնպես էլ այս հանձնաժողովի կազմավորումը որևէ կերպ չնպաստեցին երկրում խաղաղության վերջնական հաստատմանը:

ՊՂԸ-ի հանդեպ լիբանանյան իշխանությունների վարած քաղաքականությանն ի պատասխան՝ Միքիան 1973թ. մայիսի 4-ին կրկին փակեց Լիբանանի հետ իր սահմանը, ինչի արդյունքում Լիբանանը կրեց մի քանի հարյուր մլն լիբ. լիբայի հասնող նյութական կորուստներ⁴²⁹: Ստեղծված իրավիճակում լիբանանյան աջերը ստիպված եղան նորից նահանջել, ինչի ուղղակի հետևանքը եղավ լիբանանյան կառավարության հերթական հրաժարականը:

Մինչ այդ՝ 1973թ. մարտին, արդեն սրվել էին վարչապետ Սաիբ Սալամի և նախագահ Սուլեյման Ֆրանժիեի միջև հարաբերությունները: Սա կապված էր իսրայելյան պարբերական հարձակումների, պաղեստինցիների և լիբանանյան բանակի միջև դեռևս շարունակվող բախումների և երկրում օրեցօր աճող սոցիալական և տնտեսական դժգոհությունների հետ: Լիբանանում քաղաքական ճգնաժամը հասնում էր իր գագաթնակետին:

Նման պայմաններում Սաիբ Սալամը 1973թ. ապրիլի 13-ին հրաժարական տվեց: Իբրև պատրվակ նախագահը հմտորեն օգ-

⁴²⁴ S. Mackey, Lebanon: Death of a Nation, New York, 1991, p. 150.

⁴²⁵ B. Hamizrachi, The Emergence of the South Lebanon Security Belt, p. 36.

⁴²⁶ Լ. Հարությունյան, Միքիայի և Իսրայելի գործնը լիբանանյան ճգնաժամում (1970-1990), Արևելք, Երևան, 2001, էջ 78, М. Хазанов, ООН и Ближневосточный кризис, М., 1983, с. 116.

⁴²⁷ TACC, 18.05.1973; "L'Afrique et l'Asie", 25.06.1973.

⁴²⁸ Նույն տեղում:

⁴²⁹ TACC, 18.05.1973.

տագործվեց վարչապետի մարտին Ալժիր կատարած իր պաշտոնական այցելության ընթացքում արած այն հայտարարությունը, որում մասնավորապես ասվում էր. «Լիբանանում գործադիր իշխանության իրական ղեկավարը վարչապետն է, իսկ նախագահը հանրապետության պաշտոնական ղեկավարն է, որն օժտված է նույնքան իշխանությամբ, որքան Անգլիայի թագուհին»⁴³⁰:

Սաիր Սալամի հրաժարականից մեկ շաբաթ անց Սուլեյման Ֆրանժիեն նոր վարչապետ նշանակեց Ամին Ալ-Հաֆեզին, որը Ռաշիդ Քարամեի մտերիմ ընկերն էր: Ալ-Հաֆեզի հիմնական խաղաքուղին այն էր, որ նա բավական լավ հարաբերություններ ուներ ՊԱԿ-ի ղեկավար Յասիր Արաֆաթի հետ և հույսեր կային, որ այդպես հնարավոր կլիներ վերջ դնել պաղեստինցիների և լիբանանյան աջերի միջև գոյություն ունեցող լարվածությանը⁴³¹:

Ամին Ալ-Հաֆեզի նշանակումը վարչապետի պաշտոնում դժգոհություն առաջացրեց սուննի ազդեցիկ ղեկավարների շրջանում: Նոր վարչապետը քաղաքական տեսանկյունից չունեւր ազդեցիկ լծակներ որպեսզի կարողանար ազդել Լիբանանում տեղի ունեցող զարգացումների վրա: Բացի այդ սուննի ղեկավարները գտնում էին, որ Ալ-Հաֆեզի նշանակմամբ՝ Սուլեյման Ֆրանժիեն նպատակ ուներ թուլացնել լիբանանյան սուննի վարչապետների ինստիտուտը և երկրի ողջ ղեկավարությունը կենտրոնացնել իր ձեռքում, ինչը նշանակում էր երկրի կառավարման գործում սուննի համայնքի, հետևաբար նաև բոլոր իսլամադավան համայնքների դիրքերի թուլացում: Ռաշիդ Քարամեն, որ սկզբնական շրջանում աջակցում էր Ալ-Հաֆեզին, հետագա զարգացումների արդյունքում, երբ վարչապետն իրոք որևէ կերպ չկարողացավ կանխել 1973թ. մայիսին Լիբանանում անընդհատ շարունակվող բախումները, նույնպես միացավ սուննի համայնքի այն ղեկավարներին, որոնք հենց սկզբից դեմ էին Ալ-Հաֆեզի վարչապետի պաշտոնում նշանակմանը և պահանջում էին վերջինիս անհապաղ հրաժարականը:

Այս ճնշումների հետևանքով Ալ-Հաֆեզը, հասկանալով ստեղծված իրավիճակի բարդությունը, հունիսին հրաժարական տվեց:

⁴³⁰ K. Salibi, նշվ. աշխ., էջ 66:

⁴³¹ H. Cobban, The Making of Modern Lebanon, London, 1985, p. 112.

Սուլեյման Ֆրանժիեն, չցանկանալով երկրի վարչապետի պաշտոնում տեսնել ամուր դիրքեր ունեցող և լիբանանյան իսլամադավան բնակչության շրջանում մեծ հեղինակություն վայելող սուննի ղեկավարի, հրաժարվեց վարչապետի պաշտոնում նշանակել Ռաշիդ Քարամեին կամ Սաիր Սալամին: Նախագահը նախընտրեց այդ պաշտոնում այս անգամ տեսնել մեկ այլ սուննի ղեկավարի՝ Թաքի Ալ-Դիև Ալ-Սուլիին⁴³²:

1973թ. հուլիսի 4-ին Թաքի Ալ-Դիև Ալ-Սուլիը ձևավորեց նոր կառավարություն, որի կազմում տեղ գտան 24 նախարարներ: Վերջիններս ներկայացնում էին խորհրդարանում տեղ գտած գրեթե բոլոր խմբակցություններն ու դաշինքները: Նոր կառավարության կազմում ներգրավվեց շիա համայնքը ներկայացնող Ալի Ալ-Խալիլը, որին հանձնարարվեց ուսումնասիրել երկրի վարչական մարմիններում տիրող իրավիճակը և մշակել վարչական բարեփոխումների ծրագիր ու գտնել այն իրագործելու հնարավոր ուղիները: Ալ-Խալիլը ներկայացնում էր լիբանանյան ձախ ուժերը: Այդ պաշտոնում նրա նշանակումը և այն հանձնարարությունը, որ տրվել էր նրան, որոշ հույսեր էր ներշնչում, որ երկրի նախագահը լուրջ մտադրություններ ուներ երկրում բարեփոխումների իրականացման գործում: Սակայն նոր կառավարության կազմում զգալի էր նաև այն նախարարների թիվը, որոնք ներկայացնում էին լիբանանյան աջ շրջանակները: Դրանք ավանդական կլանային, առևտրաֆինանսական շրջանակների այն ներկայացուցիչներն էին, ովքեր շահագրգռված չէին Լիբանանում որևէ բարեփոխման իրականացմամբ: Նոր կառավարության կազմում նախարարական աթոռ ստացավ նաև նախագահի որդին՝ Թոնի Ֆրանժիեն, որը ինչպես և հաջորդ երեք կառավարությունների կազմում զբաղեցրեց հաղորդակցության և կապի նախարարի պաշտոնը⁴³³:

Թաքի Ալ-Դիև Ալ-Սուլիը, խորհրդարանում ներկայացնելով իր կառավարության ծրագիրը, նշեց, որ այս կառավարության հիմնա-

⁴³² W. Gorla, Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976, London, Ithaca Press, 1985, p. 158.

⁴³³ Նույն տեղում, էջ 159:

կան նպատակն էր «մաքրել» լիբանանյան քաղաքական մթնոլորտը, հարթել ներքին հակասությունները, որ գոյություն ունեին լիբանանյան աջ ուժերի և ձախերի միջև, բարելավել հարաբերությունները պաղեստինյան զինվորական խմբավորումների, նրանց ղեկավարների և Սիրիայի հետ:

3. *Լիբանանը 1975թ. սկսված քաղաքացիական պատերազմի նախօրեին (1973-1975թթ.)*

1970-ականների սկզբին Լիբանանում, փաստորեն, իր արտագույումն էր գտնում մերձավորարևելյան հակամարտության ցանկացած ելևէջ՝ զուգորդվելով ներլիբանանյան զարգացումներով՝ բախումներից մինչև ներքաղաքական ճգնաժամեր և կառավարությունների փոփոխություններ: Անկայուն իրավիճակը երկրում գնալով խորանում էր:

Ակնհայտ է, որ 1973-1975թթ. Լիբանանում ներքաղաքական իրավիճակի սրումն անմիջականորեն կապված էր նաև մերձավորարևելյան հակամարտության խորացման հետ: 1973թ. հոկտեմբերին սկսվեց արաբ-իսրայելյան չորրորդ պատերազմը: Լիբանանն, ինչպես և նախորդ պատերազմներում, կրկին ուղղակի մասնակցություն չունեցավ ռազմական գործողություններին: Սակայն այն նոր իրավիճակը, որ ստեղծվեց Մերձավոր Արևելքում այդ պատերազմից հետո, լուրջ հետևանքներ ունեցավ Լիբանանի համար⁴³⁴: Եզիպտոսի նախագահ Մադաթը վերանայեց Կահիրեի քաղաքականությունը՝ շեշտը դնելով ԱՄՆ-ի միջնորդությամբ Իսրայելի հետ

⁴³⁴ J. Chagnollaud, Israël et les Territoires Occupés: La Confrontation Silencieuse, Paris, 1985, pp. 27-28.

անջատ համաձայնագրի ստորագրման վրա: Այդ քաղաքականությանը դեմ էին Սիրիան և ՊԱԿ-ը⁴³⁵:

ԱՄՆ-ը լրջորեն անհանգստանում էր, որ համապարփակ կարգավորումը, որի կողմ էր նաև Նասերը, կարող էր վնասել Իսրայելին:

1971թ. դեկտեմբերին Իսրայելի վարչապետ Մեիրի հետ Վաշինգտոնում պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց, որ համապարփակ կարգավորման ուղիների փնտրումը կդադարեցվի և փորձ կարվի հասնել եզիպտաիսրայելյան անջատ հաշտության կնքմանը⁴³⁶:

Մինչ լիբանանյան իշխանությունները և մասնավորապես մարոնիական վերնախավը որոշակի հետաքրքրություն էին դրսևորում ԱՄՆ-ի առաջարկած մերձավորարևելյան հակամարտության կարգավորման մասնակի և փուլային տարբերակի հանդեպ, լիբանանյան ձախ ուժերը, որոնք պաղեստինցիների հետ հանդես էին գալիս միևնույն ճակատում, կտրականապես մերժում էին մերձավորարևելյան հակամարտության կարգավորման ամերիկյան այս տարբերակը՝ այն համարելով զիջողական պաղեստինցիների համար:

1973թ. աշնանը Թաքի Ալ-Դին Ալ-Մոլիի կառավարությունը բախվեց լիբանանյան հասարակության մեջ մի նոր տարակարծության հետ, որը պայմանավորված էր մերձավորարևելյան հակամարտության կարգավորման ամերիկյան տարբերակով:

1973թ. հոկտեմբերի 18-ին, երբ իսրայելյան օդային ուժերը հերթական անգամ ռմբակոծեցին լիբանանյան ծովափը, վնասվեց ծովափով անցնող հաղորդակցական մալուխը, որն ապահովում էր Լիբանանի հաղորդակցական կապը Եվրոպայի և ԱՄՆ-ի հետ: Հենց նույն օրը հինգ զինված անձինք, որոնք ներկայացնում էին Լիբանանի կոմունիստական գործունեության կազմակերպությունը, իրականացրին զինված հարձակում Լիբանանում Ամերիկյան բանկի

⁴³⁵ Մանրամասն տե՛ս M.Kalb, B. Kalb, Kissinger, Boston-Toronto, 1974, p. 461; И. Звягельская, Роль военной верхушки в формировании государственной политики Израиля, М., 1982, с. 85; Journal of Palestine Studies, Vol. III, No. 2, 1974, p. 37.

⁴³⁶ H. Kissinger, White House Years, Boston-Toronto, 1979, p. 1289.

վրա և պահանջեցին 10 մլն դոլար՝ «արաբների մղած սրբազան պատերազմի» համար: Միայն Լիբանանի անվտանգության ուժերի ձեռնարկած կտրուկ քայլերի արդյունքում Ամերիկյան բանկի վրա հարձակումը կասեցվեց. հինգ գրոհայիններից երկուսը սպանվեցին⁴³⁷:

1973թ. դեկտեմբերին՝ ԱՄՆ-ի պետքարտուղար Հ. Քլինթոնի Մերձավոր Արևելք կատարած առաջին այցելությունից հետո, Բեյրութում ուսանողական բողոքի մեծ ալիք բարձրացավ, որը կապված էր արաբ-իսրայելյան հակամարտության խաղաղ կարգավորման ԱՄՆ-ի առաջարկած տարբերակի հետ: Ուսանողական բողոքի այդ ալիքը կազմակերպել էր «Մերժման ճակատը» (արաբերեն՝ «Ջար-հաթ ալ-ռաֆդ»), որի մեջ մտնում էին «Պաղեստինի ազատագրության ժողովրդական ճակատը»՝ իր գլխավոր հրամանատարությամբ, «Պաղեստինի ազատագրության արաբական ճակատը» և մի շարք այլ պաղեստինյան կազմակերպություններ, որոնք կտրականապես մերժում էին ամերիկյան մասնակի կարգավորման տարբերակը⁴³⁸:

1974թ. փետրվարին Լիբանանում միաժամանակ ցույցեր տեղի ունեցան Բեյրութում, Միդունում և Տիրում: Ուսանողական դժգոհություններն այս անգամ կապված էին Հ. Քլինթոնի Մերձավոր Արևելք երկրորդ այցելության հետ⁴³⁹:

Լիբանանյան հասարակության տարակարծությունն արաբ-իսրայելյան հակամարտության կարգավորման ամերիկյան տարբերակի նկատմամբ երկրում ավելի սրեցին լիբանանյան ճախ ուժերի և աջերի միջև առկա հակասությունները:

1973թ. հոկտեմբերի արաբ-իսրայելյան չորրորդ պատերազմի ավարտից հետո շատ արաբական երկրներ հետաքրքրություն ցուցաբերեցին 1973թ. հոկտեմբերի 22-ի ՄԱԿ-ի ԱՆ 338-րդ բանաձևի նկատմամբ, որը նախատեսում էր. 1. կրակի անհասպաղ դադարեցում. 2. ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի

⁴³⁷ K. S. Salibi, նշխ.աշխ., էջ 73:

⁴³⁸ Նույն տեղում:

⁴³⁹ محمد العزب موسى، مذكرات كيسنجر، كيسنجر الحرب، دار المشرق العربي، ١٩٨٣، ص ١٢.

1967թ. 242-րդ բանաձևի անհասպաղ իրականացում. 3. բանակցությունների սկսում շահագրգիռ կողմերի միջև⁴⁴⁰: Պաղեստինյան կազմակերպություններն անմիջապես շտապեցին քննադատել վերոնշյալ բանաձևը և այն որակեցին իբրև «զիջողական»:

1974թ. ողջ ընթացքում Իսրայելը համառությամբ փորձում էր զինված հակամարտություն հրահրել լիբանանյան բնակչության և պաղեստինցիների միջև, ինչն այդպես էլ հաջողություն չունեցավ: 1974թ. մայիսի 16-ին իսրայելյան օդային ուժերը ոմբակաձեցին Բեյրութի արվարձաններն ու իրականացրեցին հարձակում Լիբանանի հարավային բնակավայրերի վրա: Պարբերական բնույթ էին կրում նաև օդային հարձակումները Բեյրութի միջազգային օդանավակայանի վրա: Ոմբակոծությունների հետևանքով դատարկվել էին պաղեստինյան փախստականների Այն ալ-Հիլուն, Ռաշիդիյա և Նաբաթիա ճամբարները⁴⁴¹:

Միայն 1974թ. հուլիսին և օգոստոսին իսրայելյան զինված ուժերը հարյուր անգամ ոմբակոծեցին Լիբանանի տարածքը՝ պատճառելով մարդկային զգալի կորուստներ և ավերածություններ:

1973թ. հոկտեմբերի արաբ-իսրայելյան պատերազմից հետո լիբանանյան ճախ ուժերի և պաղեստինցիների միջև համագործակցությունն ավելի ամրապնդվեց: Պաղեստինցիներն արդեն կազմում էին Լիբանանի բնակչության մոտ 15%-ը և լրջորեն ազդում էին երկրի ներքաղաքական կյանքի վրա: Պաղեստինցիներին գրեթե անհնար էր տարանջատել Լիբանանի ներքաղաքական զարգացումներից:

Լիբանանյան ճախ ուժերը զգալի աջակցություն էին ստանում նաև լիբանանյան այնպիսի ազդեցիկ սուննի ղեկավարներից, ինչպիսիք էին Սաիբ Մալամը և Ռաշիդ Քարամեն, որոնք մոռացության տալով իրենց նախկին հակասություններն ու մրցակցությունը, համագործակցում էին միմյանց հետ: Սաիբ Մալամի և Լիբանանի

⁴⁴⁰ Մանրամասն տե՛ս United Nations Resolutions on Palestine and the Arab-Israeli Conflict, Washington, 1975, p. 151, UN Resolutions, Historical Documents. <http://www.ariga.com/>.

⁴⁴¹ "L'Humanité", 20.05.1974.

մութքի Հասան Խալիդի գլխավորությամբ ձևավորվեց մի նոր սուննիական ճակատ, որը սերտ համագործակցության մեջ էր «Ազգային ճակատի» հետ և քաղաքական ասպարեզում պահանջում էր լիբանանյան իսլամադավանների առավել ակտիվ մասնակցություն երկրի կառավարման գործում⁴⁴²:

«Ազգային ճակատին» մեծապես աջակցում էր նաև իմամ Մուսա Ալ-Սադրը: 1974թ. մարտի 17-ին իմամ Մուսա Ալ-Սադրը Բաալբեքում կազմակերպեց ցույց, որին իրենց մասնակցությունը բերեցին մոտ 75.000 շիաներ: Այստեղ Ալ-Սադրը կոչ արեց բոլոր շիաներին համախմբվել և անհրաժեշտության դեպքում նույնիսկ զինված պայքար մղել շիաների իրավունքների և նրանց սոցիալական պայմանների բարելավման համար: Իմամ Ալ-Սադրը հայտարարեց, որ մտադրություն ուներ ռազմական ճամբարներ հիմնել Բաալբեքի շրջանում և Բեքաայի հովտում, որտեղ շիաները պետք է անցնեին զինվորական պատրաստություն: Իր ելույթում շիաների առաջնորդը նշեց. «Լիբանանի հարավում բնակվող շիաները պետք է համախմբվեն և պաշտպանեն իրենց գյուղերն ու տներն իսրայելյան պարբերական հարձակումներից: Եթե լիբանանյան իշխանություններն անկարող են պաշտպանել Հարավային Լիբանանն ու նրա բնակչությանը, ապա այդ գործը կստանձնեն շիաները»⁴⁴³: Այս նպատակով Բեյրութում և Տիրում Ալ-Սադրի օժանդակությամբ կազմավորվեցին շիական զինված ջոկատներ, որոնք պետք է մասնակցեին Հարավային Լիբանանի պաշտպանությանը: Իմամ Ալ-Սադրը երդվեց նաև պայքարել Լիբանանում սոցիալական անհավասարության դեմ և աջակցել լիբանանյան իսլամադավանների իրավունքների պաշտպանությանը: Նա կոչ արեց իր համախոհներին բոլոր միջոցներով պայքարել և նպաստել երկրում տիրող կաշառակերության, կոռուպցիայի և մենաշնորհների վերացմանը: Ալ-Սադրը լիբանանյան իշխանություններին մեղադրում էր երկրում տիրող ճգնաժամային իրավիճակի հանդեպ անտարբերություն դրսևորելու մեջ:

Ստեղծված իրավիճակում շիական բնակավայրերի պաշտպանությունը կազմակերպելու գործում Մուսա Ալ-Սադրին իրենց աջակցությունը հայտնեցին Իսրայելի հարձակումներին դիմակայող լիբանանյան ծախ ուժերն ու պաղեստինյան զինված խմբավորումները: Սա արդեն նշանակում էր համագործակցության հաստատում լիբանանյան ծախերի, պաղեստինցիների և շիաների միջև:

1974թ. հուլիսին Բեյրութի արվարձաններից մեկում բախումներ տեղի ունեցան «Քաթաիր» կուսակցության զինված ջոկատների և պաղեստինյան զինվորական խմբավորումների միջև: Դրանք գրանցվեցին Բեյրութի քրիստոնեական Ալ-դիքուանա արվարձանը և պաղեստինյան փախստականների Թել-Չաաֆար ճամբարը կապող ճանապարհի վրա: Այս բախումները տևեցին երկու օր (հուլիսի 29-30-ը) և ավարտվեցին համաձայնագրի ստորագրմամբ, որի համաձայն՝ «Քաթաիր» կուսակցության զինված ջոկատները, պաղեստինյան զինված խմբավորումներն ու լիբանանյան բանակի անվտանգության ուժերը միասնաբար պետք է կարգավորեին և տնօրինեին Ալ-դիքուանա արվարձանի և Թել-Չաաֆար ճամբարի միջև ընկած տարածքը⁴⁴⁴:

Այս համաձայնագրի ստորագրումից մոտ մեկ ամիս անց՝ օգոստոսի 21-ին, Սիդոնի մոտ գտնվող անցագրային կետում պաղեստինյան զինված մարտիկների և լիբանանյան ոստիկանության միջև բախումներ տեղի ունեցան, որին հետևեցին պաղեստինցիների պատասխան գործողությունները: Սիդոնում պաղեստինցիները կազմակերպեցին մի շարք պայթյուններ և փակվեցին քաղաքի գլխավոր փողոցները: Այս դեպքերից հետո Լիբանանի նախագահ Մուլեյման Ֆրանժիեն անձամբ հանդիպեց Յասիր Արաֆատին և պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց Լիբանանում կարգ ու կանոնը վերահաստատելու մասին: Յասիր Արաֆատը խոստացավ, որ պաղեստինյան զինված մարտիկներն այսուհետև զերծ կմնան զենքի օգտագործումից, իսկ լիբանանյան կառավարությունն իր հերթին խոստացավ, որ երկրի անվտանգության ուժերը զենք չեն կիրառի

⁴⁴² K. Salibi, նշվ. աշխ., էջ 77:

⁴⁴³ The Text of Imam Musa al-Sadr's Speech un'tu A. Norton, Amal and the Shi'a. Struggle for the Soul of Lebanon, USA, 1987, pp. 46-47.

⁴⁴⁴ محسن ابراهيم، الحرب و تبرية الحركة الوطنية اللبنانية، بيروت ١٩٨٣، ص ٢٥.

քաղաքացիական հագուստ կրող պաղեստինցիների նկատմամբ⁴⁴⁵։ Այս հերթական համաձայնությունից հետո Լիբանանում ժամանակավորապես դադարեցին ինչպես «Քաթաիբի» մարտիկների և պաղեստինյան զինված խմբավորումների, այնպես էլ երկրի անվտանգության ուժերի և պաղեստինցիների միջև բախումները։ Սեպտեմբերի 22-ին, սակայն, զինված բախումներ տեղի ունեցան Թարշիշ գյուղում՝ Քամալ Ջուսբայի զինված խմբավորման և «Քաթաիբ» կուսակցության ջոկատների միջև։ Վերջիններս նշում էին կուսակցության նոր գրասենյակի բացումը։ Այս բախումների հետևանքով սպանվեց երեք և վիրավորվեց երկու մարդ⁴⁴⁶։

Թարշիշում տեղի ունեցած դեպքերից մեկ շաբաթ անց Լիբանանում կայացավ «Քաթաիբ» կուսակցության ամենամյա համագումարը, որտեղ կուսակցությունը հայտարարեց, որ համակարծիք էր պաղեստինյան հարցի նկատմամբ համաարաբական քաղաքականության հետ⁴⁴⁷։ «Քաթաիբի» այս համագումարից հետո կուսակցության ղեկավար Պիեր Շմայելը, կուսակցության քաղաքական բյուրոյի ղեկավար անդամների հետ խորհրդակցելուց հետո, մի քանի պաշտոնական այցեր կատարեց Եգիպտոս, Միրիա, Հորդանան և Սաուդյան Արաբիա։ Այս այցելությունների գլխավոր նպատակն էր այդ երկրների ղեկավար շրջանակների հետ խորհրդակցություններ անցկացնել արաբ-խորայեյան հակամարտության կարգավորման ամերիկյան տարբերակի վերաբերյալ։ Այս չորս պետություններից Եգիպտոսը, Սաուդյան Արաբիան և Հորդանանը որոշակի շահագրգռվածություն էին ցուցաբերում ԱՄՆ-ի առաջարկած մասնակի կարգավորման այդ տարբերակի նկատմամբ։ Ինչ վերաբերում էր Միրիային, ապա վերջինս վերապահումով էր մտնում ամերիկյան տարբերակին։

⁴⁴⁵ Նույն տեղում, էջ 29։

⁴⁴⁶ النهار، «Ալ-Նահար», Բեյրութ, 24.09.1974։

⁴⁴⁷ «Քաթաիբ» կուսակցության 1974թ. սեպտեմբերի համագումարի պաշտոնական հայտարարության տեքստը տես

كريم بقرادوني، السلام المفقود ١٩٧٢-١٩٧٤، بيروت، ١٩٨٤، ص ٧٥

Լիբանանյան աջերը, հասկանալով 1973թ. արաբ-իսրայելյան պատերազմից հետո տարածաշրջանում ստեղծված նոր իրավիճակը և պաղեստինյան գործոնի դերի մեծացումը, փորձում էին ցույց տալ, որ Լիբանանն արաբական աշխարհի և համաարաբական քաղաքականության բաղկացուցիչ մասն էր, իսկ լիբանանյան իշխանություններին և մասնավորապես լիբանանյան աջերին չպետք է մեղադրել բացառապես արևմտամետ կողմնորոշման և Իսրայելի հետ համագործակցության եզրեր փնտրելու մեջ։

Միրիայի վերաբերմունքը մերձավորարևելյան հակամարտության կարգավորման ամերիկյան տարբերակի նկատմամբ նույնական էր ՊԱԿ-ի ղեկավարության դիրքորոշման հետ, որը պնդում էր, որ մերձավորարևելյան հակամարտության որևէ կարգավորում ընդունելի չէր եթե այն հաշվի չէր առնում Պաղեստինի արաբ ժողովրդի ազգային շահերն ու արդարացի իրավունքները⁴⁴⁸։ «Քաթաիբ» կուսակցության ղեկավարները, Միրիայի և ՊԱԿ-ի հետ համակարծիք լինելով, հայտարարում էին, որ կարգավորման ցանկացած տարբերակ պետք է ամբողջությամբ հաշվի առներ Պաղեստինի արաբ ժողովրդի օրինական իրավունքներն ու ձգտումները։ Լիբանանյան աջերը գտնում էին, որ Պաղեստինի արաբական պետության ճանաչված սահմաններով գոյությունն անհրաժեշտ պայման էր Լիբանանում քաղաքական կայունության վերահաստատման համար։

Մերձավորարևելյան հակամարտության մեջ պաղեստինյան գործոնի գնալով ավելի կարևորվող դերի պայմաններում լիբանանյան աջերը փորձեցին անում կարգավորել իրենց հարաբերությունները ՊԱԿ-ի ղեկավարության հետ և այդ ճանապարհով հարթել Լիբանանում ստեղծված ճգնաժամային իրավիճակը։

1974թ. սեպտեմբերին Պիեր Շմայելը մի քանի անգամ հանդիպեց ՊԱԿ-ի ղեկավար Յասիր Արաֆաթի և «Ֆաթիխ» որոշ ղեկավարների հետ և բազմիցս նշեց, որ լիբանանցիներն, ընդհանրապես, և «Քաթաիբ» կուսակցությունը, մասնավորապես, կատարեն պաղեստինյան ժողովրդի շահերը։

⁴⁴⁸ النهار، «Ալ-Նահար», Բեյրութ, 05.10.1974։

տինցիների օրինական գործողությունները, եթե դրանք չվտանգեն արաբական որևէ պետության անվտանգությունը⁴⁴⁹:

1974թ. հոկտեմբերին Ռաբատում՝ արաբական պետությունների գագաթաժողովում, ՊԱԿ-ն արաբական երկրների կողմից ճանաչվեց իբրև Պաղեստինի արաբ ժողովրդի միակ օրինական ներկայացուցիչ⁴⁵⁰: Որոշում ընդունվեց, որ Իսրայելի հետ որևէ բանակցություն կամ կարգավորման որևէ տարբերակ չէր կարող քննարկվել առանց ՊԱԿ-ի ուղղակի մասնակցության: 1974թ. հոկտեմբերից հետո ՊՂԸ-ի և լիբանանյան կառավարության միջև հարաբերություններում սկսեցին որոշ դրական տեղաշարժեր նկատվել:

1974թ. հոկտեմբերին Ռաբատում՝ տեղի ունեցած արաբական պետությունների գագաթաժողովից հետո, որտեղ նախագահում էր Լիբանանի նախագահ Սուլեյման Ֆրանժիժեն, նոյեմբերին 14-ի՝ Նյու Յորքում ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայում պաղեստինյան հարցի քննարկման ընթացքում, համաարաբական դիրքորոշումն արաբական պետությունների անունից ներկայացրեց Լիբանանի նախագահը: Լիբանանը պաշտոնապես միջազգային հանրության առջև պարտավորվեց աջակցել Պաղեստինի արաբ ժողովրդին՝ իր օրինական իրավունքների վերականգնման համար մղվող արդարացի պայքարում: ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան նույնպես ՊԱԿ-ը ճանաչեց իբրև Պաղեստինի արաբ ժողովրդի միակ օրինական ներկայացուցիչ: 1974թ. սկսած ՊԱԿ-ը ՄԱԿ-ում ունի դիտորդի կարգավիճակ⁴⁵¹:

ՊԱԿ-ի միջազգային հեղինակության բարձրացման և արաբական պետությունների կողմից նրան ցույց տրվող աջակցության և օժանդակության ավելացման պայմաններում Իսրայելի Լիբանանի հասցեին հնչեցրած սպառնալիքներն էլ ավելի ուժեղացան: Իսրայելը խստիվ պահանջում էր ՊՂԸ-ի դուրս բերում Լիբանանի տարածքից:

⁴⁴⁹ الاحرار, «Ալ-ահրար», Բեյրութ, 25.10.1974:

⁴⁵⁰ В. Киселев, Палестинская проблема в межаарабских отношениях: региональный аспект, с. 125.

⁴⁵¹ Там же, с. 125.

1974թ. նոյեմբերին ՊԱԿ-ը՝ լիբանանյան կառավարության և մի քանի արաբական պետությունների ճնշմամբ, խոստացավ սառեցնել իր ռազմական գործողությունները Լիբանանի հարավում: Սակայն հակառակ այդ խոստմանը պաղեստինյան զինված մարտիկները շարունակում էին զինված հարձակումներ իրականացնել Իսրայելի հյուսիսային բնակավայրերի դեմ: Պաղեստինցիների յուրաքանչյուր այդպիսի հարձակմանը հետևում էր Իսրայելի պատասխան գործողությունը: Ստեղծված իրավիճակում ողջ պատասխանատվությունն Իսրայելը դնում էր լիբանանյան կառավարության վրա, որը քույլ էր տալիս պաղեստինցիներին օգտագործել իր երկրի տարածքը և անպատիժ գործել երկրի հարավում: 1974թ. դեկտեմբերի 10-ին Իսրայելը ռմբակոծեց Բեյրութում գտնվող ՊԱԿ-ի ներկայացուցչությունն ու ՊԱԿ-ի Հետազոտությունների կենտրոնը: Դեկտեմբերի 12-ին իսրայելյան «Ֆանատները» ռմբակոծեցին Լիբանանի տարածքում գտնվող պաղեստինյան փախստականների ճամբարները: 1974թ. դեկտեմբերի 1-ից 15-ը Լիբանանն ավելի քան 100 անգամ ենթարկվեց հրետանային հարձակման⁴⁵²:

Թեև Լիբանանի նախագահ Սուլեյման Ֆրանժիժեն 1974թ. նոյեմբերի 14-ին ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայում հայտարարեց, որ Լիբանանը հանդուրժողականության, մարդկային սինթեզների, եղբայրության և խաղաղության հող է⁴⁵³, սակայն Լիբանանում տիրող ճգնաժամային իրավիճակի խորացման պայմաններում կային միանգամայն այլ տեսակետներ: Այս կապակցությամբ Բեյրութի Ամերիկյան համալսարանի պրոֆեսոր Մալքոլմ Բերրը բավական հռետեսական էր տրամադրված և արտահայտում էր իր անհանգստությունը Լիբանանում ստեղծված իրավիճակի վերաբերյալ: Բերրը գրում էր. «Լիբանանն արդեն որևէ կերպ չի կարող խուսափել քաղաքացիական պատերազմից: Չափազանց մեծ է այն թշնամանքն ու ատելությունը, որ տաժում են միմյանց նկատմամբ լիբանանյան տարբեր խմբավորումներն ու կուսակցությունները: Երկրում անընդհատ տեղի են ունենում արյունալի բախումներ: Լիբա-

⁴⁵² Новейшая история арабских стран Азии, с. 131.

⁴⁵³ النهار, «Ալ-նահար», Բեյրութ, 15.11.1974:

նանում տիրում է անիշխանություն, կառավարությունը կորցրել է իր վերահսկողությունը տեղի ունեցող դեպքերի նկատմամբ: Յուրաքանչյուր արյունալի մասնավոր բախում դիտվում է որպես քաղաքացիական պատերազմի հրահրման փորձ»⁴⁵⁴:

Այս շրջանում Լիբանանում ներքաղաքական իրավիճակի սրումն ուղեկցվում էր սոցիալական ճգնաժամի խորացման հետ: Լիբանանյան ձախերը՝ Քամալ Ջումրլաթի գլխավորությամբ, պահանջում էին երկրում իրականացնել սոցիալական, տնտեսական և քաղաքական որոշակի բարեփոխումներ, մասնավորապես վերանայել 1943թ. «Ազգային դաշինքն» ու երկրի սահմանադրությունը, խորհրդարանում պատգամավորների ընտրության և պետական պաշտոնյաների նշանակման հարցում հրաժարվել կրոնադավանական սկզբունքից և երկրի կառավարման գործում ընդլայնել իսլամադավանների մասնակցությունը: Լիբանանյան ձախերը քննադատում էին «Ազգային դաշինքը», որն աջ ուժերը, մասնավորապես՝ մարոնիները, համարում էին Լիբանանի համար «խղետալական քաղաքական բանաձև», որը հնարավորություն էր տալիս լիբանանյան տարբեր կրոնական համայնքներին գոյակցել մեկ պետության շրջանակներում: Չախ ուժերն «Ազգային դաշինքը» որակավորում էին իբրև շղարշ, որի ետևում երկրի քրիստոնյաները, հիմնականում մարոնիները, թաքցնում էին իրենց վերադաս դիրքերը: Այդ ուժերը գտնում էին, որ իրական ազգային միասնականությունը Լիբանանում հնարավոր է միայն քաղաքական, այսպես կոչված, «վերահարմարեցման» արդյունքում, ինչը, մի կողմ թողնելով կրոնական պատկանելությունը, խորհրդարանում պատգամավորների ընտրման և պետական պաշտոնյաների նշանակման հարցում կհիմնվեր արհեստավարժության և անհատական հատկանիշների վրա: «Ազգային ճակատում» համախմբված լիբանանյան ձախ ուժերը սերտորեն համագործակցում էր սուննի համայնքի ազդեցիկ ղեկավարների հետ, որոնք նույնպես պայքարում էին երկրի կառավարման մարմիններում իսլամադավանների ավելի լայն մասնակցության համար: Լիբանանյան ձախ ուժերը, սուննի ազդեցիկ ղեկավարներ

Ռաշիդ Քարամեն, Սաիբ Սալամն ու լիբանանյան մուֆթի Հասան Խալիդը, պնդում էին, որ Լիբանանում խաղաղության վերահաստատման համար անհրաժեշտ պայմաններից էր «Ազգային դաշինքով» հաստատված դրույթների վերանայումը և իսլամադավանների քաղաքացիական իրավունքների ընդլայնումը:

Այն, որ կառավարման կրոնադավանական համակարգը ճգնաժամ էր ապրում, գիտակցում էին նաև իշխող շրջանակներն ու լիբանանյան աջերը: «Քաթաիբ» կուսակցության 1974թ. սեպտեմբերի համագումարում ընդունվեց որոշում, որով նախատեսվում էր ապահովել լիբանանյան կառավարման մարմիններում տարբեր կրոնական համայնքների հավասար ներկայացուցչությունը: Այդ ներկայացուցչությունը պետք է հիմնված լիներ ազգային և ոչ թե կրոնական հիմքի վրա⁴⁵⁵: Սակայն «Քաթաիբ» կուսակցության այս որոշման անորոշ բովանդակությունը վկայում էր այն մասին, որ կուսակցությունը լուրջ ցանկություն չունեի աջակցել լիբանանյան քաղաքական համակարգում որևէ բարեփոխման իրականացմանը:

Երկրում հասունացող ճգնաժամի արտահայտություններից էր նաև 1974թ. սեպտեմբերի 25-ին Թաքի Ալ-Դիհ Ալ-Սուլիի կառավարության հրաժարականը: Ստեղծված իրավիճակում նախագահ Մուլեյման Ֆրանժիեն նոր կառավարություն ձևավորելու նպատակով դիմեց Սաիբ Սալամին: Սակայն նախագահը Սաիբ Սալամին խոստացավ ապահովել խորհրդարանի վստահության քվեն, եթե վերջինս իր կառավարության մեջ ներգրավեր նախագահի մի քանի ազգականների, համախոհների և մտերիմների, այդ թվում նաև նրա որդուն՝ Թունի Ֆրանժիեին: Չցանկանալով դառնալ «տիկնիկ» նախագահի ձեռքում և կազմավորել կառավարություն, որի անդամները կընտրվեին բացառապես նախագահի ցանկությամբ, Սաիբ Սալամը հրաժարվեց զբաղեցնել վարչապետի պաշտոնը: Նախագահը 1974թ. նոյեմբերի 1-ին վարչապետ նշանակեց Ռաշիդ Ալ-Սուլիին⁴⁵⁶, որը սերտ կապեր ուներ Քամալ Ջումրլաթի հետ: Նախագահի այս

⁴⁵⁴ "New York Times", October 9, 1974.

⁴⁵⁵ K. Salibi, նշվ. աշխ., էջ 84:

⁴⁵⁶ Н. Горбунова, Ливан накануне гражданской войны (1975-1976 гг.), Арабские Страны: История, экономика, политика, М., 1986, с. 244.

քայլը նպատակ ուներ օգտագործելով Ռաշիդ Ալ-Սուլիի և լիբանանյան ճախ ուժերի ղեկավար Քամալ Ջումրլաթի մտերիմ հարաբերությունները՝ փորձել մեղմել «Ազգային ճակատի» ու նրա ղեկավարի և լիբանանյան իշխանությունների ու աջ ուժերի միջև առկա սրված հակասությունները:

Սուենի ազդեցիկ երկու ղեկավարներ՝ Սաիբ Մալամն ու Ռաշիդ Քարամեն անհանգստացած էին այն հանգամանքով, որ նորանշանակ վարչապետը զգալի կախում ուներ Քամալ Ջումրլաթից և նրա քաղաքական դաշնակիցն ու համախոհն էր, ինչը հակասում էր սուենի ղեկավարների այն սկզբունքին, որ վարչապետը նախ և առաջ պետք է ներկայացնի սուենի համայնքի շահերը, լինի ազդեցիկ սուենի ղեկավար և աջակցություն ու օժանդակություն ստանա առաջին հերթին սուենի համայնքից:

Պաշտոնը ստանձնելուց մեկ շաբաթ անց՝ նոյեմբերի 8-ին, Ռաշիդ Ալ-Սուլիը խորհրդարանում ներկայացրեց իր կառավարության կազմը, որը բաղկացած էր 18 նախարարից: Այս կառավարության մեջ ընդգրկվեցին նախագահի պարտադրած նախարարների քեկնածուները, այդ թվում նաև՝ Սուլեյման Ֆրանժիեի որդին՝ Թոնի Ֆրանժիեն: Կառավարության կազմում տեղ գտան «Քաթաիբ», «Ազգային լիբերալ» և «Առաջադիմական սոցիալիստական» կուսակցության անդամները⁴⁵⁷:

Սուենի համայնքի ղեկավարությունը կազմավորեց վարչապետ Ռաշիդ Սուլիի նկատմամբ ընդդիմադիր ճակատ, որի մեջ մտան Սաիբ Մալամը, Ռաշիդ Քարամեն և «Ազգային դաշինք» կուսակցության ղեկավար Ռայմոն Էդդեն՝ այդ շրջանում միակ մարտնչի ղեկավարը, որը հակասություններ ուներ նախագահի հետ:

Դեռևս 1974թ. սկզբին Ռաշիդ Քարամեն և Ռայմոն Էդդեն փորձեցին ձևավորել գործող իշխանություններին ընդդիմադիր ճակատ և առաջարկեցին Քամալ Ջումրլաթին նույնպես միանալ այդ ճակատին, ինչը կնպաստեր այդ ճակատի և լիբանանյան ճախ ուժերի միջև համագործակցության ամրապնդմանը: Սակայն Ջումրլաթը մերժեց: Իսկ երբ 1974թ. հոկտեմբերին Սաիբ Մալամը հրաժարվեց

զբաղեցնել Լիբանանի վարչապետի պաշտոնը, վերջինս նույնպես ցանկություն հայտնեց միանալ Քարամեն-Էդդե ճակատին: Նոր ձևավորված այս ճակատը անվանվեց «Եռակողմ դաշինք» (արաբերեն՝ «Ալ-թահաալուֆ ալ-սուլասի») ⁴⁵⁸:

Միայն մարտնչական կազմ ունեցող 1968թ. կազմավորված «Եռյակ դաշինքից» նոր ձևավորված «Եռակողմ դաշինքը» տարբերվում էր նրանով, որ դրանում ընդգրկված էին երկու սուենի և մեկ մարտնչի ղեկավար՝ Ռայմոն Էդդեն: Վերջինս քննադատում էր երկրի նախագահ Սուլեյման Ֆրանժիեի վարած ներքին և արտաքին քաղաքականությունը: Սա նշանակում էր, որ «Եռակողմ դաշինքին» անդամակցությունը հիմնված էր ոչ թե կոռնական, այլ որոշակի քաղաքական հիմքի վրա: Անդամակցելով «Եռակողմ դաշինքին»՝ Էդդեն նպատակ ուներ ամուր կապեր հաստատել սուենի ղեկավարների հետ և, օգտագործելով այդ հանգամանքը, 1976թ. այդ ընդդիմադիր դաշինքից առաջադրվել որպես նախագահական ընտրությունների հնարավոր թեկնածու:

1973թ. սկսած՝ Ռայմոն Էդդեն պարբերաբար քննադատում էր Լիբանանի նախագահի քաղաքականությունը: Նա տարածայնություններ ուներ նաև Թոնի Ֆրանժիեի հետ, որին Էդդեն լոջորեն մեղադրում էր կաշառակերության և կոռուպցիայի մեջ: Թոնի Ֆրանժիեն զբաղեցնում է հաղորդակցության և կապի նախարարի պաշտոնը: Այս ոլորտում հայտնաբերվել էին մի շարք խախտումներ, որոնց հետքերը տանում էին դեպի Թոնի Ֆրանժիեն⁴⁵⁹:

Ռայմոն Էդդեն քննադատության էր ենթարկում նաև վերջին երեք կառավարություններում ընդգրկված «Քաթաիբ» կուսակցությունը ներկայացնող նախարարներին՝ նրանց նույնպես մեղադրելով կաշառակերության և կոռուպցիայի մեջ⁴⁶⁰:

1970-ականների սկզբին Լիբանանում նաև կտրուկ սրվել էին հակասությունները տարբեր կուսակցությունների և խմբավորումնե-

⁴⁵⁸ Նույն տեղում, էջ 169:

⁴⁵⁹ ألاجبار, «Ալ-ախբար», 16.03.1975:

⁴⁶⁰ B. Korany and A. Dessouks, The Foreign Polices of Arab States, Cairo, 1984, p. 308.

⁴⁵⁷ W. Gorla, նշխ. աշխ., էջ 168:

րի միջև: Ինչպես արդեն նշել ենք գրեթե յուրաքանչյուր կուսակցություն և խմբավորում ուներ իր միլիտները, որոնց քիվը հասնում էր 29-ի: 1974թ. հոկտեմբերին Լիբանանն աշխարհում գրավում էր առաջին տեղը բնակչության մեկ շնչին բաժին ընկնող զենքի քանակությամբ⁴⁶¹:

1974-1975թթ. Լիբանանի ողջ տարածքում տեղի էին ունենում պայթյուններ, ավազակային հարձակումներ, կողոպուտներ, սպանություններ և առևանգումներ, որոնք պարբերական բնույթ էին կրում, իսկ նրանց կազմակերպիչները մնում էին անպատիժ: Լիբանանյան գրեթե բոլոր քաղաքներում գործում էին հանցավոր խմբավորումներ, որոնք ունեին իրենց սեփական զինված ջոկատները: Այսպիսի մի խմբավորում գործում էր Տրիպոլիում, որը ղեկավարում էր Ահմադ Ալ-Քադուրը: 1975թ. հունվարին երկու շաբաթ անընդմեջ Ռաշիդ Ալ-Սուլի կառավարությունը ձեռնարկում էր մի շարք միջոցառումներ՝ հանցավոր այս խմբավորման ոչնչացման ուղղությամբ, որոնք դրական արդյունք տվեցին և Տրիպոլիի հին քաղամասը հաջողվեց մաքրել հանցավոր այդ խմբավորումից⁴⁶²: Սակայն կառավարության կողմից այս ուղղությամբ ձեռնարկված միջոցառումները կրում էին մասնավոր բնույթ և չէին տարածվում գործող այլ հանցավոր խմբավորումների վրա:

1970-ականների սկզբին Լիբանանում պետական համակարգը՝ կառավարությունը, խորհրդարանն ու բանակը, փաստորեն, կորցրել էին իրենց իրական իշխանությունը և չէին վերահսկում երկրում տիրող իրավիճակը: Կոռուպցիան, քաղաքական գործընթացներում զինված խմբավորումների գնալով ակտիվացող դերը, պետական մարմինների անդամալույծ լինելու փաստերը հանգեցրին բացահայտ քրեական տարրերի ակտիվացմանը:

1970-ականների սկզբին հատուկ նշանակություն էին ստացել լիբանանասիրիական հարաբերությունները: Լիբանանի տարածքում պաղեստինյան զինվորական խմբավորումների ներկայությունը և այդ հանգամանքով պայմանավորված Իսրայելի վտանգավոր

հարձակումները ստիպում էին Լիբանանին՝ հատուկ ուշադրություն դարձնել Սիրիայի հետ իր հարաբերություններին: Այս տեսանկյունից զգալի նշանակություն ուներ 1975թ. հունվարի 7-ի Լիբանանի նախագահ Սուլեյման Ֆրանժիեի հանդիպումը Սիրիայի Արաբական Հանրապետության նախագահ Հաֆեզ Ալ-Ասադի հետ, որը տեղի ունեցավ լիբանանյան սահմանային Շքորա քաղաքի մոտ: Երկու երկրների ղեկավարներն իրենց լիակատար աջակցությունը հայտնեցին Պաղեստինի արաբ ժողովրդի իր օրինական իրավունքների համար մղվող պայքարին և դատապարտեցին իսրայելյան օդային ուժերի հարձակումները հարավլիբանանյան բնակավայրերի վրա: Սիրիայի նախագահը հայտարարեց. «Լիբանանի դեմ ցանկացած ռազմական գործողություն Սիրիան դիտում է իբրև իր սեփական երկրի դեմ իրականացվող հարձակում և պատրաստ է ձեռնարկել բոլոր անհրաժեշտ միջոցները որպեսզի ապահովվի Լիբանանի բնակչության անվտանգությունը, տարածքային ամբողջականությունն ու անկախությունը»⁴⁶³:

1975թ. հունվարի 2-ին պաղեստինցիների իսրայելյան հյուսիսային բնակավայրերի դեմ իրականացրած հերթական հարձակումից հետո Իսրայելը՝ որպես պատասխան, օդային հարձակում իրականացրեց Լիբանանի հարավում: Այս հարձակումից հետո պաղեստինյան զինվորական խմբավորումների և լիբանանյան բանակի գորամիավորումների միջև բախումներ տեղի ունեցան լիբանանահիսրայելյան սահմանի մոտ: Տիրում տեղակայված լիբանանյան բանակի զինանոցների վրա վեց արկ նետվեց: ՊԱԿ-ի ղեկավարությունը դրանում մեղադրեց իրենից անջատ գործող «Պաղեստինի ազատագրության ժողովրդական ճակատին»⁴⁶⁴: Պիեր Ժմայելը հանդես եկավ հայտարարությամբ, որում նա լրջորեն քննադատեց պաղեստինյան զինվորական խմբավորումների ներկայությունն ու նրանց գործողությունները Հարավային Լիբանանում և պահանջեց ՊԱԿ-ի ղեկավարությունից «վերջ դնել այն անիշխանությանը, որ տիրում էր ՊԱԿ-ից անջատ գործող պաղես-

⁴⁶¹ Н. Горбунова, Ливан накануне гражданской войны (1975-1976гг.), с. 245.

⁴⁶² К. Salibi, նշխ. աշխ., էջ 31:

⁴⁶³ "L'Humanité", 03.03.1975.

⁴⁶⁴ TACC, 15.01.1975.

տինյան մի շարք կազմակերպություններում և խմբավորումներում»։ Ի պատասխան Պիեր Ժմայելի այս հայտարարության՝ ՊԱԿ-ի ղեկավար Յասիր Արաֆաթը հայտարարեց, որ կանի հնարավորինս, որպեսզի նման գործողություններն այլևս չկրկնվեն։ Յասիր Արաֆաթի պատասխան հայտարարությունից երկու օր անց նա նամակ ստացավ նաև «Ազգային լիբերալ» կուսակցության ղեկավար Քամիլ Շամունից, որն ամբողջությամբ պաշտպանում էր Պիեր Ժմայելի դիրքորոշումը՝ Լիբանանում պաղեստինյան ներկայության և Հարավային Լիբանանում ստեղծված վտանգավոր իրավիճակի վերաբերյալ⁴⁶⁵։ Մեկ ամիս անց՝ փետրվարի 20-ին, Պիեր Ժմայելը ուղղերձ հղեց նախագահ Սուլեյման Ֆրանժիեին, որում նա առաջարկում էր Լիբանանում անցկացնել համընդհանուր հանրաքվե՝ պաղեստինյան զինվորական խմբավորումների ներկայության վերաբերյալ⁴⁶⁶։ Թեև Պիեր Ժմայելի այս առաջարկը նախագահը թողեց անպատասխան, սակայն, այդ փաստն արդեն իսկ արտացոլում էր այն վճռականությունը, որ լիբանանյան աջերն ունեին պաղեստինյան զինված խմբավորումներին երկրի տարածքից դուրս բերելու հարցում։

1975թ. սկզբին իսրայելյան բանակը պարբերական հարձակումներ էր իրականացնում Լիբանանի հարավում գտնվող պաղեստինյան ռազմական ճամբարների վրա, որոնք Իսրայելը համարում էր «ահաբեկիչների ճամբարներ»։ 1975թ. հունվարի սկզբին Իսրայելը հարձակում իրականացրեց Մարջայունի վրա, որը Լիբանանում պաղեստինյան զինված խմբավորումների ռազմավարական կարևոր հենակետերից էր⁴⁶⁷։ 1975թ. հունվարի 12-ին իսրայելյան զինված ուժերը, անցնելով Լիբանանի սահմանը, հարձակվեցին լիբանանյան Զֆար-Շուբ գյուղի վրա, ինչն Իսրայելը որակավորեց իբրև «այդտեղ հաստատված պաղեստինցի ահաբեկիչների դեմ

⁴⁶⁵ محسن ابراهيم، الحرب و تربية الحركة الوطنية اللبنانية، بيروت ١٩٨٣، ص ٣٧.

⁴⁶⁶ «Քարաիր» կուսակցության ղեկավար Պիեր Ժմայելի ուղերձի տեքստը տե՛ս «Ալ-միդա», Բեյրութ, 25.02.1975:

⁴⁶⁷ Н. Горбунова, Ливан накануне гражданской войны (1975-1976гг.), с. 250.

պայքարի դրսևորում»։ Զֆար-Շուբի վրա իսրայելյան հարձակումը Լիբանանում առաջացրեց բողոքի մեծ ալիք։ Բեյրութում տեղի ունեցավ բազմահազարանոց ցույց, որին իրենց մասնակցությունը բերեցին մի շարք քաղաքական կուսակցություններ և կազմակերպություններ։ Նրանք պահանջում էին միջոցառումների իրականացում, որոնք կնպաստեին լիբանանյան զինված ուժերի մարտունակության բարձացմանը։

Պիեր Ժմայելի՝ նախագահին ուղղված նամակից մոտ մեկ շաբաթ անց լուրջ խնդիրներ առաջացան Սիդոնում։ Սիդոնի, ինչպես նաև լիբանանյան մի շարք այլ ավաներձ քաղաքների ու գյուղերի ձկնորսներ, խիստ անհանգստացած նոր ձկնորսական «Պրոտեյն» ընկերության կազմավորմամբ, որը գլխավորում էր Քամիլ Շամունը, կազմակերպեցին մի շարք ցույցեր, որոնք փետրվարի 26-ին վերածվեցին բախումների՝ լիբանանյան բանակի և ցուցարարների միջև։ Բախումների հետևանքով վիրավորվեց և ապա նաև մահացավ ցուցարարներին առաջնորդող նախկին պատգամավոր, Սիդոնի ղեկավարներից Մարուֆ Մաադը։ Փետրվարի 28-ին Սիդոնում տեղի ունեցած դեպքերին ի պատասխան՝ ձախ ուժերը ցույցեր կազմակերպեցին նաև Բեյրութում։ Մարուֆ Մաադի մահվանից մեկ օր անց Սիդոնի բնակչությունը կազմակերպեց երկրորդ մեծ ցույցը։ Ցուցարարները փակել էին Սիդոն-Տիր ճանապարհը։ Սիդոն ժամանեցին լիբանանյան բանակի մի քանի զորամիավորումներ։ Վերջիններիս և Սիդոնի բնակիչների միջև կրկին տեղի ունեցան արյունալի բախումներ⁴⁶⁸։ Սիդոնի բնակիչներին աջակցում էին նաև Այն Ալ-հիլուե պաղեստինյան փախստականների ճամբարի բնակիչները։ Այս բախումների ընթացքում սպանվեց հինգ զինվոր և տասնմեկ սիդոնցի, կային նաև մեծ թվով վիրավորներ։ Բախումների հաջորդ օրը Սիդոնի ձկնորսների և լիբանանյան բանակի հրամանատարության միջև ստորագրվեց կրակի դադարեցման մասին համաձայնագիր, որի արդյունքում բանակի զորամիավորումները դուրս բերվեցին Սիդոնից⁴⁶⁹։

⁴⁶⁸ Новейшая история арабских стран Азии, с. 133.

⁴⁶⁹ Е. Каршунов, Репортаж из взорванного рая, М., 1982, с. 46.

Միդոնի դեպքերից հետո ակտիվացան լիբանանյան գրեթե բոլոր հակադիր ճակատները: Լիբանանյան ձախ ուժերն այդ բախումների հրահրման մեջ մեղադրեցին լիբանանյան իշխանություններին և բանակի հարմանատարությանը: Չախերը պահանջեցին բանակի հրամանատար Իսքանդար Չանիմի և վարչապետ Ռաշիդ Ալ-Մոլիի հրաժարականները: «Ազգային ճակատը» հայտարարեց, որ բանակն իրավունք չունի կրակ բացել իր քաղաքացիների վրա, հատկապես եթե այն ի վիճակի չէր կատարել իր հիմնական պարտականությունը՝ պաշտպանել Լիբանանի սահմանները, ազգային անվտանգությունն ու անկախությունը⁴⁷⁰:

Վարչապետ Ռաշիդ Ալ-Մոլիը ձեռնարկեց մի քանի միջոցառումներ հարթելու ստեղծված իրավիճակը, սակայն վարչապետի բոլոր հրամաններն արհամարհվում էին բանակի հրամանատարության կողմից, որն ուղղակիորեն կատարում էր երկրի նախագահի հրահանգները: Սուրնի համայնքի ղեկավարները վարչապետից պահանջում էին դիմել կտրուկ քայլերի և վերակազմավորել բանակն այնպես, որ այն վերահսկեր երկրի կառավարությունը, ինչը որոշակիորեն կնվազեցնի Լիբանանի նախագահի կողմից բանակի՝ որպես գործիք օգտագործումը: Հակառակ դեպքում սուրնի ղեկավարները պահանջում էին երկրի վարչապետի հրաժարականն ու ավելի ազդեցիկ ղեկավարի նշանակումը վարչապետի պաշտոնում⁴⁷¹:

Մինչ լիբանանյան իսլամադավանները և ձախ ուժերն իրենց դժգոհությունն էին հայտնում Միդոնի զարգացումներում լիբանանյան իշխանությունների դրսևորած դիրքորոշման նկատմամբ, Լիբանանի քրիստոնյաներն ու աջ ուժերն իրենց ամբողջական պաշտպանությունն ու աջակցությունն էին հայտնում լիբանանյան իշխանություններին: Այս կապակցությամբ վերջիններս նույնիսկ ցույցեր կազմակերպվեցին արևելյան Բեյրութի քրիստոնեական մասում, որտեղ հազարավոր ուսանողներ իրենց պաշտպանությունն էին հայտնում լիբանանյան բանակի հրամանատարություն գործողություններին: Նրանք Միդոնում իրավիճակի սրման գործում մեղադրեցին լի-

⁴⁷⁰ الأهرام، «Ալ-սիրան», Բեյրութ, 19.02.1975:

⁴⁷¹ K. Salibi, նշխ. աշխ., էջ 95:

բանանյան ձախ ուժերին, որոնք բանակը ներքաշել էին բախումների մեջ՝ նպատակ ունենալով վարկաբեկել վերջինիս ղեկավարությամբ⁴⁷²:

Մինչ ՊԱԿ-ի ղեկավարությունը փորձում էր ամեն կերպ ժխտել Միդոնի դեպքերին պաղեստինյան շարժման մասնակցությունը, քրիստոնեական քաղաքական շրջանակները չափազանցում էին պաղեստինցիների դերը վերը նշված դեպքերում: Լիբանանյան աջ ուժերը փորձում էին Միդոնի դեպքերը ևս օգտագործել և կրկին մեղադրել պաղեստինցիներին այն բանում, որ նրանք խառնվում էին Լիբանանի ներքին գործերին և նպաստում ներքաղաքական իրավիճակի սրմանը:

Լիբանանյան աջ ուժերի կարծիքով՝ Միդոնի դեպքերը պաղեստինցիների և ձախ ուժերի դաշինքի ծրագրավորված գործողությունների արդյունք էին, որի նպատակն էր ոչ միայն վարկաբեկել լիբանանյան բանակն ու նրա հրամանատարությանը, այլ նաև ողջ լիբանանյան կառավարման համակարգը⁴⁷³:

Միդոնի դեպքերում վիրավորված Մարուֆ Մաադի մահվան օրը գումարվեց նաև «Գերագույն իսլամական խորհրդի» նիստ, որում որոշում ընդունվեց անվստահություն հայտնել Ռաշիդ ալ-Մոլիի կառավարությանը և մեղադրել նրան այն բանում, որ վերջինս ի վիճակի չեղավ պատշաճ կերպով ներկայացնել լիբանանյան իսլամադավան բնակչության շահերն ու դիրքորոշումը: Հինգ օր անց 16 իսլամադավան ազդեցիկ ղեկավարներ, այդ թվում վեց նախկին վարչապետներ, ներկայացրին բանակի վերակազմավորման պահանջ և սպառնացին սրել Լիբանանում ստեղծված ճգնաժամային իրավիճակը, եթե նրանց պահանջները չբավարարվեին: Իսլամադավան այդ ղեկավարները պահանջում էին, որ բանակի հրամանատարության մեջ նույնպես հաստատվեր «ազգային հավասարություն» և ստեղծվեր հատուկ հրամանատարական խորհուրդ, որում իսլամադավաններն ու քրիստոնյաները կունենային հավասար ներկայացուցչություն⁴⁷⁴:

⁴⁷² K. Joumblatt, Pour le Liban, Editions Stock, 1978, p. 121.

⁴⁷³ Maghreb Machrek, Monde Arabe, Paris, 1987, p. 11.

⁴⁷⁴ J. Bulloch, Death of a Country. The Civil War in Lebanon, London, 1977, p. 74.

Ուաշինգտոնի Ալ-Մուխր, որ ամեն կերպ փորձում էր պահպանել իր կառավարությունը, Քամալ Ջումբլաթի աջակցությամբ համաձայնեց ստանձնել բանակի վերակազմավորման այդ դժվար գործընթացը և նախաձեռնեց հատուկ խորհրդարանական հանձնաժողովի կազմավորումը, որը պետք է զբաղվեր այդ գործընթացով: Այս հանգամանքն առաջացրեց լիբանանյան աջ ուժերի և հատկապես մարոնիների կտրուկ քննադատությունը, որոնք բացառում էին բանակում որևէ վերակազմավորում: Ե՛վ Պիեր Ժմայելը և՛ Քամալ Շամունը հայտարարեցին, որ կայաքարեն լիբանանյան բանակի հրամանատարության կազմում ցանկացած տեղաշարժերի դեմ: Լիբանանյան քրիստոնյաները դա դիտում էին իբրև իրենց դիրքերի թուլացմանն ուղղված փորձ⁴⁷⁵:

Մինչ 1970թ. լիբանանյան բանակն իր մարտնի հրամանատարությամբ վայելում էր Լիբանանի ողջ բնակչության հարգանքը՝ ստանձնելով հիմնականում, այսպես կոչված, «դիտորդի» դեր բոլոր միջհամայնքային և ներքին բախումներում: Սակայն 1970թ. հետո, երբ լիբանանյան բանակի շիհաբական կորիզը վերացվեց, և բանակի հրամանատար նշանակվեց գեներալ Իսքանդար Ջանիձը, իրավիճակը կտրուկ փոխվեց: 1973թ. սկսած լիբանանյան բանակն իր մարտնի ղեկավարությամբ երկրի աջ ուժերի հիմնական դաշնակիցն էր և ակտիվորեն մասնակցում էր ձախ ուժերի և պաղեստինցիների դեմ պայքարին:

Լիբանանյան հակադիր ճակատների միջև հակասությունների երկարատև զինված հակամարտության վերաճելու սպառնալիքի պայմաններում լիբանանյան աջերը որևէ կերպ չէին ցանկանում զնալ փոխզիջման և որոշակի բարեփոխումներ իրականացնել լիբանանյան բանակում: Այդ փուլում բանակում բարեփոխումների իրականացումը կհամապատասխաներ նաև լիբանանյան աջերի շահերին, քանի որ երկրում իրավիճակի վատթարացումն ամենից առավել կխաբխներ հենց նրանց, մասնավորապես մարոնիների տիրապետող դիրքեր:

1973թ. հետո բոլոր այն արաբական երկրները, որոնք որոշակի շահագրգռվածություն էին ցուցաբերում մերձավորարևելյան հակամարտության կարգավորման ամերիկյան տարբերակի նկատմամբ, Լիբանանում քրիստոնյաներին դիտում էին իբրև իրենց դաշնակիցներ և տվյալ դեպքում նրանց ձեռնադրելու էր երկրում քրիստոնյաների վերադաս դիրքերի պահպանումը:

Այս պայմաններում, երբ քրիստոնյա լիբանանցիներն աջակցություն և օժանդակություն էին ստանում ոչ միայն Արևմուտքից, այլև արաբական մի շարք պահպանողական երկրներից, նրանք որևէ կերպ չէին ցանկանում զիջումների գնալ և իրականացնել որևէ բարեփոխում:

Միդոնում տեղի ունեցած դեպքերից հետո, երբ Լիբանանում իրավիճակը շարունակում էր լարված մնալ, արևմտյան Բեյրութի թաղամասերից մեկում տեղի ունեցավ մի պատահար, որը պատմագրության մեջ ընդունված է համարել Լիբանանում 1975թ. բռնկված երկարատև քաղաքացիական պատերազմի սկիզբը:

Այսպիսով՝ Լիբանանը, որին հաջողվել էր զերծ մնալ մերձավորարևելյան հակամարտությանն ուղղակի մասնակցությունից, 1970-ականներին ամբողջությամբ ներքաշվեց այդ հակամարտության մեջ՝ դրանից բխող բոլոր աղետաբեր հետևանքներով: Դժվար չէ նկատել այն ուղղակի կապը, որ գոյություն ուներ մերձավորարևելյան ճգնաժամի և լիբանանյան հակամարտության միջև: Լիբանանում ստեղծված իրավիճակին սրություն էր հաղորդում նաև այն հանգամանքը, որ արտաքին մի շարք ուժեր, ելնելով իրենց շահերից, ջանում էին ավելի խորացնել լիբանանյան հակամարտությունը: Այս հակամարտության գլխավոր պատճառներից մեկն էլ երկրում պաղեստինյան ռազմաքաղաքական կառույցների ներկայությունն էր: Լիբանանը, փաստորեն, դարձավ երկրորդ արաբական պետությունը, որտեղ հաստատված պաղեստինցիները որոշակի հանգամանքների բերումով դուրս եկան իշխանությունների վերահսկողությունից և դարձան ներքաղաքական լուրջ գործոն, ինչն իր հերթին առաջ բերեց լիբանանախորայելյան հարաբերությունների սրում և նպաստեց լիբանանյան հասարակության երկփեղկմանն ու նրանում առկա հակասությունների աննախադեպ խորացմանը:

⁴⁷⁵ T. Petran, The Struggle over Lebanon, p. 165.

Արդյունքում 1975թ. Լիբանանում բռնկվեց երկարատև քաղաքացիական պատերազմ:

1970-ականներին մերձավորարևելյան ճգնաժամի սրման, Լիբանանում պաղեստինյան ռազմաքաղաքական կառույցների ներկայության, պաղեստինցիների՝ լուրջ քաղաքական գործոն դառնալու և արտաքին մի շարք այլ գործոնների ազդեցությամբ՝ աննախադեպ խորացան հակասությունները լիբանանյան հասարակության ներսում: Նրա պառակտումը դարձավ իրողություն: Այս բոլորի հետևանքով 1975թ. ապրիլին Լիբանանում սկսվեց երկարատև քաղաքացիական պատերազմ:

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ԼԻԲԱՆԱՆԸ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ (1975-1989թթ.)

1. Քաղաքացիական պատերազմի առաջին փուլը (1975թ. ապրիլից մինչև 1976թ. մայիս)

1975թ. ապրիլին Լիբանանում սկսված քաղաքացիական պատերազմի հենց սկզբից, արտաքին որոշ ուժեր փորձում էին լիբանանյան հակամարտությունը ներկայացնել իբրև քրիստոնյաների և իսլամադավանների միջև ընթացող կրոնական պատերազմ: Այս համատեքստում լիբանանյան ծախսերը ներկայացվում էին որպես քացառապես իսլամադավան, իսկ աջերը՝ քրիստոնեական ուժեր: Սակայն, ինչպես արդարացիորեն նշում է Նիկոլայ Հովհաննիսյանը, Լիբանանում այս կամ այն ուժերում համախմբումը տեղի էր ունեցել ոչ թե կրոնական, այլ որոշակի սոցիալ-քաղաքական սկզբունքների հիման վրա⁴⁷⁶: Լիբանանյան հակամարտությունը հակասությունների մի բարդ հանգույց էր, որն ուներ քաղաքական ենթատեքստ:

1975թ. ապրիլի 13-ի առավոտյան «Քաթաիբ» կուսակցության ղեկավար Պիեր Շմայելը ժամանեց Բեյրութի Այն Ալ-Ռունաննա քաղամաս, որը բնակեցված էր գլխավորապես քրիստոնյաներով և որտեղ տիրապետող դիրքեր ունեին լիբանանյան փաղանգավորները: Պիեր Շմայելը հրավիրված էր մասնակցելու մարոնիական նոր եկեղեցու օժան արարողությանը: Արարողությունը դեռ շարունակվում էր, երբ մի ավտոմեքենա, կանգնելով եկեղեցու մուտքի մոտ, կրակ բացեց, որի արդյունքում սպանվեց չորս մարդ: Բոլորն էլ «Քաթաիբ» կուսակցության անդամներ էին: Տեղեկանալով, որ դեպ-

⁴⁷⁶ Այս մասին մանրամասն տես Ն. Հովհաննիսյան, Լիբանանյան ճգնաժամը և հայ համայնքի դիրքորոշումը, էջ 32:

քի կազմակերպիչները պաղեստինյան զինված մարտիկներն էին, «Քաթաիբ» կուսակցությունը վճռականորեն որոշեց վրեժխնդիր լինել⁴⁷⁷:

Նույն օրը մի խումբ պաղեստինցիներ ավտոմեքենայով Բեյրութի արևմտյան հատվածից վերադառնում էին արևելյան հատվածում գտնվող Թել-Չաքար ճամբարը: Ծանապարհն անցնում էր Այն Ալ-Ռումաննա քաղամասով, որտեղից անցնելու պահին փաղանգավորների զինված մարտիկները (իբրև եկեղեցու մոտ տեղի ունեցած պատահարի «վրեժխնդրություն»), կրակ բացեցին ավտոմեքենայի վրա, որի հետևանքով զոհվեց 27 պաղեստինցի, վիրավորվեց՝ 19-ը: Այս գրոհը տևեց 20 րոպե, որի ընթացքում «Քաթաիբ» կուսակցության մարտիկներն անընդմեջ կրակում էին ավտոմեքենայի վրա: Այս միջադեպը սկիզբ դրեց ռազմական բախումների, որոնք ընդգրկեցին ողջ Բեյրութն ու նրա արվարձաններն, ապա նաև Լիբանանի գրեթե բոլոր շրջանները. հյուսիսում՝ Տրիպոլիի շրջանը, հարավում՝ Սիդոնը, արևելքում՝ Բեքաայի հովիտը՝ մասնավորապես Չահլեի շրջանը և այլն⁴⁷⁸: Այսպես սկսվեց Լիբանանի նորագույն պատմության ամենաողբերգական էջը: Բախումների առաջին օրը սպանվեց 32, երկրորդ օրը՝ 33, երրորդ օրը՝ 37 մարդ: Մայիսի 26-ին արդեն սպանվածների թիվն անցնում էր 2.000-ը, իսկ վիրավորների թիվը՝ 5.000 էր⁴⁷⁹:

Քաղաքացիական պատերազմը կանխելու նպակատով ՊԱԿ-ի ղեկավարությունն արաբական պետությունների ղեկավարներին հղեց նամակներ, որոնցում Լիբանանում իրավիճակի սրման պատասխանատվությունը դրեց «Քաթաիբ» կուսակցության վրա, ինչպես նաև անմիջապես միջամտության կոչ արեց: Պաղեստինցիներին աջակցություն հայտնեցին ձախ ուժերը: Միջնորդական առաքե-

լությունը Բեյրութ ժամանեց ԱՊԼ գլխավոր քարտուղար Մահմուդ Ռիադը⁴⁸⁰:

Կրակի դադարեցումը հնարավոր դարձավ ապրիլի 16-ին, ինչը սակայն չնպաստեց երկրում խաղաղության հաստատմանը: Աջ ուժերի ղեկավարությունն ուժեղացրեց կառավարության նկատմամբ ճնշումները՝ փորձելով ստիպել կարգուկանոն հաստատելու գործընթացում ներգրավել նաև բանակը: Վարչապետ Ռաշիդ Սուլիբ մեծեց այդ պահանջը, սակայն կառավարությունից «Քաթաիբ» կուսակցության նախարարների դուրս գալը ստիպեց նրան մայիսի 15-ին հրաժարական տալ: Ռաշիդ Սուլիբ երկրում տեղի ունեցած ողբերգական իրադարձությունների պատասխանատվությունը դրեց «Քաթաիբ» կուսակցության վրա⁴⁸¹:

1975թ. մայիսի 23-ին Լիբանանի պատմության մեջ առաջին անգամ իշխանությունն անցավ զինվորականներին՝ գեներալ Նուրի Ալ-Դին Ռիֆաիի գլխավորությամբ: Հասկանալով, որ վերոնշյալն ուղղված էր աջ ուժերի մեծիշխանության հաստատմանը, ձախերն ու ավանդական իսլամադավան ղեկավարները միավորվեցին կառավարության հրաժարականի կարգախոսի ներքո: Նրանց իրենց աջակցությունը հայտնեց «Ազգային դաշինք» մարտնչական կուսակցության ղեկավար Ռայմոն Էդդեն⁴⁸²:

Մայիս 24-ին ձախ ուժերի առաջարկությամբ հայտարարվեց հանընդհանուր գործադուլ: Փողոցներում հայտնվեցին բարիկադներ, հաճախակի դարձան զինված բախումները: ՊԱԿ-ն ու ձախերն անհանգստացած էին աջերի լիբանանյան բանակն իրենց պաշտպանելու նպատակով բախումների մեջ ներքաշելու մտադրությունից: Նրանց անհանգստությունը կիսում էր նաև սիրիական կառավարությունը: Միջնորդական առաքելությամբ Բեյրութ գործուղվեց

⁴⁸⁰ The Times, Guide to the Middle East: The Arab World and Its Neighbours, ed. by Peter Sluglett and Marion Farouk-Sluglett, Times Books, London, 1991, pp. 150-151.

⁴⁸¹ H. Cobban, The Palestinian Liberation Organization. People, Power and Politics, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Sydney, Melbourne, Port Chester, 1990, p. 70-71.

⁴⁸² Новейшая история арабских стран Азии, с. 134.

⁴⁷⁷ S. Mackey, նշխ. աշխ., էջ 157:

⁴⁷⁸ Н. Оганесян, Тревоги и надежды Ливана, "Советакан Айстан", Ереван, 17. 09.1978.

⁴⁷⁹ Л. Вольнов, Ливанский дневник, М., 1980, с. 32.

Միրիայի արտաքին գործերի նախարար Աբդ Ալ-Հալիմ Խադդամը: Չախերի ակտիվ ճնշման արդյունքում մայիս 26-ին Նուրի Ալ-Ղին Ռիֆաիի կառավարությունը ստիպված էր հրաժարական տալ⁴⁸³:

Երկու օր անց նոր վարչապետ նշանակվեց չափավոր սուննի ղեկավար Ռաշիդ Քարամեն: Սակայն լիբանանյան տարբեր կուսակցությունների և խմբավորումների միջև առկա խորը հակասությունների պատճառով միայն հունիսի 30-ին հնարավոր դարձավ նոր կառավարության կազմավորումը, որ ստացավ «ազգային փրկության կառավարություն» անվանումը: Քարամեն իր գլխավոր նպատակ էր համարում ներքին հակամարտության կարգավորումն ու լիբանանցիների և պաղեստինցիների միջև համաձայնության հաստատումը:

Չախերի ճնշման արդյունքում նոր կառավարության կազմում չներգրավվեցին «Քաթաիբ» կուսակցության անդամները: Պաշտպանության նախարարի պաշտոնը զբաղեցրեց հենց ինքը՝ վարչապետը, ինչը երաշխիք էր, որ բանակը չէր միջամտի հակամարտությանը: Չախերը ևս ներկայացված չէին կառավարությունում: Ներքին գործերի նախարար նշանակվեց Քամիլ Շամունը, ինչը հնարավորություն տվեց աջերին վերահսկողություն հաստատել անվտանգության ուժերի նկատմամբ: Նախարարական մյուս աթոռները զբաղեցրին ավանդական ղեկավարներ, որոնք չէին հարում հակամարտող կողմերից և ոչ մեկին⁴⁸⁴:

Չինված հակամարտության արդյունքում Լիբանանը, ինչպես նաև մայրաքաղաք Բեյրութը, բաժանվեց երկու մասի: Արևելյան Բեյրութն ու երկրի քրիստոնեական շրջանները վերահսկում էին աջ ուժերը, իսկ արևմտյան Բեյրութն ու իսլամադավան շրջանները՝ ձախերը:

Աջ ուժերը համախմբվել էին «Լիբանանի քրիստոնեական բնույթն ու երկիրը պաղեստինցիներից և «միջազգային ձախ ուժերից» պաշտպանելու կարգախոսի ներքո»⁴⁸⁵:

⁴⁸³ K. Salibi, Cross Roads to Civil War: Lebanon 1958-1976, p. 108.

⁴⁸⁴ Նույն տեղում:

⁴⁸⁵ Ethnicity, Pluralism and the State in the Middle East, ed. by Milton J. Esman & Itamar Rabinovich, Cornell University Press, 1986, pp. 164-165.

«Ազգային ճակատում» համախմբված ձախերը հավանություն չէին տալիս ավանդական իսլամադավան ղեկավարների պահպանվող կրոնադավանական համակարգի շրջանակներում հակամարտությունը կարգավորելու կոչերին: Չախերը շեշտում էին, որ այդ համակարգը սպառել է իրեն և չի արտացոլում լիբանանյան համայնքների միջև ստեղծված ուժերի նոր հարաբերակցությունը: 1975թ. օգոստոսին «Ազգային ճակատը» ներկայացրեց «քաղաքական համակարգի բարեփոխումների անցումային ծրագիրը», որում շեշտվում էր կրոնադավանական համակարգի վերացման անհրաժեշտությունը⁴⁸⁶: Այն ուղղված էր Լիբանանում այնպիսի քաղաքական համակարգի ստեղծմանը, որը կհամապատասխաներ բնակչության մեծամասնության՝ իսլամադավանների շահերին և կբացառեր զինված հակամարտությունների առաջացումը:

Սակայն վերոնշյալ ծրագիրը մեծեցին աջ ուժերի ղեկավարությունն ու իսլամադավան ավանդական ղեկավար շրջանակները: Ինչպես քրիստոնեական, այնպես էլ իսլամադավան վերնախավը երկյուղում էր կորցնել իր իշխանությունն ու այն առավելությունները, որ նրանց ընձեռում էր կրոնադավանական համակարգը:

1975թ. օգոստոսի վերջին բախումները կրկին ակտիվացան Լիբանանում: Մարտերն ընթանում էին Չախերում և Տրիպոլիում: Շուտով բախումներ սկսվեցին նաև Բեյրութում: Պատահական չէր, որ բախումների նոր բռնկումը համընկավ ԱՄՆ-ի միջնորդությանը Եգիպտոսի և Իսրայելի միջև 1975թ. սեպտեմբերի 4-ին Սինայ 2 համաձայնագրի ստորագրման հետ⁴⁸⁷: Դամասկոսն ու ՊԱԿ-ը դատապարտեցին այդ համաձայնագիրը և հայտարարեցին, որ բոլորտում են եգիպտական իշխանություններին, իսկ Միրիան ակտիվացրեց Լիբանանում զինված հակամարտության խաղաղ կարգավորմանը միտված իր ջանքերը:

Աբդ Ալ-Հալիմ Խադդամի նոր միջնորդական առաքելության արդյունքում 1975թ. սեպտեմբերին հայտարարվեց «Ազգային երկ-

⁴⁸⁶ K. Salibi, Cross Roads to Civil War: Lebanon 1958-1976, p. 121.

⁴⁸⁷ Ch. Smith, Palestine and the Arab-Israeli Conflict, San Diego State University, 1990, p. 250.

խոսության հանձնաժողովի» ստեղծման մասին, որում ներկայացված էին լիբանանյան հակամարտության մեջ ներգրավված բոլոր կողմերը⁴⁸⁸։ ՊԱԿ-ի ղեկավարությունն իր հերթին Ռաշիդ Քարամեհի ուղարկեց հուշագիր, ուր հաստատեց Լիբանանի ներքին գործերին չմիջամտելու իր դիրքորոշումը։ Սակայն դա չհանգեցրեց իրավիճակի կայունացմանը։ Այս անգամ ևս աջերը ձախողեցին «Ազգային երկխոսության հանձնաժողովի» շրջանակներում քաղաքական բարեփոխումների քննարկումը և ընդլայնեցին ռազմական գործողությունների շրջանակը։

Դեկտեմբերի սկզբին Լիբանանում իրավիճակը կրկին կարուկ սրվեց։ Անհայտ անձինք սպանեցին «Քաթաիբ» կուսակցության 4 անդամ, որից հետո դեկտեմբերի 6-ին փողանգավորների զինված խմբավորումները Բեյրութի իրենց վերահսկողության տակ գտնվող շրջաններում հարձակումներ իրականացրին իսլամադավան խաղաղ բնակչության նկատմամբ։ Այդ «սև շաբաթվա» զոհ դարձան 100 խաղաղ բնակիչներ։ Մկավեց բախումների նոր փուլ, որի ընթացքում ձախերի զինված խմբավորումներն աջերի ջոկատներին դուրս մղեցին մայրաքաղաքի ռազմավարական նշանակություն ունեցող «մեծ հյուրանոցների» շրջանից։ Ի պատասխան՝ լիբանանյան աջերը մի քանի անգամ հարձակվեցին արևելյան Բեյրութի շիական քաղամասերի վրա։ Մասնավորապես 1975թ. դեկտեմբերի վերջին լիբանանյան աջ ուժերի զինված խմբավորումները հարձակում իրականացրին Հարաթ ալ-Ջաուարինա շիական քաղամասի նկատմամբ⁴⁸⁹։ 1976թ. հունվարի սկզբին աջերը լայն հարձակում ձեռնարկեցին նաև Մալուհ և Կարանտինա շիական չքավոր քաղամասերի նկատմամբ։ Երջափակման ենթարկվեցին նաև պաղեստինյան փախստականների Թեր-Չաաթար և Ջիսր ալ-բաշա ճամբարները⁴⁹⁰։

Ի պատասխան՝ ձախերն ու պաղեստինցիները գրավեցին Բեյրութից հարավ ընկած և «Ազգային լիբերալ» կուսակցության զին-

ված ջոկատների վերահսկողության տակ գտնվող Դամուր բնակավայրը։ Դամուր մարտեր էին ընթանում նաև Բեյրութում և Չահլեի շրջանում⁴⁹¹։ Իրավիճակի սրումն էլ ավելի խորացրեց կրոնադավանական հակասությունները։ Հազարավոր լիբանանցի քրիստոնյաներ և իսլամադավաններ ստիպված էին լքել կրոնական տեսանկյունից խաղը բնակչություն ունեցող շրջանները և տեղափոխվել միատարր բնակչությամբ գոտիներ։

Աջերը, ի վիճակի չլինելով սեփական ուժերով հոգուտ իրենց լուծել հակամարտությունը, մշտապես ձգտում էին բախումների մեջ ներքաշել լիբանանյան բանակին։ Հունվարի 16-ին առանձին գորամիավորումներ սկսեցին հանդես գալ աջերի պաշտպանությամբ՝ արհամարհելով Քաշիդ Քարամեհի գորամասերում մնալու հրամանը⁴⁹²։ Այս ամենն ուժեղացրեց իսլամադավան բնակչության անվտանգությունը բանակի և իշխանությունների նկատմամբ։ Երկրի զինված ուժերն աստիճանաբար աջերի կողքին ներքաշվում էին զինված համարտության մեջ։

Լիբանանյան ճգնաժամի խորացման գործընթացում զգալի դեր ունեին Սիրիան և Իսրայելը։

Սիրիան չէր կարող անհաղորդ մնալ Լիբանանում կատարվող դեպքերին։ Պաշտոնական Դամասկոսի կարծիքով՝ Լիբանանում տեղի ունեցող դեպքերը նպատակ ունեին շեղել Սիրիայի ուշադրությունն Իսրայելի դեմ պայքարից և մասնատել Լիբանանը, ինչը Սիրիան երբեք չէր կարող հանդուրժել։ Երբ Լիբանանում իրավիճակը դուրս էր եկել թույլատրելի սահմաններից, իսկ երկրի կառավարությունն այլևս չէր վերահսկում տեղի ունեցող իրադարձությունները, Սիրիան 1976թ. հունվարին, անմիջականորեն միջամտեց լիբանանյան դեպքերին՝ այնտեղ ուղարկելով «Պաղեստինյան ազատագրության բանակի» (ՊԱԲ) «Յարմուք» բրիգադի մի քանի ջոկատներ։

Ներխուժումից կարճ ժամանակ անց Լիբանանի մեծ մասը հայտնվեց սիրիական հսկողության տակ, սակայն երկրում բա-

⁴⁸⁸ K. Salibi, Cross Roads to Civil War: Lebanon 1958-1976, p. 129.

⁴⁸⁹ Shi'ism, Resistance and Revolution, ed. by Martin Kramer, Manshell Publishing Limited, 1992, p. 207.

⁴⁹⁰ Նույն տեղում։

⁴⁹¹ A. Norton, Amal and the Shi'a Struggle for the Soul of Lebanon, USA, 1987, p. 48.

⁴⁹² Новейшая история арабских стран Азии, с. 136.

խումներն ակտիվորեն շարունակվում էին: Հունվարի 22-ին Բեյրութ ժամանած Աբդ Ալ-Հալիմ Խադդամի միջնորդությամբ կնքվեց հեռական 24-րդ զինադադարը: Իրավիճակի կայունացմանը հետևելու նպատակով ստեղծվեց լիբանանա-սիրիա-պաղեստինյան գերագույն ռազմական հանձնախումբ⁴⁹³: Դամասկոսի միջնորդությունը, որ ուղղված էր լիբանանյան հակամարտության կարգավորմանը, համաձայնեցված էր Բեյրութի իշխանությունների հետ և ստացել էր բոլոր շահագրգիռ կողմերի հավանությունը:

Ի տարբերություն մինչ այդ կնքված համաձայնագրերի՝ հունվարի 22-ի զինադադարի մասին համաձայնությունը կրում էր ոչ միայն ռազմական, այլ նաև քաղաքական բնույթ: Նախագահ Ֆրանժիեհ և վարչապետ Ռաշիդ Քարամեն Սիրիայի հետ համաձայնեցված մշակել էին երկրում քաղաքական բարեփոխումների ծրագիր, որը հրապարակվեց 1976թ. փետրվարի 14-ին և ստացավ «սահմանադրական փաստաթուղթ» անվանումը⁴⁹⁴: Նրանում մասնավորապես նախատեսվում էր. 1. խորհրդարանում և պետական բարձր պաշտոններում քրիստոնյաների և իսլամադավանների հավասար ներկայացուցչություն. 2. սոցիալ-տնտեսական հարցերով զբաղվող հանձնաժողովի ստեղծում, որը պետք է զբաղվեր երկրի հետամնաց շրջանների զարգացման ծրագրավորմամբ. 3. 1969թ. Կահիրեի համաձայնագրի հիման վրա լիբանանապաղեստինյան հարաբերությունների կարգավորում. 4. երկրի վարչապետի լիազորությունների ընդլայնում, որին պետք է ընտրեր խորհրդարանը, այլ ոչ թե նշանակեր նախագահը⁴⁹⁵: Ջուզահեռաբար վերահաստատվում էր «Ազգային դաշինքով» սահմանված այն դրույթը, որի համաձայն երկրի նախագահի պաշտոնը զբաղեցնելու էին մարոնի, վարչապետինը՝ սուննի, իսկ ազգային ժողովի նախագահինը՝ շիա համայնքների ներկայացուցիչները:

⁴⁹³ K. Salibi, Cross Roads to Civil War: Lebanon 1958-1976, p. 150.

⁴⁹⁴ M. Hudson, The Lebanese Crisis, Journal of Palestine Studies, Vol. 3-4, Spring, 1976, p.243.

⁴⁹⁵ Նույն տեղում:

Սա փոխզիջումային տարբերակով հակամարտությունը կարգավորելու փորձ էր: Մարոնիական վերնախավը հրաժարվելու էր որոշ առավելություններից՝ փոխարենը ստանալով երաշխիքներ, որ երկրի նախագահի պաշտոնը պատկանելու էր մարոնի համայնքին: Սակայն այս ծրագրի իրականացումը ևս ձախողվեց:

1976թ. հունվարի 31-ին աջ ուժերը հայտարարեցին «Ազատության և մարդու ճակատի» կազմավորման մասին, որը «հետագա պայքար պետք է մղեր Լիբանանում կոմունիզմի և պաղեստինյան սպառնալիքի» դեմ⁴⁹⁶: Շուտով այդ միավորումն անվանվեց «Լիբանանյան ճակատ»:

Լիբանանում ուժերի բեռնացման գործընթացն ընդգրկեց նաև բանակը, որը 1976թ. հունվարին մասնատվեց քրիստոնեական և մուսուլմանական մասերի:

Լիբանանյան բանակի հրամանատարության աջերին աջակցություն ցույց տալուն ի պատասխան՝ Բեքաայի հովտում լեյտենանտ Ահմադ Խատիրի գլխավորությամբ մի քանի զորամիավորումներ հայտարարեցին բանակի կազմից իրենց դուրս գալու մասին⁴⁹⁷: Վերջինս հռչակեց «Արաբական Լիբանանի բանակի» կազմավորման մասին, որին իրենց աջակցությունը հայտնեցին ձախերն ու ՊԱԿ-ը: Բանակի քրիստոնեական հատվածն իր հերթին անցավ աջերի կողմը: Միայն առանձին զորամիավորումներ դրսևորեցին չեզոքություն:

Բանակի պառակտումն էականորեն ամրապնդեց ձախերի դիրքերը: Բանակի զգալի մասը՝ հիմնականում իսլամադավան շարքային զինվորները, համագործակցում էին ձախերի հետ: Ստեղծված իրավիճակում «Ազգային ճակատը» պահանջում էր կրոնադավանական համակարգի վերացում, ինչը դուրս էր «սահմանադրական փաստաթղթի» շրջանակներից: Վերոշյալ հարցադրմանը կողմնակից էին նաև ձախերին հարող զինվորական շրջանակները՝ Բեյրութի կայազորի հրամանատար գեներալ Ազիզ Ահդարի գլխավորությամբ: Վերջինս 1976թ. մարտի 11-ին իրեն

⁴⁹⁶ E. Picard, Lebanon. A Shattered Country. Myths and Realities of the Wars in Lebanon, New York, London, 1993, p. 110.

⁴⁹⁷ Новейшая история арабских стран Азии, с. 137.

հոչակեց «ռազմական մարզպետ» և պահանջեց նախագահ Սուլեյման Ֆրանժիեի հրաժարականը⁴⁹⁸։ Այդ պահանջին իրենց աջակցությունը հայտնեցին ձախ ուժերն ու խորհրդարանի պատգամավորների 2/3-ը։

Իրենց հենքին աջ ուժերն էլ համախմբվեցին Սուլեյման Ֆրանժիեի շուրջը։ Նախագահը հայտարարեց, որ չի պատրաստվում թողնել իր պաշտոնը մինչև նախագահական լիազորությունների ավարտը՝ 1976թ. սեպտեմբերի 22-ը։ Բեյրութում, նրա արվարձաններում, Լեռնային Լիբանանում և երկրի հյուսիսում դաժան մարտերը վերսկսվեցին։ Լեռնային շրջաններում ձախերի զինված խմբավորումները գրավեցին ռազմական մի քանի դիրքեր։ Այդ փուլում «Ազգային ճակատը» վերահսկում էր երկրի տարածքի 80%-ը⁴⁹⁹։ Սակայն «Ազգային ճակատի», ՊԱԿ-ի և Սիրիայի միջև լուրջ տարածայնություններ ի հայտ եկան հետագա ռազմավարության մշակման հարցում։

Լիբանանում քաղաքական պայքարի կարևորագույն հարց դարձավ նոր նախագահի ընտրարշավը։ Ապրիլի 10-ին խորհրդարանն ընդունեց հատուկ որոշում՝ սահմանադրության մեջ փոփոխություն կատարելու վերաբերյալ, ինչը հնարավորություն կտար անցկացնել նախագահի արտահերթ ընտրություններ։ 1976թ. մայիսի 8-ին նախագահ ընտրվեց Իլիաս Սարգիսը⁵⁰⁰։ «Ազգային ճակատը» պաշտպանում էր Ռայմոն Էդդեի թեկնածությունը, ով քննադատում էր փաղանգավորների՝ երկրում աջ ուժերի մենիշխանություն հաստատելու փորձերը։ Իլիաս Սարգիսը չկարողացավ անմիջապես անցնել իր պարտականությունների կատարմանը, քանի որ Ֆրանժիեի հրաժարվեց ժամկետից շուտ թողնել իր պաշտոնը։

Մայիսի երկրորդ կեսին ակտիվացան արտաքին ուժերի լիբանանյան հակամարտության կարգավորմանը միտված ջանքերը։ Բեյրութ այցելեցին Վաշինգտոնի և Փարիզի բանազմացները։

⁴⁹⁸ Նույն տեղում։
⁴⁹⁹ The Times, Guide to the Middle East: The Arab World and Its Neighbours, pp. 150-151.
⁵⁰⁰ E. Picard, *Ազգային ճակատ*, էջ 111։

Ֆրանսիայի նախագահ Ժիսկար Դ'Էստենն ուղղակիորեն հայտարարեց, որ իր երկիրը պատրաստ է զորքեր ուղարկել Լիբանան⁵⁰¹։ ՏԱՍՍ-ի հունիսի 10-ի հայտարարության մեջ նշվում էր, որ ԽՍՀՄ-ը չի կարող անտարբերություն դրսևորել Լիբանանում ընթացող զարգացումների նկատմամբ, քանի որ Մերձավոր Արևելքի այդ շրջանն ավելի մոտ է իր (ԽՍՀՄ-ի-Լ.Հ.) սահմաններին, քան այն երկրների, որոնք փորձում են միջամտել Լիբանանի ներքին գործերին⁵⁰²։

Նշենք, որ քաղաքացիական պատերազմի բռնկումը ծանր երկրնորանքի առջև կանգնեցրեց նաև լիբանանահայ համայնքին։ Կամ այն պետք է մասնակցեր քաղաքացիական պատերազմին, դրանից բխող բոլոր բացասական հետևանքներով, կամ էլ պետք է գրավեր ավելի ճկուն դիրքորոշում և մասնակցություն չունենար երկրում ընթացող զինված հակամարտությանն ու շնչապատեր լիբանանյան պետության պառակտմանն ու մասնատմանը։ Հաշվի առնելով, որ լիբանանահայերի մասնակցությունը քաղաքացիական պատերազմին կարող էր նպաստել հակամարտության մեջ ներգրավված շրջանակների ընդլայնմանը, հայ համայնքի երկփեղկմանը, քանի որ այն միատարր չէր, հայկական համայնքը արտահայտվեց քաղաքացիական պատերազմին մասնակցելու դեմ և որպես պաշտոնական դիրքորոշում հռչակեց դրական չեզոքության քաղաքականությունը⁵⁰³։

⁵⁰¹ Новейшая история арабских стран Азии, с. 137.
⁵⁰² ТАСС, 10.06.1976.
⁵⁰³ Այս մասին մանրամասն տես Մ. Էպիդարեան, Գաղթականայնն խորհրդարան... , հ. ր, Հալեպ, 2005, էջ 28-49, Ն. Հովհաննիսյան, Արաբական երկրների պատմություն, հ. III, Երևան, 2006, էջ 646-650։

**ԼԻԲԱՆԱՆԱՆՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ
ՆԵՐԳՐԱՎՎԱԾ ՈՒԺԵՐԻ ՀԵՆԱԿԵՏԵՐԸ*
(1988թ. տվյալների համաձայն)**

**2. Զաղաքացիական պատերազմի երկրորդ փուլը
(1976թ. հունիսից մինչև 1978թ. փետրվար):**

Սիրիական վերահսկողության հաստատումը Լիբանանում

Լիբանանում շարունակվող քաղաքացիական պատերազմի պայմաններում Սիրիան 1976թ. հունիսի 1-ին երկրի տարածք մտցրեց զորամիավորումներ և պահանջեց կրակի անմիջապես դադարեցում⁵⁰⁴:

Նշենք, որ Սիրիան Լիբանանի միասնականության պահպանման նպատակով որդեգրեց «ոչ հաղթող և ոչ պարտվող» կարգավորման տարբերակը⁵⁰⁵: Այսինքն՝ Սիրիային ձեռնադրել էր ոչ Լիբանանի ծախսացումը և պաղեստինյան ուժերի հաղթանակը, ոչ էլ ամբողջությամբ քրիստոնյա մարոնիների ղեկավարած Լիբանանի գոյությունը: Փաստենք, որ Սիրիան բավական զգուշավոր դիրքորոշում էր որդեգրել նաև Լիբանանում պաղեստինցիների ներկայության ու նրանց աճող ազդեցության նկատմամբ: Այն գտնում էր, որ պաղեստինցիների ազդեցության ուժեղացումը կարող էր վտանգել Լիբանանում բազմաթիվ համայնքների խաղաղ գոյակցությունը և կրոնա-դավանական համակարգով հաստատված փխրուն հավասարակշռությունը, բացասական արձագանք կարող էր ունենալ Իսրայելում և սիրիախորհրդարանի նոր բախման պատճառ դառնալ, ինչը տվյալ պահին ձեռնադրել էր իր համար⁵⁰⁶: Եվ, վերջապես, ազգայնական, հեղափոխական Լիբանանը, քաղաքական և գաղափարական առումով ավելի ձախ, քան բաասական Սիրիան, չէր կարող ընդունվել Դամասկոսի կողմից, որի համար «մրցակից բաասական Իրաքը միանգամայն բավական էր»⁵⁰⁷: Նշենք, որ Դամասկոսն ընդհանուր առմամբ համակարծիք էր պաղեստինցիների հետ, սակայն նա վերջիններիս հիմնականում դիտում էր որպես կարևոր և գործ-

ՍԻՐԻԱԿԱՆ ՉՈՐԲԵՐ	ՍԱԿԻ ԽԱՂԱՊԱՊԱՐ ՈՒԺԵՐ
ԼԻԲԱՆԱՆՅԱՆ ԱՅ ՈՒՇԵՐԻ ՉԻՆՎԱԾ ԽԱՐԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐ	ԴՐՈՒՋՆԵՐ
ՉԻՉԲԱՍԼԱՐ	ԱՄԱԼԻ և ՉԻՉԲԱՍԼԱՐԻ ՉԻՆՎԱԾ ԽԱՐԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐ
ՊԱՂԵՍՏԻՆՅԱՆ ՉԻՆՎԱԾ ԽԱՐԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐ	ԻՍՐԱՅԵԼԱԿԱՆ ՉՈՐԱՄԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՉՈՐԱՎՈՐ ՔԱՆԱԿ (ԼՔԻ)

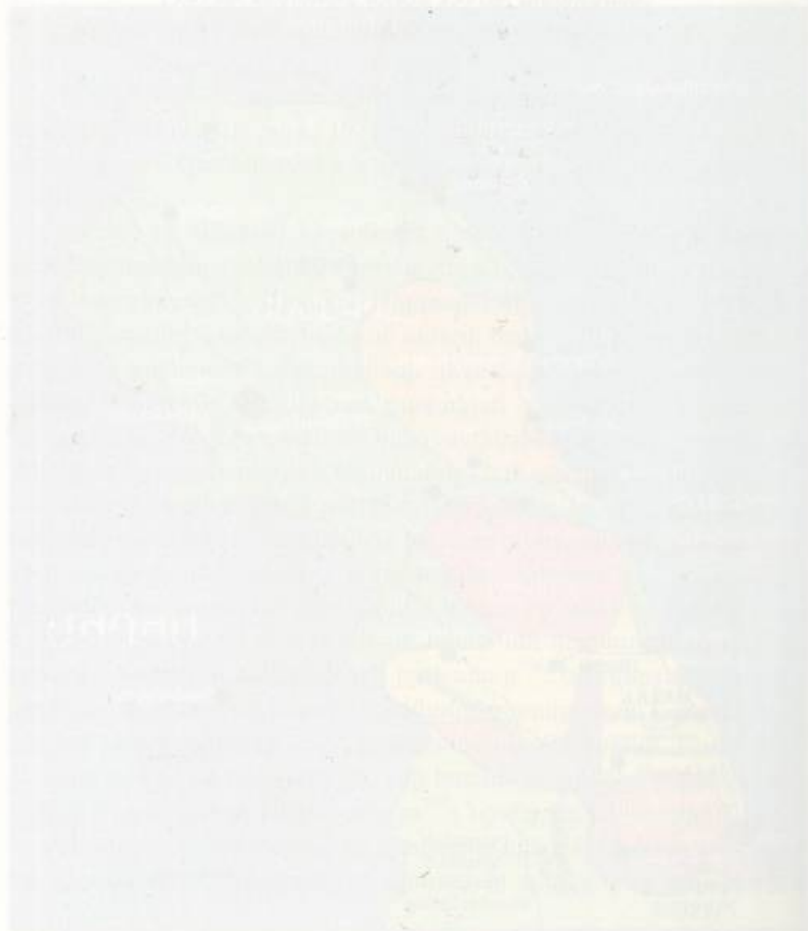
⁵⁰⁴ E. Picard, La Politique de la Syrie au Liban. Les Développements Incontrôlables d'une Stratégie Ambitieuse, Maghreb Machrek, Paris, 1987, p. 8.

⁵⁰⁵ Ռ. Կարապետյան, Սիրիա-ամերիկյան հարաբերությունները (1967-1996թթ.), Երևան, 2000, էջ 71:

⁵⁰⁶ Նույն տեղում:

⁵⁰⁷ "Le Monde", 14 April, 1976.

* Երկրորդ՝ E. Picard, Lebanon A Shattered Country. Myths and Realities of the Wars in Lebanon, New York, 1993, p. 129.

նական միջոց տարածաշրջանում իր սեփական շահերի իրականացման համար: Ուստի պաղեստինցիներին արդյունավետ օգտագործելու համար անհրաժեշտ էր, որպեսզի նրանք կառավարելի լինեին տվյալ դեպքում Լիբանանում⁵⁰⁸:

Իրադարձությունների այդպիսի զարգացումը բարդացրեց ծախսերի և պաղեստինցիների դրությունը, քանի որ սիրիական զորքերը մտան հենց այդ ուժերի վերահսկողության տակ գտնվող գոտի: Բախումներն ընդգրկում էին արևմտյան Բեյրութը, մայրաքաղաքից հարավ ափամերձ շրջանը՝ ներառյալ Մայդան և Տիրը, Լեռնային Լիբանանի մի մասը և մի քանի շրջաններ՝ երկրի հյուսիսում և հարավում: Բեքաայի հովիտը և Տրիպոլիի ու Սայդայի ծայրամասերը հայտնվեցին սիրիական բանակի վերահսկողության տակ⁵⁰⁹:

ՊԱԿ-ի ղեկավարությունը դիմեց ԱՊԼ-ին, խնդրելով հրավիրել արաբական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների արտահերթ նստաշրջան, որտեղ քննարկվելու էր Լիբանանում տեղծված իրավիճակը: Հունիսի 8-ին Կահիրեում հավաքված նախարարները որոշում ընդունեցին կրակի դադարեցման, ինչպես նաև Լիբանան Միջարաբական անվտանգության ուժերի (ՄԱՌՒ) խորհրդանշական գործադրումներ կազմավորելու և դրանք Լիբանան գործուղելու վերաբերյալ, որոնք կոչված էին նպաստել երկրում իրավիճակի շուտափույթ կայունացմանը: ԱՊԼ գլխավոր քարտուղար Մահմուդ Ռիադի գլխավորությամբ հանձնախումբն անձնակազմը լիբանանյան հսկամարտության քաղաքական կարգավորմանը միտված ծրագրի մշակումը:

Մահմուդ Ռիադի և Լիբիայի վարչապետ Աբդ Ալ-Սալամ Ջելլուզի միջնորդական ջանքերը հնարավորություն տվեցին ՄԱՌՒ-ի Լիբանանում տեղակայման հարցում ստանալ բոլոր շահագրգիռ կողմերի համաձայնությունը: Սակայն աջերի ղեկավարությունը խախտեց կրակի դադարեցման մասին կնքված համաձայնագիրը և վերսկսեց ծախսերի և պաղեստինյան զինված խմբավորումների հետ քաղաքում գործունեությունը: Հունիսի 16-ին նախագահ Ֆրանսիս Բասիլ Շամունը նշանակեց արտաքին գործերի նախարարի պաշտոնում, իսկ

⁵⁰⁸ A. Dawisha, Syria and Lebanese Crisis, New York, 1980, p. 134.

⁵⁰⁹ Նույն տեղում:

հունիսի 21-ին Լիբանան ժամանեցին ՄԱՌԻ-ի առաջին ստորաբա-
ժանումները՝ մոտ 100 մարդ: Նույն օրն աջերի զինված խմբավոր-
ումները վերսկսեցին բախումները Բեյրութում և հարձակում իրա-
կանացրին պաղեստինյան Թել-Չաաթար և Ջիսր ալ-Քաշա ճամ-
բարների վրա: Հունիսի սկզբին ընկավ Ջիսր ալ-Քաշա ճամբարը,
իսկ օգոստոսի 12-ին, դաժան մարտերից հետո, գրավվեց նաև Թել-
Չաաթարը⁵¹⁰:

Աջերի զինված խմբավորումներն ուժեղացրեցին հակապաղես-
տինյան արշավը՝ կրակի դաղարեցման համար առաջնահերթ պայ-
ման առաջ քաշելով 1969թ. Կահիրեի համաձայնագրի վերանայու-
մը⁵¹¹:

1976թ. օգոստոսին աջերի զինված ուժերը մտան նաև շիական
Նաբաա արվարձանը⁵¹²: Արդյունքում հազարավոր շիա բնակիչներ
ստիպված եղան լքել իրենց բնակարանները:

Օգոստոսի 23-ին Կահիրեում տեղի ունեցավ ԱՊԼ խորհրդի ար-
տահերթ նստաշրջան, որում որոշումներ ընդունվեցին ՄԱՌԻ-ի ձև-
վորման ավարտման մասին⁵¹³: Միաժամանակ Լիբանանում ԱՊԼ
հատուկ ներկայացուցիչ Հասան Սաբրի Ալ-Հոլին հակամարտող
խմբավորումների ղեկավարներին առաջարկեց «խաղաղության ծրա-
գիր», որը նախատեսում էր իրավիճակի կայունացում՝ եռամսյա
ժամանակացույցով⁵¹⁴:

Սեպտեմբերի առաջին կեսին սիրիական ղեկավարությունն ակ-
տիվ խորհրդակցություններ էր անցկացնում քաղաքական տարբեր
ուժերի և Լիբանանի տարբեր կրոնական համայնքների ղեկավար-
ների հետ, որոնց ընթացքում քննարկվում էին Իլիաս Սարգիսի՝ նա-
խագահի պաշտոնը ստանձնելուն առնչվող հարցերն ու հակամար-
տության կարգավորմանն ուղղված հետագա քայլերը:

⁵¹⁰ E. Picard, նշվ. աշխ., էջ 110-111:

⁵¹¹ Նույն տեղում:

⁵¹² H. Cobban, The Growth of Shi'i Power in Lebanon and Its Implications for
the Future, Shi'ism and Social Protest, London, 1986, p. 143.

⁵¹³ E. Picard, La Politique de la Syrie au Liban. Les Développements
Incontrôlables d'une Stratégie Ambitieuse, p. 6.

⁵¹⁴ Նույն տեղում:

1976թ. սեպտեմբերի 23-ին Իլիաս Սարգիսը պաշտոնապես
ստանձնեց նախագահի պաշտոնը: Նույն օրը ՊԱԿ-ի գործադիր կո-
միտեն հայտարարեց կրակի միակողմանիորեն դաղարեցման մա-
սին՝ նպատակ ունենալով օժանդակել նոր նախագահին երկրում
խաղաղության հաստատման գործում:

Սակայն աջերը հայտարարեցին, որ չեն դաղարեցնի ռազմա-
կան գործողություններն այնքան ժամանակ, մինչև երկրից ամբող-
ջությամբ դուրս բերվեն պաղեստինյան զինված խմբավորումները,
«Ազգային ճակատը» զինաթափվի: Միաժամանակ սեպտեմբերի
վերջին և հոկտեմբերի առաջին կեսին բախումներ տեղի ունեցան մի
կողմից սիրիական զորքերի, իսկ մյուս կողմից ձախերի և պաղես-
տինյան զինված խմբավորումների միջև:

Ինչ վերաբերում է Սիրիայի՝ Լիբանան ներխուժման նկատ-
մամբ Իսրայելի դիրքորոշմանը, ապա Իսրայելը, հետևելով ԱՄՆ-ի
խորհրդին, դեմ չէր, քանի դեռ Սիրիայի գործողությունները Լիբա-
նանում կրում էին կայունացնող բնույթ, սաստում էին պաղեստինցի-
ներին և ուղղված չէին Իսրայելի դեմ: Պ. Միլը նույնիսկ նշում է գո-
յություն ունեցող եռակողմ ԱՄՆ-Սիրիա-Իսրայել «կարմիր գծի» հա-
մաձայնագրի մասին, ըստ որի Իսրայելը համաձայնվել էր Լիբանա-
նում սիրիական ներկայության հետ մինչև հյուսիսում անցնող Սի-
դոն-Ջիզզին գիծը⁵¹⁵:

Ներխուժումից կարճ ժամանակ անց Լիբանանի մեծ մասը
հայտնվեց սիրիական հսկողության տակ, սակայն երկրում բախում-
ները դեռ շարունակվում էին: Արաբական պետությունների վերա-
բերմունքն սիրիական ներխուժման նկատմամբ միանշանակ չէր և
նույնիսկ դաղապարտվեց արաբական երկրների, մասնավորապես
Եգիպտոսի կողմից, որը, միանալով Իրաքին, Լիբիային և ՊԱԿ-ին,
փորձեց հակազդել սիրիական գործողություններին⁵¹⁶:

1976թ. հոկտեմբերի 18-ին Ռիադում կայացավ արաբական
երկրների ղեկավարների համաժողով, որին մասնակցում էին
Սաուդյ. Արաբիայի, Եգիպտոսի, Սիրիայի, Լիբանանի, Քուվեյ-

⁵¹⁵ P. Seale, նշվ. աշխ., էջ 279:

⁵¹⁶ Հունիսի 5-ին Սիրիան և Եգիպտոսը խզեցին իրենց դիվանագիտական
կապերը:

քի նախագահներն ու ՊԱԿ-ի ղեկավար Յասիր Արաֆատը: Համաժողովի ընթացքում քննարկվեցին Լիբանանում ստեղծված իրավիճակն ու կրակի դադարեցման հնարավոր տարբերակները⁵¹⁷: Այստեղ Սիրիայի նախագահ Հաֆեզ Ասադին հաջողվեց որոշակիորեն բարելավել սիրիանեզիստական հարաբերությունները: Մի քանի օր անց՝ հոկտեմբերի 20-ից 26-ը, Կահիրեում տեղի ունեցավ արաբական երկրների ղեկավարների հաջորդ հանդիպումը, որի ընթացքում վավերացվեցին Ռ-խադում ընդունված որոշումները, այդ թվում ամենակարևորը. Լիբանանում կարգն ու օրինակաւորությունը վերականգնելու նպատակով որոշվեց ընդլայնել ՄԱՌ-ի կազմը, որոնք բաղկացած էին հիմնականում սիրիական ուժերից: Միջարաբական ուժերի ընդհանուր թիվը կազմում էր 30.000, այդ թվում սիրիական զորքեր՝ տարբեր տվյալներով 20-ից 27.000⁵¹⁸: Այդ ուժերի մեջ մտան նաև Սաուդյան Արաբիայի, Լիբիայի, Մուղանի և այլ երկրների զորամիավորումները: Այդ ուժերը դրվեցին Լիբանանի նախագահ Իլիաս Սարգիսի հրամանատարության տակ⁵¹⁹: Կարգավորման ծրագրի համաձայն՝ մինչև նոյեմբերի 21-ը ՄՁՌ-ը պետք է վերահսկողություն հաստատեին Բեյրութի և Լիբանանի այլ շրջանների բոլոր թեժ կետերի նկատմամբ:

Այսպիսով՝ Սիրիան վերածվեց de-facto և de-jure Լիբանանում կայունություն ապահովող միակ գործնական և օրինական ուժի: Ռ-խադում և Կահիրեում տեղի ունեցած արաբական երկրների ղեկավարների համաժողովները թեև նպաստեցին Լիբանանում ռազմական գործողությունների ժամանակավոր դադարեցմանը, սակայն լուրջ ներդրում չունեցան խնդրի արմատական կարգավարման գործում: Ինչպես նշում է Ե. Դ-միտրիևը, Ռ-խադի համաձայնագրում աչքի է ընկնում «ճշգրիտ դրույթների բացակայությունն այն մասին, թե

⁵¹⁷ Շ. Կարամանուկյան, նշվ. աշխ., էջ 164-165:

⁵¹⁸ Новейшая история арабских стран Азии, с. 139. 1976թ. հոկտեմբերից ՄԱՌ-ը կոչվեցին Միջարաբական զսպման ուժեր (ՄՁՌ):

⁵¹⁹ Այդ պահից սկսած մինչև 1982թ. իսրայելական ներխուժումը ԱՊԼ-ի խորհուրդը 6 ամիսը մեկ երկարացնում էր ՄՁՌ-ի մանդատը:

ինչպիսի միջոցներ են օգտագործվելու ներլիբանանյան խնդիրների լուծման համար»⁵²⁰:

1976թ. տարբեր տվյալների համաձայն՝ զինված հակամարտության արդյունքում Լիբանանում զոհվածների թիվն արդեն կազմում էր 44.000-ից 50.000, վիրավորներինը՝ 60.000⁵²¹: Հայ համայնքում զոհերի թիվը 300 էր, իսկ վիրավորները՝ 1886⁵²²:

1977թ. որոշակիորեն վերականգնվեց Սիրիայի, ՊԱԿ-ի և «Ազգային ճակատի» միջև համագործակցությունը: Սակայն ձախ ուժերն ու պաղեստինցիների զինված խմբավորումներն ունեին լուրջ խնդիրներ, որոնք էլ ավելի սրվեցին 1977թ. մարտի 16-ին Քամալ Ջումրլաթի սպանությունից հետո⁵²³:

1976թ. վերջին ձևավորվեց նոր կառավարություն Սելիմ Հոսի գլխավորությամբ, ով քայլեր ձեռնարկեց ավերված ձեռնարկություններն ու ենթակառուցվածքները վերականգնելու ուղղությամբ: Գործարար և քաղաքական կյանքն աստիճանաբար վերականգնվում էր, քայլեր էին ձեռնարկվում հակամարտության խաղաղ կարգավորման համար: Սակայն աջ ուժերը քաղաքական կարգավարման համար շարունակում էին նախապայման համարել Կահիրեի համաձայնագրի վերանայումը⁵²⁴:

Օգտագործելով երկրի հարավում լարված իրավիճակը՝ աջերը ձգտում էին Իլիաս Սարգիսին ստիպել երկրում պաղեստինյան զինված խմբավորումների ներկայությունը հայտարարել անօրինական:

Հակառակ «Լիբանանյան ճակատի» ճնշումներին, որ պահանջում էր երկրում հաստատված պաղեստինցիների վերաբաշխում այլ արաբական երկրների միջև, կառավարությունը՝ Սիրիայի աջակցությամբ, անցավ ՊԱԿ-ի հետ հարաբերությունների բարելավմանը: 1977թ. հուլիսին Շքորայում սկսեց աշխատել լիբանանա-սիրիա-պաղեստինյան հանձնաժողովը, որի շրջանակներում Կահիրեի

⁵²⁰ Е. Дмитриев, Палестинский узел, с. 121.

⁵²¹ Մ. Էպիդարեան, նշվ. աշխ., հ. ք, էջ 23:

⁵²² Նույն տեղում:

⁵²³ Ինչպես արդեն նշել ենք, «Ազգային ճակատի» նոր նախագահ դարձավ սպանվածի որդին՝ Վալիդ Ջումրլաթը:

⁵²⁴ Новейшая история арабских стран Азии, с. 140.

համաձայնագրի հիմքի վրա վիճելի հարցերի շուրջ ձեռք բերվեցին որոշ պայմանավորվածություններ⁵²⁵:

Ինչ վերաբերում է Իսրայելին, ապա Լիբանանի նկատմամբ նրա հետաքրքրությունը կտրուկ ավելացավ, երբ 1977թ. մայիսին Իսրայելում իշխանության եկավ «Լիկուդ» աջ կուսակցությունը:

Դեռևս 1977թ. սկզբին իսրայելցիները Հարավային Լիբանանի քրիստոնեական մի շարք բնակավայրերում ստեղծեցին ռազմահե- նադաշտեր և դրանք փոխանցեցին «Լիբանանի հարավի բանա- կին» (ԼՀԲ)⁵²⁶ լիբանանյան բանակի նախկին մայոր Սաադ Հադդադի գլխավորությամբ⁵²⁶: 1977թ. ընթացքում Թել-Ավիվը մի քանի անգամ ռազմական գործողություններ ձեռնարկեց պաղեստինյան զինված խմբավորումների դեմ Լիբանանի հարավում: Իսրայելն ակտիվորեն նախապատրաստվում էր Լիբանան իր առաջին լայնածավալ ներ- խուժմանը:

Սաադ Հադդադը 1977 թ. սկզբին իսրայելցիներին հարավային Լիբանանի հարավում ստեղծեց ռազմահենադաշտեր և դրանք փոխանցեց լիբանանյան բանակի նախկին մայոր Սաադ Հադդադի գլխավորությամբ:

3. Քաղաքացիական պատերազմի երրորդ փուլը (1978թ. մարտից մինչև 1979թ.): Իսրայելի առաջին ներխուժումը Լիբանան

1978թ. սկզբին ողջ Լիբանանը, այդ թվում և Բեյրութը շարունա- կում էր բաժանված լինել երկու մասի: Լիբանանյան պետական մարմինները բացարձակապես չէին վերահսկում երկրում տեղի ու- նեցող իրադարձությունները:

Թեև Լիբանանի հարավում գտնվող պաղեստինյան ջոկատնե- րին հարաբերականորեն զսպում էին ՄՁՈՒ-ը, այնուամենայնիվ, նրանք երբեմն հարձակումներ էին իրականացնում Իսրայելի հյու- սիսային բնակավայրերի վրա: 1978թ. մարտի 11-ին պաղեստինյան ջոկատներից մեկի նմանատիպ հարձակման հետևանքով մեծ թվով իսրայելցիներ զոհվեցին: Ի պատասխան՝ մարտի 15-ին «Լիտանի»

⁵²⁵ Նույն տեղում:

⁵²⁶ W. Khalidi, Conflict and Violence in Lebanon: Confrontation in the Middle East, Cambridge, 1979, p. 128.

ռազմական գործողության շրջանակներում իսրայելյան 30.000 բա- նակը ներխուժեց Հարավային Լիբանան և գրավեց մինչև Լիտանի գետն ընկած շրջանները՝ բացառությամբ Տիր քաղաքի (երկրի ողջ տարածքի 1/10-ը մասը)⁵²⁷: Արդյունքում տարբեր տվյալներով կար 1.500-2.000 զոհ⁵²⁸:

Միրիան անմիջապես արձագանքեց այս ներխուժմանը և ՄՁՈՒ-ի տրամադրության տակ դրեց երկրի օդային ուժերը, իսկ Ասադը հայտարարեց, որ «Միրիան մշտապես կանգնած կմնա պա- դեստինյան հեղափոխության կողքին»՝ այն համարելով իր «ազգա- յին պարտքի մի մասը»⁵²⁹: 1978թ. սկսած՝ սիրիական զորքերը Լի- բանանում որոշակի հակասություններ ունեին երկրի մարոնի ղեկա- վարության հետ, որոնք, համագործակցելով և օժանդակություն ստանալով Իսրայելից, ուղղակիորեն սկսել էին պայքարել Լիբանա- նում սիրիական ներկայության դեմ: Այդուհանդերձ, սիրիական ուժերը Լիբանանում հարաբերական հաջողությամբ կատարում էին իրենց հիմնական խնդիրը՝ հակազդել իսրայելյան հարձակումներին և կանխել Լիբանանի մասնատումը:

Իսրայելը Լիբանան իր ներխուժումն իրականացրեց Վաշինգ- տոնի իմացությամբ: Իսրայելցի մեկնաբան Ա. Կապելյուկը նշում էր, որ «այդ հարձակումն իրականացվեց այն բանից հետո, երբ ԱՄՆ-ն հասկացրեց, որ դեմ չէր լինի այդ ներխուժմանը, եթե այն դուրս չգա «թույլատրված սահմաններից»⁵³⁰:

Լիբանանի և այլ արաբական պետությունների պահանջով հրավիրվեց ՄԱԿ-ի ԱԽ նիստ, որը 1978թ. մարտի 19-ին ընդունեց թիվ 425 որոշումը՝ Լիբանանում կրակի դադարեցման և իսրայել- յան զորքերի անմիջապես դուրս բերման մասին: Որոշվեց կազ- մավորել նաև ՄԱԿ-ի ժամանակավոր ուժեր՝ 4000 մարդ, որոնք պետք է մեկնեին Լիբանան: Այդուհանդերձ, Իսրայելի զորքերը

⁵²⁷ Ближний Восток и Международное право, с. 190.

⁵²⁸ Այս մասին մանրամասն տե՛ս Civil War in Lebanon, The Bureau of Public Affairs, U.S. Department of State, p. 323.

⁵²⁹ ألبعث, «Ալ-բաա», Դամասկոս, 11.03.1978:

⁵³⁰ Ближний Восток и Международное право, с. 90.

Լիբանանի տարածքը լքեցին միայն 1978թ. հունիսին և սահմանի երկայնքով 10 կմ գոտին փոխանցվեց ոչ թե ՄԱԿ-ի ուժերին, այլ աջ ուժերի փաստացի դաշնակից, լիբանանյան բանակի նախկին մայրը Հադդադին⁵³¹:

Այսպիսով՝ Իսրայելի ղեկավարությունն իրականացրեց իր վաղուց ծրագրած նախագիծը՝ de-facto «անվտանգության գոտու» ստեղծում Լիբանանի տարածքում: 1979թ. ապրիլի 19-ին Հադդադին իր վերահսկողության տակ գտնվող տարածքում (850 քառ. կմ, մոտավորապես 100.000 մարդ բնակչությամբ, որից 40.000-ը քրիստոնյա, իսկ 60.000-ը՝ շիա), հռչակեց «Անկախ Լիբանան» պետությունը: Ողջ զինամթերքը, այդ թվում՝ տանկեր և ծանր հրետանին, մատակարարում էր Իսրայելը: Թե-Ավիվը նույնիսկ վարձատրում էր Հադդադի զինվորներին⁵³²:

Իսրայելին հաջողվեց նպաստել Հարավային Լիբանանի շիաների և պաղեստինյան զինված խմբավորումների միջև որոշակի հակասությունների առաջացմանը: Պատահական չէ, որ շիաները, որոնք այդ ներխուժման հետևանքով ստիպված էին լքել Հարավային Լիբանանը⁵³³, ստեղծված իրավիճակի համար մեղադրում էին պաղեստինցիներին, որոնք իրենց գործողություններով Իսրայելին դրդում էին պատասխան քայլեր ձեռնարկել Հարավային Լիբանանի դեմ: Այս պայմաններում նույնիսկ համագործակցության որոշակի եզրեր ի հայտ եկան լիբանանյան բանակի նախկին մայրը Սաադ Հադդադի ղեկավարած ԼՀԲ-ի և լիբանանցի շիաների միջև:

⁵³¹ Civil War in Lebanon, The Bureau of Public Affairs, U.S. Department of State, p. 323, Walid Khalidi, նշվ. աշխ., էջ 128:

⁵³² Լ. Հարությունյան, Սիրիայի և Իսրայելի գործոնը լիբանանյան ճգնաժամում 1975-1990թթ., «Արևելք», հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2001, էջ 71:

⁵³³ 1983թ. ժողովրդական մի զեկույցից տեղեկանում ենք, որ 1978թ. իսրայելյան ներխուժումից 5 տարի անց Հարավային Լիբանանը լքած 141.000 շիա փախստականի կարգավիճակով դեռևս շարունակում էին բնակվել արևմտյան Բեյրութում: Սանրամասն տե՛ս Salim Nasr, Conflict Libanais et Restruction de l'Espace Urbaines de Beyrouth, Politique Urbaines au Machreq et au Maghreb, Lyon, 1985, p. 210.

Փաստենք, որ Հարավային Լիբանանում ՊԱԿ-ի գործողություններին հակահարված հասցնելով՝ իսրայելյան բանակը, այդուհանդերձ, փորձում էր խուսափել սիրիական ուժերի հետ ուղղակի բախումներից: 1978թ. օգոստոսին Իսրայելի վարչապետ Մենախեմ Բեզկինը մերժեց նաև սիրիական զորքերին օդային հարված հասցնելու աջ ուժերի խնդրանքը, թեև, միևնույն ժամանակ հայտարարեց, որ Սիրիայի կողմից լիբանանյան աջերի նկատմամբ «ցեղասպանություն» իրականացնելու դեպքում Իսրայելը չի կարող չմիջամտել: Այս գործում էական դեր էին խաղում մարոնիները, որոնք հրահրում էին բախումներ սիրիական ուժերի հետ՝ փորձելով Իսրայելին ներքաշել դրանց մեջ: Ավելի սերտորեն համագործակցելով Թե-Ավիվի հետ՝ 1978թ. «Լիբանանյան ճակատը» ռազմական գործողություններ ծավալեց ՄՁՈՒ-ի կազմում ներգրավված սիրիական զորքերի դեմ⁵³⁴: Բախումների առաջին փուլը տեղի ունեցավ փետրվարին, երկրորդը՝ որոշ ընդհատումներով տևեց մինչև հոկտեմբերի սկիզբը: 1978թ. հոկտեմբերի 15-17-ը լիբանանյան Բեյթ Ալ-Դիհնում տեղի ունեցավ ՄՁՈՒ-ը ֆինանսավորող արաբական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների խորհրդակցությունը, որտեղ ընդունվեցին որոշումներ, որ կոչված էին լիցքաթափել Լիբանանում իրավիճակն ու նպաստել ազգային համաձայնության հաստատմանը:

Նշենք, որ լիբանանյան կառավարությունը բացասաբար էր վերաբերվում 1979թ. մարտի եգիպտաիսրայելյան խաղաղության համաձայնագրի ստորագրմանը: Դեռևս 1978թ. նոյեմբերին Լիբանանը, նախագահի մակարդակով, մասնակցեց Իրաքի նախագահ Ալ-Բաքրի նախաձեռնությամբ Բաղդադում հրավիրված արաբական երկրների զագաթաժողովին, որի նպատակն էր քննարկել քննփոխության համաձայնագրերը: Գագաթաժողովը Ծոցի միապետությունների առաջարկով որոշեց Մադաբին Իսրայելի հետ համաձայնության գալու հետագա քայլերից ետ պահելու նպատակով Եգիպտոս գործուղել Լիբանանի վարչապետ Սալիմ Հոսին: Սակայն

⁵³⁴ 1978թ. ՄՁՈՒ-ի կազմում մնացել էին միայն սիրիական զորամիավորումները:

Սաղաթը հրաժարվեց ընդունել բանագնացին և Հոսի առաքելությունը տապալվեց⁵³⁵: 1979թ. մարտին Լիբանանի պատվիրակությունը մասնակցեց նաև արաբական պետությունների արտաքին գործերի էկոնոմիկայի և ֆինանսների նախարարների բաղադրյալ համաժողովին, որտեղ դատապարտվեց Եգիպտոսի նախագահ Սադատի Իսրայելի հետ մերձեցման քաղաքական ուղեգիծը և որոշում ընդունվեց Եգիպտոսի դեմ համատեղ պատժամիջոցներ կիրառելու մասին⁵³⁶:

Թեև լիբանանյան իշխող շրջանակները հանդես էին գալիս պաղեստինյան խնդրի արդարացի լուծման օգտին, սակայն իրականում զնալով ավելի էին հակվում դեպի այն ուժերը և ձգտում էին լիբանանյան քաղաքական կյանքից «վտարել» պաղեստինյան գործոնը: Գրան էին միտված նաև այն շրջանակների լիբանանյան խնդիրը մերձավորարևելյան հակամարտության համատեքստից դուրս բերելու և Եգիպտոսի օրինակով նրա անջատողական լուծմանը հասնելու փորձերը:

Լիբանանում պայթուցավտանգ իրավիճակի պահպանմանը մեծապես նպաստում էր Իսրայելի Լիբանանի նկատմամբ վարվող քաղաքականությունը: Այդ փուլում Իսրայելին անկասկած ձեռնտու էր ճգնաժամային իրավիճակի պահպանումը, որ հյուծում էր լիբանանյան պետությանն ու զինված հակամարտության մեջ ներգրավված ուժերին՝ շեղելով նրանց ուշադրությունը մերձավորարևելյան ճգնաժամի կարգավորման գործընթացից: Թե-Ավիվի Լիբանանի նկատմամբ վարվող քաղաքականությունը ստիպում էր ԱԽ-ին երկարացնել ՄԱԿ-ի ժամանակավոր ուժերի Լիբանանում գտնվելու մանդատը:

⁵³⁵ Գ. Գևորգյան, Արաբական աշխարհում Եգիպտոսի մեկուսացման հարցի շուրջ 1970թ. վերջ-1980թ. սկիզբ, Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների, N 2 «608» մայիս-օգոստոս, Երևան, 2003, էջ 108:

⁵³⁶ Новейшая история арабских стран Азии, с. 141.

4. Քաղաքացիական պատերազմի չորրորդ փուլը (1980-1981թթ.): Լիբանանյան այն ուժերի դիրքերի ամրապնդումը

1980թ. սկզբին Լիբանանում արդեն հինգ տարի շարունակվող զինված հակամարտության պայմաններում Լիբանանի իշխանությունները հերթական անգամ փորձեցին մշակել ճգնաժամը հաղթահարելու նոր ծրագիր, որը ներառում էր հետևյալ սկզբունքները. Լիբանանի կառավարման հիմքում ընկած կրոնադավանական համակարգում բարեփոխումների իրականացում, որոնք կնպաստեին իսլամադավանների և քրիստոնյաների իրավունքների հավասարեցմանը, Իսրայելի հետ ցանկացած համագործակցության, այդ թվում նաև վերջինիս հետ խաղաղության համաձայնագրի ստորագրման մերժում, Պաղեստինի արաբ ժողովրդի անկախ պետություն ունենալու օրինական իրավունքի ճանաչում⁵³⁷: Թեև հակամարտող ճակատների ղեկավարներն իրենց աջակցությունը հայտնեցին ծրագրին, սակայն այն այդպես էլ կյանքի չկոչվեց, ինչպես մինչ այդ ճգնաժամի քաղաքական կարգավորմանը միտված մի շարք այլ ծրագրեր ևս: Այս անգամ այն զլխավորապես պայմանավորված էր Լիբանանում պաղեստինյան զինված խմբավորումների ներկայության և երկրի ներքաղաքական կյանքում նրանց աճող ազդեցության, ինչպես նաև Իսրայելի դեմ պայքարում պաղեստինցի մարտիկների Լիբանանի հարավի օգտագործման հարցում այն շրջանակներում առկա դժգոհության խորացմամբ⁵³⁸:

1980-ականների սկզբին Լիբանանում հակամարտող կողմերի միջև տարաձայնությունների սրմանը զուգահեռ հակասություններն ուժեղացան նաև այն ուժերի ճատակում: Մասնավորապես «Զաքաիր» կուսակցության զինված ուժերի հրամանատար Բաշիր Ժմայելը փորձում էր նպաստել «Լիբանանյան ճակատի» ներսում փաղանգավորների մենիշխանության հաստատմանը և երկրի քաղաքական կյանքում այդ կուսակցության դերի բարձ-

⁵³⁷ Новейшая история Арабских стран Азии, с. 141.

⁵³⁸ A. Sharon with D. Chanoff, Warrior: The Autobiography of Ariel Sharon, New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore, 1990, p. 427.

րացմանը: Բաշիր ժմայելի քաղաքական ուղեգիծը լիբանանյան ուժերի շրջանում առաջ էր բերում հակասությունների սրում, որ հաճախ վեր էր ածվում նաև զինված պայքարի⁵³⁹: 1979-1980թթ. աջ ուժերի շրջանում տարածայնությունների հերքական սրման արդյունքում արյունալի զինված բախումներ տեղի ունեցան նաև «Լիբանանյան ճակատի» երկու հիմնական ուժերի՝ «Քաթաիր» և «Ազգային լիբերալ» կուսակցությունների զինված խմբավորումների միջև, որոնց նպատակը ճակատի ներսում գերակա դիրքերի ապահովումն էր: Փաղանգավորները պահանջում էին «Լիբանանյան ճակատի» զինված ջոկատների վերակազմավորում և դրանց նկատմամբ կենտրոնական ղեկավարության վերահսկողության ուժեղացում: Լավագույնս օգտագործելով իրենց թվային առավելությունը՝ փաղանգավորները 1980թ. հունիս-հուլիս ամիսներին պարտության մատնեցին «Ազգային լիբերալ» կուսակցության զինված խմբավորումներին և վերահսկողություն սահմանեցին աջ ուժերի ողջ ճամբարի նկատմամբ: Թեև «Լիբանանյան ճակատի» փաստացի ղեկավար շարունակում էր մնալ Քամիլ Շամունը, սակայն աջերի ճակատում ղեկավարման իրական լծակներն ամբողջությամբ կենտրոնացան Բաշիր ժմայելի ձեռքում⁵⁴⁰:

Հակասությունները սրվել էին նաև ձախ ուժերի և պաղեստինցիների շրջանում: Շիաների և ՊԱԿ-ի միջև հարաբերություններն էլ

⁵³⁹ Առաջին զինված բախումներն աջ ուժերի ճակատում լիբանանյան փաղանգավորների և երկրի նախկին նախագահ Սուլեյման Ֆրանժիեի գլխավորած Ջորոբայի շրջանի մարոնիների «Մարադա» զինված խմբավորման միջև տեղի ունեցան դեռևս 1977-1978թթ.: 1978թ. հունիսին այդ բախումների զոհ դարձավ նաև Սուլեյման Ֆրանժիեի որդին՝ Թունի Ֆրանժիեն: Այդ ողբերգական իրադարձություններից հետո Սուլեյման Ֆրանժիեն դուրս եկավ «Լիբանանյան ճակատից»՝ սերտ համագործակցություն հաստատելով սուննի ազդեցիկ ղեկավարների, մասնավորապես Ռաշիդ Քարամեի հետ: Լեռնային Լիբանանի հյուսիսային շրջաններն այդպես էլ մնացին նախկին նախագահի աջակիցների վերահսկողության ներքո: Այս մասին մանրամասն տես Ն. Հովհաննիսյան, Լիբանանյան ճգնաժամը և հայ համայնքի դիրքորոշումը (1975-1982թթ.), էջ 27:

⁵⁴⁰ D. Hiro, նշվ. աշխ., էջ 301:

ավելի սրվեցին 1980թ. սեպտեմբերին իրաք-իրանյան պատերազմի բռնկումից հետո, երբ ՊԱԿ-ի ղեկավար Յասիր Արաֆաթը հրաժարվեց այդ պատերազմում աջակցություն ցույց տալ իրանցիներին և գրավեց չեզոք դիրք⁵⁴¹: Հակասությունները ՊԱԿ-ի և շիաների միջև այնքան սրվեցին, որ 1980-1981թթ. ընթացքում Բեյրութի արվարձաններում և Հարավային Լիբանանում մի քանի զինված բախումներ տեղի ունեցան պաղեստինյան զինված խմբավորումների և շիական ջոկատների միջև⁵⁴²:

1980թ. դեկտեմբերին «Լիբանանյան ճակատը» հրապարակեց գործողությունների իր ծրագիրը, որտեղ նշվում էր կրոնադավանական համակարգի պահպանման անհրաժեշտության մասին, ինչպես նաև վերահաստատվում էր Լիբանանի պետական կառավարման մարմիններում լիբանանյան քրիստոնյաների, մասնավորապես մարոնիների գերակա դիրքերի ապահովման անհրաժեշտությունը: Ծրագրում առաջ էր քաշվում ինչպես սիրիական զորքերի, այնպես էլ պաղեստինյան զինված խմբավորումների Լիբանանի տարածքից դուրս բերման պահանջ⁵⁴³:

«Լիբանանյան ճակատի» ներսում իր դիրքերն ամրապնդելուց և աջերի ղեկավարումը բացառապես իր ձեռքում կենտրոնացնելուց հետո Բաշիր ժմայելն օգտվելով 1978թ. սեպտեմբերի 18-ին Քեմփ Դևիդում եզիպտախորայելական համաձայնագրերի ստորագրումից հետո Սիրիայի տարածաշրջանային դիրքերի թուլացումից և Լիբանանում, մի շարք գործոններով պայմանավորված, Դամասկոսի ունեցած դժվարություններից, 1981թ. սկզբին փորձեց «Լիբանանյան ճակատին» ենթարկել Բեքաայի հովտի կենտրոնական, քրիստոնեկան Չահլե քաղաքը՝ լիբանանասիրիական սահմանից 30 կմ հեռավորության վրա: Այն վերահսկում էին սիրիական զորքերը: Այդ նպատակով աջերը սկսեցին համագործակցել նաև երկրի հարավում գործունեություն ծավալող Սաադ Հադդադի գլխավորած ԼՀԲ-ի հետ: Չահլե ուղարկվեց աջ ուժերի մոտ 2.500 մարտիկ: 1981թ. ապ-

⁵⁴¹ H. Cobban, The Growth of Shi'i Power in Lebanon and Its Implications for the Future, Shi'ism and Social Protest, p. 146.

⁵⁴² K. Pakradouni, La Paix Manquée, Beyrouth, 1983, pp. 105-107.

⁵⁴³ D. Hiro, նշվ. աշխ., էջ 301:

րիլին առաջին զինված բախումները գրանցվեցին լիբանանյան աջ ուժերի զինված ջոկատների և սիրիական զորքերի միջև⁵⁴⁴։

Լիբանանում իրավիճակն ավելի սրվեց Թեյ-Ավիլի լիբանանյան գործերին անմիջական միջամտության հետևանքով։ Իրադարձությունները վտանգավոր բնույթ ստացան, երբ Մենախեմ Բեգինը կենտոնում հայտարարեց, որ հրամայել է ոչնչացնել Լիբանանի տարածքում առկա սիրիական հակաօդային պաշտպանության միջոցները, որոնք սպառնում էին Իսրայելի անվտանգությանը⁵⁴⁵։ Թեյ-Ավիլը բացեիբաց սկսեց խոսել «սահմանափակ» պատերազմի մասին, եթե Սիրիան Լիբանանից դուրս չբերեր իր հակաօդային պաշտպանության միջոցները։ 1981թ. ապրիլին, երբ սիրիական ուժերը փորձեցին աջ ուժերին դուրս մղել Չահլեից, Իսրայելը ներգրավվեց հակամարտության մեջ և ապրիլի 28-ին Չահլեի մոտ խփեց երկու սիրիական տրանսպորտային ուղղաթիռ⁵⁴⁶։

Միաժամանակ Իսրայելն ընդլայնեց Լիբանանում պաղեստինյան զինված խմբավորումների և ձախ ուժերի դեմ ռազմական գործողությունների գոտին։ Մայիսի 28-ին իսրայելցիները ծովից ռմբակոծեցին Դամուր բնակավայրը։ Հուլիսին Իսրայելն ակտիվ ռազմական գործողություններ իրականացրեց նաև պաղեստինյան զինված խմբավորումների դեմ Լիբանանի հարավում։ Ռմբակոծվեցին ոչ միայն պաղեստինցիների ռազմական դիրքերը, այլ նաև Հարավային Լիբանանի քաղաքացիական շինությունները⁵⁴⁷։ Իսրայելը նպատակ էր հետապնդում մեկուսացնել Լիբանանի հարավը երկրի կենտրոնական և հյուսիսային շրջաններից, ինչպես նաև հույս ունեւ ճնշումների միջոցով ստիպել լիբանանյան կառավարությանը հետևողական գործողություններ ձեռնարկել պաղեստինյան զինված խմբավորումների և սիրիական զորքերի Լիբանանից դուրս բերման գործում։

⁵⁴⁴ P. Seale, նշվ. աշխ., էջ 284։

⁵⁴⁵ Новейшая история Арабских стран Азии, с. 143.

⁵⁴⁶ Ch. Herzog, The Arab-Israeli Wars: War and Peace in the Middle East, New York, 1989, p. 351.

⁵⁴⁷ H. Cobban, The Palestinian Liberation Organization, p. 108.

Մինչ այդ՝ 1981թ. մայիսի 22-ին, Ալժիրի և ՊԱԿ-ի միջնորդությամբ Թունիսում գումարվեց ԱՊԼ-ի արտահերթ նիստ, որի նպատակն էր քննարկել Լիբանանում ստեղծված իրավիճակը։ Նիստի մասնակիցները հանդես եկան սիրիական ներկայության պահպանման օգտին և քննադատեցին ԱՄՆ-ի քաղաքականությունը, որ հանդես էր գալիս Լիբանանի հանդեպ Իսրայելի վարած ագրեսիվ քաղաքականության պաշտպանությամբ⁵⁴⁸։

Չգտելով թույլ չտալ Լիբանանում իրավիճակի հետագա սրում և փորձելով մշակել ներլիբանանյան հակամարտության քաղաքական կարգավորման ծրագիր՝ նիստում որոշում ընդունվեց վերսկսել Լիբանանի հարցով քառակողմ հանձնաժողովի աշխատանքները՝ Սաուդյան Արաբիա, Քուվեյթ, Լիբանան և Սիրիա կազմով⁵⁴⁹։ Այդ հանձնաժողովի աշխատանքի արդյունքում Չահլեում հաստատվեց հարաբերական կայունություն։ Հանձնաժողովի ճնշման տակ «Լիբանանյան ճակատը» պարտավորվեց խզել իր կապերն Իսրայելի հետ, ինչը հնարավորություն տվեց հակասությունների լուծումը տեղափոխել քաղաքական բանակցությունների հարթություն։

1981թ. հուլիսի 24-ին Իսրայելի և ՊԱԿ-ի միջև կնքվեց համաձայնագիր՝ երկրի հարավում կրակի դադարեցման մասին, որի համաձայն՝ ՊԱԿ-ը պարտավորվեց չձեռնարկել որևէ զինված գործողություն լիբանանախրայելական սահմանի շրջանում, իսկ Իսրայելն իր հերթին խոստացավ դադարեցնել Լիբանանում պաղեստինյան դիրքերի ռմբակոծությունը⁵⁵⁰։

Համաձայնագրի ստորագրումից հետո Լիբանանի նախագահ Իլիաս Սարգիսի վարչակազմն աջ ուժերի ճնշման արդյունքում փորձեց ուժեղացնել իր վերահսկողությունը Լիբանանում պաղեստինյան զինված խմբավորումների, սակայն սիրիական զորքերի գործողությունների նկատմամբ։ Սակայն ո՛չ «Լիբանանյան ճակատը»

⁵⁴⁸ Новейшая история Арабских стран Азии, с. 143.

⁵⁴⁹ Վերոնշյալ հանձնաժողովը կազմավորվել էր դեռևս 1976թ. Ռիադի և Կահիրեի՝ արաբական երկրների ղեկավարների համաժողովների ընթացքում Լիբանանում զինված հակամարտության քաղաքական կարգավորմանը միտված ծրագրերի իրականացմանը հետևելու նպատակով։

⁵⁵⁰ Ближний Восток и Международное право, с. 86.

տը» և ո՛չ էլ կենտրոնական իշխանություններն այդ փուլում ի վիճակի չէին ինքնուրույն լուծել պաղեստինյան ռազմական ներկայության և սիրիական զորքերի առկայությամբ պայմանավորված խնդիրները: Պատահական չէր, որ հատկապես աջ ուժերը վերոնշյալ խնդիրների լուծման հարցում ակնկալում էին Իսրայելի անմիջական օժանդակությունը:

Հակառակ 1981թ. հուլիսին ՊԱԿ-ի հետ կրակի դադարեցման մասին համաձայնագրի ստորագրմանը, իսրայելական բանակը շարունակում էր պարբերաբար գրոհներ իրականացնել Հարավային Լիբանանում պաղեստինյան զինված խմբավորումների դիրքերի և պաղեստինյան փախստականների ճամբարների դեմ՝ ստիպելով պաղեստինցիներին դիմել պատասխան քայլերի:

1981թ. սեպտեմբերին իսրայելյան բանակի զլխավոր սպայակույտի ղեկավար Ռաֆայել Էյտանը հայտարարեց, որ Իսրայելը նպատակ է հետապնդում քուլացնել Լիբանանում պաղեստինյան ռազմական և քաղաքական ենթակառուցվածքները և մեկ հարվածով ջախջախել դրանք⁵⁵¹: Վարվող քաղաքականության համատեքստում Իսրայելը փորձում էր խեղաթյուրել ՊԱԿ-ի հետ կրակի դադարեցման մասին համաձայնագրի էությունը: Իսրայելցիները պնդում էին, որ համաձայնագիրը պետք է տարածվեր ոչ միայն լիբանանահիսրայելյան սահմանի շրջանում պաղեստինցի մարտիկների գործողությունների, այլ նաև պաղեստինյան կազմակերպությունների ողջ ռազմաքաղաքական գործունեության վրա, այդ թվում նաև Հորդանան գետի Արևմտյան ափում և Ղազայի հատվածում⁵⁵²: Բնականաբար պաղեստինցիները չէին համաձայնվում վերոնշյալ վերջնագրային պահանջների հետ, ինչն առիթ էր տալիս Իսրայելին տարբեր մեղադրանքներ հնչեցնել պաղեստինցիների հասցեին, որոնց հետևում էին Լիբանանի հարավում պաղեստինցիների և ձախ ուժերի դիրքերի ռմբակոծությունները:

Ֆուադ Շիհսբ

Պիեր Ժմայել

Ռաշիդ Քարամե

Ռայմոն Էդդե

Քամիլ Շամուն

⁵⁵¹ U. Benziman, Sharon: An Israeli Caesar, Robson Books, 1992, p. 239.

⁵⁵² Новейшая история Арабских стран Азии, с. 145-146.

Իմամ Մուսա Ալ-Սադր

Գեներալ Իսրահայր Ջահիմ

Թաքի Ալ-Գին Ալ-Մոլի

Քանալ Ջունդրյան

Սահր Սարյան

Իլիաս Սարգիս

Հասան Թուեյնի

Մուլեյնան Ֆրանժիե

Շարլ Հեյու

Ռաշիդ Ռաշիդ Ալ-Մոլի

Ռաֆիկ Հարիրի

Գեներալ Միշել Աստ

Մուխամմադ Հուսեյն Ֆադլալլահ

Վալիդ Ջունբլաթ

Նաբիի Բեյրի

5. Զաղարացիական պատերազմի հինգերորդ փուլը
(1982թ. հունիսից մինչև 1984թ. փետրվար)

ա/ 1982թ. իսրայելական «Ճաղաղություն Գալիլեային»
ռազմական գործողությունը

Պատահական չէ, որ 1982թ. ապրիլի վերջին 1979թ. ստորագրված եգիպտահիսրայելական խաղաղության համաձայնագրով նախատեսված Մինայ թերակղզուց իսրայելական զորքերի ամբողջությամբ դուրս բերումից շուրջ 6 շաբաթ անց՝ հունիսի 6-ին, Իսրայելը «Ճաղաղություն Գալիլեային» ռազմական գործողության շրջանակներում, որ հաճախ մասնագիտական գրականության մեջ անվանվում է նաև արաբ-իսրայելյան հինգերորդ պատերազմ, ներխուժեց Լիբանան: Լիբանանի վրա հարձակման համար որպես հարմար առիթ օգտագործվեց 1982թ. հունիսի 3-ին Լոնդոնում Իսրայելի դեսպանի դեմ անհաջող մահափորձը:

Նշենք, որ Լիբանան ներխուժմամբ Իսրայելը հետապնդում էր հետևյալ նպատակները. 1. Ռազմական ճանապարհով ոչնչացնել 1970թ. Հորդանանում «սև սեպտեմբերի» արյունալի դեպքերից հետո Լիբանանի տարածքում հաստատված ՊԱԿ-ի ռազմական կառույցները. 2. Հասնել Լիբանանի տարածքից սիրիական զորքերի դուրս բերմանը, որոնք 1976թ.-ից Միջարաբական զսպման ուժերի կազմում գտնվում էին Լիբանանում, ինչը, անկասկած, կհանգեցներ տարածաշրջանում Սիրիայի դիրքերի թուլացմանը. 3. Նպաստել Լիբանանում 1982թ. օգոստոսին կայանալիք նախագահական ընտրությունների արդյունքում այնպիսի վարչակազմի հաստատմանը, որ պատրաստ կլիներ Իսրայելի հետ կնքել խաղաղության մասին համաձայնագրի: Ե՛վ ԱՄՆ-ը, և՛ Իսրայելը Լիբանանը հարմարում էին Եգիպտոսից հետո արաբական աշխարհում երկրորդ երկիրը, որ ներքաղաքական փոփոխություններով պարտադրված կարող էր համաձայնել Իսրայելի հետ ստորագրել խաղաղության մասին անջատողական համաձայնագիր, ինչն ընդհանուր առմամբ համապատասխանում էր նաև տարածաշրջանում ԱՄՆ-ի շահերին և ըստ

էութեան կարող էր դառնալ 1978թ. սկսված քեմփօնկոյան գործընթացի հաջող շարունակություն:

1982թ. հունիսի 6-ի առավոտյան իսրայելական տարբեր տվյալներով 80-ից 100 հզ. ցամաքային ուժերը՝ ռազմաօդային և ռազմածովային ուժերի հետ համատեղ՝ զինված նորագույն տեխնիկայով, անցան Լիբանանի սահմանը: Նույն օրը ՄԱԿ-ի ԱԽ-ն ընդունեց թիվ 508, իսկ մեկ օր անց՝ հունիսի 7-ին, թիվ 509 բանաձևը, որոնք դատապարտում էին Իսրայելի գործողությունները և պահանջում իսրայելական զորքերի անմիջապես դուրս բերում Լիբանանի միջազգայնորեն ճանաչված սահմաններից⁵⁵³: Հունիսի 8-ին իսրայելական զորքերին հաջողվեց գրավել Տիր, Սիրոն, ապա նաև Նաբաթիա քաղաքները⁵⁵⁴: Լիբանանի կենտրոնական մասում իսրայելական զորամիավորումները գրավեցին Լիտանի գետի կամուրջները: Իսրայելցիները փորձում էին իրենց վերահսկողությունը հաստատել նաև Բեքաայի հովտում, ինչը կօգներ նրանց հսկողության տակ պահել Բեյրութ-Դամասկոս ռազմավարական մայրուղին: Հունիսի 9-ին Բեքաայի հովտում օդային մարտի ընթացքում, որին մասնակցում էին 70 սիրիական և 100 իսրայելական կործանիչներ, սիրիական կողմը պարտություն կրեց: Տարբեր տվյալներով՝ Սիրիան կորցրեց 34-ից 37 կործանիչ⁵⁵⁵: Միայն հունիսի 11-ին, մերձավորարևելյան տարածաշրջանում ընթացող զարգացումների շուրջ ամերիկախորհրդային շփումների ակտիվացման արդյունքում ԱՄՆ-ի նախագահ Ռոնալդ Ռեյգանն իսրայելական կողմից պահանջեց դադարեցնել Լիբանանում ռազմական գործողությունները: 1982թ. հունիսի 11-ի լույս 12-ի գիշերն Իսրայելի առաջարկությամբ կնքվեց Սիրիայի և Իսրայելի միջև կրակի դադարեցման մասին համաձայնագիր: Հաջորդ օրն ամերիկյան ներկայացուցիչ Ֆիլիպ Հաբիբի միջնորդությամբ, որ տարածաշրջան էր գործուղվել դեռևս 1981թ. զարնանը, համաձայնագիր

կնքվեց նաև Իսրայելի և ՊԱԿ-ի միջև⁵⁵⁶: Իսրայելական վերահսկողության տակ հայտնվեց Լիբանանի տարածքի գրեթե կեսը՝ 4.5 հզ. կմ²: Մակայն իսրայելական կողմը խախտեց համաձայնագրի դրույթները և հունիսի կեսին արդեն գրավեց նաև Լեռնային Լիբանանի մի շարք ռազմավարական շրջաններ, մասնավորապես Ալեյ և Բհամդուն քաղաքները, որոնք մինչ այդ գտնվում էին սիրիական ուժերի վերահսկողության տակ⁵⁵⁷: Հունիսի 13-ին իսրայելական զորքերը Բեյրութի արևելյան մասում վերահսկողություն իրականացնող աջ ուժերի զինված խմբավորումների աջակցությամբ շրջապատեցին արևմտյան Բեյրութը՝ 8 կմ² տարածքով, շուրջ կես մլն բնակչությամբ, որտեղ հաստատվել էին նաև զգալի թվով պաղեստինցի փախստականներ, պաղեստինյան զինված խմբավորումներ և ՄՁՈՒ-ի առանձին ստորաբաժանումներ⁵⁵⁸: Հակառակ գոյություն ունեցող որոշ հակասությունների՝ լիբանանյան շիաները, ձախ ուժերը և ՊԱԿ-ը կրկին համախմբվեցին Իսրայելի դեմ պայքարում⁵⁵⁹:

Հունիսի 21-ին իսրայելյան զինված խմբավորումներին հաջողվեց գրավել նաև Բեյրութի միջազգային օդանավակայանի հարավային հատվածը: Արևմտյան Բեյրութը ենթարկվեց ցամաքային և ծովային շրջափակման, որը զուգորդվում էր ջրի, էլեկտրաէներգիայի, սննդի և վառելիքի մատակարարման դադարեցմամբ⁵⁶⁰:

Արաբական շրջանակներում առկա հակասությունների հետևանքով արաբական երկրների ղեկավարներն այդպես էլ չկարողացան հստակ դիրքորոշում որդեգրել Լիբանան իսրայելական երկրորդ ներխուժման հարցում: Միայն հունիսի 26-ին Թունիսում հնարավոր եղավ հրավիրել ԱՊԼ շրջանակներում

⁵⁵⁶ Security in the Middle East: Regional Change and Great Power Strategies, ed. by Samuel F. Wells, Jr. and Mark A. Bruzonsky, Westview Press, London, 1991, p. 340.

⁵⁵⁷ Նույն տեղում:

⁵⁵⁸ D. Hiro, նշվ. աշխ., էջ 238:

⁵⁵⁹ A. R. Norton, External Intervention and the Politics of Lebanon, Washington, D.C., Washington Institute for Values in Public Policy, 1984, pp. 12-13.

⁵⁶⁰ Л. Вольнов, Ливан: эхо агрессии, М., 1984, с. 8-10.

⁵⁵³ Палестинская проблема, Док. ООН, международных организаций и конференций, Москва, 1984, с. 112.

⁵⁵⁴ Reason not the Need: Eyewitness Chronicles of Israel's War in Lebanon, ed. by Franklin P. Lamb, England, 1984, pp. 8-9.

⁵⁵⁵ D. Hiro, նշվ. աշխ., էջ 237:

արաբական երկրների արտաքին գործերի նախարարների համաժողով՝ Լիբանանում ստեղծված իրավիճակը քննարկելու նպատակով: Այս համաժողովը չհաստատեց Սիրիայի և ՊԱԿ-ի Լիբանանում իսրայելական ագրեսիայի դեմ արաբների համատեղ ռազմական գործողություններ ծավալելու և ԱՄՆ-ի դեմ քաղաքական և տնտեսական պատժամիջոցներ կիրառելու վերաբերյալ առաջարկությունը⁵⁶¹: Միջարաբական շրջանակներում տարածայնությունների առկայության պայմաններում համաժողովը սահմանափակվեց միայն ժամանակավոր հանձնաժողով ստեղծելու առաջարկով, որը ձևավորեց պատվիրակություն ԱՄՆ, Անգլիա, Ֆրանսիա, ԽՍՀՄ և Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետություն մեկնելու նպատակով, ինչը միտված էր լիբանանյան հակամարտության խաղաղ կարգավորմանը նպաստող ուղիների որոնմանը⁵⁶²:

Հերթական զինադադարը իսրայելական ուժերի և ՊԱԿ-ի միջև տևեց հուլիսի 12-ից մինչև հուլիսի 21-ը: Այն այդ անգամ խախտեցին պաղեստինցիները՝ հարձակում իրականացնելով իսրայելական դիրքերի նկատմամբ: Հուլիսի 22-ից օգոստոսի 12-ը իսրայելական զինված ուժերը որոշակի ընդմիջումներով արևմտյան Բեյրութը ենթարկեցին օդային, ցամաքային և ծովային ռմբակոծության: Իսրայելական զորքերի գործողությունները դժգոհություն առաջ բերեցին Վաշինգտոնում: Ամերիկյան ճնշումների արդյունքում Իսրայելը դադարեցրեց արևմտյան Բեյրութի պաշարումը: Հարաբերական հանգստությունն արևմտյան Բեյրութում վերականգնվեց օգոստոսի 13-ին⁵⁶³:

Օգոստոսի 19-ին Իսրայելն ընդունեց Ֆիլիպ Հաբիբի միջնորդությամբ արևմտյան Բեյրութից սիրիական զորամիավորումների և ՊԱԿ-ի զինված խմբավորումների դուրս բերման ծրագիրը:

⁵⁶¹ Новейшая история Арабских стран Азии, с. 146-147.

⁵⁶² Գ. Գևորգյան, 1982թ. իսրայելյան ագրեսիան Լիբանանում և Եգիպտոսի դիրքորոշումը, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. XXIII, Երևան, 2004, էջ 60:

⁵⁶³ "Civil War in Lebanon", The Bureau of Public Affairs, U.S. Department of State, p. 325.

Հայտնվելով բավական բարդ իրավիճակում՝ ՊԱԿ-ը համաձայնվեց քննարկել Բեյրութից իր զինված ջոկատների դուրս բերման իսրայելական պահանջը: Բանակցությունները ՊԱԿ-ի և Իսրայելի միջև ընթանում էին ամերիկյան բանազմաց Ֆիլիպ Հաբիբի և լիբանանյան կառավարության միջնորդությամբ: Ֆիլիպ Հաբիբն իր կառավարության անունից երաշխավորեց. 1. իսրայելական զորքերը չէին մտնի արևմտյան Բեյրութ. 2. կապահովվեր պաղեստինյան փախստականների ճամբարների անվտանգությունը⁵⁶⁴: Չցանկանալով հետագա փորձությունների ենթարկել լիբանանցիներին, պաղեստինյան ղեկավարությունը համաձայնեց իր զինված խմբավորումները դուրս բերել Բեյրութից: Լիբանանում անվտանգության ապահովման, ինչպես նաև պաղեստինյան զինված խմբավորումների Բեյրութից դուրս բերումը վերահսկելու նպատակով 1982թ. օգոստոսի 21-ին Բեյրութ մտցվեցին բազմազգ խաղաղապահ ուժեր՝ ամերիկյան, ֆրանսիական, իտալական և անգլիական զորամիավորումներ⁵⁶⁵: Մինչև 1982թ. սեպտեմբերի 1-ը ՊԱԿ-ի 8.144 և սիրիական վերահսկողության տակ գտնվող Պաղեստինի ազատագրության բանակի 3.500 մարտիկներ, ինչպես նաև 2.700 սիրիացի զինվորներ լքեցին արևմտյան Բեյրութը⁵⁶⁶:

Նշենք, որ Լիբանանում իրավիճակի սրումը բացատրվում էր ոչ միայն պաղեստինցիների աճող ազդեցությամբ և քրիստոնյա մարոնիների գործողությունների ակտիվացմամբ, այլև ֆինանսական դժվարությունների պատճառով Լիբանանից որոշ ստորաբաժանումներ դուրս բերելու Դամասկոսի որոշմամբ, ինչպես նաև Սիրիայի ՊԱԿ-ի նկատմամբ քաղաքականության փոփոխմամբ՝ հարաբերությունների բարելավում և պաղեստինյան զինված խմբավորումներին աջակցության տրամադրում Իսրայելի դեմ պայքարում: Մրան զույմարվեց նաև Իսրայելում տեղի ունեցող ներքին քաղաքական իրադարձություններն ու ամերիկյան նոր վարչակազմի որդեգ-

⁵⁶⁴ Агарышев, От Кэмп-Дэвида к трагедии Лавана, с. 133.

⁵⁶⁵ E. Picard, Lebanon. A Shattered Country: Myths and Realities of the War in Lebanon, p. 127.

⁵⁶⁶ D. Hiro, նշվ. աշխ., էջ 238:

րած քաղաքականությունը, որն էլ ավելի վստահություն հաղորդեց Իսրայելի իշխանությունների գործողություններին:

Մինչ իսրայելյան բանակն ավերում էր Բեյրութը, Վաշինգտոնը՝ հակառակ Իսրայելի հետ որոշ տարածայնությունների, իրականացնում էր նրա քաղաքական և դիվանագիտական պաշտպանությունը: 1982թ. ընթացքում ԱՄՆ-ը, աջակցելով Իսրայելին, 6 անգամ օգտագործեց ՄԱԿ-ի ԱԽ-ում «վետոյի» իր իրավունքը⁵⁶⁷:

Փաստենք, որ 1982թ. օգոստոսի 23-ին գումարվեց Լիբանանի խորհրդարանի արտահերթ նիստ, որում երկրի նախագահ ընտրվեց միակ թեկնածու, Լիբանանյան ուժերի զինված խմբավորումների 34-ամյա հրամանատար Բաշիր ժմայելը: Ուլիդ մեկ ամիս անց սահմանադրության համաձայն նոր նախագահը պետք է ստանձներ իր պաշտոնը, սակայն 1982թ. սեպտեմբերի 14-ին Բեյրութում, այն շենքում, որտեղ տեղակայված էր «Քաթաիբ» կուսակցության գրասենյակը, տեղի ունեցած հզոր պայթյունի հետևանքով նա զոհվեց⁵⁶⁸: Հաջորդ օրը՝ 1982թ. սեպտեմբերի 15-ին իսրայելական բա-

⁵⁶⁷ Ближний Восток и Международное право, с. 90.

⁵⁶⁸ Բաշիր ժմայելի սպանության վերաբերյալ կան երկու հակադիր կարծիքներ: Որոշ հետազոտողներ գտնում են, որ ժմայելի սպանության ետևում կանգնած էր Սիրիան: Մասնավորապես փաստարկվում է, որ ժմայելը սերտ կապեր էր հաստատել և ակտիվորեն համագործակցում էր Իսրայելի հետ Լիբանանից պաղեստինյան զինված խմբավորումների և սիրիական զորամիավորումների դուրս բերման գործում: Բաշիր ժմայելը բազմիցս հայտարարում էր, որ նախագահ ընտրվելու դեպքում պատրաստ է խաղաղության համաձայնագիր կնքել Իսրայելի հետ՝ հաշվի առնելով վերջինիս պահանջները: Բնական է, որ այս ամենը չէր բխում Սիրիայի շահերից, որի հետ ժմայելը խուսափում էր համագործակցության եզրեր գտնել: Այս տեսակետը կիսող հետազոտողները պնդում են, որ ժմայելի սպանությունն իրականացրել է 25-ամյա Հաբիբ Շարբունին, որ «Սիրիական ազգային սոցիալական» կուսակցության անդամ էր և սիրիական հետախուզական ծառայությունների գործակալ: Այն շենքում, որտեղ տեղակայված էր «Քաթաիբ» կուսակցության գրասենյակը, բնակվում էր Շարբունի քույրը, որի բնակարանում էլ տեղակայված ումբի հզոր պայթյունից էլ զոհվեց Բաշիր ժմայելը: Մյուս տեսակետի համաձայն՝ Բաշիր ժմայելի սպանությունը կազմակերպել էր Իսրայելը: Սերտորեն համագործակցելով Իսրայելի հետ և խոստանալով, որ ամեն կերպ կնպաստի Լիբանանից պաղեստինյան զինված խմբավորումների և

նակը, այնուամենայնիվ, մտավ արևմտյան Բեյրութ: Լիբանանյան կառավարությունն Իսրայելի գործողությունները որակեց որպես նոր ագրեսիա: Այն պահանջեց ՄԱԿ-ի ԱԽ հրավիրում և Թեյ-Ավի-վի գործողությունների համար մեղադրեց ամերիկյան կառավարությանը, քանի որ ԱՄՆ-ը Հաբիբի միջոցով երաշխավորել էր, որ քույր չի տա իսրայելական զորքերի մուտքն արևմտյան Բեյրութ: Իսրայելն իր արևմտյան Բեյրութ ներխուժումը հիմնավորեց հետևյալ փաստարկներով. 1. ներխուժմամբ նա ձգտում էր կանխել նախագահի սպանության հետևանքով արևմտյան Բեյրութում հնարավոր քառսային իրավիճակի առաջացումը և 2. Իսրայելը պնդում էր, որ Բեյրութում հակառակ ձեռք բերված պայմանավորվածության շարունակում էին մնալ շուրջ 2.000 պաղեստինյան զինված մարտիկներ⁵⁶⁹:

Այն ժամանակ, երբ ՄԱԿ-ի ԱԽ-ն ընդունում էր որոշում, որը դատապարտում էր արևմտյան Բեյրութ իսրայելական ներխուժումը, Իսրայելի փաստացի դաշնակիցները՝ աջ ուժերի զինված խմբավորումները, 1982թ. սեպտեմբերի 17-ի գիշերը պաղեստինյան փախստականների Սաբրա և Շաթիլա ճամբարներում իրականացրին շուրջ 3.000 պաղեստինյան փախստականների դաժան սպանու-

սիրիական զորամիավորումների դուրս բերմանը՝ Բաշիր ժմայելը նախագահ ընտրվելու նպատակով ստիպված էր հրաժարվել Իսրայելին տված իր որոշ խոստումներից և զիջումների գնալ ու համագործակցել լիբանանյան ձախ ուժերի հետ, որոնք սերտ կապեր էին պահպանում պաղեստինցի մարտիկների և Լիբանանում տեղակայված սիրիական զորամիավորումներ հետ: Նախագահ ընտրվելու համար Բաշիր ժմայելին անհրաժեշտ էր նաև ձախ ուժերի աջակցությունը: Նա չէր կարող լինել միայն լիբանանյան աջերի նախագահը: Այդ էր պատճառը, որ ժմայելը հարկադրված էր հրաժարվել Իսրայելին տված իր որոշ խոստումներից, որի համար էլ ստիպված եղավ վճարել իր կյանքով: Սակայն Բաշիր ժմայելի սպանությունն, ինչպես և լիբանանյան իրականության մեջ մի շարք այլ քաղաքական սպանություններ ևս, մինչև օրս էլ բացահայտված չէ: Այս մասին մանրամասն տե՛ս Th. L. Friedman, From Beirut to Jerusalem, Anchor Book, USA, 1995, pp. 157-158, T. Chamoun, Au Nom du Père, France, 1992, p. 76.

⁵⁶⁹ A. Sharon with D. Chanoff, Warrior: The Autobiography of Ariel Sharon, pp. 500-502.

քյունը⁵⁷⁰։ Այս հանցագործությունն իրականացվեց իսրայելական քանակի վերահսկողության տակ գտնվող գոտում։

Սեպտեմբերի 21-ին Լիբանանի նոր նախագահ ընտրվեց Բաշիր Շմայելի ավագ եղբայրը՝ «Քաթաիր» կուսակցության քաղաքական վարչության անդամ Ամին Շմայելը, որ երկու օր անց ստանձնեց նախագահի պաշտոնը։ Սեպտեմբերի վերջին լիբանանյան կառավարության պահանջով և համաշխարհային հանրության ճնշմամբ՝ Իսրայելը ստիպված էր իր զորքերը դուրս բերել Լիբանանի մայրաքաղաքից։

1982թ. Լիբանան իսրայելական ներխուժման արդյունքում գոհվեց տարբեր տվյալներով 15.700-ից 30.000 մարդ, այդ թվում նաև 1.110 պաղեստինցի մարտիկներ և 1.350 սիրիացի զինվորներ, վիրավորվեց մոտ 30.000 մարդ։ Իսրայելական կողմում զոհերի թիվը տարբեր տվյալներով կազմում էր 350-ից 500 մարդ։ Ռազմական կորուստները հետևյալն էին. Սիրիա՝ 92 կործանիչ, 42 տանկ, ՊԱԿ՝ 20 տանկ, Իսրայել՝ 2 կործանիչ, 2 տանկ։ Իսրայելական երկրորդ ներխուժման հետևանքով Լիբանանին պատճառած տնտեսական վնասը մասնագետների կարծիքով հավասար էր գրեթե 2 մլրդ դոլարի⁵⁷¹։

Միայն 1982թ. հոկտեմբերի 4-ին լիբանանյան հակամարտող կողմերի միջև երկարատև բանակցություններից հետո Ամին Շմայելը երկրի վարչապետ նշանակեց Օաֆիկ Ուազանին, որը ձևավորեց նոր կառավարություն։

1982թ. հոկտեմբերին Լիբանանի նորանշանակ նախագահ Ամին Շմայելի հրամանով լիբանանյան քանակի մի քանի զորամիավորումներ մտան արևմտյան Բեյրութի Վազաի շիական արվարձանը և սկսեցին շիաների խրճիթները։ Արդյունքում շուրջ 5.000 շիա մնաց անօթևան⁵⁷²։

⁵⁷⁰ Այս մասին մանրամասն տե՛ս В. И. Киселев, Палестинская проблема в международных отношениях: региональный аспект, М., 1988, с. 184, Е. Дмитриев, Палестинская трагедия, с. 107, Shi'is and Social Protest, ed. by Juan R. Cole and Nikki R. Keddie, London, 1986, p. 147.

⁵⁷¹ Մանրամասն տե՛ս D. Hiro, նշվաշխ., էջ 238; Новейшая история Арабских стран Азии, с. 148.

⁵⁷² A. Norton, Lebanon's Old Politics Must Yield to the New, New York Times, January, 3, 1984.

Հակառակ Բեյրութից պաղեստինյան ռազմաքաղաքական կառույցների դուրս բերմանը՝ Թել-Ավիվը, այնուամենայնիվ, չէր շտապում իր զորքերը դուրս բերել Լիբանանի տարածքից։ Իսրայելի ղեկավարները չէին քաջանում, որ նրանց հիմնական նպատակը Լիբանանի հետ խաղաղության համաձայնագրի ստորագրումն էր։

Իսրայելական շարունակվող օկուպացիան նպաստեց Լիբանանում Իսրայելի ռազմական ներկայության դեմ արմատական տրամադրությունների և զինված դիմադրության ուժեղացմանը։ Այդ դիմադրությունը գլխավորեցին ծախ ուժերը, որոնք 1982թ. սեպտեմբերին ձևավորեցին «Լիբանանյան հայրենասիրական դիմադրության» ճակատը, որի գործունեությանն իրենց ակտիվ մասնակցություն էին բերում նաև շիական «Ամալ» շարժումն ու «Հիզբալլահ» կուսակցությունը։

Նշենք, որ 1978թ. Մուսա Ալ-Սադրի խորհրդավոր անհետացումից հետո⁵⁷³ «Ամալի» ղեկավարությունը ժամանակավորապես ստանձնեց Հուսեյն Ալ-Հուսեյնին, իսկ 1980թ. «Ամալի» ղեկավար

⁵⁷³ 1978թ. օգոստոսի 25-ին Մուսա Ալ-Սադրը ժամանեց Լիբիա։ Ալ-Սադրի խորհրդավոր անհետացումը տեղի ունեցավ օգոստոսի 31-ին Տրիպոլի հյուրանոցում, երբ նա պատրաստվում էր Լիբիայի նախագահ Մուամմար Կադդաֆիի հետ հանդիպմանը։ «Ամալի» ղեկավարի անհետացումից հետո Մուամմար Կադդաֆին հայտարարեց, որ Ալ-Սադրը Լիբիայի տարածքը լքել էր իտալական ավիատրիների օդանավով, որը մեկնում էր Հոմ։ Նրա խորհրդավոր անհետացման վերաբերյալ առաջ քաշվեցին մի քանի վարկածներ, սակայն «Ամալի» ղեկավարները մասնավորապես ակնարկում էին, որ Մուամմար Կադդաֆին որոշակի առնչություն ուներ Ալ-Սադրի խորհրդավոր անհետացման հետ։ Այդ մեղադրանքները, սակայն, որևէ կերպ չհաստատվեցին։ Ալ-Սադրի անհետացումից հետո շիա որոշ ղեկավարներ պնդում էին, որ նա կենդանի է, ինչի արդյունքում Ալ-Սադրը դասվեց շիականության մեջ լայնորեն տարածված «քողարկված իմամների» շարքին։ Այս մասին մանրամասն տե՛ս Ն. Հովհաննիսյան, Իրան. Այաթոլլահ Խոմենիի դարաշրջանը, Երևան, 2004, էջ 15; F. Ajami, The Vanished Imam Musa al Sadr and the Shia of Lebanon, Cornell University, p. 180; A. Norton, Shi'ism and Social Protest in Lebanon, London, 1986, p. 169.

ընտրվեց Նաբիի Բերրին՝ երիտասարդ, աշխարհիկ հայացքներով աչքի ընկնող իրավաբան: Բերրին, սակայն, չունեի այնպիսի խարիզմատիկ ազդեցություն, ինչպես Ալ-Մադդը, իսկ նրա «չափավոր» քաղաքական ուղեգիծը քննադատության էին ենթարկում ինչպես «Ամալը», այնպես էլ ողջ շիա համայնքի ծայրահեղական շրջանակները⁵⁷⁴: Այս նշանակումը շրջադարձային էր կազմակերպության քաղաքական գործունեության փոփոխության տեսանկյունից: Կազմավորվելով որպես ընդդիմություն գործող իշխանությանը՝ «Ամալը» որոշ ժամանակ անց վերածվեց քաղաքական ուժի, որ պատրաստ էր համագործակցել իշխանության հետ:

«Ամալի» այս քաղաքականությունը նպաստեց շարժման հեղինակության անկմանը շիա բնակչության այն շրջանում, որը պահանջում էր ծայրահեղ միջոցառումների իրականացում Լիբանանից իսրայելյան զորքերի դուրս բերման ուղղությամբ:

Շիա համայնքում տարածայնությունների առկայության պայմաններում 1982թ. ամռան «Ամալի» հրամանատարական խորհրդի անդամ Հուսեյն Մուսավին լքեց շարժումը՝ ձևավորելով իր զինված խմբավորումը, որ անվանվեց «Իսլամական Ամալ»⁵⁷⁵: Մուսաուիի համախոհների քիվը սահմանափակ էր, սակայն այն աջակցություն էր ստանում Իրանից⁵⁷⁶, որտեղից «Իսլամական հեղափոխության պաշտպանների էլիտար ստորաբաժանումների» 3.000 մարտիկ Սիրիայի տարածքով անցել էր Լիբանան և ակտիվ օժանդակություն էր ցույց տալիս Մուսավինին⁵⁷⁷:

⁵⁷⁴ A. Norton, "Making Enemies in South Lebanon: Harakat Amal, the IDF and South Lebanon", Middle East Insight, Washington, D. C., No. 3, January-February, 1984, p. 19.

⁵⁷⁵ A. Mougneres "Le Hizbollah Libanais: Contribution de l'Etude d'un Mouvement Islamique", Paris, 1994, p. 24.

⁵⁷⁶ 1979թ. փետրվարի հեղափոխությունից և շահի տապալումից հետո Իրանը հռչակեց «Իսլամական հեղափոխության արտահանման» կարգախոսը: Շիական ծայրահեղականներին աջակցություն ցույց տալով՝ Իրանը փորձում էր իր գաղափարական ազդեցությունը տարածել Լիբանանում ողջ շիա համայնքի վրա:

⁵⁷⁷ H. Hizar, Islamism in Lebanon, Middle East Review, September, 1997.

1982թ. ամռանը Բերաայի հովտում կազմավորվեց մեկ այլ ծայրահեղական շիական շարժում և, որ նույնպես խիստ քննադատության էր ենթարկում «Ամալի» ղեկավարի «չափավոր» քաղաքականությունը⁵⁷⁸: Այս շարժումն անվանվեց «Հիզբալլահ» (արաբերեն՝ «Ալլահի կուսակցություն»), որ գլխավորեց խարիզմատիկ շիա ղեկավար շեյխ Մուհամմադ Հուսեյն Ֆադլալլահը⁵⁷⁹: «Հիզբալլահի» մեջ ներգրավվեցին ինչպես «Ամալի» առավել ծայրահեղական քեր Հուսեյն Մուսաուիի գլխավորությամբ, այնպես էլ տարբեր շիական կրոնական և ռազմական միավորումների որոշ անդամներ, որոնք սերտ կապեր ունեին Իրանի ղեկավարության հետ⁵⁸⁰:

Իսրայելի ռազմական ներկայության դեմ դիմադրության առաջին լայնածավալ գործողությունը 1982թ. նոյեմբերին Տիրում իսրայելական սպայակույտի շենքի պայթյունն էր, որի արդյունքում սպանվեց 10 իսրայելցի, կային նաև տասնյակ վիրավորներ⁵⁸¹:

Իսրայելն իր հերթին փորձում էր առավելագույնս օգտագործել ներխուժումից հետո Լիբանանում ստեղծված իրավիճակը: Պատահական չէ, որ Բեյրութի քրիստոնեական Դբայ արվարձանում լիբանանյան կառավարության թույլատվությամբ բացվեց իսրայելական կապերի գրասենյակը, որ իրականացնում էր կիսաաշտոնական դիվանագիտական ներկայացուցչության գործառնությունը⁵⁸²: Չսահմանափակվելով գաղտնի դիվանագիտությամբ՝ իսրայելական նա-

⁵⁷⁸ Այս մասին մանրամասն տե՛ս Ա Հարությունյան, Լիբանանյան «Հիզբալլահը» որպես տարածաշրջանային գործոն, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. XXIII, Երևան, 2004, էջ 124-132:

⁵⁷⁹ Դեռևս 1960-ականներին Ալ-Նաջաֆում (Իրաք) ստեղծվեց շիա ռազմողների մի խմբակ, որի անդամները հետագայում կազմավորեցին «Ալ-դաուա» (արաբերեն՝ «Կոչ») կուսակցությունը, որում ներգրավված էին նաև «Հիզբալլահի» ապագա ղեկավարները՝ Մուհամմադ Հուսեյն Ֆադլալլահը, Թուֆեյլին և Կուրանին: 1980-ականների սկզբին նրանք փորձում էր ինքնուրույն կազմակերպել Հարավային Լիբանանում իսրայելյան ներկայության դեմ պայքարը:

⁵⁸⁰ В. Семеновых, "Хезболлах", Азия и Африка сегодня, М., 1989, № 1.

⁵⁸¹ N. Kliot, The Territorial Disintegration of a State: The Case of Lebanon, Center for Middle Eastern and Islamic Studies, England, 1986, p. 30.

⁵⁸² Новейшая история Арабских стран Азии, с. 149.

խարարները, այդ թվում նաև պաշտպանության նախարար Արիել Շարոնը, հաճախակի այցելում էին աջ ուժերի ղեկավարներին:

Նորընտիր նախագահ Ամին Շմայելը քաղաքական ուղեգիծ հռչակեց հակամարտող կողմերի միջև խաղաղության հաստատման ճանապարհով Լիբանանի ամբողջականության վերականգնումն ու երկրից բոլոր օտարերկրյա զորքերի դուրս բերումը⁵⁸³: Այդուհանդերձ, նոր վարչակազմն ամեն կերպ ցանկանում էր պահպանել կրոնադավանական համակարգի շրջանակներում ամրագրված լիբանանյան քրիստոնյաների, մասնավորապես մարոնիների գերակա դիրքերը: Պատահական չէ, որ պետական կառավարման մարմիններում մի շարք կարևոր պաշտոններ՝ լիբանանյան բանակի գլխավոր հրամանատարի, անվտանգության ուժերի ղեկավարի և այլն, զբաղեցրեցին «Քաբաիթ» կուսակցության անդամները: Ամին Շմայելը չէր բացքնում, որ պատրաստվում է իր քաղաքական ծրագիրը կյանքի կոչել հիմնականում ԱՄՆ-ի և Արևմուտքի օժանդակությամբ: Հատուկ նշանակություն էր հատկացվում մարտունակ բանակի ստեղծմանը, որի պատրաստման և զինման հարցում Լիբանանի նախագահին իր աջակցությունը հայտնեց ԱՄՆ-ը⁵⁸⁴:

ը/1983թ. մայիսի 17-ի լիբանանաիսրայելյան խաղաղության համաձայնագիրը լիբանանյան հակամարտության միջազգայնացման համատեքստում

Ե՛վ Իսրայելը և՛ ԱՄՆ-ը շատ մոտ էին Լիբանան Իսրայելի ներխուժմամբ իրենց առջև դրված գլխավոր խնդրի իրագործմանը: Լիբանանում արդեն իսկ ձևավորվել էր արևմտամետ վարչակազմ, որ կտրականապես դեմ էր երկրում պաղեստինյան և սիրիական ռազմական ներկայությանը և պատրաստակամություն էր հայտնել սերտացնել իր շփումներն Իսրայելի հետ, ճնշել լիբանանյան ձախ

⁵⁸³ E. Picard, Lebanon a Shattered Country: Myths and Realities of the Wars in Lebanon, New York, London, 1993, pp. 126-127.

⁵⁸⁴ H. Cobban, The Making of the Modern Lebanon, London, 1985, pp. 229-230.

ուժերին և այդ ճանապարհով «կայունություն» հաստատել երկրում, ինչը ճանապարհ պիտի հարթեր դեպի լիբանանաիսրայելյան հաշտության պայմանագրի կնքումը:

Լիբանանում ամերիկյան ազդեցության ուժեղացման պայմաններում 1982թ. վերջին լիբանանյան իշխանությունները ԱՄՆ-ի միջնորդությամբ համաձայնվեցին բանակցություններ վարել Իսրայելի հետ, որոնք միտված էին Լիբանանից իսրայելյան զորքերի դուրս բերմանը: Բանակցությունները սկսվեցին 1982թ. դեկտեմբերի 29-ին և ընթանում էին պարբերաբար Կիրիատ-Շմոնում (Իսրայել) և Խալդում (Բեյրութի արվարձան): Իսրայելյան կողմն իր զորքերի դուրս բերումը պայմանավորում էր լիբանանաիսրայելյան խաղաղության համաձայնագրի ստորագրմամբ, Լիբանանի հարավում ապառազականացված «անվտանգության գոտու» պահպանմամբ և Հադդադի ղեկավարած ԼՀԲ-ի զորամիավորումների երկրի բանակում ընդգրկելով⁵⁸⁵:

Երկարատև բանակցությունների արդյունքում 1983թ. մայիսի 17-ին Լիբանանի և Իսրայելի պատվիրակությունները ստորագրեցին «Խաղաղության մասին համաձայնագիրը»: Այդ փաստաթուղթը նախատեսում էր երկու երկրների միջև պատերազմական իրավիճակի դադարեցում և իսրայելյան զորքերի աստիճանաբար դուրս բերում: Համաձայնագիրն արգելում էր Լիբանանին թույլ տալ իր տարածքով (նաև օդային) որևէ երկրի զորամիավորումների տեղաշարժ, որն Իսրայելի հետ չուներ դիվանագիտական հարաբերություններ⁵⁸⁶: Լիբանանն իր տարածքում չէր կարող ունենալ հրետանի, որի գործողության հեռավորությունը գերազանցեր 5 կմ-ը: Այն նաև պահանջում էր Լիբանանից չեղյալ հայտարարել ցանկացած համաձայնագիր, պայմանագիր կամ արձանագրություն, որ հակասում էր լիբանանաիսրայելական համաձայնագրի դրույթներին՝ ներառյալ բոլոր այն պարտավորությունները, որ Լիբանանը՝ որպես արաբական պետություն, ստանձնել էր 1945թ.-ից՝ դառնալով ԱՊԼ

⁵⁸⁵ E. Picard, Lebanon a Shattered Country: Myths and Realities of the Wars in Lebanon, p. 127.

⁵⁸⁶ The Text of Lebanese-Israeli (Putative) Peace Treaty տե՛ս Dilip Hiro, նշվ. աշխ., էջ 302-303:

հիմնադիր անդամ⁵⁸⁷։ Այն սահմանափակեց լիբանանյան կառավարության Ալ-Չահրանի և Ալ-Աուալի գետերի միջև ընկած տարածքում զորքերի տեղակայումը և պահանջեց կառավարությունից ճանաչել Իսրայելի հովանավորյալ ԼՀԲ-ը՝ որպես միակ օրինական ուժ, որ կարող էր վերահսկել մինչև Ալ-Չահրանի գետն ընկած տարածքը, ինչպես նաև բույլ էր տալիս լիբանանախորայեյան սահմանի երկայնքով իսրայելական վերահսկողական զորամիավորումների տեղակայում, որոնք լիազորված էին վերոնշյալ շրջանում ոչնչացնել ցանկացած զինված խմբավորում։ Լիբանանի հարավին վերաբերող բոլոր որոշումները Լիբանանն ու Իսրայելը պետք է ընդունեին համատեղ⁵⁸⁸։

Լիբանանի խորհրդարանում համաձայնագիրը հավանության արժանացավ 64 կողմ և 2 դեմ ձայնով, սակայն նրա վավերացումը հետաձգվեց, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Իսրայելը Լիբանանից իր զորքերի դուրս բերումը պայմանավորում էր սիրիացիների և պաղեստինյան զինված խմբավորումների՝ երկրի տարածքից ամբողջությամբ դուրս բերմամբ։ Նախագահ Ժմայելը խուսափեց իր ստորագրությունը դնել այդ համաձայնագրի տակ։

Հակառակ լիբանանյան աջերի, որոնք ոգևորությամբ ընդունեցին լիբանանախորայեյական համաձայնագրի ստորագրումը, ձախ ուժերը, նրանց հետ համագործակցող շիական կազմակերպություններ, ինչպես նաև Սիրիան, կտրականապես մերժում էին ճանաչել այն՝ փաստարկելով, որ համաձայնագիրը ոտնահարում է Լիբանանի անկախությունն ու ինքնիշխանությունը։ Սիրիայի նախագահ Հաֆեզ Ասադն այս կապակցությամբ նշեց, որ լիբանանախորայեյական համաձայնագրի համաձայն՝ իսրայելական զինվորները հայտնվում էին Դամասկոսից 24 կմ, իսկ սիրիական զորքերը՝ Թեղ-Ավիլից 250 կմ հեռավորության վրա, ինչն Իսրայելի հետ պաշտօնազմական վիճակում գտնվող Սիրիային թելադրում էր բացառաբար վերաբերվել այդ համաձայնագրին⁵⁸⁹։

⁵⁸⁷ The Text of Lebanese-Israeli Peace Treaty տե՛ս նաև <http://www.monde-diplomatique.fr/cahier/proche-orient/region-liban>

⁵⁸⁸ Նույն տեղում։

⁵⁸⁹ Ե. Պրիմակով, Սի դավադրության պատմություն, Երևան, 1987, էջ 361։

1983թ. հունիսի 23-ին ձախ ուժերը հայտարարեցին «Ազգային փրկության» ճակատի (ԱՓՃ) ստեղծման մասին, որում միավորվեցին «Առաջադիմական սոցիալիստական» կուսակցությունը, «Լիբանանի կոմունիստական» կուսակցությունը, «Կոմունիստական գործունեության» կուսակցությունը և այլն։ Ծակատին իրենց աջակցությունը հայտնեցին նաև նախկին վարչապետ Ռաշիդ Բարաուն և նախկին նախագահ Սուլեյման Ֆրանժիեն։ ԱՓՃ-ի հետ սերտորեն համագործակցում էր նաև շիական «Ամալ» շարժումը։ Ծակատի խարտիան որպես նպատակ հռչակեց Լիբանանից իսրայելյան զորքերի և բազմազգ խաղաղապահ ուժերի դուրս բերումը, ինչպես նաև լիբանանախորայեյան համաձայնագրի չեղյալ հայտարարումն ու լիբանանյան աջերի, մասնավորապես «Զաքաիբ» կուսակցության քաղաքական մենիշխանության դեմ պայքարը, ինչի արդյունքում էլ հնարավոր էր դարձել այդ համաձայնագրի ստորագրումը⁵⁹⁰։

«Նաղաղության մասին համաձայնագրի» ստորագրումն ուժեղացրեց մի կողմից լիբանանյան աջերի և Իսրայելի, իսկ մյուս կողմից՝ ԱՓՃ-ի միջև հակամարտությունը, որին զգալի աջակցություն էին ցույց տալիս Սիրիան և Լիբանանի որոշ շրջաններում դեռևս իրենց ներկայությունը պահպանած պաղեստինյան զինված խմբավորումները։

Իսրայելի հետ համաձայնագրի կնքումը լիբանանյան վարչակազմը հիմնավորում էր այն փաստարկով, որ այն նախատեսում էր իսրայելյան զորքերի աստիճանաբար դուրս բերում։ Սակայն, ինչպես արդեն նշել ենք, Իսրայելն իր զորքերի դուրս բերումը նախապես պայմանավորում էր սիրիական զորքերի դուրս բերմամբ։ Սիրիան իր հերթին կտրականապես հրաժարվում էր իր զորքերը դուրս բերել Լիբանանի տարածքից՝ դրան հակադրելով սեփական տարբերակը՝ զորքերի դուրս բերումը միայն ՄԱԿ-ի ԱԽ համապատասխան բանաձևերի հիման վրա իսրայելյան զորքերի դուրս բերումից

⁵⁹⁰ G. Helmick, Internal Lebanese Politics: The Lebanese Front and Forces, London, 1988, pp. 306-323, Toward a Viable Lebanon, ed. by H. Barakat, Croom Helm & Washington Center for Contemporary Arab Studies, London, 1988, p. 317.

հետո⁵⁹¹: Իսրայելը հրաժարվեց այդ առաջարկից: Հետևաբար լիբանանահիսրայելյան համաձայնագրի ստորագրման լիբանանյան վարչակազմի ամենագլխավոր փաստարկը՝ իսրայելյան զորքերի դուրս բերումը, կորցրեց իր նշանակությունը՝ պահպանելով Լիբանանի և Սիրիայի համար բոլոր բացասական դրույթները:

Լիբանանահիսրայելյան համաձայնագրի ստորագրումից հետո Լիբանանում դեպքերի զարգացումը կենտրոնացավ հիմնականում մինչև Առալի գետն ընկած տարածքներից իսրայելյան զորքերի մասնակի դուրս բերման վրա: Էական նշանակություն ունեցավ 1983թ. սեպտեմբերի 3-ին մեծամասամբ դրուզներով բնակեցված Լեռնային Լիբանանի Շուֆ շրջանից իսրայելյան զորքերի դուրս բերումը, որոնք այդ շրջանում ձախ ուժերի հետ բախումներում կրում էին զգալի կորուստներ: Շուֆից իսրայելյան զորքերի դուրս բերումից հետո նրանց դիրքերը գրավեցին աջ ուժերի զինված խմբավորումներն ու լիբանանյան բանակի ստորաբաժանումները, ինչն իր հերթին բախումներ առաջ բերեց վերջիններիս և դրուզների զինված ջոկատների միջև: Ռազմական գործողությունների ընթացքում Շուֆը մաքրվեց լիբանանյան աջերի զինված ստորաբաժանումներից և անցավ ձախերի հսկողության տակ⁵⁹²: Երկյուղելով, որ դեպքերի մասն զարգացումը կարող էր նպաստել լիբանանահիսրայելյան խաղաղության համաձայնագրի չեղյալ հայտարարմանը, ԱՄՆ-ը լիբանանյան բանակի ստորաբաժանումներին և աջ ուժերի զինված խմբավորումներին աջակցություն ցույց տալու նպատակով որոշեց միջամտել ռազմական գործողություններին: Ամերիկյան հետևակը և 6-րդ նավատորմի նավերը լայնածավալ ոմբակոծության ենթարկեցին Լեռնային Լիբանանում ձախ ուժերի դիրքերը⁵⁹³: Նպատակ հետապնդելով ստիպել սիրիական կառավարությանը հրաժարվել ձախ ուժերին ցույց տրվող աջակցությունից և իր զորքերը դուրս բերել Լիբանանի տարածքից՝ Սիրիա գործուղվեց ԱՄՆ-ի նախագահի

հատուկ ներկայացուցիչ Ռ. Մակֆարլեյնը⁵⁹⁴: Մակայն ո՛չ տարածաշրջանում ամերիկյան ուղղակի ռազմական ներկայությունը, ո՛չ էլ քաղաքական ճնշումները չստիպեցին Սիրիային փոխել իր դիրքորոշումը:

Մինչ այդ՝ 1983թ. հուլիսին արևմտյան Բեյրութի շիա փախստականներով բնակեցված թաղամասերից մեկում առաջին լուրջ զինված բախումները տեղի ունեցան «Ամալի» զինված ջոկատների և լիբանանյան բանակի զորամիավորումների միջև: Բանակային գորամիավորումները փորձում էին տեղի դպրոցի տարածքը «մաքրել» շիա փախստականներից, որոնք երկու օր «Ամալի» զինված ջոկատների աջակցությամբ դիմադրություն էին ցույց տալիս:

Բախումներն «Ամալի» և բանակային զորամիավորումների միջև վերսկսվեցին օգոստոսի վերջին և որոշ ընդհատումներով տևեցին մինչև սեպտեմբերի 25-ը⁵⁹⁵, երբ լիբանանյան հակամարտության մեջ ներքաշված բոլոր կողմերը համաձայնեցին զինադադար կնքել: Այս ընթացքում շիական համայնքի ներսում ավելանում էին ճնշումներն ու դժգոհություններն «Ամալի» ղեկավարության հանդեպ, որը համաձայնել էր համագործակցել լիբանանյան իշխանությունների հետ և կնքել զինադադար:

1983թ. սեպտեմբերի 25-ին Սիրիայի և Սաուդյան Արաբիայի միջնորդությամբ լիբանանյան հակամարտող ուժերը ստորագրեցին կրակի դադարեցման մասին հերթական համաձայնագիրը: Պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց հրավիրել ազգային երկխոսության համաժողով, որը բացառելու էր ոչ հավասարակշռված որոշումների ընդունումը⁵⁹⁶: Փաստորեն, սա նշանակում էր «Քաթաիր» կուսակցության քաղաքական մեմիշխանության, ինչպես նաև լիբանանյան հակամարտության կարգավորման գործընթացում աջ ուժերի և նրանց արևմտյան դաշնակիցների փորձերի ձախողում: Լիբանան-

⁵⁹¹ L. Rokach, Israel's Sacred Terrorism, Association of Arab-American University Graduates, 1986, pp. 24-30.

⁵⁹² D. Hiro, նշվ. աշխ., էջ 299:

⁵⁹³ Նույն տեղում:

⁵⁹⁴ Մակֆարլեյնը փոխարինել էր Ֆիլիպ Հաբիբին, որի հետ սիրիացիները հրաժարվել էին բանակցել դեռևս 1983թ. հունիսին:

⁵⁹⁵ L. Weymouth, "What the Shias Want in Bloody Lebanon", Los Angeles Times, November 13, 1983, p. 2.

⁵⁹⁶ Shi'is and Social Protest, p. 151.

յան գործերում նախաձեռնությունը կրկին անցավ լիբանանյան ծախերի և Սիրիայի կողմը:

Լիբանանյան հակամարտության դեռևս չկարգավորված լինելը, 1982թ. իսրայելական ներխուժումը, հակամարտող կողմերի և նրանց դաշնակիցների գործողությունները նպաստեցին Լիբանանում, մասնավորապես շիական շրջանակներում ծայրահեղական տրանսդրությունների սրմանը: Պատահական չէր, որ 1983թ. ապրիլին շիական ծայրահեղականները Լիբանանում պայթյուն կազմակերպեցին ԱՄՆ դեսպանատան մոտ, իսկ 1983թ. հոկտեմբերի 23-ին միաժամանակ պայթյուններ տեղի ունեցան նաև Լիբանանում տեղակայված բազմազգ խաղաղապահ ուժերի ամերիկյան և ֆրանսիական զորամիավորումների զորանոցներում⁵⁹⁷: Պայթյունի հետևանքով զոհվեց տարբեր տվյալներով 50-56 ֆրանսիացի և 239-241 ամերիկացի զինծառայող⁵⁹⁸: Պայթյունների կազմակերպման պատասխանատվությունն իր վրա վերցրեց մինչ այդ անհայտ «Իսլամական ջիհադ» խմբավորումը, սակայն որոշ ժամանակ անց մանուկից հայտնի դարձավ, որ պայթյունները կազմակերպել էին Հուսեյն Մուսավիհ և Մուհամմադ Հուսեյն Ֆադլալլահը⁵⁹⁹:

1983թ. հոկտեմբերի 10-ին Իսրայելի զինված ուժերը Նաբաթիայում հարձակվեցին Աշուրային⁶⁰⁰ մասնակցող շիաների բազմամարդ թափորի վրա, որին հաջորդած զարգացումների և շիական համայնքում անհանդուրժողական տրանսդրությունների մեծացման արդյունքում 1985թ. մարտին շիա ազդեցիկ ղեկավարներից մուֆթի Մու-

⁵⁹⁷ E. Picard, *The Lebanese Shi's and Political Violence*, Geneva: Unites Nations Research Institute for Social Development, 1993, pp. 34-35.

⁵⁹⁸ E. Picard, *Lebanon. A Shattered Country: Myths and Realities of the Wars in Lebanon*, p. 127.

⁵⁹⁹ A. Norton, *Shi'ism and Social Protest in Lebanon*, London, 1986, p. 172.

⁶⁰⁰ Աշուրան շիական կրոնական օրացույցի գլխավոր ամսաթիվն է՝ շիա իմամ Ալ-Հուսեյն իբն Ալիի նահատակման հիշատակության օրը (ավելի հայտնի է «շախսեյ-վախսեյ» անվամբ), որը սպանվել է 680թ. հոկտեմբերի 10-ին: Սովորաբար այդ օրը կազմակերպվում են բազմամարդ թափորներ, որոնց ընթացքում թափորի մասնակիցներն իրենք իրենց մտրակում են, իսկ ավելի մոլեռանդ հավատացյալներն անգամ իրենց զանաահարում են դանակներով և այլ սուր գործիքներով:

համնադ Մահդի Շամս Ալ-Դիհնը «պաշտպանական ջիհադ» հայտարարեց Իսրայելի դեմ⁶⁰¹:

Հոկտեմբերի վերջին Տիրում կրկին պայթեցվեց իսրայելական սպայակույտի շենքը, որի արդյունքում սպանվեցին տասնյակ իսրայելացիներ⁶⁰²: Վերոնշյալ զարգացումների արդյունքում Իսրայելում և Արևմուտքում ավելի հաճախակի դարձան Լիբանանից իսրայելական զորքերի և բաժնազգ ուժերի դուրս բերման օգտին հնչող կոչերը, սակայն ԱՄՆ նախագահ Ռեյգանը հայտարարեց, որ ամերիկյան ծովային հետևակը դեռևս դուրս չէր բերվի Բեյրութից, քանի դեռ Լիբանանում շարունակում էին մնալ օտարերկրյա զինված ուժեր⁶⁰³: Իրենց հերթին ֆրանսիական ռազմաօդային ուժերը հոկտեմբերի վերջին Բաալբեքի շրջանում գրոհի ենթարկեցին շիա ծայրահեղականների դիրքերը, իսկ դեկտեմբերի 4-ին ամերիկյան 6-րդ նավատորմի օդային ուժերը ռմբակոծեցին նաև Լեռնային Լիբանանում սիրիական զորքերի դիրքերը⁶⁰⁴:

Լիբանանում զինված հակամարտության կարգավորմանն էր միավորված ազգային երկխոսության համաժողովի անցկացումը, որի առաջին փուլը կայացավ Ժնևում 1983թ. հոկտեմբերի 31-ից նոյեմբերի 4-ը: Համաժողովին իրենց մասնակցությունը բերեցին Լիբանանի նախագահ Ամին ժմայելը, ՄՓՃ-ի ղեկավարներ՝ Վալիդ Ջուսբլաթը, Ռաշիդ Քարամեն, Սուլեյման Ֆրանժիեն, «Ամալի» ղեկավար Նաբիհ Բերրին, աջ ուժերի ղեկավարներ Պիեր ժմայելը, Քամիլ Շամունը և այլն: Համաժողովին մասնակցեցին նաև Սիրիայի արտաքին գործերի նախարար Աբդ Ալ-Հալիմ Խադդամը և Մաուդյան Արաբիայի պետնախարար Մասուդը⁶⁰⁵: Դժվարին բանակցություններից հետո համաժողովում ձեռք բերվեց կրակի դադարեցման վերաբերյալ համաձայնագիր, որի հա-

⁶⁰¹ Մուֆթի Շամս Ալ-Դիհնի կողմից տե՛ս Daily Report, Middle East & Africa, March 5, 1985, p. 62.

⁶⁰² A. Norton, *External Intervention and the Politics of Lebanon*, Washington, D. C.: Washington Institute for Values in Public Policy, pp. 12-13.

⁶⁰³ D. Hiro, *նշվ. աշխ.*, էջ 299:

⁶⁰⁴ Նույն տեղում:

⁶⁰⁵ Новейшая история Арабских стран Азии, с. 152.

մար հիմք ծառայեց լիբանանախորայելյան համաձայնագրի այս կամ այն չափով համընդհանուր դատապարտումը: Պարզ դարձավ, որ ներլիբանանյան բախումների հուսալի դադարեցումը հնարավոր էր միայն լիբանանախորայելյան համաձայնագրի չեղյալ հայտարարման հիմքի վրա, որի հետ լիովին համաձայն էր Սիրիան: Համաժողովը որոշում ընդունեց չեղյալ հայտարարել լիբանանախորայելյան համաձայնագիրը և հանձնարարեց Ամին Ժմայելին այցելել Վաշինգտոն՝ ամերիկյան վարչակազմի հետ քննարկելու Լիբանանից խորայելյան գորբերի դուրս բերման հարցը: ԱՄՆ-ն իր հերթին փորձեց ճնշումների միջոցով ստիպել Լիբանանի նախագահին՝ չիրաժարվել լիբանանախորայելյան համաձայնագրից⁶⁰⁶:

Լիբանանում խորացող հակամարտության պայմաններում 1984թ. հունվարին ձախ ուժերի զինված խմբավորումները նոր դիրքեր գրավեցին Լեռնային Լիբանանում և Բեյրութի հարավային արվարձաններում: Լիբանանյան բանակը ԱՄՆ-ի ծովային հետևակի աջակցությամբ հրետանային հարձակման ենթարկեց արևմտյան Բեյրութի շիական բաղամասերը: Փետրվարի 4-ին «Ամալի» ղեկավար Նաբիհ Բերրին կոչով դիմեց բանակի իսլամադավան շարքային զինվորներին, որոնք հիմնականում շիաներ էին և խնդրեց ձեռնպահ մնալ զինված բախումներից մասնակցությունից⁶⁰⁷: Բերրիի կոչից մի քանի ժամ անց շիա և ընդհանրապես իսլամադավան զինվորները րթեցին բանակի շարքերը: Կոչին հետևեց բանակի նոր պառակտումը քրիստոնեական և մուսուլմանական մասերի: Փետրվարի 6-ին ձախ ուժերը և «Ամալն» իրենց կողմն անցած շարքային զինվորների օժանդակությամբ պարտության մատնեցին բանակային ստորաբաժանումներին և վերահսկողություն հաստատեցին արևմտյան Բեյրութում՝ պահանջելով լիբանանախորայելյան հանաձայնագրի չեղյալ հայտարարում⁶⁰⁸: Լիբանանում դեպքերի վերոնշյալ զարգացումները ստիպեցին ԱՄՆ-ին փետրվարի 7-ին ամե-

⁶⁰⁶ Նույն տեղում:

⁶⁰⁷ A. Norton, Shi'ism and Social Protest in Lebanon, p. 175.

⁶⁰⁸ H. Cobban, The Growth of Shi'i Power in Lebanon and Its Implication for the Future, Shi'ism and Social Protest, p. 151.

րիկյան ծովային հետևակը և բազմազգ խաղաղապահ ուժերի մեջ ներգրավված իր գորբերը 6-րդ նավատորմի նավերով շուտափույթ դուրս բերել Բեյրութից⁶⁰⁹:

6. Քաղաքացիական պատերազմի վեցերորդ փուլը (1984թ. փետրվարից մինչև 1988թ.): Սիրիական դիրքերի վերահաստատումը Լիբանանում

Վերոնշյալ զարգացումների արդյունքում լիբանանյան վարչակազմը նույնպես հարկադրված էր վերանայել իր քաղաքական ուղեգիծը: Փետրվարի 28-ին Ամին Ժմայելն առաջին անգամ այցելեց Դամասկոս, ինչն ընկալվեց որպես լիբանանյան իշխանությունների բացառապես արևմտամետ, ինչպես նաև միայն Խորայելի հետ համագործակցության քաղաքականությունից հրաժարում և լիբանանյան հակամարտության կարգավորման գործընթացում Սիրիայի հատուկ դերի ճանաչում: 1984թ. մարտի 5-ի Դամասկոսի հետ ստորագրված պայմանավորվածության համաձայն լիբանանյան կառավարությունը պաշտոնապես չեղյալ հայտարարեց Խորայելի հետ «խաղաղության համաձայնագիրը»⁶¹⁰:

Մայիսի 17-ի համաձայնագրի չեղյալ հայտարարումը նոր քաղաքական իրավիճակ ստեղծեց Լիբանանում և նրա շուրջ: 1984թ. փետրվար-մարտ ամիսներին Լիբանանից դուրս բերվեցին նաև բազմազգ ուժերի կազմում ներգրավված ֆրանսիական, իտալական և անգլիական ստորաբաժանումները⁶¹¹: Կրկին ստեղծվեց ներլիբանանյան հակամարտությունը քաղաքական ճանապարհով կարգավորելու հնարավորություն: Մարտի 12-20-ը Լոզանում հրավիրվեց ազգային երկուսության համաժողովի 2-րդ փուլը: Տարածայնու-

⁶⁰⁹ Նույն տեղում:

⁶¹⁰ A. Norton, External Intervention and the Politics of Lebanon, pp. 12-13.

⁶¹¹ Ch. Herzog, The Arab-Israeli Wars: War and Peace in the Middle East, New York, 1989, p. 351.

թյունների առկայության պատճառով հակամարտող կողմերը չկարողացան համաձայնության գալ քաղաքական բարեփոխումների հարցում: Նրանք հաստատեցին կրակի դադարեցման համար անհրաժեշտ միջոցառումները և հավանություն տվեցին նոր սահմանադրության մշակման սկզբունքներին⁶¹²: Ապրիլին Ամին ժմայելի Դամասկոս նոր այցելության շրջանակներում համաձայնեցվեց լիբանանյան քաղաքական կառուցվածքի բարեփոխումների համալիրը, որը, պահպանելով կրոնադավանական համակարգը, նախատեսում էր բարեփոխումների արդյունքում հավասարեցնել իսլամադավանների և քրիստոնյաների իրավունքները⁶¹³:

Դամասկոսի անմիջական միջամտությամբ՝ բանակցությունների արդյունքում 1984թ. մայիսի 7-ին կազմավորվեց «ազգային միասնության» կառավարություն՝ ազդեցիկ սուննի ղեկավար Ռաշիդ Քարամեի գլխավորությամբ⁶¹⁴: Նոր կառավարության կազմում ներգրավվեցին հակամարտող ճամբարների ղեկավարները՝ «Առաջադիմական սոցիալիստական» կուսակցության ղեկավար Վալիդ Ջումբլաթը և «Ամալ» շարժման ղեկավար Նաբիհ Բերրին, ինչպես նաև աջ ուժերը ներկայացնող Պիեր ժմայելը և Զամիլ Շամունը: Նաբիհ Բերրին նոր կառավարության կազմում ստանձնեց Լիբանանի հարավի գործերի և վերակառուցման նախարարի նորաստեղծ պաշտոնը և պարտավորվեց օգնել նախագահին երկրում կարգուկանոն հաստատելու գործում⁶¹⁵: Այս նշանակումից հետո «Ամալ» շարժումն իր գործունեությունը տեղափոխեց հիմնականում քաղաքական դաշտ, իսկ Հարավային Լիբանանում իսրայելյան ներկայության դեմ զինված պայքարը գլխավորեց «Հիզբալլահ» շարժումը⁶¹⁶: Նոր կառավարության ծրագիրն արտացոլում էր ձախուժների պահանջները՝ իսրայելական զորքերի դուրս բերում, անկախ

⁶¹² T. Chamoun, Au Nom du-Père, Paris, p. 121.

⁶¹³ E. Picard, Lebanon a Shattered Country: Myths and Realities of the Wars in Lebanon, p. 128.

⁶¹⁴ J. Cole and N. Keddie, Shi'ism and Social Protest, London, 1986, p. 149-150.

⁶¹⁵ H. Cobban, The Growth of Shi'i Power in Lebanon and Its Implications for the Future, p. 152.

⁶¹⁶ Նույն տեղում:

արտաքին քաղաքականության վարում, Սիրիայի հետ համագործակցության սերտացում և հակամարտող կողմերի միջև համաձայնեցված քաղաքական բարեփոխումների իրականացում⁶¹⁷:

Նոր կառավարության առաջին քայլերից էր Դ-բայում իսրայելական կապերի գրասենյակի փակումը: Լիբանանում ստեղծված նոր իրավիճակը հնարավորություն տվեց իշխանություններին, որ իրենց գործողությունները համաձայնեցնում էին Սիրիայի հետ, ավելի ակտիվորեն պայքարել երկրից իսրայելյան զորքերի դուրս բերման համար: Ըսկան մարդկային կորուստները, ֆինանսական ծախսերը, հարավի բնակչության՝ մասնավորապես շիաների զինված պայքարը, ստիպեցին իսրայելյան նոր կառավարությանը՝ Շիմոն Պերեսի գլխավորությամբ, համաձայնել զորքերի դուրս բերման հետ՝ այն չպայմանավորելով Լիբանանից սիրիական զորքերի դուրս բերմամբ⁶¹⁸:

Լիբանանյան կառավարության և Իսրայելի միջև բանակցությունները սկսվեցին 1984թ. նոյեմբերին Նակուրա բնակավայրում՝ լիբանանահիսրայելյան սահմանի մոտ: Իսրայելյան զորքերի դուրս բերման առաջին փուլը նախատեսում էր զորքերի հեռացում Սիդոնի շրջակայքից մինչև Լիտանի գետը: Այդ շրջանում անվտանգության ապահովման համար պատասխանատվությունն իսրայելյան կողմը դնում էր լիբանանյան բանակի վրա: Երկրորդ փուլը նախատեսում էր զորքերի դուրս բերում երկրի կենտրոնական և արևելյան շրջաններից և դուրս բերված զորքերի վերադասավորում լիբանանահիսրայելյան սահմանի շրջանում: Երրորդ և վերջին փուլը նախատեսում էր զորքերի դուրս բերում դեպի Իսրայելի հյուսիսային սահման: Լիբանանի հարավում պահպանվելու էր 10 կմ լայնությամբ «անվտանգության գոտին», որը շարունակելու էր վերահսկել ԼՀԲ-ը⁶¹⁹:

⁶¹⁷ Е. Примаков, История одного зговора (Ближневосточная политика США в 70-е-начале 80-х годов), Москва, 1985, с. 305.

⁶¹⁸ Новейшая история Арабских стран Азии, с. 153.

⁶¹⁹ С. Гасратян, Ю. Агавельян, Отнашения Израиля с Ливаном: религиозно-политические проблемы, Востоковедный сборник, Выпуск 11, Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, Москва, 2001, с. 88.

Փաստենք, որ 1985թ. հունիսի 6-ին ավարտվեց Լիբանանի մեծ մասից իսրայելյան զորքերի դուրս բերումը: Իսրայելցիները քեցին Սադան, Տիրը, Նաբաթիան, Լեռնային Լիբանանի մեծ մասը և Բեքաայի հովիտը: Այդուհանդերձ, Թել-Ավիվն իր ներկայությունը պահպանվեց լիբանանաիսրայելական սահմանի երկայնքով «անվտանգության գոտում»՝ ԼՀԲ-ի տրամադրության տակ բողոքելով 1000 իսրայելցի զինվորներ⁶²⁰: Իսրայելը պահպանեց նաև «անհրաժեշտության դեպքում» Լիբանանի տարածքում գրոհներ իրականացնելու իրավունքը:

Մինչ այդ Լիբանանում աջ ուժերի համար ոչ բարենպաստ զարգացումները կանխելու նպատակով լիբանանյան աջ ուժերի առավել ծայրահեղական թևը՝ զինված ուժերի հրամանատար Սամիր Ջաջայի⁶²¹ գլխավորությամբ, 1985թ. մարտի 11-ին հանդես գալով քրիստոնյաների՝ առավելապես մարոնիների գերակա դիրքերի պահպանման կարգախոսով և Ամին Ժմայելի վարչակազմի Սիրիայի հետ մերձեցման կտրուկ քննադատությամբ՝ վերահսկողություն

⁶²⁰ 1985թ. հունիսի 6-ին քեցվով Լիբանանի մեծ մասը՝ իսրայելցիներն իրենց հետ տարան 1000 լիբանանցի զերիներ, որոնք հիմնականում շիա մարտիկներ էին: Ի պատասխան շիա ծայրահեղականները գրավեցին ամերիկյան մի ավիաբեկորության «Բոինգ 727» ինքնաթիռը, որ Աթենքից մեկնում էր Հռոմ և ստիպեցին օդաչուին վայրէջք կատարել Բեյրութի օդանավակայանում՝ զերիների ազատ արձակումը պայմանավորելով Իսրայելում բանտարկված շիաների ազատ արձակմամբ: Սակայն ամերիկյան և իսրայելական իշխանությունները կտրականապես հրաժարվեցին բանակցել ահաբեկիչների հետ: Նման պայմաններում վերջիններիս հետ բանակցություններն իր վրա վերցրեց «Ամալ» շարժման ղեկավար Նաբի Բերրին: Հունիսի վերջին համապատասխան պայմանավորվածություններ ձեռք բերվեցին զերիների և Իսրայելում բանտարկված շիա մարտիկների ազատ արձակման ուղղությամբ: Այս մասին մանրամասն տե՛ս Մ. Кальвокоресси, *Мировая политика после 1945 года*, т. 1, Москва, 2000. с. 515.

⁶²¹ 1982թ. Բաշիր Ժմայելի սպանությունից հետո լիբանանյան աջերի զինված ուժերի հրամանատարությունը ստանձնեց Ֆադի Ալբրանը: 1984թ. մարտին՝ լիբանանաիսրայելական խաղաղության համաձայնագրի չեղյալ հայտարարումից հետո, լիբանանյան ուժերի հրամանատար նշանակվեց Ֆուադ Աբու Նադրը, որին 1985թ. մարտի սկզբին փոխարինեց Սամիր Ջաջան:

հաստատեց ողջ «Լիբանանյան ճակատի» հանդեպ: Դրան հետևեց աջ ուժերի զինված ջոկատների վերազինումն ու Միդունի շրջանում ձախ ուժերի դիրքերի դեմ գրոհները: Չախ ուժերի ստորաբաժանումները պարտության մատնեցին Ջաջայի զինված ջոկատներին և վերահսկողություն հաստատեցին Բեյրութ-Միդուն ռազմավարական մայրուղու նկատմամբ⁶²²:

Ռազմական պարտությունը սրեց աջ ուժերի ճակատում առկա հակասությունները: Մայիսին լիբանանյան աջ ուժերի զինված խմբավորումների հրամանատարի պաշտոնում Սամիր Ջաջային փոխարինեց առավել չափավոր քաղաքականության կողմնակից Ալի Հոբեյկան, ով սպարտաստականություն հայտնեց Դամասկոսի հովանու ներքո ձախ ուժերի հետ կնքել կրակի դադարեցման մասին համաձայնագիր⁶²³:

1985թ. աշնանը Դամասկոսում սկսվեցին լիբանանյան հակամարտության կարգավորմանն ուղղված բանակցություններ՝ լիբանանյան ձախ ուժերի, «Ամալի» և լիբանանյան աջերի միջև: Դեկտեմբերի 28-ին բանակցություններն ավարտվեցին «Եռակողմ համաձայնագրի» ստորագրմամբ, որ նախատեսում էր քաղաքացիական պատերազմի դադարեցում և արմատական բարեփոխումների իրականացում⁶²⁴:

Այդ փաստաթղթի համաձայն՝ Լիբանանի կառավարման հիմքում ընկած կրոնադավանական համակարգը պետք է աստիճանաբար՝ 11-ից 13 տարիների ընթացքում վերացվեց: Անցումային շրջանի ընթացքում նախատեսվում էր մարոնի նախագահի իշխանության սահմանափակում և միաժամանակ կառավարության և խորհրդարանի լիազորությունների ընդլայնում, ինչպես նաև քրիստոնյաների և իսլամադավանների հավասար ներկայացուցչության ապահովում երկրի խորհրդարանում: Համաձայնագիրը հռչակում

⁶²² С. Гасратян, Ю. Агавельян, *Отнашения Израиля с Ливаном - религиозно-политические проблемы*, с. 89.

⁶²³ D. Hiro, *նշվ. աշխ.*, էջ 299:

⁶²⁴ The Text of Tripartite Accord տե՛ս

<http://www.monde-diplomatique.fr/cahier/proche-orient/region-liban>

էր Լիբանանի և Սիրիայի միջև «հատուկ բնույթի» հարաբերությունները, ընդհուպ միջև «տազմավարական ինտեգրացիա»⁶²⁵:

1980-ականների սկզբին Լիբանանում ընթացող զարգացումները՝ 1982թ. իսրայելական ներխուժումը, բազմազգ ուժերի տեղակայումը, լիբանանահիսրայելյան խաղաղության համաձայնագրի ստորագրումը ու դրանց արդյունքում լիբանանյան ճգնաժամի խորացումը, մեծապես պայմանավորված էին նաև «սառը» պատերազմի շրջանակներում գերտերությունների ու նրանց մերձավորարևելյան դաշնակիցների միջև հակամարտության խորացմամբ: Մի շարք գործոններով պայմանավորված՝ Լիբանանն արաբական երկրների շարքում դարձավ այն քույլ օղակը, որտեղ բախվեցին գերտերությունների ու նրանց տարածաշրջանային դաշնակիցների շահերը: ԱՄՆ-ի հովանու ներքո քեմփդեյկոյան գործընթացն իր հնարավոր շարունակությունն ունեցավ Լիբանանում: Արդյունքում, 1983թ. ստորագրվեց լիբանանահիսրայելյան խաղաղության համաձայնագիրը, որը սակայն ոչ միայն չհանգեցրեց Լիբանանի և Իսրայելի միջև վերջնական խաղաղության հաստատմանն ու Լիբանանում իրավիճակի կայունացմանը, այլ նաև էլ ավելի խորացրեց ներլիբանանյան հակասությունները: Երկրում տարածաշրջանային և ոչ տարածաշրջանային զինված ուժերի առկայությունն առաջ բերեց արմատական տրամադրությունների և զինված դիմադրության ուժեղացում, որի արդյունքում էլ չեղյալ հայտարարվեց լիբանանահիսրայելյան համաձայնագիրը, իսկ իսրայելյան զինված ուժերը (բացառությամբ «անվտանգության գոտու») և բազմազգ խաղաղապահ ուժերի ստորաբաժանումներն արդեն 1984-85թթ. հարկադրաբար դուրս բերվեցին Լիբանանի տարածքից:

Նշենք, որ 1980-ականների երկրորդ կեսին սրվեցին ճախ ուժերի ճակատում համագործակցող շիական շրջանակների և պաղեստինյան շրջանակների միջև հակասությունները:

⁶²⁵ Նույն տեղում:

տինյան զինված խմբավորումների միջև հակասությունները: Նախ ներքին պայքար գոյություն ունեւր «Ամալի» և «Հիզբալլահի» միջև, ինչը ներհամայնքային հակասությունների վառ օրինակ էր⁶²⁶: Այս պայքարի արդյունքում 1984թ. մի շարք զինված բախումներ տեղի ունեցան վերոնշյալ շիական ուժերի միջև, ինչը բացատրվում էր այն հանգամանքով, որ և՛ «Ամալը» և՛ «Հիզբալլահը» ցանկանում էին հնարավոր ամբողջական ազդեցություն ունենալ լիբանանյան շիաների շրջանում: Այս հարցում խիստ ակտիվություն էր ցուցաբերում նաև Սիրիան, որը, սակայն, ելնելով իր շահերից, փորձում էր հնարավորինս նպաստել շիական երկու շարժումների միջև հավասարակշռության պահպանմանը: Այդ նպատակով 1987թ. սիրիական զորքերը ներխուժեցին Բեյրութի հարավային արվարձաններում տեղակայված «Հիզբալլահի» ռազմական ճամբարներ, որի արդյունքում գոհվեց 22 մարդ⁶²⁷: «Հիզբալլահ» և «Ամալ» շիական շարժումների նկատմամբ իր ազդեցության ցուցադրումն այն գլխավոր «խաղաքարտերից» մեկն էր, որ հնարավորություն էր տալիս Սիրիային մեկ անգամ ևս ընդգծել իր կարևոր դերը լիբանանյան հակասությունների բարդ խաղում:

Փաստենք, որ միջշիական լարվածությունը շարունակվեց նաև 1988-1990թթ. ընթացքում, երբ Բեյրութի արվարձաններում և հարավային Լիբանանում կրկին զինված բախումներ տեղի ունեցան «Ամալ» և «Հիզբալլահ» շարժումների միջև: 1990թ. նոյեմբերի 6-ին Սիրիայի ակտիվ միջամտությամբ հաջողվեց զինադադար կնքել, ինչը նպաստեց Լիբանանում ներշիական բախումների դադարեցմանը⁶²⁸:

1985թ. հունիսին հարաբերությունները սրվեցին նաև շիական զինված ջոկատների և պաղեստինյան մարտիկների միջև: Նրանց միջև առկա հակասությունները վերանցին զինված բախումների,

⁶²⁶ Арабский мир, Три десятилетия независимого пазвития, М., 1990, с. 91.

⁶²⁷ Н. Шевченко, Ливанская “Хезболлах” и ее роль на Ближнем Востоке, Востоковедный сборник, Выпуск 4, Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, М., 2002, с. 345.

⁶²⁸ Նույն տեղում:

որը ստացավ «ճամբարների պատերազմ» անվանումը: Շիական զինված ջոկատները ձգտում էին թույլ չտալ տարբեր տվյալներով 2.000-2.500 պաղեստինյան մարտիկների հնարավոր վերադարձը Լիբանան և նրանց վերահաստատումը շիական վերահսկողության շրջաններ, հատկապես Բեյրութի արվարձաններում և Հարավային Լիբանանում գտնվող պաղեստինյան փախստականների ճամբարներ: Այդ «պատերազմի» ողջ ընթացքում պաղեստինցիների և շիաների միջև ստորագրվեցին մի շարք համաձայնագրեր, որոնք, սակայն, անընդհատ խախտում էին հակամարտող ուժերը: 1987թ. սեպտեմբերի 11-ին ստորագրվեց վերջնական համաձայնագիրը, որով հաշտություն կնքվեց հակամարտող կողմերի միջև և հայտարարվեց «ճամբարների պատերազմի» ավարտը, որի ընթացքում սպանվեց 2.000-3.000 մարդ⁶²⁹:

Վերադառնալով շիական ծայրահեղական «Հիզբալլահ» շարժման գործունեությանը՝ նշենք, որ 1985թ. փետրվարի 16-ին հրապարակվեց շարժման «Բաց նամակը՝ ուղղված Լիբանանի և ողջ աշխարհի կեղեքվածներին»⁶³⁰: Այս փաստաթղթում շարադրված էին շարժման ծրագիրն ու հիմնական նպատակները.

1. Վերջ դնել իսրայելյան և ընդհանրապես օտարերկրյա զավթիչների ցանկացած ներկայությանը Լիբանանում.
2. Պատասխանատվության ենթարկել «Լիբանանյան փաղանգներ» կուսակցության ղեկավարներին՝ Լիբանանում իսլամադավանների և քրիստոնյաների դեմ իրականացված հանցագործությունների համար.
3. Բնակչությանը կոչ անել Լիբանանում ընտրել «իսլամական սկզբունքների վրա խարսխված իշխանություն», որը ստեղծված իրավիճակում միակ իրական հնարավորությունն էր՝ երաշխավորելու երկրում անկախության և արդարության վերահաստատումը⁶³¹.

⁶²⁹ E. Picard, Lebanon. A Shattered Country: Myths and Realities of the Wars in Lebanon, p. 128.

⁶³⁰ «Բաց նամակի» տեքստը տե՛ս النهار, «Ալ-նահար», Բեյրութ, 16.02.1985:

⁶³¹ Նույն տեղում:

Ծրագրում հիմնական թշնամիներ համարվում էին Իսրայելը, նրան հովանավորող ԱՄՆ-ը և արևմտյան տերությունները⁶³²: Ինչ վերաբերում է Իսրայելի հետ հնարավոր որևէ հարաբերություններին, ապա սկզբնական շրջանում շարժումը ոչ միայն մերժում էր Իսրայելի գոյության փաստը, այլև Լիբանանի շահերին դավաճանելու մեջ մեղադրում էր ցանկացած ուժի, որ պատրաստ էր միջնորդ լինել իսրայելյան կողմի հետ բանակցություններում:

Անդրադառնալով Լիբանանի կառավարման հիմքում դրված կրոնահամայնքային համակարգին՝ «Հիզբալլահը»՝ ի տարբերություն «Ամալի», գտնում էր, որ այդ համակարգը վաղուց սպառել է իրեն և այդ ուղղությամբ ցանկացած բարեփոխում համարում էր ոչ արդյունավետ⁶³³:

1980-ականներին «սառը» պատերազմի վերջին փուլում «Հիզբալլահն» իսլամն «առաջարկում էր» որպես այլընտրանք Արևմուտքի կապիտալիզմին և Արևելքի սոցիալիզմին: Ծարժումը փորձում էր իր քաղաքականության հիմնական ուղղություններն ընդօրինակել Իրանի Իսլամական Հանրապետության քաղաքական ուղեգծից և պատահական չէ, որ «Հիզբալլահն» իր «Բաց նամակում» Իրանն անվանում էր պետություն, որին կարելի է նմանվել⁶³⁴:

Իսրայելյան պաշտոնական կայքերում «Հիզբալլահին» տրվում է հետևյալ որակավորումը. «Հիզբալլահը» շիական ահաբեկչական կազմակերպություն է, որը գտնվում է Միջին և Իրանի վերահսկողության ներքո»⁶³⁵: Ինչ վերաբերում է շարժման ահաբեկչական բնույթին, ապա նշենք, որ թեև «Հիզբալլահի» կայացման փուլում նրա քայլերն այս առումով բավական խոստում էին (Բեյրութում միջազգային խաղաղապահ ուժերի զորանոցների պայթյուններ, Բաալբերում լիբանանյան բանակի ռազմական ճամբարի վրա հարձակում, ինքնաթիռների առևանգում և պատանդների վերցնում), սակայն այդ գործողություններն ուղղված էին այն ժամանակ լիբա-

⁶³² Н. Шевченко, Ливанская “Хезболлах” и ее роль на Ближнем Востоке, Востоковедный сборник, с. 342.

⁶³³ Նույն տեղում:

⁶³⁴ www.hizballa.org

⁶³⁵ www.ict.org.il

նանյան գլխավոր խնդրի՝ 1982թ. Իսրայելի հարավային Լիբանան ներխուժման հանդեպ համաշխարհային ուշադրության սևեռմանն ու հարավային Լիբանանից իսրայելյան զորքերի դուրս բերմանը և պայմանավորված էին Իսրայելի Լիբանանի հանդեպ վարվող քաղաքականությամբ:

Ինչ վերաբերում է «Հիզբալլահը» հովանավորող պետություններին՝ Իրանին և Միրիային, ապա Իրանը «Հիզբալլահին» ֆինանսական օժանդակություն էր ցույց տալիս իր սեփական գաղափարական ազդեցության տարածման նպատակով՝ նաև լիբանանյան սուննի իսլամադավանների շրջանում, իսկ Միրիան այս շարժումը համարում է «կարևոր լծակ և ճնշման յուրահատուկ միջոց» Իսրայելի հետ 1967թ. արաբ-իսրայելական պատերազմի ընթացքում վերջինիս գրաված Գոլանի բարձունքները վերադարձնելու քանակցություններում:

1970-1980-ական թվականներին լիբանանյան շիաների քաղաքական ակտիվացման արդյունքում աննախադեպ մեծացավ այդ համայնքի դերը Լիբանանի քաղաքական կյանքում: Շիաները, փաստորեն, գլխավորեցին Լիբանանում Իսրայելին դիմակայող ուժերի ճակատը: Պատահական չէ, որ հենց «Հիզբալլահի» ակտիվ գործողությունների արդյունքում 2000թ. մայիսի 24-ին Իսրայելը ստիպված էր իր զորքերը դուրս բերել Լիբանանի ողջ տարածքից՝ «անվտանգության գոտուց»:

7. Քաղաքացիական պատերազմի յոթերորդ փուլը (1988-1989թթ.):

Միշել Աունի «Միրիայից ազատագրման պատերազմը» և Տաիֆի համաձայնագրի ստորագրումը

1988թ. սեպտեմբերին լրացավ Լիբանանի նախագահ Ամին ժմայելի պաշտոնավարման ժամկետը: Սակայն շարունակվող զինված հակամարտության պայմաններում այդպես էլ հնարավոր չեղավ նոր նախագահի ընտրության հարցում համաձայնության գալ ինչպես լիբանանյան աջ ուժերի, այնպես էլ ձախ շրջանակնե-

րի հետ: Արդյունքում սեպտեմբերի 21-ին Լիբանանի խորհրդարանը ձախողեց նոր նախագահի ընտրությունը⁶³⁶: Ստեղծված պայմաններում հաջորդ օրը Ամին ժմայելը հանձնարարեց իր աշխատակազմի ղեկավար գեներալ Միշել Աունին ձևավորել ժամանակավոր «զինվորական կառավարություն»: Կառավարությունը պետք է կազմված լիներ հինգ սպաներից, որոնցից երեքը ներկայացնելու էին երկրի իսլամադավան համայնքները: Սակայն վերոնշյալ երեք նախարարական աթոռներն այդպես էլ մնացին քափուր, քանի որ որևէ սուննի կամ շիա զինվորական չհամաձայնեց ներգրավվել ձևավորվող կառավարության կազմում⁶³⁷: Մրա հիմնական պատճառը քերես այն էր, որ Լիբանանի կառավարման հիմքում ընկած կրոնադավանական համակարգի համաձայն երկրի վարչապետի պաշտոնը մշտապես պատկանում էր սուննի համայնքին: Այս պարագայում մարոնի համայնքը ներկայացնող Աունի ժամանակավորապես վարչապետի պաշտոնում նշանակվելն ու կառավարություն ձևավորելու նախաձեռնությունը դիտվում էին որպես ոչ օրինական, ինչը հակասում էր «Ազգային դաշինքով» ամրագրված կրոնադավանական համակարգի սկզբունքներին:

Հակառակ երկրի աջ ուժերի շրջանում թվացյալ միասնությանը՝ «Լիբանանյան ճակատը» ևս միանշանակորեն չընդունեց Ամին ժմայելի՝ ժամանակավոր կառավարության կազմավորումն Աունին հանձնարարելու որոշումը: 1980-ականների վերջին աջերի զինված խմբավորումների ղեկավարության շրջանում ուժեղանում էր մենիշխանության հաստատման համար մղվող պայքարը: Սամիր Ջաջան, որը 1987թ. կրկին ստանձնեց աջ ուժերի միլիսների հրամանատարությունը, փորձում էր իր վերահսկողությունը հաստատել ողջ «Լիբանանյան ճակատի» նկատմամբ և յուրովի էր պատկերացնում Լիբանանում քրիստոնյաների, մասնավորապես մարոնիների շահե-

⁶³⁶ E. Picard, Lebanon, A Shattered Country: Myths and Realities of the Wars in Lebanon, p. 155.

⁶³⁷ R. Helmick, Internal Lebanese Politics: The Lebanese Front and Forces, in Halim Barakat ed. Towards a Viable Lebanon, London, Groom Helm & Washington, Center for Contemporary Arab Studies, 1988, pp. 310-312.

րի պաշտպանությունն ու նրանց գերակա դիրքերի պահպանումը⁶³⁸։ Պատահական չէ, որ Սամիր Ջաջան ձգտում էր կյանքի կոչել դեռևս 1975թ.-ից սկսած աջ ուժերի առավել ծայրահեղական, հատկապես «Քաթաիր» կուսակցությանը հարող որոշ արմատական շրջանականների պարբերաբար առաջ քաշած հետևյալ ծրագիրը. «քրիստոնեական ինքնավար պետության» ստեղծում՝ արևելյան Բեյրութ կենտրոնով, որ զերծ կլիներ սիրիական ռազմական ներկայությունից և ամուր կապեր կպահպաներ Իսրայելի հետ։ Այն ամբողջությամբ պետք է լիներ լիբանանյան աջ ուժերի վերահսկողության ներքո։ Կազմավորվելու էին ռազմական և քաղաքացիական կառույցներ, որոնց նպատակը «քրիստոնեական ինքնավարությունում» «լիբանանյան պետությանը փոխարինելն» էր⁶³⁹։

1987-1988թթ. Սամիր Ջաջան ակտիվորեն ստանձնեց վերոնշյալ ծրագրի գործնական իրականացումը։ Լիբանանյան ուժերի հրամանատարը նախ վերակազմավորեց իր զինված խմբավորումները՝ դրանց տալով կանոնավոր բանակի բնույթ, որ զենք և զինամթերք էր ստանում Իսրայելից, իսկ 1987թ. սկսած՝ մասամբ նաև Իրաքի նախագահ Սադդամ Հուսեյնից⁶⁴⁰։ Վերջինս ցանկանում էր հնարավոր բոլոր միջոցներով թուլացնել իր մրցակից Սիրիայի նախագահ Հաֆեզ Ալ-Ասադի դիրքերը Լիբանանում։ Ջաջայի նախաձեռնությամբ կազմավորվեցին նաև «քրիստոնեական ինքնավար պետության» քաղաքացիական և հասարակական կառույցները։ Ստեղծվեցին սոցիալական, բժշկական, մաքսային և մի շարք այլ ծառայություններ⁶⁴¹։

Սամիր Ջաջան իր քաղաքական նպատակ էր հռչակել նաև երկրի ողջ քրիստոնյաներին «լիբանանականության» (“Lebanism”) գաղափարի շուրջ համախմբումը։ Այս նախագիծը ևս զարգացնում էին

⁶³⁸ Nationalism & Ethnic Politics, Vol. 8, No. 2, Summer, 2002, p. 36.

⁶³⁹ W. Phares, Lebanese Christian Nationalism: The Rise and Fall of an Ethnic Resistance, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 1995, p. 221.

⁶⁴⁰ E. Picard, A Shattered Country: Myths and Realities of the Wars in Lebanon, p. 138.

⁶⁴¹ H. Faris, The Failure of Peacemaking in Lebanon: 1975-1989, in D. Collings ed. Peace for Lebanon? From War to Reconstruction, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 1994, pp. 18-30.

մարոնի ծայրահեղական քաղաքական և մտավորական որոշ շրջանակներ, որոնք նախատեսում էին երկազգային (bi-national) քրիստոնյաների և իսլամադավանների ինքնավար հանրապետությունների կամ լայն ապակենտրոնացման ստեղծում Լիբանանի դաշնային պետության համատեքստում⁶⁴²։ Այս առնչությամբ էքիեմ Սակրը՝ «Լիբանանյան ճակատում» ներգրավված մարոնիական քաղաքական կուսակցություններից մեկի՝ «Մայրիի պաշտպաններ» կուսակցության ռազմական թևի հրամանատարը, որն աչքի էր ընկնում Լիբանանի ինքնությանն առնչվող հարցերում խիստ արմատական հայացքներով, նշում էր. «Լիբանանյան ազգը չի կարող նույնացվել արաբական, սիրիական կամ որևէ այլ արաբական ինքնություն ունեցող ազգի հետ»⁶⁴³։ Մարոնի պատմաբան Ալ-Բուսթանին կոչ էր անում նեղացնել լիբանանյան պետության սահմանները՝ սահմանափակվելով միայն «քրիստոնեական ինքնավար պետությամբ», ինչը նպատակ ուներ պահպանել լիբանանյան ազգի քրիստոնեական բնույթը⁶⁴⁴։

Նշենք, որ «Լիբանանյան ճակատի» ոչ բոլոր ուժերն էին հավանության արժանացնում վերոնշյալ ծրագրի իրականացումը։ Մասնավորապես «Ազգային լիբերալ» կուսակցությունը («Շամունականներ») կտրուկ քննադատության էր ենթարկում Լիբանանը դաշնային պետություն դարձնելու որոշ մարոնիական շրջանակների փորձերը։ «Շամունականները» հանդես էին գալիս Լիբանանի միասնականության և ամբողջականության պահպանմամբ և այս հարցում սերտորեն համագործակցում էին հակադիր ծախ ճամբարի ղեկավար ուժի՝ «Առաջադիմական սոցիալիստական» կուսակցության դեկավարության հետ⁶⁴⁵։

Վերադառնալով Սիշել Աունին՝ նշենք, որ հանձինս սուրնի ազդեցիկ ղեկավար Սալիմ Ալ-Հոսի՝ նա ուներ մրցակից, որը թեև մի քանի ամիս էր, ինչ արդեն պաշտոնանկ էր արվել, սակայն որևէ

⁶⁴² R. Helmick, նշվ. աշխ., էջ 320:

⁶⁴³ F. Al-Bustani, De l' Erreur du Grand Liban, Lebanon, Kislik University Press, 1988, p. 115.

⁶⁴⁴ W. Phares, նշվ. աշխ., էջ 130:

⁶⁴⁵ T. Chamoun, նշվ. աշխ., էջ 135:

կերպ չէր ցանկանում հրաժարվել վարչապետի պաշտոնից և հանձնել գործադիր իշխանությունը: 1988թ. սեպտեմբերի վերջից Լիբանանում հաստատվել էր երկիշխանություն: Գործում էր երկու կառավարություն, երկու քաղաքացիական վարչակարգ և երկու կանոնավոր բանակ⁶⁴⁶:

Ստեղծված իրավիճակն իր իշխանության ամրապնդմանը ծառայեցնելու և վերջնականապես երկրի կառավարումն իր ձեռքում կենտրոնացնելու, ինչպես նաև 1989թ. փետրվարից Մամիր Ջաջայի իր նկատմամբ վերահսկողություն հաստատելուն ուղղված զինված հարձակումներին վերջ դնելու նպատակով Աունը մայիսին հայտարարեց Լիբանանի տարածքը «Սիրիայից ազատագրելու պատերազմ»⁶⁴⁷: Սիրիան իր հերթին ցամաքային և ծովային շրջափակման ենթարկեց «քրիստոնեական ինքնավարության» այն շրջանները, որ գտնվում էին Միշել Աունի զինված խմբավորումների հսկողության տակ: Ի պատասխան՝ գեներալը ոմբակոծեց Արևմտյան Բեյրութում տեղակայված սիրիական ռազմական ուժերի դիրքերը: Միշել Աունն ընտրեց լիբանանյան աջ ուժերի «Ճանաչիր քո թշնամուն: Սիրիան քո թշնամին է» կարգախոսը⁶⁴⁸: Իբրև նպատակ նա հռչակեց Լիբանանի միասնականության և անկախության վերականգնումն ու օրենքի ուժի հաստատումը, որին հասնելու համար Աունն ակնկալում էր լիբանանյան ողջ քրիստոնյաների, ապա նաև իսլամադավանների աջակցությունը: Այս ընթացքում Աունի հեղինակությունը խիստ բարձրացել էր, ինչը բացատրվում էր այն հանգամանքով, որ վերջինս ծայրահեղ քննադատության էր ենթարկում և՛ աջ ուժերի և՛ ձախերի զիված խմբավորումների գործողությունները, որոնք չէին նպաստում Լիբանանում խաղաղության հաստատմանը և էլ ավելի էին խորացնում առկա պատակտվածությունը⁶⁴⁹: Սակայն իր քաղաքական նպատակների իրականացման ընթացքում Աունը թույլ

ավեց երկու ռազմավարական սխալ, որոնք էլ հենց կանխորոշեցին նրա պարտությունը.

1. Նա հավատում էր, որ արևմտյան տերությունները, հատկապես ԱՄՆ-ը և Ֆրանսիան հնարավորինս կաջակցեին իրեն Սիրիայի դեմ պայքարում: Գեներալը շատ լավ հասկանում էր, որ առանց արտաքին օժանդակության նա երբեք չէր կարող հաղթանակ տանել ինչպես հակասիրիական պայքարում, այնպես էլ աջ ուժերի շրջանում մենիշխանության հաստատման գործում: Սակայն ԱՄՆ-ը, ելնելով տարածաշրջանում իր հետագա ռազմավարական ծրագրերից, արդեն իսկ հավաստիացրել էր Սիրիային, որ ամերիկյան վարչակազմը պատրաստ է «աչք փակել» Լիբանանում սիրիական ներկայության պահպանման նկատմամբ: Ինչ վերաբերում է Ֆրանսիային, ապա վերջինս բավարարվեց միայն Աունին «բանավոր աջակցություն» ցույց տալով.
2. Աունին այդպես էլ չհաջողվեց միավորել լիբանանյան աջ ուժերի ողջ ճակատը: Վերջինիս զինված խմբավորումները միայնակ, առանց աջերի ամբողջական ճակատի աջակցության, անկարող էին լուրջ պայքար մղել սիրիական ուժերի դեմ: Սիրիական զինված ուժերի դեմ հարձակումների ընթացքում զգալիորեն տուժում էին հատկապես Բեյրութի հյուսիսային արվարձանները: Արդյունքում Աունն իր «ազգային ազատագրման» պատերազմը՝ հսկառակ Լիբանանի ամբողջականության և անկախության վերականգնման կոչերին, վերածեց սեփական իշխանության պահպանման պայքարի: Պարզ էր, որ նա ևս ձգտում էր «Լիբանանյան ճատակում» մենիշխանության հաստատմանը⁶⁵⁰: Այդուհանդերձ, մինչև 1989թ. օգոստոսի 15-ը Աունին հաջողվեց միավորել լիբանանյան 14 խմբավորումների, որոնք ձևավորեցին հակասիրիական ճակատ⁶⁵¹.
1980-ականների վերջին ուժեղացել էր միջազգային հանրության, հատկապես ԱՄՆ-ի, լիբանանյան հակամարտության վերջ-

⁶⁴⁶ W. Charara, Deux Ans de Réunification Nationale: Une Libanisation Gigogne, Cahiers de la Méditerranée, No. 44, June, 1992, p. 168.

⁶⁴⁷ D. Hiro, նշվ. աշխ., էջ 300:

⁶⁴⁸ E. Picard, Lebanon. A Shattered Country: Myths and Realities of the Wars in Lebanon, p. 138-139.

⁶⁴⁹ R. Sneider-Parri, Guerres Maronites 1975-1990, Paris, 1995, pp. 181-182.

⁶⁵⁰ G. Corm, Hégémonie Milicienne et Problème du Rétablissement de l'Etat, in Liban: Les Guerres de l'Europe et de l'Orient, 1840-1992, Paris, 1992, pp. 225-230.

⁶⁵¹ D. Hiro, նշվ. աշխ., էջ 300:

նական կարգավորմանն ուղղված ջանքերը: Պատահական չէ, որ 1989թ. մայիսի 25-ին, նաև ԱՄՆ-ի ակտիվ աջակցությամբ, Արաբական պետությունների լիգայի 16-րդ համաժողովում որոշում ընդունվեց կազմավորել հանձնախումբ՝ Ալժիր, Մարոկկո և Սաուդյան Արաբիա կազմով, որ կոչված էր առաջիկա վեց ամիսների ընթացքում ուղի հարթել դեպի լիբանանյան ճգնաժամի վերջնական կարգավորումը⁶⁵²:

1989թ. սեպտեմբերի 30-ից մինչև հոկտեմբերի 22-ը լիբանանյան խորհրդարանի ողջ մնացած 63 պատգամավորներից 58-ը Տաիֆում (Սաուդյան Արաբիա), քննարկում էին Ազգային համաձայնության խարտիան: Նշենք, որ Սալիմ Ալ-Հոսը, լիբանանյան ձախերն ու աջ ուժերի հրամանատարությունը՝ Սամիր Ջաջայի գլխավորությամբ, նպատակ ունենալով վերջ դնել Լիբանանում երկարատև քաղաքացիական պատերազմին, ճանաչեցին Տաիֆի համաձայնագիրը: Միայն Աունը հրաժարվեց ընդունել այն: Նա փաստարկեց, որ վերոնշյալ համաձայնագիրը, որով Լիբանանի և Սիրիայի միջև հաստատվում էին հատուկ բնույթի հարաբերություններ, «օրինականացնում էր Սիրիայի Լիբանանի նկատմամբ հավակնություններն ու երկրի տարածքում սիրիական ռազմական ուժերի ներկայությունը»⁶⁵³:

1989թ. հոկտեմբերի 22-ին Տաիֆի համաձայնագրի ստորագրմամբ Լիբանանում վերջ դրվեց քաղաքացիական երկարատև պատերազմին⁶⁵⁴: Տաիֆի համաձայնագրի համաձայն՝ պահպանվող կրոնադավանական համակարգում տեղի էին ունեցել մի շարք քարեփոխումներ.

1. Հաշվի առնելով երկրում մարոնիների, սուննիների և շիաների միջև ստեղծված ուժերի նոր հարաբերակցությունը՝ տեղի ունեցած ժողովրդագրական փոփոխությունները, հատկապես շիա-

ների, քվաքանակի կտրուկ աճը⁶⁵⁵, նախատեսվում էր մեծացնել իսլամադավանների մասնակցությունը երկրի կառավարման մարմիններում.

2. Նվազեցվել էին երկրի մարոնի նախագահի լիազորություններն ու ավելացվել սուննի վարչապետինն ու խորհրդարանի շիա նախագահինը.

3. Հավասարեցվել էր խորհրդարանում իսլամադավանների և քրիստոնյաների համամասնությունը: Նախկին 5:6 համամասնությունը փոխարինվել էր 5:5-ով⁶⁵⁶: Ավելացվել էր նաև պատգամավորների թիվը՝ 99-ից հասցվել էր 108-ի⁶⁵⁷.

Համաձայնագրով ամրագրվեց նաև Լիբանանի տարածքում լիբանանյան պետականության վերահաստատումն ու Հարավային Լիբանանից խարայեյան զորքերի դուրս բերումը⁶⁵⁸: Այսպիսով՝ վերջ դնելով Լիբանանում երկարատև զինված հակամարտությանը՝ համաձայնագիրը հատուկ հարաբերություններ հաստատեց Սիրիայի և Լիբանանի միջև՝ բոլոր բնագավառներում, ներառյալ արտաքին քաղաքականության, անվտանգության, պաշտպանության, տնտեսության, կրթության և տեղեկատվության ոլորտները: Համաձայնագրով ստեղծվեց Գերագույն խորհուրդ, որը կազմված էր յուրաքանչյուր երկրի նախագահից և երեք պաշտոնյաներից: Համաձայնագրում ամրագրվեց նաև Լիբանանի ձևական խնդրանքը՝ որոշակի հիմունքների վրա սիրիական զորամիավորումներն այնտեղ թողնելու վերաբերյալ⁶⁵⁹: Տաիֆի համաձայնագիրը իրավական տեսանկյունից հնարավոր դարձրեց սիրիական ազդեցության հաստատումը Լիբանանում:

⁶⁵⁵ 1986թ. ոչ պաշտոնական տվյալների համաձայն՝ շիաներն արդեն կազմում էին Լիբանանի բնակչության 31-ից 39%-ը:

⁶⁵⁶ The Text of the Document of National Reconciliation մանրամասն տե՛ս J. Maïla, "The Document of National Reconciliation: A Commentary", Prospects for Lebanon, No. 4, Oxford, Center for Lebanese Studies, 1992.

⁶⁵⁷ 1992թ. Լիբանանում տեղի ունեցած խորհրդարանական ընտրություններում պատգամավորների թիվն արդեն հասցվել էր 128-ի:

⁶⁵⁸ TACC, 10.09.1990.

⁶⁵⁹ D. Pipes, Damascus Courts the West: Syrian Politics, 1989-1991, Washington Institute for Near East Policy, Washington DC, 1991, p. 71.

⁶⁵² A. Norton, Lebanon after Taif: Is the Civil War Over?, The Middle East Journal, Vol. 3. No. 54, 1991.

⁶⁵³ Նույն տեղում:

⁶⁵⁴ <http://www.ict.org.il>; Տաիֆի համաձայնագրի տեքստը տե՛ս

<http://www.monde-diplomatique.fr/cahier/proche-orient/region-liban>

Այս համաձայնագրի ստորագրումից հետո, երբ զինված հակամարտության բոլոր կողմերը համաձայնեցին զինաթափվել, «Հիզբալլահը» միակ շարժումն էր, որ, օգտվելով Տաիֆի համաձայնագրով հաստատված սիրիալիբանանյան հարաբերությունների հատուկ բնույթից, Սիրիայի ակտիվ միջամտությամբ կարողացավ պահպանել իր ռազմական խմբավորումները և շարունակել Իսրայելի դեմ իր զինված պայքարը Լիբանանի հարավից: Այս համաձայնագրի ստորագրումը հնարավորություն տվեց «Հիզբալլահին» մուտք գործել նաև Լիբանանի քաղաքական դաշտ: 1992թ. մասնակցելով խաղաղության հաստատումից հետո երկրում տեղի ունեցող առաջին խորհրդարանական ընտրություններին՝ «Հիզբալլահը» ստացավ 8 տեղ 128-ից⁶⁶⁰:

8. Քաղաքացիական պատերազմի ութերորդ փուլը: Վերջնական խաղաղության հաստատումը Լիբանանում

1989թ. նոյեմբերի 5-ին՝ արդեն Լիբանանի տարածքում Քուլալայում, Տաիֆի համաձայնագրի հաստատումից հետո, լիբանանյան խորհրդարանը նախագահ ընտրեց Ռենե Մուաուադին, որը, սակայն սպանվեց նոյեմբերի 22-ին: Երկու օր անց նոր նախագահ ընտրվեց Իլիաս Հրաուիին, որ վարչապետի պաշտոնում կրկին նշանակեց Սալիմ Ալ-Հուսին⁶⁶¹:

1989թ. դեկտեմբերին, ստանալով երկրի նախագահի և վարչապետի աջակցությունը՝ լիբանանյան աջ ուժերի հրամանատար Մամիր Ջաջան ստանձնեց Աունի վերջնական պարտության մատնե-

⁶⁶⁰ «Արաբ», Թեհրան, 07.08.2000: 1992թ. խորհրդարանում ընտրվեցին 64 քրիստոնյա՝ 34 մարոնի, 14 հույն ուղղափառ, 8 հույն կաթոլիկ, 6 հայ, 2 այլ քրիստոնեական համայնքների ներկայացուցիչ և 64 իսլամադավան՝ 27 սուննի, 27 շիա, 8 դրուզ, 2 ալավի:

⁶⁶¹ E. Picard, Lebanon. A Shattered Country: Myths and Realities of the Wars in Lebanon, p. 160.

լու գործը: Ջինված բախումներ տեղի ունեցան աջերի զինված խմբավորումների և գեներալ Աունի զորամիավորումների միջև, որոնք վերահսկում էին «քրիստոնեական ինքնավարության» մեկ երրորդը: Բախումները հատկապես սաստկացան 1990թ. ապրիլին, երբ Ջաջան պաշտոնապես իր հավատարմությունը հայտնեց նախագահ Իլիաս Հրաուիին և Սիրիայի հետ մերձեցման նրա քաղաքական ուղեգծին⁶⁶²: Աունի անգլիզում դիրքորոշումը հանգեցրեց 1990թ. ապրիլ-հուլիս ամիսներին աջ ուժերի ճակատում ներմարմնիական հակամարտության ուժեղացմանը, որի ընթացքում Աունը պայքարում էր լիբանանյան աջ ուժերի նկատմամբ ամբողջական վերահսկողություն սահմանելու, ինչպես նաև «սզատագրված» տարածքում՝ Բեյրութից մինչև Ջուբայլ, իշխանությունն իր ձեռքում կենտրոնացնելու համար: Այս բախումների արդյունքում կար շուրջ 1000 սպանված և 3000 վիրավոր, ինչպես նաև զգալի ավերածություններ⁶⁶³:

Սիրիան լավագույնս օգտագործեց Շոցի II ճգնաժամի ընթացքում ԱՄՆ-ի հովանու ներքո հակաիրաքյան միջազգային կոալիցիային միանալու գործոնը, որով և ապահովեց Լիբանանում սիրիական ներկայության պահպանման նկատմամբ ամերիկյան վարչակազմի լուր համաձայնությունը: 1990թ. հոկտեմբերի 13-ին սիրիական ռազմաօդային և ցամաքային ուժերն արդեն ամբողջովին լիբանանյան կառավարության վերահսկողության տակ գտնվող բանակի ինչպես նաև Մամիր Ջաջայի գլխավորությամբ լիբանանյան ուժերի զինված խմբավորումների հետ համատեղ հաջողեցրին վերջնական պարտության մատնել Աունին⁶⁶⁴: Վերջինս ստիպված էր երկար ժամանակ ապաստան գտնել Լիբանանում Ֆրանսիայի դեսպանատանը, ապա նաև ֆրանսիական սուզանավով տեղափոխվել Ֆրանսիա⁶⁶⁵: Երկարատև քաղաքացիա-

⁶⁶² R. Sneider-Parri, նշվ. աշխ., էջ 182:

⁶⁶³ E. Picard, Lebanon. A Shattered Country: Myths and Realities of the Wars in Lebanon, p. 161.

⁶⁶⁴ D. Hiro, նշվ. աշխ., էջ 306:

⁶⁶⁵ Միշել Աունի վերադարձը Լիբանան հնարավոր եղավ միայն 2005թ. մայիսի 7-ին՝ նույն քվականի փետրվարի 14-ին Ռաֆիկ Հարիրիի

կան պատերազմն ավարտված էր⁶⁶⁶: Լիբանանը փորձում էր հնարավորինս արագ վերականգնել հակամարտող ուժերի միջև հավասարակշռությունը:

Նշենք, որ լիբանանյան աջ ուժերի ճակատում հակասությունները չէին սահմանափակվում միայն Սամիր Ջաջայի և Աունի հակամարտությամբ: Աջերի նկատմամբ մենիշխանության հաստատման պայքարի վառ օրինակ էր նաև 1980-ականների վերջին կրկին սրված մրցակցությունը «Լիբանանյան ճակատի» երկու հիմնական ուժերի՝ «Ազգային լիբերալ» և «Քաթաիբ» կուսակցությունների զինված խմբավորումների միջև: Այդ հակասությունների ուժեղացման արդյունքում 1990թ. հոկտեմբերին սպանվեց շամունականների ղեկավար, Լիբանանի նախկին նախագահ Քամիլ Շամունի որդին՝ Դենի Շամունը⁶⁶⁷: Այս ամենն ապացուցում էր այն իրողությունը, որ աջերի ճակատում նեղ անձնական շահերը դեռևս շարունակում էին գերիշխող լինել համընդհանուր պետական շահերի նկատմամբ:

Լիբանանյան ուժերի ղեկավարները, որ ստացել էին «պատերազմի լորդեր» անվանումը, իրենց ձեռքում էին հիմնականում կենտրոնացրել Սիրիայի և Իսրայելի հետ սննդամթերքի, վառելիքի, գենքի և քմրանյութերի անօրինական առևտուրը, որ ապահովում էր խոշոր չափի եկամուտներ⁶⁶⁸: Այս գործում սերտորեն համագործակցելով Լիբանանում տեղակայված սիրիական զորամիավորումների սպաների հետ՝ լիբանանյան աջերի որոշ ղեկավարների հովանավորյալներն իրականացնում էին լայնածավալ մաքսանենգություն: Լիբանանից դուրս էին բերվում մեծաքանակ գողացված ապրանքներ և դրանք իրացվում էին Սիրիայում: Վերջիններս քաջալերում

սպանությանը հետևած զարգացումների արդյունքում երկրից սիրիական զորքերի ամբողջությամբ դուրս բերումից հետո:

⁶⁶⁶ 1975-1990թթ. Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմի ընթացքում զոհվել է 150.000 մարդ, որից 15.700-ը՝ միայն 1982թ. իսրայելական ներխուժման ընթացքում: Տե՛ս D. Hiro, նշվ. աշխ., էջ 300:

⁶⁶⁷ H. Syrieh, The Triumph or Compromise: The Decline of Political Maronitism in Lebanon after the Civil War, Civil Wars, Vol. 1, No. 41, 1998, p. 61.

⁶⁶⁸ E. Picard, Lebanon. A Shattered Country: Myths and Realities of the Wars in Lebanon, p. 143.

էին նաև Բեքաայի հովտում օփիումի աճեցումն ու կազմակերպում էին հերոինի առևտուրը⁶⁶⁹:

Ամբողջությամբ լիբանանյան աջ ուժերի վերահսկողության տակ էր գտնվում Ջունիյի նավահանգիստը, որ դարձել էր երկրի առևտրային կենտրոնը:

Պատերազմի ավարտից հետո Լիբանանում օրենքի ուժի հաստատումը դարձել էր անհետաձգելի գործ: 1990թ. օգոստոսի 21-ին Լիբանանի խորհրդարանն ընդունեց որոշում, որի համաձայն երկրի սահմանադրությունը պետք է համապատասխանեցվեր Տաիֆի համաձայնագրի դրույթներին: 1991թ. մարտին բոլոր զինված խմբավորումները, (բացառությամբ «Հիզբալլահի») զինաթափվեցին: Հուլիսին վերակազմավորված և վերազինված լիբանանյան բանակն իր վերահսկողությունը հաստատեց Լիբանանի ողջ տարածքի նկատմամբ, բացառությամբ «անվտանգության գոտուց», որ դեռևս գտնվում էր իսրայելական վերահսկողության ներքո: Լիբանանյան հակամարտության մեջ ներգրավված բոլոր ուժերը, այդ թվում նաև աջերը, գրկվեցին իրենց ոչ օրինական եկամտի աղբյուրներից:

Քաղաքացիական պատերազմի ավարտից հետո լիբանանյան աջ ուժերը փոխակերպվեցին քաղաքական կուսակցության, որ պահպանվեց մինչև 1994թ. մայիս, երբ Ջունիյում մարտնիական եկեղեցում պայթյուն կազմակերպելու, ինչպես նաև մինչ այդ՝ 1990թ. հոկտեմբերին Դենի Շամունի սպանությունը կազմակերպելու մեղադրանքով բանտարկվեց այդ ուժերի ղեկավար Սամիր Ջաջան⁶⁷⁰: 1995թ. նա դատապարտվեց մահվան, որն ավելի ուշ փոխարինվեց ցմահ բանտարկության⁶⁷¹:

1992թ. ամռանը շուրջ 20 տարի ընդմիջումից հետո երկրում անցկացվեցին խորհրդարանական ընտրություններ: Սիրիական վերահսկողության տակ ընթացող այդ ընտրությունները բոյկոտեցին

⁶⁶⁹ Նույն տեղում:

⁶⁷⁰ D. Hiro, նշվ. աշխ., էջ 301:

⁶⁷¹ 2005թ. հուլիսի 18-ին լիբանանյան խորհրդարանը ձայների մեծամասնությամբ քվեարկեց Սամիր Ջաջային ներում չճանաչելու օգտին, և վերջինս ազատ արձակվեց շուրջ տասը տարվա ազատազրկումից հետո:

լիբանանյան աջ ուժերն ու նրանց ընտրագանգվածի շուրջ 80%-ը⁶⁷²: Ընտրությունների արդյունքում, ինչպես արդեն նշել ենք, ընտրվեց 128 պատգամավոր:

Մինչ այդ, 1991թ. մայիսի 22-ին, նախագահներ Իլիաս Հրաուիհն և Հաֆեզ Ալ-Ասադը ստորագրեցին լիբանանասիրիական եղբայրության և համագործակցության համաձայնագիրը, որ պարտավորեցնում էր երկու հարևաններին համակարգել իրենց արտաքին, պաշտպանության և տնտեսական քաղաքականությունները⁶⁷³: Այս համաձայնագիրը մեկ անգամ ևս ամրապնդեց այն հատուկ բնույթի հարաբերությունները, որ սուկա էին երկու երկրների միջև:

1991թ. վարվող պաշտոնական քաղաքականության համաձայն՝ զինված խմբավորումների մինչև 25 տարեկան բոլոր մարտիկները համալրեցին կանոնավոր բանակի կազմը: Կառավարությունը լիբանանյան ուժերի 6.500 մարտիկի ևս ներգրավեց լիբանանյան բանակի շարքերում⁶⁷⁴:

1980-ականների վերջին և 1990-ականների սկզբին լիբանանյան աջերի ճակատում մենիշխանության համար պայքարն ու հակասությունների սրումը հանգեցրին ճակատի վերջնական պառակտմանը: Այս գործընթացում զգալի դեր խաղաց նաև Տաիֆի համաձայնագրի ստորագրումն ու նրա դրույթների նկատմամբ լիբանանյան ուժերի ազդեցիկ ղեկավարներից մեկի՝ Միշել Աունի բացասական դիրքորոշումը: Վերջինս Տաիֆի համաձայնագրի ստորագրման նկատմամբ ունեցած առարկությունները փորձեց հնարավորինս օգտագործել ի նպաստ «Լիբանանյան ճակատում» և, ընդհանրապես, երկրում սեփական իշխանության հաստատմանը՝ իր պայքարին, որպես համախմբող գործոն, հաղորդելով հակասիրիական բնույթ: Սակայն Աունի «պատերազմը» ավարտվեց պարտությամբ, որի արդյունքը եղավ «Լիբանանյան ճատակում» բևեռացման գործընթացի էլ ավելի խորացումը:

⁶⁷² E. Picard, Lebanon. A Shattered Country: Myths and Realities of the Wars in Lebanon, p. 161.

⁶⁷³ The Text of Lebanese-Syrian Treaty of Brotherhood, Cooperation and Coordination տե՛ս Dilip Hiro, նշվ. աշխ., էջ 303:

⁶⁷⁴ D. Hiro, նշվ. աշխ., էջ 301:

Խորհրդարանական ընտրությունների ավարտից հետո՝ 1992թ. նոյեմբերին, Լիբանանի վարչապետ Նշանակվեց Ռաֆիկ Հարիրին: Նոր կառավարության կազմում նա զբաղեցրեց նաև ֆինանսների նախարարի պաշտոնը: Հարիրիի գլխավորած կառավարությունը ստանձնեց լիբանանյան պետականության վերահաստատման և տնտեսության վերականգնման դժվարին գործընթացի իրագործումը:

Ըստ նրան քաղաքացիական պատերազմի վերջնական դադարեցումը կարող էր ընդհանրապես իրագործվել միայն լիբանանյան իրավունքի և արդարության հիմունքներով: Միայն այդպիսով կարող էր լիբանանյան ժողովուրդը վերականգնել իր սեփական պետականությունը: Միայն այդպիսով կարող էր լիբանանյան ժողովուրդը վերականգնել իր սեփական պետականությունը: Միայն այդպիսով կարող էր լիբանանյան ժողովուրդը վերականգնել իր սեփական պետականությունը: Միայն այդպիսով կարող էր լիբանանյան ժողովուրդը վերականգնել իր սեփական պետականությունը:

Միևնույն ժամանակ ընտանիքի ցրտացումը և ընտանիքի քայքայումը հանգեցրին լիբանանյան ժողովուրդի քայքայմանը: Միևնույն ժամանակ ընտանիքի ցրտացումը և ընտանիքի քայքայումը հանգեցրին լիբանանյան ժողովուրդի քայքայմանը: Միևնույն ժամանակ ընտանիքի ցրտացումը և ընտանիքի քայքայումը հանգեցրին լիբանանյան ժողովուրդի քայքայմանը:

Միևնույն ժամանակ ընտանիքի ցրտացումը և ընտանիքի քայքայումը հանգեցրին լիբանանյան ժողովուրդի քայքայմանը: Միևնույն ժամանակ ընտանիքի ցրտացումը և ընտանիքի քայքայումը հանգեցրին լիբանանյան ժողովուրդի քայքայմանը: Միևնույն ժամանակ ընտանիքի ցրտացումը և ընտանիքի քայքայումը հանգեցրին լիբանանյան ժողովուրդի քայքայմանը:

ՎԵՐՉԱԲԱՆ

1960-ականների երկրորդ կեսին և 1970-ականների սկզբին Լիբանանում քաղաքական ճգնաժամի խորացումը, ինչպես նաև 1975թ. ապրիլին երկրում երկարատև քաղաքացիական պատերազմի բռնկումը զանազան ներքին և արտաքին գործոնների հետևանք էր: Ներքին գործոններից էին.

1. Լիբանանի կառավարման հիմքում դրված կրոնադավանական համակարգի ճգնաժամը: Այն կարիք ուներ զգալի բարեփոխումների, որին կտրականապես դեմ էին լիբանանյան աջ ուժերը, մասնավորապես մարոնիները: Վերջիններս չէին ցանկանում կորցնել այդ համակարգով ամրագրված իրենց վերադաս դիրքերը.
2. Մոցիալ-տնտեսական իրավիճակի խիստ սրումը, կլանային տարրերի աննախադեպ հզորացումը, իշխանական շրջանակներում կոռուպցիայի ուժեղացումը.
3. Ներքաղաքական անկայունությանը նպաստեց նաև Լիբանանում ՊԳԸ-ի ջոկատների և մեծաքանակ պաղեստինյան փախստականների ներկայությունը, որի նկատմամբ վերաբերմունքը ջրբաժան գիծ դարձավ լիբանանյան տարբեր քաղաքական ուժերի միջև՝ հանդիսանալով ներքաղաքական իրավիճակի սրման և լիբանանյան հակամարտության խորացման հիմնական գործոններից մեկը.

Վերոնշյալ գործոնները հանգեցրել էին լիբանանյան պետական կառավարման մարմինների գրեթե բացահայտ անդամալուծմանը, որի հետևանքով արտաքին գործոնները՝ շարունակվող «ատր» պատերազմի պայմաններում ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի գլխավորած խմբավորումների ու նրանց մերձավորարևելյան դաշնակիցների միջև դիմակայության ու հակամարտության գնալով ավելի ու ավելի խորացման պայմաններում, անմիջականորեն անդրադառնում էին ներլիբանանյան իրականության վրա՝ ավելի բարդացնելով ճգնաժամի քաղաքական կարգավորման խնդիրը:

1. Լիբանանում շուրջ 1 տարի շարունակվող զինված հակամարտության պայմաններում, 1976թ. Սիրիան իր քաղաքական շա-

հերից ելնելով, անմիջականորեն միջամտեց լիբանանյան զարգացումներին: Սիրիային ձեռնադրելով ինչպես Լիբանանի ծախսացումը և պաղեստինյան ուժերի հաղթանակը, այնպես էլ միայն քրիստոնյա մարոնիների ղեկավարությամբ Լիբանանի գոյությունը: Պաշտոնական Դամասկոսի կարծիքով պաղեստինցիների ազդեցության ուժեղացումը կարող էր վտանգել Լիբանանում բազմաթիվ համայնքների խաղաղ գոյակցությունը և կրոնադավանական համակարգով հաստատված փխրուն հավասարակշռությունը, հանգեցնելով սիրիախորայեյան նոր բախման, ինչը տվյալ պահին ձեռնադրելով և ցանկալի չէր Սիրիայի համար: 1976թ. Ռիդուն և Կահիրեում տեղի ունեցած արաբական երկրների ղեկավարների համաժողովներում ստանալով արաբական երկրների համաձայնությունը և ընդգրկվելով ՄՁՈՒ-ի կազմի մեջ՝ Սիրիան վերածվեց de-facto և de-jure Լիբանանում կայունություն ապահովող միակ գործնական և օրինական ուժի:

2. Լիբանանի տարածքում պաղեստինյան զինված խմբավորումների ներկայությունը համագործակցության եզրեր ի հայտ բերեց ինչպես ձախ ուժերի և պաղեստինցիների, այնպես էլ լիբանանյան աջ ուժերի և Իսրայելի միջև: Պատահական չէր, որ հենց պաղեստինյան ռազմական ներկայությամբ էլ Իսրայելը հիմնավորում էր նախ 1970-ականների առաջին կեսին Լիբանանի տարածք իր պարբերական հարձակումները, իսկ քաղաքացիական պատերազմի տարիներին նաև 1978 և 1982 թվականների ներխուժումները: 1970-80-ականներին Լիբանանում պայթուցավտանգ իրավիճակի պահպանմանը մեծապես նպաստում էր նաև Իսրայելի Լիբանանի նկատմամբ վարած քաղաքականությունը: Այդ փուլում Իսրայելին անկասկած ձեռնադրելով ընդհանրապես պետությանն ու զինված հակամարտության մեջ ներգրավված ինչպես լիբանանյան այնպես էլ վերջիններիս ետևում կանգնած տարածաշրջանային այլևայլ ուժերի՝ շեղելով նրանց ուշադրությունը նաև մերձավորարևելյան ճգնաժամի կարգավորման գործընթացից:

3. 1970-ականների երկրորդ կեսին և 1980-ականներին մի շարք գործոններով պայմանավորված՝ Լիբանանն արաբական երկրների շարքում դարձավ այն թույլ օղակը, որտեղ բախվեցին գերտերությունների ու նրանց տարածաշրջանային դաշնակիցների շահերը: ԱՄՆ-ի հովանու ներքո քեմփդեյիցյան գործընթացը շարունակելու փորձ արվեց Լիբանանում: Արդյունքում, 1983թ. ստորագրվեց լիբանանահսրայեյան խաղաղության համաձայնագիրը, որը սակայն ոչ միայն չհանգեցրեց Լիբանանի և Իսրայելի միջև վերջնական խաղաղության հաստատմանն ու Լիբանանում իրավիճակի կայունացմանը, այլ նաև էլ ավելի խորացրեց ներլիբանանյան հակասությունները: Երկրում տարածաշրջանային և ոչ տարածաշրջանային զինված ուժերի առկայությունն առաջ բերեց արմատական տրամադրությունների և զինված դիմադրության ուժեղացում, որի արդյունքում էլ չեղյալ հայտարարվեց լիբանանահսրայեյան համաձայնագիրը, իսկ իսրայելյան զինված ուժերը (քաջատությանը «անվտանգության գոտուց») և բազմազգ խաղաղապահ ուժերի ստորաբաժանումներն արդեն 1984-85թթ. հարկադրաբար դուրս բերվեցին Լիբանանի տարածքից:

4. 1980-ականներին արաբական աշխարհում ընդհանրապես և Լիբանանում մասնավորապես նկատվում էր իսլամական գործունի հզորացման միտումներ: Պատահական չէ, որ դեռևս 1970-ականներին Մուսա Ալ-Սադրի ղեկավարությամբ լիբանանյան շիա համայնքի քաղաքական ակտիվացումը, 1979թ. Իրանում իսլամական հեղափոխությունը, 1978 և 1982 թվականներին Լիբանան իսրայելական ներխուժումները և մի շարք այլ գործոններ ևս նպաստեցին «Հիզբալլահ» կազմակերպության կազմավորմանը, որը 1980-ականներին «սառը» պատերազմի վերջին փուլում իսլամն «առաջարկում էր» որպես այլընտրանք Արևմուտքի կապիտալիզմին և Արևելքի սոցիալիզմին: Շարժումը փորձում էր իր քաղաքականության հիմնական ուղղություններն ընդօրինակել Իրանի Իսլամական Հանրապետության քաղաքական ուղեգծից և 1985թ. հրապարակած իր «Բաց նամակում» Իրանն անվանում էր պետություն, որին կարելի է նման-

վել: 1970-1980-ական թվականներին լիբանանյան շիաների քաղաքական ակտիվացման արդյունքում աննախադեպ մեծացավ այդ համայնքի դերը Լիբանանի քաղաքական կյանքում: Շիաները, փաստորեն, գլխավորեցին Լիբանանում Իսրայելին դիմակայող ուժերի ճակատը: Պատահական չէ, որ հենց «Հիզբալլահի» ակտիվ գործողությունների արդյունքում 2000թ. մայիսի 24-ին Իսրայելը ստիպված էր իր զորքերը դուրս բերել Լիբանանի ողջ տարածքից՝ «անվտանգության գոտուց»:

5. Լիբանանում քաղաքացիական պատերազմի բռնկումից ի վեր աջ ուժերի առավել ծայրահեղական, հատկապես «Զաթաիք» կուսակցությանը հարող որոշ արմատական շրջանակներ պարբերաբար առաջ էին քաշում արևելյան Բեյրութ կենտրոնով «քրիստոնեական ինքնավար պետություն» ստեղծելու ժամանակ առ ժամանակ շրջանառվող ծրագիրը, որը գերծ կլիներ սիբիական ռազմական ներկայությունից և ամուր կապեր կպահպաներ Իսրայելի հետ: Այն ամբողջությամբ պետք է լիներ լիբանանյան աջ ուժերի վերահսկողության ներքո: Կազմավորվելու էին ռազմական և քաղաքացիական կառույցներ, որոնց նպատակը «քրիստոնեական ինքնավարությունում» «լիբանանյան պետությանը փոխարինելն» էր: Վերոնշյալ ուժերն իրենց քաղաքական նպատակ էին հռչակել նաև երկրի ողջ քրիստոնյաներին «լիբանանականության» (“Lebanism”) գաղափարի շուրջ համախմբումը: Նախատեսվում էր երկազգային (bi-national) քրիստոնյաների և իսլամադավանների ինքնավար հանրապետությունների կամ լայն ապակենտրոնացման ստեղծում Լիբանանի դաշնային պետության համատեքստում: Սակայն այս նախագիծը հավանություն չստացավ «Լիբանանյան ճակատում» համախմբված բոլոր աջերի շրջանում:

6. 1980-ականների վերջին ուժեղացել էր միջազգային հանրության, հատկապես ԱՄՆ-ի, լիբանանյան հակամարտության վերջնական կարգավորմանն ուղղված ջանքերը: Պատահական չէ, որ 1989թ. հոկտեմբերի 22-ին հենց ԱՄՆ-ի և Սաուդյան Արաբիայի ակտիվ աջակցությամբ Տաիֆում ստորագրվեց համաձայնագիր, որով Լիբանանում վերջ դրվեց քաղաքացիական եր-

կարատև պատերազմին: Այդ համաձայնագրի համաձայն պահպանվող կրոնադավանական համակարգում տեղի էին ունեցել մի շարք բարեփոխումներ, որոնք հաշվի առնելով երկրում մարոնիների, սուննիների և շիաների միջև ստեղծված ուժերի նոր հարաբերակցությունը՝ տեղի ունեցած ժողովրդագրական փոփոխությունները, հատկապես շիաների, քվաքանակի կտրուկ աճը, նախատեսվում էր մեծացնել իսլամադավանների մասնակցությունը երկրի կառավարման մարմիններում: Համաձայնագրով ամրագրվեց նաև Լիբանանի տարածքում լիբանանյան պետականության վերահաստատումն ու Հարավային Լիբանանից իսրայելյան զորքերի դուրս բերումը: Այսպիսով՝ վերջ դնելով Լիբանանում երկարատև զինված հակամարտությանը՝ համաձայնագիրը հատուկ հարաբերություններ հաստատեց Սիրիայի և Լիբանանի միջև՝ բոլոր բնագավառներում: Ավելի ուշ Սիրիան լավագույնս օգտագործեց Ծոցի Ս ճգնաժամի ընթացքում ԱՄՆ-ի հովանու ներքո հակաիրաքյան միջազգային կոալիցիային միանալու գործունը, որով և ապահովեց Լիբանանում սիրիական երկարատև ներկայության պահպանման նկատմամբ ամերիկյան վարչակազմի լուռ համաձայնությունը:

7. Բաղաքացիական պատերազմի տարիներին լիբանանյան իրականությանը բնորոշ էր այն, որ զինված բախումներ տեղի էին ունենում ոչ միայն հակամարտող ճակատների միջև, այլ նաև միևնույն ճակատում համագործակցող ուժերի շրջանում, ինչն այս կամ այն ուժի տվյալ ճակատում իր դիրքերի ամրապնդման համար մղվող պայքարի հետևանք էր: 1980-ականների վերջին և 1990-ականների սկզբին լիբանանյան աջերի ճակատում մեկնիշխանության համար պայքարն ու հակասությունների սրումը հանգեցրին ճակատի պառակտմանը, ինչպես նաև երկրում վերջնական խաղաղության հաստատման ևս մեկ տարով հետաձգմանը: Չզալի դեր խաղաց նաև Տաիֆի համաձայնագրի ստորագրումն ու նրա դրույթների նկատմամբ լիբանանյան աջ ուժերի ազդեցիկ ղեկավարներից մեկի՝ Միշել Աունի բացասական դիրքորոշումը: Վերջինս Տաիֆի համաձայնագրի ստորագրման նկատմամբ ունեցած առարկությունները փորձեց

հնարավորինս օգտագործել ի նպաստ «Լիբանանյան ճակատում» և, ընդհանրապես, երկրում սեփական իշխանության հաստատմանը: Որպես լրացուցիչ խաղաքարտ նա իր պայքարին հաղորդեց հակասիրիական բնույթ: Սակայն Աունի «պատերազմը» ավարտվեց պարտությամբ, որի արդյունքը եղավ «Լիբանանյան ճատակում» բևեռացման գործընթացի էլ ավելի խորացումը:

1980-ականների վերջին և 1990-ականների սկզբին լիբանանյան հակամարտությունը հոգուտ այս կամ այն ճակատի զինված ճանապարհով լուծելը դարձել էր գրեթե անհնար: Բացի այդ հակամարտող կողմերն իրոք արդեն հոգնել էին երկարատև հյուծիչ զինված պայքարից:

Տաիֆի համաձայնագիրն ընդհանուր առմամբ լուծեց իր առջև դրված խնդիրները: Համաձայնագրի ստորագրումից հետո մինչև 2005թ. փետրվարի 14-ը, երբ սպանվեց երկրի նախկին վարչապետ Ռաֆիկ Հարիրին, Լիբանանում, ընդհանուր առմամբ, հնարավոր եղավ պահպանել վերոնշյալ համաձայնագրով հաստատված խաղաղությունը՝ զերծ մնալով միջհամայնքային բախումներից, ապահովել երկրի բնականոն սոցիալ-տնտեսական զարգացումը և նույնիսկ որոշակի առաջընթաց արձանագրել:

1990թ. հոկտեմբերին Լիբանանում քաղաքացիական պատերազմի ավարտը մեծապես պայմանավորվեց նաև տարածաշրջանային և միջազգային գործոններով: «Սառը» պատերազմի ավարտը, միջազգային հարաբերություններում ԽՍՀՄ-ի դիրքերի թուլացումն ու ԱՄՆ-ի և նրա տարածաշրջանային գործընկերների դիրքերի ամրապնդումը ևս նպաստեցին նախ 1989թ. Տաիֆի համաձայնագրի ստորագրմանը, ապա 1990թ. Լիբանանում քաղաքացիական պատերազմի վերջնական ավարտին:

I discuss also the causes and consequences of the 1980-1990 period, as well as the role of internal and external (especially regional) forces such as Syria and Israel and their respective role in the 1980-1990 period.

LEBANON FROM 1958 TO 1990

EXECUTIVE SUMMARY

INTRODUCTION

The Republic of Lebanon in spite of its small area and population¹ plays a special role in the Arab World because of its favorable geographic position as well as intellectual and cultural potential.

Lebanon has always been a focus of interest for foreign forces. One of the main reasons for that is also its an important role of a banking and trade centre of the Middle East. It is not coincidental that some regional and not regional state's profits are pushing in this country.

The confessional political system of Lebanon is oddity in the Arab World. Lebanon consists of several Christian and Muslim communities: the Maronite, the Greek Orthodox, the Greek Catholic, the Armenian Apostolic, the Armenian Catholic, the Sunni, the Shi'i, the Druze, etc. In the unwritten National Pact of 1943, the major religious communities, the Maronite and the Sunni, reached a compromise accord. Under the arrangement, the President of the Republic must always be a Maronite, the Prime Minister a Sunni and the Speaker of the Parliament a Shi'i. The apportionment of deputies in the Parliament rested on a numerical formula for communal representation, six Christians per five Muslims. (The formula was changed only by the Taif Accord of 1989: five Christians per five Muslims.) The Parliament seats as well as administrative positions are also divided in accordance with the Confessional system.

It is too difficult to grasp the Lebanese modern history and present reality without the research of the often negative but sometimes very important role of the Confessional political system.

One of the most essential periods of the Lebanese history is the period from the first civil war of 1958 until the end of the second one in 1990.

In the 1960's and in the early 1970's, during this precarious period of Lebanese history, on the one hand there was tangible general socio-economic progress and relative political stability and on the other hand the prime causes of the 1975 second civil war that lasted nearly 15 years were engendered.

From the second half of the 1960's the influence of the regional developments (the Arab-Israeli wars of 1967 and 1973, the world energy crisis after the Arab-Israeli war of 1973, and the escalation of the Palestinian factor in the Middle Eastern conflict, etc.) on the Lebanese domestic political life became more effective. Such developments often acquired international significance.

The analysis of domestic Lebanese and regional developments in the researching period is very topical and contributes to the adequate appreciation of present realities and processes in Lebanon and in the region in general.

The discussion of some important problems also adds to the more comprehensive insight into some aspects of the Middle Eastern conflict and the deepening contradictions in different Middle Eastern countries (in this case in Lebanon) caused in some cases by the deteriorating Arab-Israeli conflict.

Until the 1970's Lebanon was not directly involved in the Middle Eastern conflict. That reality did not last very long and from the end of the 1960's Lebanon step by step had to be involved in the Arab-Israeli conflict with all the negative consequences.

I discuss also the causes and consequences of second civil war as well as the role of internal and external (especially regional) forces such were Syria and Israel and their sensible role in inter-Lebanese developments.

¹ The area of Lebanon is 10.4 square kilometers and the population, nearly 3 million.

It is too important the research of the factors that assisted to the political and economical growth of the Shi'i community in Lebanon in 1970's. It is not occasional that after the Israeli invasions of 1978 and 1982 the Shi'i community (in face of "Amal" and "Hizballah" movements) headed the struggle against the Israeli military presence in Lebanon.

The analyses of the processes that were passing in the Shi'i community in the 1970-80's are useful not only for the research of the Shi'i factor in the domestic political life of the present-day Lebanon but also for the adequate comprehension of the causes and consequences of the Israeli military operation against "Hizballah" in Lebanon in July-August 2006.

In the second half of 1970's under the sponsorship of the USA began the Middle Eastern Camp David Peace Process. As a result there were signed Camp David Accords (between Egypt and Israel) in 1978 and the Egypt-Israeli Agreement in 1979.

The signing of the Lebanese-Israeli Peace Agreement on May 17, 1983 followed the 1982 Israeli intervention and was the trial of possible continuation of the Camp David process. The Lebanese-Israeli Peace Agreement not only did not contribute to the establishment of final peace and the stabilization of Lebanon's situation but aggravated the existing crisis and stimulated radical tendencies.

I also analyze the Taif Accord's subscription process signed in October 22, 1989 and the establishment of final peace in the country in 1990.

The signing of the Taif Accord got a head of some dissidence particularly in the rightist "Lebanese Front" that run into the armed conflict delaying the establishment of final peace in Lebanon for one more year, till October 1990.

The topicality of the work deals also with the research of the modern history, internal and external policy and economic developments of the Republic of Lebanon, one of the important Middle Eastern partners of the Republic of Armenia.

CHAPTER ONE

THE SOCIO-ECONOMIC SITUATION IN LEBANON

1958-1975

Of the total area of Lebanon, just over half (52 percent) consists of mountain, swamp or desert and a further 7 percent of forest. Only 23 percent of the area was cultivated but there was a further 17 percent which could be cultivated given suitable conditions. The coastal strip enjoyed a Mediterranean climate and was exceedingly fertile, producing mainly olives, citrus fruits and bananas but many of the steep valleys leading up from the coastal plain were carefully terraced and very productive in olives and soft fruit, especially mulberries and in the Zahle and Shtaura regions there were well-known vineyards. Cotton, in particular, and onions were grown in the hinterland of Tripoli. The main cereal-growing district, however, is the Bekaa, the fertile valley between Lebanon and the Anti-Lebanon ranges.

In the 1960's and in the early 1970's the main economic fields of Lebanon were services and light industry. They were the basis of the country's economy. In that period the unprecedented economic development of the Gulf countries promoted the economic growth of Lebanon. The Lebanese financial and banking system played the intermediate role between the Gulf countries' capital and the investment possibilities abroad.

After the 1967 Six Day War the Suez Canal was closed because of which the transit and re-exporting role of Lebanon became more important.

The free trade-financing activity, the development of Hotel net and tourism were the guaranty of Lebanese economic growth which is known as "the Lebanese phenomenon." From 1965 to 1975 the growth of the Lebanese Gross Domestic Product (GDP) was 7 percent annually.

In the early 1970's 30 percent of the economically active population of Lebanon was engaged in agriculture which gave only 19 percent of National income.

The country was far from being self-supporting in agricultural products. It covered 1/3 of country's population's food consumption, the other 2/3 Lebanon had to export from the abroad. It had negative influence on trade balance and food security.

Industry. From 1943 until 1970 the share of Industry in National income increased from 7 to 17 percent.

In the researching period in comparison with other Arab countries the Industrial development of Lebanon had numerous good figures.

The mineral wealth of Lebanon was not great. Both iron and lignite were mined in the country in the early 20th century and there were deposits of bitumen near Hasbaya. In spite of intensive prospecting, no oil has been found in commercial quantities. On the other hand, the geographic position of Lebanon was of great importance to the oil industry of the Middle East. For the country was crossed by two highly important pipelines, that from Kirkuk to the Mediterranean at Tripoli, and that from Aramco in Saudi Arabia to Sidon, Tapline. There were also important refineries at both Sidon and Tripoli.

Manufacturing industry had far many years been highly developed in Lebanon compared with other Middle Eastern States. The reason for the apparently disproportionate development of manufacturing industries in Lebanon was that they have been mostly established to supply Syrian market, as well as that of Lebanon, and the economic separation of the two countries in 1950 was therefore a severe blow to Lebanon's industry. Another handicap was the shortage of fuel and electric power. In spite of all this, Lebanon's industry made a good deal of progress during the 1960's.

The largest employers were probably the food-processing industries, which included biscuit factories and sugar refineries, followed by the textile industries, which were well developed.

Perhaps more important was the cement industry which not only covered Lebanon's consumption but could be imported to Saudi Arabia, Jordan and other Gulf countries.

Foreign Trade. There had been an adverse balance of visible trade for many years, the ratio between the value of imports and exports generally being between three and four to one.

The Arab-Israeli June war of 1967 distorted the country's foreign trade, and the value of imports fell to 1.451 million LL but that of exports actually increased to 367 million LL. None of these figures included the highly important transit trade through the tree port of Beirut to Syria, Jordan and Iraq. The value of this trade had amounted in good years to several times the value of domestic exports from Lebanon, and it was, of course, an important source of gain to the country's economy.

The principal articles of export were fruits and vegetables. The total value of Lebanon's exports of citrus fruit, bananas, apples, pears and *fresh vegetables usually amounted to about a quarter were included* wool, cotton and hides. Owing to the increase in cement production, there was an exportable surplus. The principal import consisted of gain and flour. Large numbers of sheep and cattle also have to be imported, as well as a whole range of industrial raw materials, notably fuel and timber, and of course, machinery, and manufactured goods.

In the late 1960's and early 1970's half of the country's exports went to the members of the Arab League with Arabia Saudi taking approximately 21 percent. The other main importers of Lebanese goods were Iraq, Jordan, Kuwait and Syria. Apart from these, Lebanon's main customers was the U.S.S.R., the United States and the United Kingdom. Over half of the countries of the West.

The heavily adverse balance of visible trade was generally made good by the large net of invisible exports which Lebanon's position as the chief entrepôt and distributing centre of Middle East enabled it to earn, and by the remittances from the Lebanese overseas, of whom there were large numbers, especially in the United States, South America and South East Asia.

Finance, State Budget, Banking system, Tourism and Transport.

The importance of Beirut as the commercial and financial centre of the Middle East has increased remarkably since 1960's. This was due mainly to the almost complete absence of restriction on the free movement of goods and capital, for Lebanon is one of the few free markets left in the Middle East. Lebanon benefited as well from the growing xenophobia in Egypt, particularly after 1951. Many foreign firms which till then had found it convenient to locate the headquarters of their Middle Eastern activities in Cairo moved them to Beirut, where the compromise the Lebanese succeeded in working out between their own Muslim and Christian population evidently provided a more accommodating atmosphere for foreigners. In the early 1970's there were eighty officially recognized banks established in Beirut, including branches or representatives of very many major international banks.

The growth in importance of Beirut as a centre for air communications was remarkable. In the 1960's a new international airport was opened, which could accommodate the largest of modern airlines, and traffic increased. The number of passenger/kilometers handled at Beirut had by 1967 exceeded the figure for cargo was nearly ten times bigger, and much of the traffic which formerly went via Egypt passed through Beirut. In addition Lebanon was successfully developed as a tourist centre for the Middle East.

Many large modern hotels were built in the 1960's and early 1970's and the invisible income the country earned from tourism was of great importance. In the 1970's the income from tourism accounted for 20% of national income.

In the 1960's and in early 1970's the nation finances appeared to have been on a sound basis though budgetary expenditure had constantly increased owing largely to the rising cost of defense, which had generally accounted for about fifth of total expenditure. However, the revenue of the State, of which, as usual in the Middle East a comparatively small proportion was provided by direct taxation, increased simultaneously.

The general standard of living of Lebanon in the early 1970's was higher than in most of the other Arab countries of the Middle East (except in the refugee camps where there were from 300.000 to 450.000 Palestinian expatriates).

Lebanon accepted grants and long-term credits, principally for economic development and mainly from the United States and Kuwait.

The Economic Development projects. There were in addition a large number of important development projects under active consideration or in process of realization. Of these the most far-reaching was the Litani River Scheme. Its purpose was to provide the country for the first time with an adequate supply of electricity and simultaneously to extend the acreage of irrigated land. The whole scheme would take about 20-25 years to complete, and it was originally estimated some years ago that it would provide for the Five-Years Plans. When finished it would have the effects of increasing the irrigation area of Lebanon from about 120,000 to 170,000 acres and of making possible the production of an additional 500 million KWh of electricity per annum, compared with the production of 181 million KWh. The scheme would therefore entirely revolutionize the country's economy. Work began on the first stage of the project in which the combined output of the hydro-electric plant to be installed was to have been 336 million KWh per annum. That phase of the operation was estimated to cost \$ 40 million, of which \$ 27 million was to be provided in the form of loan from the International Bank for Reconstruction and Development. By the end of 1967 the whole of this loan was taken up and \$ 4.7 million had been repaid. In July 1966 the Kuwait Economic Development Fund agreed to make a loan of Kuwait Dinar (KD) 2.4 million towards the financing of the second stage of the scheme. Until 1975 there were numerous other smaller projects of port facilities at the harbor of Tripoli and Beirut.

Lacking mineral resources, unable to feed themselves out of their agricultural production, and possessing no important raw materials, the

inhabitants of Lebanon were driven to trade and commerce to find a living. The abilities and traditions they have thereby developed over the centuries stood them in good stead.

Beirut made a name for itself as an entrepôt, as a centre of international commerce and finance, and as a sounding-board for what was going on throughout the Middle East, not only in the economic but also in the political field.

CHAPTER II

THE BALANCE OF CONFESSIONAL AND POLITICAL FORCES AND PARTIES IN LEBANON IN 1958-1975

National pact of 1943. Lebanon is a multiparty, multi-confessional republic, where since 1943 confessionalism has been built into the political-administrative system. It specifies that the republic's president is to be a Maronite Christian, the prime minister a Sunni Muslim, and the parliamentary speaker a Shia Muslim.

According to the unwritten National Pact of 1943 accepting the existing frontiers of Lebanon, the Muslim leadership gave up its demand for union with Syria to re-create Greater Syria. In return its Christian counterpart agreed that Lebanon should be free of any foreign ties and should present an "Arab face" to the world. Later the National Pact was given the status of an official decree by the Free French government's General Georges Catroux.

In 1960 the number of parliamentary seats was increased from seventy-seven to ninety-nine, with fifty-four going to Christians and forty-five to Muslims. This lasted until the National Reconciliation Charter of 1989; the number of seats was raised to 128 and the proportion altered to parity Christians and Muslims.²

According to the unofficial estimate of 1977, the Shia composed 28 percent of the Lebanese population, the Sunni 19 percent, the Druze 8 percent; the Maronites 24 percent, Greek Orthodox 9 percent, Greek Catholic 6 percent, and Armenian Apostolic 8 percent.³

² The 1990 amendments to the constitution curtailed the power of the president, elected for a six-year term by parliament, and increased the authority of the cabinet, making it more autonomous. The president has the power to approve and implement laws passed by the National Assembly.

³ According to the unofficial estimate of 1986 Muslims already composed 60-73 percent of Lebanese population of which Shia 31-39 percent, Sunni 21-26

The main Lebanese right-wing political forces were the Maronite-dominated "Phalange Party" ("Lebanese Kataeb" Party) established in November 1936 by Pierre Gemayel. The party attracted Christian youths from the mountainous Metn region, the heartland of the Maronites, and Christian students in Beirut. It participated in the talks that led to the National Pact of 1943, which formalized the Christian domination of the state.

Its pro-Western stance and opposition to pan-Arabism led it to back President Camille Chamoun in the first 1958 Lebanese Civil War. Its initial support for President Fuad Chehab waned when he tried to strengthen state powers at the expense of financial and commercial oligarchs who had led the "Phalange".

Its leaders began to highlight the presence of Palestinians, whose numbers had been boosted by the June 1967 Arab-Israeli War and the 1970-1971 Jordanian Civil war. On the eve of the Lebanese second Civil War of 1975-1990 the Party, now 20,000 strong, had a militia under the command of Bashir Gemayel, who later became commander of the coalition of Maronite militias. The "Phalange" party, "National Liberal" Party (established in September 1958 by Camille Chamoun), the "Guardians of the Cedars" and some other right-wing political forces formed the "Lebanese Front" (LF) in September 1976. The "Front's" constituents stressed their distinctness from the Arab world by emphasizing that Maronite history, centering on the church and Mount Lebanon, stood apart from mainstream Muslim Arabs and even non-Maronite Christians. In December 1980 the front issued a manifesto calling for the replacement of the 1943 National Pact by some sort of federation or confederation within a unified Lebanon.

The left-wing Lebanese political forces were mainly various Muslim-dominated nationalist and Progressive parties: the "Progressive

percent, Druze 7 percent, Alawi 1 percent; Christians 26-39 percent of which Maronite 16-25 percent, Greek Orthodox 5-6 percent, Greek Catholic 3-4 percent, Armenian Apostolic and Catholic 2-3 percent; other 1 percent.

Socialist Party"⁴ (PSP was formed in 1949 by Kamil Jumblat. Predominantly Druze it had some Sunni, Shia, and Christian members. The party adopted a pan-Arabist, left-of-center program that opposed the confessionalism built into the 1943 National Pact), the Lebanese branch of the "Arab Socialist" Party, the "Communist" Party, the "Communist Action" Organization, the "Popular Nasserist" Organization, the "Independent Nasserites," etc. All the left-orientated political forces formed the "Lebanese National Front" on the eve of April 1975. The "Front" demanded the abolition of the confessional system, amendment of the constitution to redefine the prerogatives of the various branches of the executive, and reorganization of the army. During the second Civil war it formed an alliance with the Palestinian Liberation Organization (PLO) fighting against the right-wing LF.

⁴ In the 1958 Lebanese first Civil war, Kamil Jumblat assumed leadership of the camp opposed to the pro-Western President Camille Chamoun.

CHAPTER III

DOMESTIC POLITICAL SITUATION IN LEBANON IN 1958-1967

Political Situation after the First Civil War of 1958.

The first Civil War in the Lebanese political system occurred in 1958. President Camille Chamoun's attempts to expand his power while reducing the influence of certain traditional leaders alienated many politicians, and triggered popular revolt. Lebanese acceptance of the Eisenhower Doctrine (it was made known on 5 January, 1957 and proposed joined measures by the U.S. Congress and the president to accelerate the economic development of the region, to help it maintain political independence, to provide military aid and cooperation on request; and, most importantly, to safeguard the territorial integrity and political independence of individual countries requesting such aid against overt aggression from any nation "controlled by international Communism") contravened the neutral foreign policy of Lebanon.

The creation of the United Arab Republic (UAR) by the union of Egypt and Syria in February 1958 produced a heady climate of ascendant Arab nationalism among many Muslim Lebanese who were deeply offended by Chamoun. The revolt of 1958 had also internal causes. At the time when the Maronite patriarch himself conceded 55 percent Muslim majority in Lebanon, Chamoun's policies intensified the feeling among Muslims of being second-class citizens in their own country.

In May 1958 Nasib Al-Matni, the Maronite publisher and owner of the "Telegraph" was assassinated by Chamoun's partisans touching off the insurgency known as the Revolt of 1958. The assassination was openly blamed on Chamoun and his government, since Al-Matni was a severe critic of the Chamoun regime and had been threatened with murder if he did not ease his opposition to the government. The revolt

brought together groups that had never before joined in common action: Sunnis, Druzes, Shia's and Christians (including prominent Maronite leaders) as well as the political zuama of the border regions.

Chamoun however was unable to call on the army under General Fouad Shehab to put down the revolt, since Shehab, perceiving the dangers of involving the army in a factional struggle, tried to keep it out of the conflict in an effort to maintain a kind balance.

Serious disturbances, originating in Tripoli and the northern areas adjacent to the Syrian border, broke out in the second week of May and spread rapidly to Beirut, Tyre and Sidon in the southern Lebanon. At the request of the Lebanese Government the United States agreed to dispatch in all haste supplies of arms and police equipment and decided at the same time to reinforce the American 6th Fleet stationed in the Mediterranean. The Lebanese Government itself charged the United Arab Republic with interference in its internal affairs.

On July 14th the date of the coup d'etat which led to change of regime in Iraq president Chamoun requested the USA to send American troops to Lebanon to maintain security and Lebanese independence. By July 20th, from 10,000 to 17,000 United States troops were deployed in and around Beirut.

In August 1958, the General Assembly of the United Nations met to discuss the problem. *The General Assembly thereupon adopted a resolution, framed by its Arab members, which provided for the evacuation of American troops under the auspices of the United Nations and the Arab League.*

Meanwhile, the Lebanese Chamber of Deputies on July 31st had elected as the new President of state General Fuad Shehab, the commander-in-chief of the Lebanese Army, a choice supported by members from both sides involved in the internal conflict. He assumed office on September 23rd, in succession to President Chamoun and at once invited Rashid Karami, the leader of the insurgents at Tripoli, to become Prime Minister. An agreement was made on September 27th to the effect that the U.S. forces were to leave Lebanon by the end of October.

The revolt solved its main goals. Chamoun had to leave the post of president. Newly elected president Shihab, tried to restore the ramshackle confessional balance. He rejected the Eisenhower Doctrine and returned to neutral foreign policy. General Shihab and his political team declared the "no winners and no losers" slogan. All these aided Lebanon to stabilize its internal situation and to restore its normal relations with Arab countries.

Lebanon under Fuad Shihab 1958-1964 /Relative Stability Period/ Old Problems, New Approaches: Shihabism.

As the long-time head of the army President Shihab could understand the grievances animating the insurgents as well as the imperative to develop the neglected regions. His ambition was to foster the growth of modern bourgeoisie, Muslim and Christian. With their aid he sought to achieve a modern centralized state capable of integrating the outlying regions and playing a key role in the socio-economic development. On one occasion he defined the goal of his development program as that of melting all Lebanese in the crucible of single society based not on coexistence or association of different categories of the population but on each citizen's conviction of being an integral part of a single nation and totally loyal to a single country.

In consolidation of his power Shihab chose Rashid Karami, a political Sunni boss of Tripoli, who enjoyed close relations with the Nasser regime in Cairo, as prime minister.

Shihab was the first Lebanese president to initiate a socio-economic program and to attempt to make all sides conform to its imperatives.

Since Shehab shunned radicalism of any kind and made no attempt to reform the confessional political system itself, in practice his efforts were directed toward making the National Pact of 1943 work. He thus unwittingly gave new impetus to confessionalism.

Shehab's socio-economic programs were intended to develop the deprived, largely Muslim regions and to integrate them into the state education system, trade unions and government service.

In the political realm, Shehab sought to assure Muslims of their representation through the application of the fifty-fifty formula for the distribution of public posts between Christians and Muslims. As all important public posts became subject to confessional distribution, the regulatory bodies became almost wholly preoccupied with this. The lion's share of the additional posts brought under confessional distribution went to the Sunni at the expense of the rapidly growing Shi'a community, thereby creating new grievances. The reform, moreover, did not affect traditional Maronite control of the army command or of key positions in the Ministries of foreign affairs, education, finance, and the Interior, and so confirmed the inviolability of this control.

Application of the fifty-fifty formula gave new emphasis to confessionalism at a time when an influx of foreign capital and capitalists was also contributing to confessional tensions. Those most affected by land reforms and nationalizations in other Arab countries were the wealthy Christian and Jewish minorities, who brought to Lebanon capital. At the same time the Arab oil money was moving into Lebanon, investing in land, buildings, banks, and business firms, enhancing Arab influence.

Shehab's reforms were accompanied by the rise of the Deuxième Bureau in national security. Throughout his presidency Shehab lacked a social and political base to carry out his programs, obliging him to rely on his own political machine. This included many foreign experts and Lebanese technocrats under the supervision of his chief of cabinet, Elias Sarkis, on the other hand, it included the army's Deuxième Bureau, strengthened by the growing militancy of the Palestinians in the refugee camps, which it was assigned to control. In his effort to build a strong state, Shehab increased the army to 15,000, gave key security posts to army officers, and gave the Deuxième Bureau the prerogatives of general security.

In pursuit of state authority, Shehab authorized the Bureau in which he included Muslim officers to settle tribal and clan feuds in the Bekaa and Akkar regions and to tame the armed gangs and small private militias of political zuama that had proliferated during the 1958 civil war.

Finally Shehab created the so call Joint Apparatus (Al-Jihaz Al-Mushtarak) bringing together the Internal Security Forces, the General Security Forces and the army under the guidance thus giving the predominant role to internal security.

In the last years of Shehab presidency an opposition front was formed against Shehabist's "Al-Nahg" headed by Qamil Shamun, Saib Salam, Raymond Edde and the Maronite Patriarch.

In 1964 the Lebanese parliament elected new president Charles Helou, Shehab's chosen successor who was accommodating to continue Shehab's policy.

The First Years of Charles Helou's Presidency 1964-1967.

The End of Relative Stability's Period.

The all period of Charles Helou's presidency coincided with new and serious political developments in the region.

In the fall of 1963 Gamal Abd Al-Nasser (the president of the Arab Republic of Egypt) began to explore ways to bring about a Palestine national Congress and affirm a Palestinian entity. This imperative was coupled with another: Israeli project to divert the headwaters of the Jordan River was nearing completion, and none of the Arab States least of all Egypt was in a position to fight. For Nasser the imperative was to call a halt to Arab quarrels, make Arab States share in the decision not to go to war, and in a common Arab action reduce the Jordan River water available to Israel.

These imperatives produced the first Arab Summit Conference in Cairo, in January 1964, which Lebanon attended. Lebanon agreed to help counter the diversion of the Jordan River by diverting two of its tributaries- Al-Hasbani and Al-Banias and building a dam to divert water to the Litani River valley.

Lebanese fears that these projects would invite Israeli attack brought offers from both Egypt and Syria to station protective troops in the country. Lebanese government hastily rejected these offers.

Another Summit decision required Lebanon to double its military forces and equip them with modern arms, for which the Arab League agreed to pay 75 percent of the cost. Lebanon's acceptance was conditional on a guarantee that no Arab armed forces would enter the country without the authorization of the Lebanese government.

In Cairo Summit in January 1964 Arab governments formally recognized the Palestinian right to organize and fight to liberate their land. The participating governments authorized formation of the PLO and its Palestine Liberation Army (PLA), both which these governments, particularly Egypt, attempted to control, with only limited success.

The Lebanese government insisted, and the other participating Arab governments agreed, that the PLA should have neither bases nor training camps in Lebanon and that any Palestinian who joined the PLA would not be allowed to return to Lebanon for any reason. Yet for all these restrictions, the Cairo Summit and the Alexandria one in September of 1964 effectively brought an unwilling Lebanon into the ranks of the confrontation states in attendance.

Helou's presidency covered an ever more troubled period. The growing foreign and local monopolies penetrating throughout the country widened social disparities, which in turn revealed the limits of Shihab's socio-economic development program. The continuing Arab-Israeli conflict over the Jordan River waters and other regional developments contributed to accelerate political and socio-economic polarization.

The developments that followed the Arab Summits of 1964 became the foresights of the end of relative stability period in Lebanon. It included the whole period of Shehab's presidency and the first years of Helou's.

The unfavorable changes became more intensive after the June 1967 Arab-Israeli 6 Day War. Lebanon stayed out of that war but it had too serious consequences for Lebanon.

CHAPTER IV

INTERNAL DEVELOPMENT IN LEBANON 1967-1975

Last Years of Charles Helou's Presidency. Palestinian Factor in Domestic Lebanese Life 1967-1970

After the Arab-Israeli war of 1967 the primacy of Palestinian question in the Middle Eastern arena became more visible. This fact had a great influence on the Lebanese domestic political situation. The presence of nearly 400,000 Palestinian refugees, especially after the 6 Day War, began to disturb the friable stability in Lebanon.

After the 1967 war Lebanon became a major center of Palestinian Resistance Movement. Based on Palestinian refugees the Palestinian Resistance Movement assisted to Lebanon's direct involvement in the Arab-Israeli conflict. As I have already told there was a deep cooperation between Palestinians and left-wing Lebanese forces which were not satisfied with the rightists' intention to keep Lebanon away from the Middle Eastern conflict.

In the late 1960's the question of the presence of Palestinian refugees and fedayeens occupied central place in the Lebanese political life.

Beginning from 1968 Palestinian fedayeens, that had military camps in Southern Lebanon, actively organized raids against Israel.

On December 26 1968 an Israeli airliner was machine-gunned by Palestinian guerrillas at the Athens airport. Two days later Israeli commandos raided Beirut airport and destroyed thirteen aircraft, all belonging to Lebanese air lines. Israel said that the raid should be seen as a retaliation for the Athens attack, a further warning to Lebanon to more effectively police the activities of the fedayeen movement in the country.

In the late 1960's the specification of the Lebanese reality was the existing political disagreement on Palestinian presence in Lebanon coincided with growing social strain.

From May to October 1969 Lebanon sustained a deep and serious domestic political crisis. It was the direct consequence of clashes between Palestinian commandos and Lebanese right-wing forces. Relations between official Lebanon and the PLO soured when their forces clashed on the Lebanese soil in late October 1969. Responding to a mediation offer by Egyptian President Gamal Abd Al-Nasser in November 3rd of 1969, two sides signed an accord, popularly known as the Cairo Agreement. It allowed the PLO to administer the Palestinian refugee camps and establish armed units and posts inside them, and also to hold transit routes and certain positions in Southern Lebanon (which had emerges as a major Palestinian-Israeli battleground), in turn for PLO's promise to respect Lebanese sovereignty.

Palestinian Military and Political Presence as the Main Cause of the Deepening of the Lebanese Civil War 1970-1973.

As a result of "Black September" of 1970 in Jordan when there were bloody clashes between Jordanian army and Palestinian military groups, PLO headed by Yasser Arafat with its military and political structures had to base on Lebanon.

In the early 1970's the strained domestic political situation, socio-economic and political crisis in the country were paralleled with deepening contradictions within the Lebanese society towards the Palestinians presence in Lebanon.

The domestic political crisis in Lebanon intensified also due to Israeli periodical raids in 1970-1973. The Lebanese right-wing forces thought that Palestinians and Lebanese left-wing forces were the only responsible for the Israeli raids and the destruction of the country.

Lebanon on the Eve of the Civil War 1973-1975

In 1973 Lebanon, as in 1967, succeeded to stay out of the October 1973 war. Although after the October war the cooperation between the Lebanese left forces and Palestinian militias intensified. The Lebanese rightists estimated the regional situation after the October war of 1973 as well as the growth of the role of Palestinian factor. They tried to show that Lebanon was the part of the Arab World and inter-Arabic policy and the accusation that they had only pro-Western orientation and close ties with Israel were far from the reality.

In Rabat Summit of October 1974 the Arab States recognized PLO as the only representative of Palestinian Arab people. The Lebanese rightist forces had to try to normalize their relations with the PLO and to solve the Lebanese crisis in that way.

In 1974 during the meetings with Yasser Arafat the leader of "Kataeb" party Pierre Gemayel told that the Lebanese in general and the "Kataeb" party particularly, would aid the Palestinians in their legal actions against Israel that have not risked any Arab State's (in this case Lebanon's) security.

From 1973 until 1975 each "scale" of the Middle Eastern conflict had its reflection in Lebanon. It paralleled with domestic Lebanese developments: from clashes to internal political crises.

During this period the strained domestic political situation was accompanied with the deepening social crisis. The Lebanese left forces demanded the realization of some social, economic and political reforms, particularly, the constitution and the 1943 National Pact.

The fact that in 1970's the confessional system of Lebanon was in need of serious reforms was clear for the LF. Although any reforms in that direction the rightists regarded as the attempt to weaken their own positions. That's why the Lebanese rightists did not want any changes in the confessional system.

In the early 1970's the Lebanese government, parliament and army have lost their real rule and did not re-inspect the situation in the country. The corruption, the active role of militias in the political life,

the destruction of governmental institutions assisted to the activation of criminal elements.

In the early 1970's the deepening of the Middle Eastern crisis, the presence of Palestinian military and political structures, etc. had a serious influence upon Lebanon. They contributed to the deepening of the contradictions inside the Lebanese society as well as to the beginning of Civil war of 1975.

CHAPTER V

LEBANON DURING THE SECOND CIVIL WAR (1975-1990)

Traditional rivalry between left-wing and rightist forces, mainly the Maronite Christians was accentuated with the advent of the PLO in Lebanon in the late 1960s and the early 1970s. Also of March 1975 the shuttle diplomacy of U.S. Secretary of State Henry Kissinger to further the Middle East peace process had run out the steam. It suited the United States to see the Arabs mired in civil conflict that would distract their attention from the peace process in the Middle East. An attack on the Palestinians by the "Phalange" militia in East Beirut on 13 April 1975 heralded the start of Civil war. That lasted until 13 October 1990 and went through the following phases:

First phase of the Civil war: April 1975 to May 1976. Violence spread throughout the country. The main opposing camps were the "Lebanese National" Front (LNF), led by Kamil Jumblat, and the "Lebanese Front" (LF), headed by Camille Chamoun and Bashir Gemayel. The PLO allied with LNF and set up a joint command. The LNF demanded an end to confessionalism and reform of political system to make it equitable to Muslims, who were now known to constitute a majority.

The LF insisted on the expulsion of the armed Palestinians from Lebanon before discussing political and constitutional reform. During this phase both sides decided to eliminate hostile pockets within their enclaves. Intense countrywide fighting in January 1976 destroyed vital state institutions and public buildings, and caused the breakup of the Lebanese army. By early April the LNF-PLO alliance controlled two-thirds of the country. In desperation the LF turned to Syria through President Suleiman Franjeh. Afraid that radical Lebanon, by giving the PLO wide latitude in its struggle with Israel, would provoke Israel, Syrian President Hafiz Assad decided to aid the Maronite-dominated Lebanese Front.

Second phase of the Civil war: June 1976 to February 1978 – Syrian Intervention and Hegemony. The Syrian military intervention saved the LF from total defeat. A subsequent cease-fire, brokered by Libya, prepared the ground for the election of president. Elias Sarkis, a Syrian nominee, won and took office in September 1976. Within two months a truce had taken hold in the country, except in southern Lebanon where the PLO's activities against Israel were being hampered by Israeli-backed Christian militia.

Third phase of the Civil war: March 1978 to 1979 – First Israeli Invasion. Eleven Lebanon-based Palestinians reached northern Israel near Haifa secretly by boat on 11 March 1978. In their attacks on the beach and on the bus on the Haifa-Tel Aviv road they killed thirty-five Israelis. Nine of them died when overpowered by the Israeli forces.

Given the severity of the Palestinian action on the highway in central Israel, the government decided to solve the South Lebanon problem by removing about 5000 Palestinian guerrillas and their infrastructure from the area. On March 14 Israel invaded Lebanon with the aim of creating a 10 km wide buffer zone along the 100 km border. It dispatched 20,000-25,000 troops and used U.S.-made F-1 fighter planes and cluster bombs. Finding the Palestinians on the run, the Israelis captured half of southern Lebanon, about 10 percent of the country. By the time the Israelis had accepted U.N. Security Council Resolution 425 (calling for a cease-fire) on 21 March they had destroyed eighty-two villages, killed 2,000 people, mostly civilian, and displaced 160,000.

The Israeli withdrawal, which started on 11 April, took two months to complete and resulted in the Lebanese border zone (4-12km wide and 80km long) being put under the jurisdiction of an Israeli-founded Christian militia, called the "South Lebanon Army" (SLA)⁵, commanded by Saad Haddad, a former Lebanese army major. In the rest of the

⁵ SLA formed by Israel during its occupation of southern Lebanon from March to June 1978. The SLA consisting mainly of Christian militiamen. About 2,000 strong, it was armed, trained and financed by Israel. It patrolled the border zone inside Lebanon running from the Mediterranean to Kafr Shuba and populated by 40,000 Christians, mostly Maronite, and 60,000 Muslims, mostly Shia.

territory evacuated by the Israelis, the U.N. Interim Force in Lebanon (UNIFIL) took over from the departing troops. (The final and unconditional withdrawal of the Israeli forces from the Lebanese border zone took place in May 2000.)

In May Maronite leaders Pierre Gemayel and Camille Chamoun visited Israel for arms supplies. On June 13 a Phalange squad assassinated Tony Franjieh, son of Suleiman Franjieh, to eliminate any serious rival to Bashir Gemayel in his bid for the presidency. In May-June 1979 the "Phalange" began to clash with the "National Liberal" party militia for the dominance inside the LF.

Fourth phase of the Civil war: 1980-1981- Consolidation of the Lebanese right forces. The conflict inside the Lebanese right forces front reached a climax in July 1980, with the "Phalange" defeating the "National Liberal" party's fighters. In the fighting between the "Phalange" and its Syrian opponents for the control of Mount Sanin, northwest of Zahle, in late April 1981, Israel intervened and shot down two Syrian helicopters. Three months later, following a three-way understanding between Israel, Syria, and the PLO, brokered by the United States, a cease-fire went into effect in Southern Lebanon. After the Israeli defense minister, Ariel Sharon, had conferred with "Lebanese Front" commanders in January 1982 to plan an Israeli invasion of Lebanon, Israel resumed its arms shipments to the Maronite militias.

Fifth phase of the Civil war: June 1982 to February 1984- a/ The Israeli military operation "Peace in Galilee" of 1982. Using a failed assassination attempt on the Israeli ambassador to Britain, Shlomo Argov, on 3 June, Israel second time invaded Lebanon. The second Israeli invasion lasting from 6 June to 3 September 1982.

On the morning of 6 June 1982 Israel mounted Operation "Peace in Galilee" with the dual aim of securing the evacuation of all foreign forces from Lebanon and installing a regime in Beirut that would conclude a peace treaty with it. About 40,000 Israel Defense Forces (IDF) soldiers marched under heavy air cover into Lebanon across the land frontier, divided into eastern, central and western sectors. This was supplemented by amphibious landings near Sidon and Tyre.

Ignoring the U.N. Security Council Resolution 509 of 6 June, which called on Israel to withdraw immediately to its border with Lebanon, the IDF advanced along the coastal highway to Tyre and captured it the next day. Backed by more amphibious landings near Sidon, the IDF seized the city on 8 June. That night Israel's amphibious landings near Damour prepared the ground for the fall of the town the following day.

In the central sector the IDF column captured Litani River bridges and encircled Nabatiye, then pushed northwest to Sidon to link up with the other columns to besiege Sidon. By nightfall on 8 June the central IDF column had outflanked the Syrian forces in the southern Beqaa Valley, while its western column pressed eastward from Sidon into the Shouf Mountains to envelop Syria's forward positions at Jezzine before heading north. The IDF's eastern column concentrated on getting a foothold in southern Beqaa in order to advance to the strategic Beirut-Damascus highway.

On the afternoon of 9 June, after Israeli electronic countermeasures had crippled Syria's radar, the IDF destroyed seventeen of the nineteen Syrian anti-aircraft batteries. The ensuing air battle, involving 70 Syrian and 100 IDF supersonic jets, resulted in the loss of twenty-nine Syrian planes. Despite these losses, Syrian President Hafez Assad deployed his air force on a large scale to slow down the Israeli advance. Damascus lost thirty-five more warplanes but gained valuable time.

On 10 June a Syrian armored division engaged an IDF armored brigade in the Rashaya area near the Lebanese-Syrian border, forcing the Israelis back several kilometers. The western IDF column reached the outskirts of Khalde, 5 km from Beirut's international airport.

Assad dashed to Moscow, which led to activation of the hotline between the Soviet leader, Leonid Brezhnev, and U.S. President Ronald Reagan. Washington pressed its special envoy, Philip Habib, to intensify his peacemaking efforts.

On 11 June a cease-fire between Israel and Syria went into effect, ending the fight in the eastern and central sectors. The next day Habib brokered a truce between Israel and the PLO.

Ignoring the cease-fire with the PLO, on June 13 the IDF expelled Lebanese President Elias Sarkis from his palace in Baabda, an easterly suburb of Beirut and linked up with the militia of the Phalange Party, thus besieging half a million Lebanese and Palestinians in the 8 sq. km of West Beirut. From June 13 to July 12 Israeli defense minister Gen. Ariel Sharon, who directed the invasion, tried to secure unconditional PLO surrender, first by heavy artillery salvos and then by staging air raids. This was coupled with the severing of water and electricity supplies as well as fuel and food.

Breaking the truce with the Syrians, the IDF attacked them on June 22 along the Beirut-Damascus highway east of Baabda and removed them from the road for 15 km, up to Sofar. By the time the next cease-fire came into effect on June 26 the Israelis had seized the Dahar al-Baidar pass, East of Sofar, along the Beirut-Damascus road.

A truce between the PLO and IDF lasted from July 12 to July 21, when the Palestinians attacked the IDF behind its lines. From July 22 to July 29 the IDF staged a more intense bombing of West Beirut, combining it with a bombardment of the entire Syrian front in the Beqaa Valley. After a brief cease-fire, lasting until July 31, from August 1 to August 12 the IDF subjected West Beirut to a more intense bombardment from the air, land and sea, with Sharon resorting to saturation bombing for 11.5 hours, using phosphorus shells and concussion bombs. Water supplies were cut off to let the city burn. Sharon's action angered Washington, which pressured Israeli Prime Minister Menachem Begin to intervene. As a result, the sixty-three-day siege of West Beirut ended, and peace returned on August 13.

On August 19 Israel accepted the evacuation plans of the PLO and Syria that had been brokered by Habib. Two days later, contingents of about 1,000 men each from the United States, Britain, France, and Italy constituting the Multi-National Force (MNF) for peacekeeping were deployed to ensure the safe withdrawal of PLO and Syrian troops. The last of the 8,144 PLO commandos, 3,500 Syrian-controlled Palestinian Liberation Army troops, and 2,700 Syrian soldiers left West Beirut on September 1, 1982.

At their peak the IDF deployed 76,000 troops, the PLO fighters and their Lebanese allies amounted to 18,000, and the Syrian units to 25,000⁶.

On September 13 president-elect Bashir Gemayel was killed in an explosion that destroyed the headquarters of his Phalange Party. Israeli units occupied Beirut with the aim of maintaining order and preventing retaliatory violence. Between September 16 and 18 some 2000 Palestinian refugees were massacred by the Phalange militia in Beirut's Sabra and Shatila camps. On September 20 the deployment of the Western Multi-National Force began. The next day Amin Gemayel was elected president by the parliament. On September 29 the Israelis left Beirut.

The Lebanese Shi'i community plays a special and very important role in the confessional political system of Lebanon. Beginning from 1970's the Shi'i community became already the largest community of Lebanon although it continued to be the most ignored one. In 1970-1980's the Shi'is were experiencing a whole social, political and economic renaissance due to which mostly grew their role in the Lebanese political arena. In this case the Shi'is headed the front of Israel resistant forces in Lebanon.

The political renaissance of the Shi'i community began with the formation of "Amal" movement (Arabic: acronym of Afwaj al-Muqawama al-Lubnaniya, The Lebanese Resistance Detachments) that was formed in July 1975, a few months after the outbreak of the Civil war in Lebanon, as the armed wing of the "Movement of the Disinherited", which had been established in February 1973 by a Shia leader, Imam Musa Al-Sadr. After the "disappearance" of Al-Sadr in

⁶ Human losses were: Lebanese and Palestinians 15,700 dead, including 1110 PLO fighters and 1350 Syrian troops; Israel: 350 dead. By the time of the final Israeli withdrawal in May 2000, the number had risen to over 1000. Weapon losses: Syria: 92 aircraft, 42 tanks; PLO: 20 tanks; Israel: 2 aircraft, 2 tanks.

August 1978 during his visit to Libya, "Amal" came under the leadership of Shaikh Muhammad Mahdi Shams Al-Din and Hussein Husseini, who forged strong links with Iran after an Islamic revolution there in early 1979. It gained many recruits from the 300,000 Shia emigrants from Southern Lebanon who had abandoned their homes as a result of Israeli bombings.

By spring of 1982 the leadership of "Amal" had passed on to Shaikh Shams al-Din and Nabih Berri, a layman Shia leader. Since Berri was close to Syria, "Amal" increasingly became a fixture of the policies being pursued by Damascus, especially in the ongoing civil strife⁷.

The second Shi'i movement that was established during 1982 Israeli invasion in Lebanon is "Hizballah" (Arabic: "Party of Allah"). It emerged under the leadership of Shaikh Muhammad Hussein Fadlallah, a Shia cleric, in summer of 1982. It was the brainchild of Ali Akbar Mohtashemi, the Iranian ambassador to Syria from 1982-1983.

Also active in domestic politics, it opposed the regime of President Amin Gemayel in alliance with the "Islamic Jihad" and the "Islamic Amal". The three organizations together confronted the Lebanese army in early 1984. "Hizballah" was close to the contingent of 2000 Iranian revolutionary guards, based in Baalbek, who had been sent to Lebanon in mid-1982 to fight the Israeli invaders. As it escalated its guerrilla attacks on Israeli targets in Southern Lebanon, its military aid from Iran increased⁸.

b/ The Lebanese-Israeli Peace Treaty of May 17, 1983 in the Context of the Internationalization of the Lebanese Conflict. Under

⁷ The victory of the pro-Syrian camp in Lebanon's civil war in October 1990 improved the status of "Amal". However following a government decision to dissolve all irregular forces, 2,800 militiamen of "Amal", which at its peak had 14,000 troops, were enrolled into the regular Lebanese army in September 1991. It continued to function as a political party and contested parliamentary polls, with its leader Berri being elected parliamentary speaker.

⁸ By the spring of 1987 its armory included cannons as well as antitank and anti-aircraft missiles. It had emerged as the leading Lebanese recipient of financial assistance from Iran, which funded its health, education, and other public services through its Martyrs' Foundation.

U.S. pressure, President Amin Gemayel, soon after assuming office in September 1982, agreed to enter into talks with Israel provided the United States acted as the mediator. This led to an agreed draft peace treaty between Lebanon and Israel on May 17, 1983. It formally ended the state of war between the two countries, and banned Lebanon from allowing the use of its territory or airspace for the passage of troops or military equipment from any state that did not have diplomatic relations with Israel. It also required Lebanon to abrogate any regulations, laws, or treaties that were in conflict with the Lebanese-Israeli accord, including all the commitments that Lebanon had made as a founding member of the Arab League since 1945. It curtailed the Lebanese government's power to station troops between the Zahrani and Awali rivers, and required to recognize the SLA as the sole force authorized to patrol the area up to the Zahrani river, and allow the stationing of Lebanese-Israeli supervisory teams charged with detecting and destroying any armed guerrillas in the area.

The document was denounced by left-of-centre forces in Lebanon and Syrian President Hafez Assad. Its passing by sixty-four Lebanese members of the parliament (to two opposing), followed by its signing by Israel, made little difference to their stance. They continued to express their opposition publicly. Protesting against the continued Israeli occupation of a large part of Lebanon in the aftermath of the June 1982 Israeli invasion, President Gemayel withheld his signature from the treaty.

Following the Israelis' withdrawal from the Shouf region on September 3, their positions were taken up by the "Phalange" militia and the Lebanese army. This led to fighting between them and the Druze-PLO alliance. The United States and France intervened with warplanes and warships on the side of the Lebanese army. A cease-fire was mediated by Saudi Arabia on September 25. But the United States continued its reconnaissance missions over west-central Lebanon from its aircraft carriers. On October 23 truck bombing of U.S. and French military head-quarters killed 241 U.S. and 59 French troops.

After the attack on West Beirut's Shia suburbs by the Lebanese army and the "Lebanese Front's" militias on February 3, 1984, fighting erupted

between the army and the Lebanese right-wing militias on the one side and the "Amal"-Druze alliance on the other. U.S. warships intervened against the Muslims forces. Following the defection of Muslims from the Lebanese army, the "Amal"-Druze alliance expelled the army from the West Beirut. On February 7, 1984 the United States withdrew its troops from Beirut. The other members of the Western MNF followed suit. Gemayel found himself without his Western guardians, he therefore decided to abrogate the Lebanese-Israeli treaty, and at his behest the parliament did so almost unanimously on May 5, 1984. The first National Reconciliation Conference was held in Geneva in early November

Sixth phase of the civil war: February 1984-1988. Return of Syrian Hegemony. Encouraged by Syrian President Assad, Amin Gemayel decided to abrogate the draft Lebanese-Israeli peace treaty: the Lebanese parliament abrogated it on March 5, 1984. Following the Second National Reconciliation Conference in Lausanne, Switzerland, in mid-March a national reconciliation government was formed. On June 6, 1985 Israel completed the last phase of transferring its positions in Southern Lebanon to the Christian militia run by it, but leaving behind 1000 Israeli troops. In late December the commanders of "Amal", the Druze militia, and the LF signed the National Agreement to solve the Lebanese crisis, outlining political reform and Lebanese-Syrian relations, but the agreement was stillborn as the LF commander was unable to secure the endorsement of his executive committee.

Following fighting between "Amal" and Druze militia in West Beirut in February 1987, Syria sent its troops, withdrawn in September 1982, to restore order. Though unsympathetic to its religious militancy, Syrian President Hafiz Assad found the "Hizballah" a suitable instrument to pressure Israeli and South Lebanon Army (SLA) troops in Israel's self-declared security zone in Southern Lebanon. In January-February 1988 the skirmishes between "Hizballah" and SLA claimed forty "Hizballah" lives. Later, to ensure that "Hizballah" did not acquire political monopoly among Shias, Assad encouraged members of "Amal" to attack "Hizballah" fighters in the southern suburbs of Beirut. But "Hizballah" performed well. In early April 1988 there were clashes

between "Amal" and "Hizballah" in Southern Lebanon which continued until late May.

Meanwhile, in mid-April Assad and U.S. Secretary of State George Shultz agreed to coordinate policy on political reform in Lebanon. When parliament failed to elect a new president, on September 22, 1988 the outgoing President Gemayel instructed his chief of staff, Maronite General Michel Aoun, to form a interim military government. Of the five other officers he appointed to his cabinet, three Muslim officers refused to join.

Seventh phase of the civil war: 1988-1989- Aoun's war of liberation from Syria and the Taif Accord. Following his attack and suppression of the LF in the Christian enclave in February 1989, Aoun declared a war of liberation against Syria in mid-March. Syria imposed land and sea blockades on the Christian enclave. On May 25 the Sixteenth Arab League summit appointed a committee of the heads of Algeria, Morocco and Saudi Arabia to settle the Lebanese crisis within six months. In mid-August fourteen Lebanese groups formed an anti-Aoun front.

Between September 30 and October 22, fifty-eight of the sixty-two (surviving) Lebanese parliamentarians debated the National Reconciliation Charter in Taif, Saudi Arabia and adopted it. Aoun rejected it, but the "Lebanese Front" accepted it. After endorsing the Taif Accord on Lebanese soil at Qulayaat on November 5, the Lebanese parliament elected Rene Muawad as president. He was assassinated on November 22. Two days later the parliament elected Elias Hrawi to the presidency.

Eight phase of the Civil war. The Establishment of final peace in Lebanon. From January to March 1990 there was intense fighting between Aoun loyalists and the LF. As a result, Aoun ended up with only a third of the Christian enclave. The LF declared allegiance to Hrawi. On August 21 August the parliament decided to overhaul the constitution as outlined in the Taif Accord. A month later Hrawi's decision to impose a land blockade on Aoun's enclave was backed by the LF. By now, in the midst of the crisis created by Iraq's invasion and occupation of Kuwait, Syria had joined the U.S.-led coalition against Iraq. On October 13, in a

joint air and ground campaign, the Lebanese and Syrian troops defeated Aoun's soldiers and brought the civil war to an end⁹.

On May 9, 1991 parliament passed a law giving Muslims and Christians parity in the chamber, thus changing the 6:5 Christian-Muslim ratio of the 1943 National Pact to 5:5 and raising the size of the chamber from 99 to 108 then to 122. On May 22, President Hrawi and Assad signed the Lebanese-Syrian Treaty of Brotherhood, Cooperation, and Coordination, which required the two neighbors to coordinate their policies in foreign affairs, defense and economy.

In August 1989 "Hizballah" joined the front formed to confront the government of General Michel Aoun. Syria allowed "Hizballah" to play an important, though subsidiary, role in the final, successful attack on Aoun's forces in October 1990. But protesting at the lack of any official plan to reverse Israel's occupation of the south, "Hizballah" refused to join the national unity government formed in December.

Following the disarming of all militias in Greater Beirut, "Hizballah" moved its men and weapons to the Southern Beqaa Valley and the mountain caves near the Israeli-occupied region, and increased its attacks on Israeli and SLA patrols in the area. As before, Israel responded by pounding "Hizballah's" positions with air raids and artillery fire. In May 1991 the party's newly elected secretary-general, Shaikh Abbas Musavi, stated that as long as Israel remained inside Lebanon his irregulars would not surrender their weapons to the Lebanese government. Unwilling because of a split within its ranks by attacking "Hizballah"- demanding an unconditional Israeli withdrawal

⁹ Human losses: The number of fatalities during the fifteen and a half years of war, including the 15,700 killed in the Second Israeli invasion, mainly civilians, was put at 150,000. Economic damage: During the first seven years of conflict (before the Second Israeli invasion), the direct annual cost of the war was put at \$900 million.

from southern Lebanon as required by Security Council Resolution 425 of March 1978- the government settled for receiving a list of 3500 "Hizballah" militiamen active in the South.

In late 1991 a three-way swap involving 450 Lebanese and Palestinian detainees under the Israelis, seven dead or captured Israeli servicemen, and the remaining Western hostages ended "Hizballah's" involvement in hostage taking. It won eight of the twenty-seven seats reserved for Shias in the 1992 parliamentary elections.

CONCLUSION

The deepening of Lebanese crisis in the mid-1960's and the early 1970's was a consequence of some internal and external factors.

The internal factors were as follows:

1. The crisis of the confessional system. It was in need of some reforms that the Lebanese right forces, especially Maronites rejected. They did not want to lose their prevalent positions.
2. In the late 1960's and the early 1970's Lebanon sustained a deep socio-economic crisis. There was a growth of clans' activities as well as corruption inside the Lebanese political elite.
3. The presence of Palestinian military and political structures as well as refugees also had its negative influence upon the Lebanese domestic political stability. The Palestinian presence became the cause of disunion between different Lebanese political forces and one of the main factors that deepened the Lebanese crisis.

All these factors paralyzed the Lebanese state institutions. As a result, external factors conditioned by the resistance and the deepening contradictions between the USA's and the USSR's leading groups, directly influenced the Lebanese reality, as well as complicated the political regulation of the crisis.

1. In 1976 Syria directly entered the Lebanese political arena, of course with its own political profits. Syria was neither interested in the victory of the leftists nor in the Maronite control over Lebanon. In

Damascus' point of view the growth of Palestinian influence might endanger the fragile balance between different communities and provoke a new Syrian-Israeli clash. In that period it was not suitable for Syria. After the Arab Leaders' Summits in Riyadh and Cairo, Syria became the only practical and legal force that was going to ensure stability in Lebanon.

2. Palestinian military and political presence contributed to the deepening of cooperation between the leftists and Palestinians on the one hand and the rightists and Israel on the other hand. It is not coincidental that Israel justified its raids on the Lebanese territory in the early 1970's and its invasions in 1978 and 1982 by the Palestinian military presence in Lebanon. It suited Israel and its regional and non-regional allies to see Lebanon mired in a civil conflict that would exhaust the Lebanese State and the forces that were involved in it and would distract their attention from the Middle East peace process.
3. Conditioned by some factors in the second half of the 1970's and 1980's Lebanon became the "weak link" where the interests of the USA, USSR and their regional allies clashed. Under the US leadership the Camp David peace process found its possible continuation in Lebanon. As a result, the Lebanese-Israeli peace treaty was signed in 1983. The treaty did not assist to the establishment of final peace in Lebanon and further deepened the existing domestic Lebanese contradictions. The presence of regional and non regional military forces led to the growth of radical moods as well as the deepening of military resistance. As a result, the Lebanese-Israeli Treaty had to be abrogated on March 5, 1984 and the Israeli military forces (except the "security zone") and the Western Multi-National Forces had to leave Lebanon in 1984-1985.
4. In the 1980's in the Arab world in general and in Lebanon in particular, there was a remarkable growth of the Islamic factor. It is not coincidental that the political activation of the Shi'i community from the 1970's under the leadership of Musa Al-Sadr, the Islamic revolution in Iran in early 1979, the Israeli invasions in

Lebanon in 1978 and 1982 and some other factors contributed to the formation of the Shi'i "Hizballah" movement. In the 1980's (in the late Cold war period) it was offering Islam as the alternative to Western capitalism and Eastern socialism. The movement tried to emulate its main political courses from Iran. As a result of effective activities of the Shi'i community, especially, "Hizballah" Israel had to leave the whole territory of Lebanon, "the security zone" in May 2000.

5. During the civil war the radical rightists periodically raised the program of the establishment of the "independent Christian state formation" with the capital in Eastern Beirut. The state might be free from Syrian military presence and might keep close ties with Israel. The Christian state might form separate military and civil institutions that were going to replace the Lebanese state. These circles tried to unify all the Christians under the "Lebanism" idea. They wanted to create a bi-national state or wide decentralization in the context of a Federal Lebanese state. However, the program did not find the approval among all the rightists unified in "Lebanese front".
6. In the 1980's the international community, particularly the USA, enforced its efforts towards the final settlement of the Lebanese conflict. It is not coincidental that on October 22, 1989 due to the active role of the USA and Saudi Arabia the Taif Accord was signed to resolve the issues at the core of the Lebanese civil war. Despite the Muslim majority in the national population (estimated at 65-75 percent), Muslim deputies agreed that Christians and Muslims should have an equal number of parliamentary seats, which would be increased from 99 to 128. They also consented to limit the abolition of confessionalism only to the administrative apparatus over a long period of time, and allowed Christian to keep the presidency, albeit with reduced powers. By accepting Syria's continued presence for at least two years after the national unity government had agreed on the constitutional reform, the Christian deputies provided Syria with legitimacy, something it had lost with

the expiration of the 1976 Arab League mandate in mid-1982 and conceded Syria's strategic concerns in Lebanon. Later Syria had joined the U.S.-led coalition against Iraq during the second Gulf crisis and secured the USA's silent consent towards the long Syrian presence in Lebanon.

7. In the late 1980's and in the beginning of 1990's the struggle for the hegemony and the deepening contradictions between different right forces inside the Lebanese Front (headed by Samir Geagea) led to the Lebanese Front's break up. In this process the sensible role played also the signing of the Taif Agreement as well as General Michel Aoun's (one of the influential leaders of the "Lebanese Front") negative attitude towards the Taif's theses. Michel Aoun optimally tried to use his objections to the Taif Agreement in favor of the enhancement of his own rule not only in the Lebanese Front, but also in whole Lebanon. In his struggle General Aoun used anti-Syrian slogans as a unification factor. In 1990 Michel Aoun failed in his war of liberation against Syria. The result was the deepening polarization among the rightists and the "Lebanese Front's" final schism.

In the late 1980's and the early 1990's the solution to the Lebanese conflict in favor of one of the fighting fronts became almost impossible. Besides, the conflicting parties were already too tired of the exhausting conflict. In general, the Taif Accord solved its problems. Until February 14, 2005 (until the assassination of ex-prime minister Rafik Hariri) Lebanon succeeded to keep the peace. It ensured the country's regular socio-economic development as well as some progress.

The final end of the civil war in Lebanon was conditioned also by the regional and international factors. The end of the Cold war, the weakening of the USSR's positions in the international relations as well as the strengthening of the USA and its regional allies contributed on the one hand to the signing of the Taif Accord and on the other hand to the establishment of peace in Lebanon in 1990.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

ա/ փաստաթղթեր, պաշտոնական որոշումներ, հայտարարություններ, տեղեկատու գրականություն, հուշագրություններ

1. Атлас — еженедельный вестник иностранной информации ТАСС.
2. История дипломатии, М., 1974.
3. Конституция Ливанской Республики, в кн. Конституции государств Ближнего и Среднего Востока, М., 1956.
4. Новейшая история арабских стран Азии: 1917-1985, М., 1988.
5. Объединенная Арабская Республика (Справочник), М., 1968.
6. Современный Ливан (Справочник), М., 1963.
7. Палестинская проблема. Документы ООН международных организаций и конференций, М., 1984.
8. Выступление представителя СССР А.А. Соболева в Совете Безопасности ООН по вопросу о событиях в Ливане, *տե՛ս* СССР и Арабские страны, М., 1961, с. 502.
9. Заявление ТАСС об угрозе вмешательства США и других западных держав во внутренние дела Ливана, *տե՛ս* СССР и Арабские страны, М., 1961, с. 499.
10. Выступление представителя СССР А.А. Соболева в Совете Безопасности ООН по вопросу о вооруженном вмешательстве США во внутренние дела Ливана, *տե՛ս* СССР и Арабские страны, М., 1961, с. 518.
11. Заявление Советского правительства в связи с агрессией США и Великобритании на Ближнем и Среднем Востоке, *տե՛ս* СССР и Арабские страны, М., 1961, с. 514.
12. Справка отдела стран Ближнего Востока МИД СССР о положении в Ливане, 14.06.1958, *տե՛ս* Ближневосточный конфликт 1957-1967гг. /Из документов архива внешней

- политики Российской Федерации, Международный фонд демократии/, т. 2, М., 2003, с. 206.
13. Справка отдела стран Ближнего Востока МИД СССР о положении в Ливане, 14.06.1958, *История Ближневосточный конфликт 1957-1967 гг.* /Из документов архива внешней политики Российской Федерации, Международный фонд демократии/, т. 2, М., 2003, сс. 198-206.
 14. Телеграмма посла СССР в Ливане С.П. Киктева в МИД СССР, 23.04.1958, *История Ближневосточный конфликт 1957-1967 гг.* /Из документов архива внешней политики Российской Федерации, Международный фонд демократии/, т. 2, М., 2003, с.198-199.
 15. Записка посла СССР в Израиле М.Ф. Бодрова министру иностранных дел СССР А.А. Громико, 31.07.1958, *История Ближневосточный конфликт 1957-1967 гг.* /Из документов архива внешней политики Российской Федерации, Международный фонд демократии/, т. 2, М., 2003, с. 225.
 16. Запись беседы заведующего отделом стран Ближнего Востока МИД СССР Г.Т. Зайцева с послом ОАР в СССР М. Аль-Куни, 13.06.1958, *История Ближневосточный конфликт 1957-1967 гг.* /Из документов архива внешней политики Российской Федерации, Международный фонд демократии/, т. 2, М., 2003, с. 204.
 17. Запись беседы заведующего отделом стран Ближнего Востока МИД СССР Г.Т. Зайцева с послом ОАР в СССР М. Аль-Куни, 13.06.1958, *История Ближневосточный конфликт 1957-1967 гг.* /Из документов архива внешней политики Российской Федерации, Международный фонд демократии/, т. 2, М., 2003, с. 205.
 18. Запись беседы посла СССР в Ливане С.П. Киктева с генералом Ф. Шехабом, 31.07.1958, *История Ближневосточный конфликт 1957-1967 гг.* /Из документов архива внешней политики Российской Федерации, Международный фонд демократии/, т. 2, М., 2003, с. 224.
 19. Запись беседы заведующего отделом стран Ближнего Востока МИД СССР А.Д. Шиборина с послом Государство Израиль И. Текоа, 21.02.1964, *История Ближневосточный конфликт 1957-1967 гг.* /Из документов архива внешней политики Российской Федерации, Международный фонд демократии/, т. 2, М., 2003, с. 417.
 20. Телеграмма посла СССР в ОАР В.Я. Ерофеева в МИД СССР, 22.01.1964, *История Ближневосточный конфликт 1957-1967 гг.* /Из документов архива внешней политики Российской Федерации, Международный фонд демократии/, т. 2, М., 2003, с. 409.
 21. Телеграмма посла СССР в ОАР В.Я. Ерофеева в МИД СССР, 13.09.1964, *История Ближневосточный конфликт 1957-1967 гг.* /Из документов архива внешней политики Российской Федерации, Международный фонд демократии/, т. 2, М., 2003, с. 439.
 22. Запись беседы посла СССР в Ливане Д.С. Никифорова с президентом Ливанской Республики Ф. Шехабом, 08.09.1964, *История Ближневосточный конфликт 1957-1967 гг.* /Из документов архива внешней политики Российской Федерации, Международный фонд демократии/, т. 2, М., 2003, с. 437.
 23. Позиция Ливана в урегулировании палестинской проблемы на современном этапе. Справка посольства СССР в Ливане, 24.03.1964, *История Ближневосточный конфликт 1957-1967 гг.* /Из документов архива внешней политики Российской Федерации, Международный фонд демократии/, т. 2, М., 2003, сс. 419-420.
 24. Republic of Lebanon, Council for Development and Reconstruction, Beirut, 1994.

25. Republic of Lebanon, Ministry of General Planning, The Six Year Development Plan 1962-1967, Beirut, 1961.
26. Republic of Lebanon, Ministry of General Planning, The Six Year Development Plan 1972-1977, Beirut, 1971.
27. Industrial Development in the Arab Countries, United Nations Publication, New York, 1967.
28. Industrial Development in the Arab Countries, United Nations Publication, New York, 1969.
29. Industrial Development in the Arab Countries, United Nations Publication, New York, 1975.
30. United Nations Studies on Selected Development Problems in Various Countries of the Middle East, UN Publications, New York, 1970.
31. UN Economic Developments in the Middle East 1962-1967, UN Publications, New York, 1961.
32. UN Economic Developments in the Middle East 1972-1975, New York, 1971.
33. Interview by Foreign Minister Eban of Israel on Arms Supply to the Middle East and on Israeli Policy towards the Palestinians, un'u International Documents on Palestine 1970, Institute for Palestine Studies, Beirut, 1973.
34. Statement by Deputy Premier Allon of Israel Threatening Reprisals Against Lebanon for a Commando Attack Near the Lebanese Border, un'u International Documents on Palestine, 1970, Institute for Palestine Studies, Beirut, 1973.
35. The Text of President Helou's Declaration, 30 May 1970, un'u Republic of Lebanon, Ministry of Foreign Affairs, Beirut, 1970.
36. The Declaration of the Government of Israel, un'u Israel Digest, XIII, 11, May 29, 1970.
37. U.S. State Department Statement Deploring Violence on the Israel-Lebanon Border, un'u Department of State Bulletin, LXII, 1650, June 8, 1970.
38. Statement Issued by the Government of Israel on Palestinian Commando Attacks Near the Lebanese Border, un'u "Jerusalem Post", May 24, 1970.

39. United Nations Security Council Resolution No. 242 of 22 November, Stating the Principles of a Just and Lasting Peace in the Middle East, un'u United Nations Resolutions on Palestine and the Arab-Israeli Conflict, Washington, 1975.
40. Statement Issued by U.S.S.R. News Agency TASS Commenting on Israeli Raids on Lebanon, "Moscow News", June 6, 1970, un'u International Documents on Palestine, 1970, Institute for Palestine Studies, Beirut, 1973.
41. Statement by an Israeli Foreign Ministry Spokesman Denying U.S.S.R. Charges Concerning Israeli Raids on Lebanon, un'u International Documents on Palestine, 1970, Institute for Palestine Studies, Beirut, 1973.
42. Inter-Arab Agreement (the Cairo Agreement). Effecting a Cease-Fire between Jordan Government Forces and the Palestinian Resistance, un'u International Documents on Palestine, 1970, Institute for Palestine Studies, Beirut, 1973.
43. Policy Statement by the Government of Saeb Salam, The New Prime Minister of Lebanon, un'u National News Agency Bulletin, Beirut, October 17, 1970.
44. Statement by Foreign Minister Abu-Hamad of Lebanon on Alleged Talks between Lebanon and Israel, International Documents on Palestine, 1970, Institute for Palestine Studies, Beirut, 1973.
45. Israeli's Prime Minister Meir's Speech 3 June 1972 un'u State of Israel, Ministry of Foreign Affairs, Jerusalem.
46. United Nations Security Council Resolution No. 338 of 22 October 1973, Calling for a Cease-Fire and for the Implementation of 242 in All of Its Parts, un'u United Nations Resolutions on Palestine and the Arab-Israeli Conflict, Washington, 1975.
47. "The Civil War in Lebanon", un'u The Bureau of Public Affairs, U.S. State Department, Washington, 1987.
48. Statistical Abstract, Syrian Arab Republic, Office of the Prime Minister, Central Bureau of Statistics, August, 1978.
49. Interview with Vassir Arafat, un'u American-Arab Affairs Council Publication, Washington, 1987.

50. The Middle East and North Africa 1966-1967, London, 1967.
51. The Middle East and North Africa 1968-1969, London, 1969.
52. The Middle East and North Africa 1969-1970, London, 1970.
53. The Middle East and North Africa 1972-1973, London, 1973.
54. The Middle East and North Africa 1973-1974, London, 1974.
55. The Middle East and North Africa 1975-1976, London, 1976.
56. UN Resolutions, Historical Documents www.ariga.com
57. www.palestine-info.net.
58. <http://www.monde-diplomatique.fr/cahier/proche-orient/region-liban>
59. Économie du Monde Arabe et Musulman, Paris, 1980.
60. Économie du Monde Arabe et Musulman, Paris, 1992.

Բ/ գրքեր և հոդվածներ

61. Գևորգյան Գ., Արաբական աշխարհում Եգիպտոսի մեկուսացման հարցի շուրջ 1970թ. վերջ-1980թ. սկիզբ, Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների, N 2 «608» մայիս-օգոստոս, Երևան, 2003:
62. Գևորգյան Գ., 1982թ. իսրայելյան ագրեսիան Լիբանանում և Եգիպտոսի դիրքորոշումը, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. XXIII, Երևան, 2004:
63. Գրիգորյան Հ., Սիրիայի ձախբասսիստական դիրքորոշումը մերձավորարևելյան ճգնաժամի նկատմամբ, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. 14, Երևան, 1989:
64. Էպլիդաբեան Մ., Գաղթականներն իսրայելում..., հ. ա, Հալեպ, 1998:
65. Էպլիդաբեան Մ., Գաղթականներն իսրայելում..., հ. բ, Հալեպ, 2005:
66. Թովուզյան Հ., Սիրիայի և Լիբանանի հայկական գաղթօջախների պատմություն, Երևան, 1986:
67. Կարամանուկյան Շ., Արաբական պետությունների լիգայի դերը արաբական երկրների հակաիսրայելական պայքարում, Երևան, 1988:

68. Կարապետյան Ռ., Սիրիա-ամերիկյան հարաբերությունները 1967-1996, Երևան, 2000:
69. Հարությունյան Ա., Լիբանանյան «Հիզբալլահը» որպես տարածաշրջանային գործոն, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. XXIII, Երևան, 2004:
70. Հարությունյան Լ., Լիբանանի կրոնահամայնքային համակարգը, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. XIX, Երևան, 2000:
71. Հարությունյան Լ., Սիրիայի և Իսրայելի գործոնը լիբանանյան ճգնաժամում (1975-1990թթ.), Արևելք (հոդվածների ժողովածու), Երևան, 2001:
72. Հովհաննիսյան Ա., ԱՄՆ-ի քաղաքականությունը իսրայելապաղեստինյան հակամարտության հանդեպ, Երևան, 2001:
73. Հովհաննիսյան Ն., Լիբանանյան ճգնաժամը և Լիբանանի հայ համայնքի դիրքորոշումը, Երևան, 1982:
74. Հովհաննիսյան Ն., Ազգային-ազատագրական պայքարը Լիբանանում 1939-1958թթ., Երևան, 1967:
75. Հովհաննիսյան Ն., Սարգսյան Հ., Սիրիան անկախության համար մղված պայքարում, Երևան, 1975:
76. Հովհաննիսյան Ն., Իրան. Այաթոլլահ Խոմեյնիի դարաշրջանը, Երևան, 2004:
77. Հովհաննիսյան Ն., Արաբական երկրների պատմություն, հ. III, Երևան, 2006:
78. Չալլմյան Ն., Լիբանանի հայ համայնքը երկրի սոցիալ-տնտեսական կյանքում, Երևան, 2002:
79. Պրիմակով Ե., Մի դավադրության պատմություն, Երևան, 1987:
80. Ջիջիյան Վ., Հայաստանը և Միջին Արևելքը. Տնտեսական համագործակցության հեռանկարները Սիրիայի և Լիբանանի հետ, Երևան, 2001:
81. Վարժապետյան Ս., Հայերը Լիբանանի մեջ. Հանրագիտարան լիբանանահայ գաղութի (1920-1980թթ.), հ. գ, Պեյրուք, 1981:
82. Агарышев А., От Кэмп-Дэвида к трагедии Ливана, М., 1983.
83. Агарышев А., Ближний Восток: Терроризм и его покровители, М., 1986.

84. Амброз С., Эизенауэр. Солдат и президент, М., 1993.
85. Арабский мир. Три десятилетия независимого развития, М., 1990.
86. Беляев И., Примаков Е., Египет: время президента Насера, М., 1974.
87. Ближний Восток и Международное право, М., 1982.
88. Вольнов Л., Ливанский дневник, М., 1980.
89. Вольнов Л., Ливан: эхо агрессии, М., 1984.
90. Гасратян С., Агавельян Ю., Отношения Израиля с Ливаном- религиозно-политические проблемы, Восток-ведный сборник, Выпуск 11, Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, Москва, 2001.
91. Горбунова Н., Ливан накануне гражданской войны (1975-1976гг.), Арабские Страны: История, экономика, политика, М., 1986.
92. Дадиани Л., Государственный строй Ливана, М., 1973.
93. Дмитриев Е., Палестинская трагедия, М., 1986.
94. Дмитриев Е., Палестинский узел, М., 1978.
95. Звягельская И., Роль военной верхушки в формировании государственной политики Израиля, М., 1982.
96. Иванов А., Межарабская политика Сирии, Т. 1, М., 1986.
97. Кальвокоресси П., Мировая политика после 1945 года, Книга 1, М., 2000.
98. Каршунов Е., Репортаж из взорванного рая, М., 1982.
99. Катин В., Ливан: Экономика и внешняя торговля, М., 1961.
100. Киселев В., Палестинская проблема в международных отношениях: региональный аспект, М., 1988.
101. Концельман Г., Ясир Арафат: От террориста к человеку мира, Ростов-На-Дону, 1997.
102. Косач Г., Красный флаг над Ближним Востоком?, М., 2001.
103. Кунина А., Доктрина Эйзенхауэра, М., 1957.
104. Лифанов Н., Ливан, М., 1966.
105. Маргунов Ю., Потемкин Ю., Арабо-турецкие отношения на современном этапе 1946-1960, М., 1961.
106. Мельников Е., Политический и государственный строй Ливана, М., 1976.
107. Межарабские конфликты в странах зарубежного Востока, М., 1991.
108. Никитина Г., Государство Израиль, М., 1968.
109. Овинников Р., Зигзаги внешней политики США, от Никсона до Рейгана, М., 1986.
110. Оганесян Н., Ливанский конфликт и Армянская община Ливана, Советский опыт решения национального вопроса и его значение для народов Африки и Азии, Ереван, 1982.
111. Оганесян Н., Отнашения Иракской Республики со странами Арабского Востока, Ереван, 1985.
112. Пир-Будагова Э., Сирия в борьбе за упрочение национальной независимости (1945-1966), М., 1978.
113. Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, М., 1966.
114. Политика США на Арабском Востоке, М., 1961.
115. Пырлин Е., Ближневосточный лабиринт, М., 1996.
116. Примаков Е., Ближний Восток на сцене и за кулисами, М., 2006.
117. Родионов М., Марониты. из этно-конфессиональной истории восточного средиземноморья, М., 1982.
118. Салиби К., Очерки по истории Ливана, М., 1969.
119. Серегин Н., Петров С., Ливан, М., 1969.
120. Туганова О., Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке, М., 1960.
121. Тума Э., Национально-освободительное движение и проблема арабского единства, М., 1977.
122. Федченко А., Ирак в борьбе за независимость 1917-1969, М., 1970.

123. Хазанов М., ООН и Ближневосточный кризис, М., 1983.
124. Шевченко Н. С., Ливанская "Хезболлах" и ее роль на Ближнем Востоке, Востоковедный сборник, Выпуск 4, Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, М., 2002.
125. E. Abouchdid, 30 Years of Lebanon and Syria, Beirut, 1948.
126. A. Aziz, The progressive forces, Essays on the Crisis in Lebanon, London, 1976.
127. A. Fouad, The Vanished Imam Musa al-Sadr and the Shia of Lebanon, Cornell University, 1986.
128. B. Halim, Lebanon in Strife: Student Preludes to the Civil War, New York, 1977.
129. B. Uzi, Sharon: An Israeli Caesar, Robson Books, 1992.
130. B. Leonard, Politics in Lebanon, John Wiley and Sons, 1966.
131. Black Cross or the Files of the Plot against Lebanon, Beirut, 1976.
132. R. Brenton, The Druze, Yale University, 1988.
133. J. Bulloch, Death of a Country. The Civil War in Lebanon, London, 1977.
134. J. Bulloch and A. Dawisha, Water Wars: Coming Conflicts in the Middle East, Victor Gollantz Publishers, London, 1993.
135. J. Christopher, Lebanon Yesterday and Today, New York, 1966.
136. H. Cobban, The Palestinian Liberation Organization. People, Power and Politics, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Sydney, Melbourne, Port Chester, 1990.
137. H. Cobban, The Growth of Shi'i Power in Lebanon and Its Implications for the Future, Shi'ism and Social Protest, ed. by Cole Joun R. and Keddie Nikk R., London, 1986.
138. R. David, A. Smock, The Politics of Pluralism: A Comparative Study of Lebanon and Ghana, New York, 1975.
139. A. Dawisha, Syria and Lebanese Crisis, New York, 1980.
140. Ethnicity, Pluralism and the State in the Middle East, ed. by Milton J. Esman & Itamar Rabinovich, Cornell University Press, 1986.

141. F. Hani, The Failure of Peacemaking in Lebanon: 1975-1989, un'u Peace for Lebanon? From War to Reconstruction, ed. by D. Collings Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 1994.
142. A. Fuller, Portrait of a Lebanese Muslim Village, Harvard College, 1970.
143. G. Wade, Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976, Ithaca Press, 1985.
144. G. Grassmuck, K. Salibi, A Manuel of Lebanese Administration, Beirut, 1970.
145. B. Hamizrachi, The Emergence of the South Lebanon Security Belt: Major Haddad and the Ties with Israel, New York, 1988.
146. H. Hamseh, Islamism in Lebanon, Middle East Review, September, 1997.
147. G. Hakim, The Economic Basic of Lebanese Policy, New York, 1977.
148. G. Helmick, Internal Lebanese Politics: The Lebanese Front and Forces, un'u Toward a Viable Lebanon, ed. by Halim Barakat, Croom Helm & Washington Center for Contemporary Arab Studies, London, 1988.
149. Ch. Herzog, The Arab-Israeli Wars: War and Peace in the Middle East, New York, 1989.
150. R. Himadeh, The Fiscal System of Lebanon, Beirut, 1961.
151. H. Dilip, The Essential Middle East. A Comprehensive Guide, New York, 2003.
152. M. Hudson, The Precarious Republic: Political Modernization in Lebanon, New York, 1985.
153. J. Hurewitz, Confessional Democracy, Lebanon, Middle East Politics: The Military Dimension, New York, 1969.
154. J. Zuwiyya, The Parliamentary Elections of Lebanon 1968, Leiden, 1972.
155. M. Johnson, Class and Client in Beirut: The Sunni Muslim Community 1840-1985, London, 1986.
156. M. Kalb, B. Kalb, Kissinger, Boston-Toronto, 1974.

157. W. Khalidi, *Conflict and Violence in Lebanon: Confrontation in the Middle East*, Cambridge, 1979.
158. H. Kissinger, *White House Years*, Boston-Toronto, 1979.
159. H. Kissinger, *Years of Upheaval*, Boston-Toronto, 1982.
160. B. Korany and A. Dessouki, *The Foreign Policies of Arab States*, Cairo, 1984.
161. E. Lengyel, *The Changing Middle East*, New York, 1960.
162. S. Mackey, *Lebanon: Death of a Nation*, New York, 1991.
163. J. Maila, *The Document of National Reconciliation: A Commentary*, *Prospects for Lebanon*, No. 4, Oxford, Center for Lebanese Studies, 1992.
164. L. Meo, *Improbable Nation*, Indiana University Press, 1965.
165. A. Norton, *Amal and the Shi'a. Struggle for the Soul of Lebanon*, USA, 1987.
166. A. Norton, *External Intervention and the Politics of Lebanon*, Washington, D.C., Washington Institute for Values in Public Policy, 1984.
167. B. Odeh, *Lebanon: Dynamics of Conflict, A Modern Political History*, London, 1985.
168. R. Owen, *Essays on the Crisis in Lebanon*, London, 1976.
169. P. Seale, *Asad. The Struggle for the Middle East*, London, 1988.
170. T. Petran, *The Struggle over Lebanon*, New York, 1987.
171. W. Phares, *Lebanese Christian Nationalism: The Rise and Fall of an Ethnic Resistance*, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 1995.
172. E. Picard, *Lebanon. A Shattered Country. Myths and Realities of the Wars in Lebanon*, New York, London, 1993.
173. E. Picard, *The Lebanese Shi's and Political Violence*, Geneva: Unites Nations Research Institute for Social Development, 1993.
174. D. Pipes, *Damascus Courts the West: Syrian Politics, 1989-1991*, Washington, 1991.
175. D. Pipes, *Greater Syria: The History of an Ambition*, New York, Oxford, 1990.
176. F. Qubain, *Crisis in Lebanon*, Washington, 1961.

177. I. Rabinovich, *The War for Lebanon 1970-1983*, Correll University Press, 1984.
178. I. Rabinovich, H. Shaked, *From June to October, The Middle East between 1967 and 1973*, New Jersey, 1978.
179. J. Randal, *Going all the Way: Christian War Lords Israeli Adventures and the War in Lebanon*, New York, 1992.
180. *Reason not the Need: Eyewitness Chronicles of Israel's War in Lebanon*, ed. by Franklin P. Lamb, England, 1984
181. L. Rokach, *Israel's Sacred Terrorism*, Association of Arab-American University Graduates, 1986.
182. K. Salibi, *Cross Roads to Civil War: Lebanon 1958-1976*, London, 1976.
183. K. Salibi, *The Modern History of Lebanon*, London, 1965.
184. *Security in the Middle East: Regional Change and Great Power Strategies*, ed. by S. F. Wells, Jr. and M. A. Bruzonsky, Westview Press, London, 1991.
185. A. Sharon with D. Chanoff, *Warrior: The Autobiography of Ariel Sharon*, New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore, 1990.
186. *Shi'ism, Resistance and Revolution*, ed. by Martin Kramer, Manshell Publishing Limited, 1992.
187. S. Thom, Sh. Khairallah, *The Shi'a Awakening in Lebanon: A Search for Radical Change in a Traditional Way, Vision and Revision in Arab Society*, CEMAM Reports, Vol. 2, Beirut, 1975.
188. S. Charles, *Palestine and the Arab-Israeli Conflict*, San Diego State University, 1990.
189. H. Syrrieh, *The Triumph or Compromise: The Decline of Political Maronitism in Lebanon after the Civil War*, *Civil Wars*, Vol. 1, No. 41, 1998.
190. *The Times, Guide to the Middle East: The Arab World and Its Neighbours*, ed. By P. Sluglett and M. Farouk-Sluglett, Times Books, London, 1991.
191. O. Carre, *Septembre Noir: Refus Arabe de la Resistance Palestinienne*, Bruxelles, 1980.

192. J. Chagnollaude, Israël et les Territoires Occupés: La Confrontation Silencieuse, Paris, 1985.
193. W. Charara, Deux Ans de Réunification Nationale: Une Libanisation Gigogne, Cahiers de la Méditerranée, No. 44, June, 1992.
194. G. Corm, "Hégémonie Milicienne et Problème du Rétablissement de l'Etat", un'u Liban: Les Guerres de l'Europe et de l'Orient, 1840-1992, Paris, 1992.
195. F. Al-Bustani, De l' Erreur du Grand Liban, Lebanon, Kislik University Press, 1988.
196. P. Gemayel, Connaissance des Kataeb, Beyrouth, 1960.
197. F. Griblat, La Communauté Libanaise et le Mouvement National Palestinien 1967-1986, Paris, 1988.
198. A. Ismail, Le Liban. Histoire d'un Peuple, Beyrouth, 1965.
199. K. Joumlatt, Pour le Liban, Editions Stock, 1978.
200. K. Joumlatt, Democratic Nouvelle, Beyrouth, 1987.
201. M. Lecerf, Comprendre le Liban, Paris, 1988.
202. G. Naccache, Un Rêve Libanais 1943-1972, Ficher du Monde Arabe, 1983.
203. J. Nantet, Histoire du Liban, Paris, 1963.
204. S. Nasr, Conflit Libanais et Restruction de l'Espace Urbaines de Beyrouth, Politique Urbaines au Machreq et au Maghreb, Lyon, 1985.
205. K. Pakradouni, La Paix Manquée, Beyrouth, 1983.
206. E. Picard, La Politique de la Syrie au Liban. Les Développements Incontrôlables d'une Stratégie Ambitieuse, Maghreb Machrek, Paris, 1987.
207. E. Rabbath, La Formation Historique du Liban Politique et Constitutionnel, Beyrouth, 1986.
208. Ch. Rizk, Le Régime Politique Libanais, Paris, 1966.
209. J. Sellier et A. Sellier, Atlas des Peuples d'Orient, Paris, 1983.
210. R. Sneider-Parri, Guerres Maronites 1975-1990, Paris, 1995.
211. ابراهيم محسن، الحرب و تربية الحركة الوطنية اللبنانية، بيروت ١٩٨٣
212. بدر ألبرت، محاضرات في الأقتصاد اللبناني، بيروت، ١٩٧٢

213. بقرادوني كريم، السلام المفقود ١٩٧٦-١٩٧٢، بيروت، ١٩٨٤
214. جنبلاط كمال، حقيقة الثورة اللبنانية، بيروت، ١٩٨٩
215. الدكتور رزق رزق، لبنان و بلاد السوفيات (١٩١٧-١٩٨٧)، بيروت، ١٩٨٧
216. ذاتية سيرة، العارونية السياسية، بيروت، ١٩٧٥
217. الصليبي كمال، تاريخ لبنان الحديث، بيروت، ١٩٧٢
218. نصر نقولا، حرب لبنان و مداها، لبنان، بيروت، ١٩٧٧
219. نقولاى هوفهانيسيان، أنضال ألتحرري الوطني في لبنان (١٩٣٩-١٩٥٨)، بيروت، ١٩٧٤
- գ/ սպորտըականներ
220. «Ազդակ», Բեյրութ, 1962, 1971:
221. «Արարս», Թեհրան, 2000:
222. «Մեր նշանարանն է հառաջ», Բեյրութ, 1962:
223. "За рубежом", М., 1984.
224. "Правда", М., 1970, 1974.
225. International Journal of Middle East Studies, New York, 1966, 1977.
226. The Middle East Journal, New York, 1966-1967, 1971-1972, 1996.
227. Journal of Palestine Studies, 1973, 1976.
228. "The Daily Star", Beirut, 1962, 1969.
229. "The Economist", 1965.
230. "International Herald Tribune", 2000.
231. "The Washington Post", 1969.
232. "The Jerusalem Post", 1970.
233. "New Middle East", 1970.
234. "Moscow News", 1970.
235. "The New York Times", 1974.
236. "Najda Newsletter", New York, 1995.
237. "Foreign Policy", 1974.

238. "New York Times", 1974.
239. "Le Commerce du Levant", Beyrouth, 1967-1969, 1970-1971, 1975.
240. "Syrie et Monde Arabe", Damas, 1967-1968.
241. "Le Soir", Beyrouth, 1964, 1966, 1969.
242. "L'Economie Libanaise Arabe", Beyrouth, 1964-1965, 1970.
243. "L'Economie du Moyen-Orient", Paris, 1962, 1972.
244. "L'Orient", Beyrouth, 1963-1964, 1968-1969.
245. "Le Monde", Paris, 1966, 1968, 1970, 1976.
246. "Le Monde Diplomatique", Paris, 1969-1990.
247. "Le Jour", Beyrouth, 1968-1969.
248. "Le Afrique et l'Asie", 1973.
249. "L'Humanité, Paris", 1974-1975.
250. الأخبار, «Ալ-ախբար», 1968-1968, 1971:
251. الاحرار, «Ալ-ահրար», Բեյրութ, 1969, 1974:
252. الأهرام, «Ալ-ահրամ», Բեյրութ, 1968, 1970, 1975:
253. البعث, «Ալ-բասա», Դամասկոս, 1968-1969, 1978:
254. المعلومات, «Ալ-մասալումաթ», Բեյրութ, 1995:
255. النداء, «Ալ-նիդա», Բեյրութ, 1966, 1971:
256. النهار, «Ալ-նահար», Բեյրութ, 1965-1967, 1971-1972, 1973:
257. الانوار, «Ալ-անուար», Բեյրութ, 1969:
258. الأنتلغراف, «Ալ-փելեգրաֆ», 1960, 1968:

- ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ
- ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐ
- Ա Ա 135, 178, 185
- ԱԲԴԱԼԼԱՀ ՅԱՖԻ 77, 78, 79, 95, 96
- ԱԲԴ ԱԼ-ՀԱՍԻԴ ԳԱՆԻԲ 108
- ԱԲԴ ԱԼ-ՍԱՋԻԴ ԱԼ-ՌԱՖԻ 161
- ԱԲԴ ԱԼ-ՀԱԼԻՄ ԽԱԳ-ԳԱՍ 200, 201, 204, 243
- ԱԲԴ ԱԼ-ՍԱԼԱՄ ՋԵԼԼՈՒԴ 209
- ԱԲՈՒՇԳԻԴ Ի. 19
- ԱԳԱՐԻՇԵՎ Ա. 16
- ԱԳԻԼ ՀԱՍՄԱԴԱՆԻ 96
- ԱՋԻՉ ԱՀԴԱԲ 205
- ԱՋՍԵՀ Ա. 19
- ԱԼ-ԲԱԶԵՐԻ 217
- ԱԼ-ՀՈՒՍԵՅՆ ԻԲՆ ԱԼԻ 242
- ԱԼԻ ՀՈՐԵՅԿԱ 249
- ԱԼԻ (ՉՈՐՐՈՐԴ ՌԻԴԱՓԱՌ ԽԱԼԻՖԱ) 58
- ԱԼԻ ԱԼ-ԽԱԼԻԼ 173
- ԱՀՄԱԴ ԱԼ-ՇՈՒԲԱՅՐԻ 120
- ԱՀՄԱԴ ԱԼ-ԲԱԳ-ԴՈՒՐ 188
- ԱՀՄԱԴ ԽԱՏԻԲ 205
- ԱՍԻՆ ԱԼ-ՀԱՖԵՉ 172
- ԱՍԻՆ ԺՄԱՅԵԼ 232, 236, 238, 243, 244, 245, 246, 248, 254, 255
- ԱՆՏՈՒՆ ՍԱԴԵԵ 68, 69
- ԱՋԱՆԻ Ֆ. 19
- ԱՐՄԼԱՆԱՍԻՆԵՐԻ ԸՆՏԱՆԻՔ 64
- ԱՐԻԵԼ ՇԱՐՈՆ 236
- Բ
- ԲԱԴԻ Ա. 19
- ԲԱԴԻ ԱԼ-ՖԱՀՈՒՄ 122
- ԲԱՇԻՐ ԺՄԱՅԵԼ 143, 219, 220, 221, 230, 231, 232, 248
- ԲԱՍՍԱՄԱՐՈՒ ՇԻՐԻՖ 164
- ԲԱՐԱԶԱԹ Հ. 19
- ԲԵՆԻՏՈ ՍՈՒՍՈԼԻՆԻ 69
- ԲԻՇԱՐԱ ԱԼ-ԽՈՒՐԻ 56, 68, 80
- ԲՈՒԼԼՈՉ Ջ. 17
- ԲՈՒՍԹԱՆԻ 131, 139
- Գ
- ԳԱԲԻԵԼ ՍՈՒՐ 82
- ԳԱՍՄԼ ԱԲԴ ԱԼ-ՆԱՍԵՐ 61, 76, 77, 81, 101, 107, 108, 116, 117, 140, 154, 155, 175
- ԳՈԼԴԱ ՍԵԻՐ 153, 168, 175
- ԳՈՐԻՍ Վ. 17
- ԳՐԻԲԱԼԹ Ֆ. 17
- ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Հ. 15
- Դ
- ԴԱԳԻԱՆԻ Լ. 16
- ԴԱՎԻԹ ԷԼԻԱՋԱՐ 168

ԳԱՌԻՒՇԱ Ա. 17
 ԴԵՆ ԲՐԱՈՒՆ 153
 ԴԵՆԻ ՇԱՍՄԻՆ 264, 265
 ԴԵՍՅՈՒԿԻ Ա. 19
 ԴԻԼԻՓ ՀԻՐՈՆ 17
 ԴՍԻՏՐԻԵՎ Ե. (ՆՈՒՅՆ ԻՆՔԸ ՊԻՐԼԻՆ Ե.) 16, 212
 ԴՈՒԱՅԹ ԷՅՁԵՆՀԱՌԻԵՐ (ԷՅՁԵՆՀԱՌԻԵՐԻ ԴՈՎՏՐԻՆԱ) 78, 86, 91, 95, 98, 99, 116
 Ե
 ԵԳԻՍ ՆԱԶԱՐԵԱՆ 15
 ԵՎԳԵՆԻ ՊՐԻՍԱԿՈՎ 16
 Զ
 ԶՎՅԱԳԵԼՍԿԱՅԱ Ի. 16
 Է
 ԷԹԻՅՆ ՍԱԿՐ 257
 ԷԼԻՋԱՐԵԹ ՊԻԿԱՐ 17
 ԷՍԻԼ ԲԻԹԱՐ 156, 157
 ԷՍԻԼ ԷԴԳԵ 67
 ԷՐԻԿ ՋՈՆՍՈՆ 115
 Թ
 ԹԱՔԻ ԱԼ-ԴԻՆ ԱԼ-ՍՈԼՀ 173, 175, 185
 ԹՈՆԻ ՖՐԱՆժԻԵ 173, 185, 186, 187, 220
 ԹՈՓՈՒՉՅԱՆ Հ. 15
 Ժ
 ԺԻՍԿԱՐ ԴԷՍՏԵՆ 207
 ԺՈՐԺ ՆԱԿԿԱՇ 82
 Ի
 ԻԲՐԱՀԻՄՍ. 19
 ԻԲՐԱՀԻՄ ՔՈՒԼԱՅԼԱԹ 73
 ԻԼԻԱՍ ՀՐԱՈՒԻ 262, 263, 266
 ԻԼԻԱՍ ՍԱԲԱ 157
 ԻԼԻԱՍ ՍԱՐԳԻՍ 107, 114, 150, 151, 160, 206, 210, 211, 212, 213, 223
 ԻՍՍԱՅԻԼ Ա. 19
 ԻՍՔԱՆԴԱՐ ՋԱՆԻՍ 159, 192, 194
 ԻՎԱՆՈՎ Ս. 16
 Լ
 ԼԻՖԱՆՈՎ Ն. 16
 Խ
 ԽԱԼԻԼ ԱԼ-ԽՈՒՐԻ 68
 Կ
 ԿԱՎԱԿՈՐԵՍՍԻ Պ. 17
 ԿԱՏԻՆ Վ. 16
 ԿԱՐՇՈՒՆՈՎ Ե. 16
 ԿԻԿՏԵՎ Ս. 87
 ԿԻՍԵԼՅՈՎ Վ. 16
 Զ
 ՀԱՔԻԲ ՇԱՐԹՈՒՆ 230
 ՀԱԳՍՈՆ Ս. 17
 ՀԱԿՈԲ ԲԱՐԱՏԵՈՒՍ 59

ՀԱՄԻՋՐԱՉԻ Ռ. 17
 ՀԱՆՐԻ ՖԱՐԱՆՆ 82
 ՀԱՍԱՆ ԹՈՒԹՅՆԻ 82, 110, 156, 157
 ՀԱՍԱՆ ԽԱԼԻԴ 135, 178, 185
 ՀԱՍԱՆ ԿԱՆԱՖԱՆԻ 163
 ՀԱՍԱՆ ՍԱԲՐԻ ԱԼ-ՀՈՍ 210
 ՀԱՖԵՉ ԱՍԱԴ 155, 156, 189, 212, 215, 238, 256, 266
 ՀԵՆՐԻ ԷԴԳԵ 157
 ՀԵՆՐԻ ՔԻՄԻՆՋԵՐ 17, 176
 ՀՈՒՍԵՅՆ ԹՎԱՎՈՐ 153, 154
 ՀՈՒՍԵՅՆ ՍՈՒՍԱՎԻ 234, 235, 242
 ՀՈՒՍԵՅՆ ՎԵՅՆԻ 82, 98, 115, 132
 ՀՈՒՐԵՎԻՅ Զ. 17
 Մ
 ՍԱԼՔՈԼՄ ՔԵՐՐ 183
 ՍԱՀՍՈՒԴ ՌԻԱԴ 199, 209
 ՍԱԿՖԱՐԼԵՅՆ Լ. 241
 ՍԱՐՈՆ 59
 ՍԱՐՈՒՖ ՍԱԱԴ 191, 192
 ՍԱՔԵՅ Ս. 17
 ՍԵԼՆԻԿՈՎ Ե. 16
 ՍԵՆԱԽԵՄ ԲԵԳԻՆ 217, 222
 ՍԵՈ Լ. 17
 ՍԵՈՒՇԻ (ՍԱՐՈՆԻՆԵՐԻ ՊԱՏՐԻԱՐՔ) 83, 88, 110, 129, 135

ՄԻՇԵԼ ԱՈՒՆ 254, 255, 257, 258, 260, 262, 263, 264, 266, 272, 273
 ՄՈՐԻՍ ԺՍԱՅԵԼ 141
 ՄՈՒԱՍՍԱՐ ԿԱԴՂԱՅԻ 233
 ՄՈՒԱՌԻԱԳՆԵՐԻ ԸՆՏԱՆԻՔ 148 (ՌԵՆԵ ՄՈՒԱՌԻԱԳ) 262
 ՄՈՒՀԱՍՍԱԴ ԱԼԱՅԱ 83
 ՄՈՒՍԱ ԱԼ-ՍԱԴԴ 62, 161, 162, 163, 178, 179, 233, 234, 270
 ՄՈՒՀԱՍՍԱԴ ԻԲՆ ԻՍՍԱՅԻԼ ԱԼ-ԴԱՐԱՋԻ 64
 ՄՈՒՀԱՍՍԱԴ ՀՈՒՍԵՅՆ ՖԱԴԼԱԼԼԱՀ 235, 242
 ՄՈՒՀԱՍՍԱԴ ՍԱԴԱՆԻ 96
 ՄՈՒՀԱՍՍԱԴ ՍԱՀԴԻ ԱԼ-ԴԻՆ 243
 ՄՈՒՀԱՍՍԱԴ ՍԱՐԳԱՐԵ 58, 77
 ՄՈՒՀԱՍՍԱԴ ՆԱԶԱՐ 170
 Յ
 ՅԱՍԻՐ ԱՐԱՖԱԹ 12, 139, 143, 154, 155, 172, 179, 181, 190, 212, 221
 ՅՈՒՍՈՒՖ ԲԱԻԴԱՍ 122
 ՅՈՒՍՈՒՖ ՀԻԹԹԻ 82
 ՅՈՒՍՈՒՖ ՍԱԼԵՄ 82
 Ն
 ՆԱԲԻՀ ԲԵՐՐԻ 234, 243, 244, 245, 248
 ՆԱԴԻ ԱՅՐԱՍ 248
 ՆԱՆԹԵԹ Զ. 17
 ՆԱՋԻԲ ԱԲՈՒ ՀԱՅԳԱՐ 157

ՆԱԶԻՄ ՎԱԶԻՄ 161
 ՆԱՍԻԲ ՄԵԹՆԻ 83
 ՆԱԶԱԸ Զ. 17
 ՆԻԿԻՏԻՆԱ Գ. 16
 ՆԻԿՈԼԱՅ
 ՀՈՎՀԱՆՆԻՄՅԱՆ 15, 19, 197
 ՆՈՐԹՈՆ Ա. 17
 ՆՈՒՐԻ ԱԼ-ԴԻՆ ՌԻՖԱԻ 199, 200
 Շ
 ՇԱՀԵՆ ԿԱՐԱՍԱՆՈՒԿՅԱՆ 15, 19
 ՇԱՐԼ ՀԵԼՈՒ 68, 82, 111, 112, 113, 114, 115, 118, 119, 121, 124, 131, 135, 144, 149
 ՇԱՐԼ ՍԱԼԵՔ 78, 87, 88
 ՇԱՖԻԿ ՈՒԱԶԱՆԻ 232
 ՇԵՔԴ Հ. 17
 ՇԻՍՈՆ ՊԵՐԵՍ 247
 Պ
 ՊԱՏՐԻԿ ՍԻԼ 17, 211
 ՊԻԵՐ ԷԴԴԵ 67, 97
 ՊԻԵՐ ԺՄԱՅԵԼ 18, 65, 97, 98, 106, 107, 112, 132, 141, 143, 144, 159, 180, 181, 185, 186, 189, 190, 191, 194, 197, 243, 246
 ՊԵՏՐՈՎ Ս. 16
 Ջ
 ՋԱԼԱԼ ՔԱՈՒՄՇ 121, 122
 ՋԱՄԱԼ ՆԱՍԵՐ 170

ՋՈՋԵՓ ՌԻՓ 86
 ՋՈՆՍՈՆ Մ. 17
 Ռ
 ՌԱԲԻՆՈՎԻՉ Ի. 17
 ՌԱԶԱԿ Ռ. 19
 ՌԱՅՄՈՆ ԷԴԴԵ 67, 94, 98, 104, 110, 111, 132, 186, 187, 199, 206
 ՌԱՆԴԱԼ Զ. 17
 ՌԱՇԻԳ ԱԼ-ՍՈԼՀ 185, 186, 188, 192, 193, 194, 199
 ՌԱՇԻԳ ՔԱՐԱՍԵ 75, 77, 80, 82, 83, 91, 96, 97, 99, 100, 105, 106, 107, 115, 123, 131, 133, 135, 136, 138, 141, 142, 148, 149, 150, 161, 172, 173, 177, 185, 186, 187, 200, 202, 204, 220, 239, 243
 ՌԱՖԱՅԵԼ ԷՅՏԱՆ 224
 ՌԱՖԻԿ ՀԱՐՐԻՐԻ 267, 273
 ՌԻՉԱՐԴ ՆԻՔՍՈՆ 153
 ՌՈԴՈՆՈՎ Մ. 16
 ՌՈՆԱԼԴ ՌԵՅԳԱՆ 226, 243
 ՌՈՒԲԵՆ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ 15
 Ս
 ՍԱԱԴ ՀԱԴԴԱԴ 214, 216, 221
 ՍԱԴԴԱՄ ՀՈՒՄԵՅՆ 256
 ՍԱԻԲ ՍԱԼԱՄ 29, 75, 77, 78, 80, 84, 91, 104, 105, 110, 130, 156, 159, 163, 171, 173, 177, 185, 186

ՍԱԼԻԲ ԲՈՒ ՅԱՍԻՐ 143
 ՍԱԼԻԲԻ Բ. 19
 ՍԱԼԻՄԱԼ ՀՈՍ 213, 217, 218, 257, 262
 ՍԱՍԻՐ ՋԱԶԱ 248, 249, 255, 256, 258, 260, 262, 263, 264, 265
 ՍԵԼԻՄ ԼԱՀՈՒԴ 96
 ՍԵՐՅՈԳԻՆ Ն. 16
 ՍԻՄԿՈ Զ. 139
 ՍՈՔՈԼԵՎ Ս. 89, 92
 ՍՈՒԼԵՅՄԱՆ ՖՐԱՆՇԻԵ 148, (ՖՐԱՆՇԻԵՆԵՐԻ ԸՆՏԱՆԻՔ) 148, 149, 150, 151, 152, 156, 159, 161, 166, 167, 171, 172, 173, 179, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 190, 204, 206, 209, 220, 239, 243
 Վ
 ՎԱԼԻԳ ՋՈՒՄԲԱԹ 71, 243, 246
 ՎՈԼՆՈՎ Վ. 16
 ՎՐԵՄ ՋԻՋԻՅԱՆ 15
 Փ
 ՓԵԹՐԱՆ Թ. 17
 Ք
 ՔԱԼԲ Բ. 17
 ՔԱԼԲ Մ. 17
 ՔԱՄԱԼ ՋՈՒՄԲԱԹ 18, 63 (ՋՈՒՄԲԱԹՆԵՐԻ ԸՆՏԱՆԻՔ) 64, 70, 71, 72, 80,

81, 84, 85, 106, 131, 135, 141, 142, 143, 150, 160, 168, 180, 184, 194, 213
 ՔԱՄԻԼ ԱՍԱԴ 75, 131, 161, 162, 163
 ՔԱՄԻԼ ՇԱՍՈՒՆ 67, 69, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 104, 108, 110, 111, 131, 148, 150, 190, 191, 194, 200, 209, 220, 243, 246, 264
 ՔԱՐԻՄ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ 18
 ՔՈՐԱՆԻ Բ. 19
 ՔՐԻՍՏՈՍ 59
 ՔՈՒԲԵՅՆ Հ. 17
 Օ
 ՕԴԵՀ Բ. 17
 ՕՎԻՆՆԻԿՈՎ Ռ. 16
 Ֆ
 ՖԱՐՈՒԲ ԱԼ-ՍՈՒԿԱԴԱՄ 72
 ՖԻԼԻՊ ՀԱԲԻԲ 226, 228, 229
 ՖՈՒԱԴ ԱԲՈՒ ՆԱԴԻ 248
 ՖՈՒԱԴ ԼԱՀՈՒԴ 96
 ՖՈՒԱԴ ՇԻՀԱԲ 68, 78, 85, 91, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 118, 121, 124, 148, 150

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ

Ա
ԱԹԵՆՔ 132, 248
ԱԼԵՅ 227
ԱԼԵՔՍԱՆԳՐԻԱ 119
ԱԼԺԻՐ 23, 172, 223, 260
ԱԿԿԱՐ 71
ԱՄՆ 12, 14, 42, 52, 65, 79, 86, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 108, 112, 116, 122, 139, 145, 151, 153, 169, 174, 175, 176, 180, 201, 211, 215, 223, 225, 226, 228, 231, 236, 237, 240, 242, 243, 244, 250, 253, 259, 263, 268, 270, 271, 272, 273
ԱՅՆ ԱԼ-ՀԻԼՈՒԵ (ՊԱՂԵՍՏԻՆՅԱՆ ՓԱԽՍՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ՃԱՄՔԱՐ) 120, 121, 177, 191
ԱՅՆ ԱԼ-ՌՈՒՍԱՆՆԱ 197, 198
ԱՆԳԼԻԱ 77, 78, 79, 86, 87, 90, 93, 94, 108, 228
ԱՆԹԻԼԻԱՍ 24
ԱՍԻԱ 93
ԱՎՍՏՐԻԱ 129
ԱՐԱՔԱԿԱՆ ՄԻԱՅՅԱԼ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ (ԱՄՀ) 72, 81, 87, 88, 98, 101, 108
ԱՐԳԵՆՏԻՆԱ 38
ԱՐԵՎԵԼՔ 253, 270
ԱՐԵՎՍՏՅԱՆ ԵՎՐՈՊԱ 37, 122

ԱՐԵՎՍՏԻՏՔ 57, 68, 79, 82, 86, 88, 90, 94, 97, 98, 100, 101, 105, 111, 112, 115, 152, 195, 236, 243, 253, 270
ԱՌԻԱԼԻ 238, 240
ԱՔԱՔԱՅԻ ՆԱՎԱՀԱՆԳԻՍՏ 37
ԱՖՂԱՆՍՏԱՆ 46
ԱՖՐԻԿԱ 93

Բ

ԲԱԱԼԲԵՔ 85, 178, 243, 253
ԲԱՆԻԱՍ 117
ԲԱՂԴԱԴ 79, 90, 166, 217
ԲԵԹՂԵՀԵՄ 48
ԲԵԼԳԻԱ 38
ԲԵՅՐՈՒԹ 20, 21, 29, 31, 32, 39, 42, 44, 46, 47, 48, 51, 52, 54, 59, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 69, 71, 73, 81, 84, 85, 90, 91, 92, 98, 108, 112, 119, 120, 122, 126, 132, 133, 139, 142, 143, 159, 162, 163, 166, 169, 170, 176, 177, 178, 179, 183, 191, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 210, 212, 214, 221, 228, 229, 231, 233, 235, 237, 243, 245, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 259, 263, (ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԲԵՅՐՈՒԹ) 192, 198, 200, 202, 227, 256, 171, (ԱՐԵՎՍՏՅԱՆ ԲԵՅՐՈՒԹ) 63, 195, 198, 200,

209, 227, 228, 229, 231, 232, 241, 244, 258
ԲԵՔԱՍՅԻ ՀՈՎԻՏ 22, 50, 61, 71, 178, 198, 205, 209, 221, 226, 235, 248, 265
ԲԻՆԹ ԱԼ-ԴԻՆ 217
ԲՀԱՄԴՈՒՆ 227
ԲՐԱԶԻԼԻԱ 46
ԲՈՒՐՋ ԲԱՐԱՋՆԱ (ՊԱՂԵՍՏԻՆՅԱՆ ՓԱԽՍՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ՃԱՄՔԱՐ) 120, 126
ԲԵՔՐՔ 59

Գ

ԳԱԼԻԼԵԱ 225
ԳԱՆԱ 46
ԳՈԼԱՆԻ (ԳՈԼԱՆՅԱՆ) ԲԱՐՁՈՒՆՔՆԵՐ 125, 254

Դ

ԴԱՄԱՍԿՈՍ 47, 143, 201, 203, 204, 208, 221, 229, 238, 245, 246, 249, 269
ԴԱՄՈՒՐ 203, 222
ԴԲԱՅ 235, 247
ԴԻՔՈՒԱՆԱ 143, 179

Ե

ԵԳԻՊՏՈՍ 20, 21, 31, 38, 61, 64, 72, 76, 77, 80, 81, 90, 107, 108, 116, 117, 118, 119, 126, 130, 138, 140, 143, 151, 154, 155, 174, 180, 211, 218, 225

ԵՎՐՈՊԱ 175
ԵՐՈՒՍԱԳԵՄ 48, 119, (ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԵՐՈՒՍԱԳԵՄ) 125

Զ

ԶԱՀԼԵ 32, 71, 198, 201, 203, 221, 222, 223
ԶԱՀՐԱՆԻ 238
ԶՂՈՐԹԱ 85, 148, 161, 220

Թ

ԹԱՐԾԻՇ 180
ԹԵԼ-ԱՎԻՎ 127, 167, 214, 216, 217, 218, 222, 231, 233, 238, 248
ԹԵԼ-ՉԱՄԹԱՐ (ՊԱՂԵՍՏԻՆՅԱՆ ՓԱԽՍՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ՃԱՄՔԱՐ) 120, 126, 143, 179, 198, 202, 210
ԹՈՒՆԻՍ 23, 223, 227

Ի

ԻՍՐԱՅԵԼ 12, 13, 24, 58, 61, 77, 88, 89, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 130, 132, 133, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 153, 162, 163, 168, 169, 170, 174, 175, 177, 179, 181, 182, 183, 188, 189, 190, 191, 201, 203, 208, 211, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 233,

235, 236, 237, 238, 239, 240,
243, 245, 247, 248, 250, 253,
254, 256, 262, 264, 269, 270, 271
ԻՐԱՆԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ 79,
234, 235, 253, 270
ԻՐԱՔ 30, 31, 36, 46, 68, 79, 86,
90, 130, 137, 138, 143, 148, 152,
153, 166, 208, 211, 217, 235, 256
ԻՐԲԻԴ 154

L

ԼԱԹԱՔԻԱ 37
ԼԻՔԱՆԱՆ 9-50, 51-56, 58-60,
62-63, 65-83, 86-89, 91-93, 95-
99, 101-113, 115-134, 136-140,
143-149, 151-152, 155-161, 164-
181, 183-185, 187-189, 192-198,
200-203, 205-217, 219-226, 228-
230, 232-233, 236-240, 243-245,
247-265, 267-273
ԼԻՔԻԱ 143, 144, 209, 211, 233
ԼԻՏԱՆԻ 33, (ԼԻՏԱՆԻ
ՆԱԽԱԳԻԾ 49, 50), 167, 214,
215, 226, 247
ԼԵՈՆԱՅԻՆ ԼԻՔԱՆԱՆ 25,
59, 61, 64, 66, 67, 71, 206, 209,
220, 227, 240, 243, 248
ԼՈՋԱՆ 245
ԼՈՆԴՈՆ 225
ԼՍ

ԼՍԱԿ 137

ԼՍՀՄ 14, 42, 78, 86, 88, 91, 92,
93, 94, 107, 147, 207, 228, 268,
273
ԾՆՅԻ ԵՐԿՐՆԵՐ 20, 34, 38,
101, 130, 138, 151, 217, 264, 272

Կ

ԿԱԼԻՖՈՐՆԻԱ 101
ԿԱՀԻՐԵ 21, 117, 119, 120,
141, 154, 174, 209, 212, 223, 269
ԿԱՀԻՐԵԻ ՀԱՄԱՉԱՅՆԱԳԻՐ 11, 140,
141, 146, 149, 166, 171, 204,
210, 213
ԿԱՐԱՆՏԻՆԱ 202
ԿԻՊՐՈՍ 24, 170
ԿԻՐԻԱՏ-ՇՍՈՆ 237
ԿՈՒՔԱ 32

Հ

ՀԱՍՔԱՆԻ 117
ՀԱՐԱԹ ԱԼ-ՋԱՌԱՐԻՆԱ 202
ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԼԻՔԱՆԱՆ 11,
25, 61, 64, 71, 85, 127, 130, 134,
138, 140, 141, 142, 144, 146, 148,
162, 167, 168, 169, 177, 178,
183, 189, 190, 214, 215, 216,
217, 221, 222, 224, 237, 246,
247, 254, 252, 272
ՀԱՐՈՒՔ 50
ՀԵՐՍՈՆ 137, 144

ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԱՅԻՐԻԿԱ 37, 63
ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԼԻՔԱՆԱՆ 25, 59, 60, 85, 148
ՀՈՍՍ (ԵՄԵՍԱ) 59
ՀՈՐԴԱՆԱՆ 34, 36, 37, 38, 69,
79, 86, 116, 117, 119, 120, 130,
134, 152, 153, 154, 164, 165,
166, 180, 225
(ՀՈՐԴԱՆԱՆ ԳԵՏ) 116, 117,
125, 224, (ՀՈՐԴԱՆԱՆ ԳԵՏԻ
ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԱՓ) 125, 224
ՀՈՍՍ 59, 112, 233, 248

Ղ

ՂԱՋԱՅԻ ՀԱՏՎԱԾ 89, 125, 224

Ճ

ՃԱՊՈՆԻԱ 93

Մ

ՄԱՍԼՈՒՀ 202
ՄԱՐՈԿԿՈ 260
ՄԱՐՋԱՅՈՒՆ 190
ՄԵՐՉԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔ 11,
15, 16, 18, 20, 21, 38, 42, 43, 45,
47, 78, 79, 91, 92, 93, 108, 116,
146, 151, 152, 174, 176, 207
ՄԻՋԵՐԿՐԱԿԱՆ ԾՈՎ 9, 153,
170
ՄԻՋԻՆ ԱՐԵՎԵԼՔ 14, 15, 16,
42, 43, 48, 79, 92
ՄՈՆՏԵ ԿԱՐԼՈ 43
ՄՅՈՒՆԻՍԵՆ 169

Յ

ՅԱՐՄՈՒՔ 117

Ն

ՆԱՔԱԱ 210
ՆԱՔԱԹԻԱ 50, 177, 226, 242, 248
ՆԱԿՈՒՐԱ 47, 247
ՆԱՀՐ ԱԼ-ԲԱՐԻԴ (ՊԱՂԵՍՏԻՆՅԱՆ
ՓԱԽՍՏԱԿԱՆՆԵՐԻ
ՃԱՄՔԱՐ) 120
ՆԱՋԱՖ 235
ՆՅՈՒՅՈՐՔ 182

Շ

ՇԱԹԻԼԱ (ՊԱՂԵՍՏԻՆՅԱՆ
ՓԱԽՍՏԱԿԱՆՆԵՐԻ
ՃԱՄՔԱՐ) 120, 231
ՇԹՈՐԱ 189, 213
ՇՎԵԴԻԱ 93
ՇՎԵՅՅԱՐԻԱ 43, 129
ՇՈՒՖ 24, 81, 84, 85, 240

Ո

ՈՐՈՆՏԵՍ (ԱԼ-ԱՄԻ) 59

Չ

ՉԻՆԱՍՏԱՆԻ
ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ 228

Պ

ՊԱԿԻՍՏԱՆ 46, 79

ՊԱՂԵՍՏԻՆ 69, 138, 141, 181, 182, 219

Ջ

ՋԵՔԵԼ-ԴՐՈՒՉ 71
ՋԵՉՁԻՆ 211
ՋԻՍՐ ԱԼ-ԲԱՇԱ 202, 210
ՋՈՒԲԵՅԼ 32, 263
ՋՈՒՆԻՅ 265

Ռ

ՌԱԲԱՏ 182
ՌԱՇԻԳԻՅԱ
(ՊԱՂԵՍՏԻՆՅԱՆ
ՓԱԽՍՏԱԿԱՆՆԵՐԻ
ՃԱՄԲԱՐ) 120, 177
ՌԻԱԴ 212, 223, 269

Ս

ՍԱՌԴՅԱՆ ԱՐԱԲԻԱ 30, 34, 46, 101, 117, 130, 138, 151, 180, 211, 212, 223, 241, 243, 260, 271
ՍԻԳՈՆ (ՍԱՅՂԱ) 29, 30, 46, 74, 120, 135, 176, 179, 191, 192, 193, 195, 209, 226, 248, 249
ՍԻՆԱՅ ԹԵՐԱԿՂՁԻ 125, (ՍԻՆԱՅ 2
ՀԱՄԱՉԱՅՆԱԳԻՐ) 201
ՍԻՐԻԱ 9, 20, 30, 31, 36, 37, 38, 47, 57, 63, 68, 72, 79, 81, 85, 86, 88, 89, 116, 117, 118, 119, 126, 130, 134, 137, 138, 139, 143, 144, 151, 153, 155, 156, 166,

171, 174, 180, 181, 189, 200, 201, 203, 204, 208, 211, 212, 215, 217, 222, 223, 225, 226, 228, 230, 232, 234, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 248, 250, 251, 253, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 268, 269, 272, («ՄԵՇ ՍԻՐԻԱՅԻ»
ՆԱԽԱԳԻՇ) 69
ՍՏԱՄԲՈՒԼ 90
ՍԱԲՐԱ (ՊԱՂԵՍՏԻՆՅԱՆ
ՓԱԽՍՏԱԿԱՆՆԵՐԻ
ՃԱՄԲԱՐ) 120, 231
ՍՈՒԵՉԻ ՋՐԱՆՅՔ 68, 77

Վ

ՎԱՉԱԻ (ԲԵՅՐՈՒԹԻ
ԱՐՎԱՐՉԱՆ) 232
ՎԱՏԻԿԱՆ 65, 113
ՎԱՇԻՆԳՏՈՆ 153, 175, 206, 215, 228, 230

Տ

ՏԱԻՖ (ՏԱԻՖԻ
ՀԱՄԱՉԱՅՆԱԳԻՐ) 13, 165, 260, 261, 262, 265, 266, 271, 272, 273
ՏԱՎՐՈՍԻ ԼԵՈՆԵՐ 68
ՏԻՔԵՐԻԱՍԻ (ՏԻՔԵՐԻԱՂ,
ՏԻՔԵՐՅԱՆ) ԼԻՃ 116
ՏԻՐ (ՍՈՒՐ, ՏՅՈՒՐՈՍ) 74, 85, 120, 176, 178, 189, 191, 209, 215, 226, 235, 243, 248

ՏՐԻՊՈԼԻ 24, 29, 30, 46, 51, 71, 73, 74, 80, 83, 84, 85, 92, 120, 149, 188, 198, 201, 209, 223

ԹԵՄՓ ԳԵՎԻԴ 12, 221
ԹՈՒՎԵՅԹ 49, 52, 101, 117, 211, 223
ԹՅԱՐ-ՇՈՒԲ 190, 191

Փ

ՓԱՐԻՉ 206

Ք

ՔԱՀԱԼ 143
ՔԱՅՅՈՒՆ 120

Ֆ

ՖՐԱՆՍԻԱ 9, 38, 57, 77, 78, 87, 90, 93, 108, 207, 228, 259, 263
ՖԻՆԼԱՆԴԻԱ 38

Հանրագրքի 1 հատորի 10-րդ հրատարակումը 1998 թվականին լույս է տեսնում Երևանում: Հրատարակումը իրականացրել է «Հայաստանի հանրագրքի» հրատարակչությունը: Գրքի լուսատեղի: 100 x 140 մմ: Գրքի քանակը: 1000 օրինակ: Գրքի արժեքը: 10000 օրինակ: Գրքի արժեքը: 10000 օրինակ: Գրքի արժեքը: 10000 օրինակ:

Հայաստանի հանրագրքի հրատարակչություն

Հայաստանի հանրագրքի հրատարակչություն

Հայաստանի հանրագրքի հրատարակչություն
Հասցե: Երևան, Կոմիտասի պող. 100
Հեռ. 52-72-72, 52-72-43
Էլ. փոստ: hagh@rambler.ru

ԼԻԼԻԹ ՄԻՔԱԻԼՈՎՆԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
ԼԻԲԱՆԱՆԸ 1958-1990 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

LILIT HARUTYUNYAN

LEBANON FROM 1958 TO 1990

ЛИЛИТ МИХАИЛОВНА АРУТЮНЯН

ЛИВАН В 1958-1990 ГГ.

Հրատարակչության տնօրեն՝ Ռուզան Սահակյան
Տեխնիկական խմբագիր՝ Անի Փաշայան

Ստորագրված է տպագրության՝ 10.09. 2007: Չափսը՝ 60 x 84 1/16:
Թուղթը օֆսեթ № 1: Տառատեսակը՝ «Times Armenian»: Տպագրությունը՝
օֆսեթ: 21,5 տպ. մամուլ:

Տպագրվել է «Գևորգ - Հրայր» ՍՊԸ

հրատարակչությունում

Երևան, Գրիգոր Լուսավորչի 6:

Հեռ.՝ 52-79-74, 52-79-47:

Էլ. փոստ lusakn@rambler.ru

